

ANTOLOGIA POEZJI JIDYSZ W POWOWENNEJ POLSCE

NIE NAD RZEKAMI BABILONU

נישט ביי די טייכן פון
בבל

נישטט ביי די טייכן פֿון בבל

NIE NAD RZEKAMI BABILONU

Serdecznie podziękowania za wyrażenie zgody na publikację tekstów literackich zechcą przyjąć: Mojsze Szklar, Irene Kupferszmidt, Ita Segal, Iwona Słucka, Elżbieta Ficowska, Menachem (Michael) Fox, Marek Kanter, Tomasz Lec, Zvi Mann oraz Leon Sfard.

The Author and the Publishing House would like to thank the poet Moshe Shklar and all the copyright owners: Irene Kupferszmidt, Ita Segal, Iwona Słucka, Elżbieta Ficowska, Menachem (Michael) Fox, Marek Kanter, Tomasz Lec, Zvi Mann, and Leon Sfard, who have agreed to the publication of the selected poems, thereby making this anthology possible.

נישט ביי די טייכן פֿון בבל

אַנטאָלאָגיע פֿון דער ייִדישער פּאָעזיע אין נאָכמלחמהדיקן פּוילן

NIE NAD RZEKAMI BABILONU

Antologia poezji jidysz w powojennej Polsce

Przekład, redakcja oraz słowo wstępne

Translated and Edited with an Introduction by

Magdalena Ruta

W antologii wykorzystano pojedyncze wiersze w przekładzie Jadwigi Adler, Zygmunta Braude, Samuela Dykmana, Jerzego Ficowskiego, Kazimierza Koszutskiego, Stanisława J. Leca, Horacego Safrina i Arnolda Słuckiego

Selected poems presented in this anthology were translated into Polish by: Jadwiga Adler, Zygmunt Braude, Samuel Dykman, Jerzy Ficowski, Kazimierz Koszutski, Stanisław J. Lec, Horacy Safrin and Arnold Słucki

Książka dofinansowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISBN 978-83-7638-192-3

<https://doi.org/10.12797/9788376381923>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 012 431-27-43, 012 663-11-67

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: www.akademicka.pl

עס זענען די יארן געוועזן
 ווי טרעפ בלויז
 צום שלאכט-הויז
 פֿון אונדזער געקוילעטער עדה.
 און יעדע פֿאַר זיך אַן עקדה
 צו גאָט –
 דעם אכזריותדיק-בייז
 וואָס ווייסט נישט פֿון גנאָד
 און רחמנות
 און שוואַכקייט פֿון הערצער פֿאַראַכט.

צו אים מײַנע טעג
 אין וואָגל פֿון ענדלאָזן וועג
 כ׳האַב ווי רינדער געבראַכט
 פֿאַר קרבנות.

ער האָט זיי געשלונגען
 מיט גיריקייט שטומער
 אַן האַרץ און געוויסן
 ווי כ׳וואָלט נאָר אים זיי געקומען.
 און שפעטער
 אויף איינציקע בלעטער
 מײַן לעבן צעריסן.

Lata te
 Jak schody
 Wiodły do rzeźni
 Nasz naród skazany na śmierć.
 A każdy rok z osobna był jak ofiara
 Izaaka

Złożona Bogu –
 Okrutnemu
 Który nie zna łaski
 Ani litości
 I gardzi słabością serc.

Dni moje
 Jak woły ofiarne
 Jemu oddałem
 W tułaczce bez końca.

Połknął je
 Z niemą żądzą
 Bez serca i sumienia
 Jakby należały się tylko jemu.
 A później
 Na pojedyncze kartki
 Porozrywał moje życie.

אינהאלט

Slowo wstępne XV
Introduction XXXIII

אָן ייִדן

שפּוך חמתך!

חיים לייב פוקס, געבעט אין 1942	6
בינם העלער, מערער מעש דערלאנג, אַרקעסטער!	8
רייזל זשיכלינסקי, גאָט האָט באַהאַלטן זיין פנים	10
הדסה רובין, נחמו...	12
רייזל זשיכלינסקי, פֿון אַ וואַלקן	14
אַברהם זאָק, שפּוך חמתך!	16
בינם העלער, חרובֿ	18
יצחק יאנאסאָוויטש, אַ שניי	24
בינם העלער, הַבִּדְלָה	28
אַברהם זאָק, נקמה!	32
חיים לייב פֿוקס, מײַן קינד	36
אַברהם זאָק, אל מלא רחמים...	42
מענדל מאָן, מײַן תפילה	44

עס רייזן די ציגל...

בינם העלער, אָן ייִדן	48
לייב אַליצקי, שבת-ליכט אין פוילן	52
הדסה רובין, אַ תפילה צו זיך	54
אַברהם זאָק, עס רייזן די ציגל...	56
ישעיה שפיגל, איך קני פֿאַר דיר	58
רייזל זשיכלינסקי, לידער פֿון מײַן חיים	62
נחום באָמזע, פֿרילינג	68
פּלטיאל ציבולסקי, חשבון	72
ישעיה שפיגל, טויטן-זינגער	74
ישעיה שפיגל, געזעגענונג (דראַמאַטישע פּאַעמע)	76
פסח בינעצקי, איך גלויב...	88

עס האָט די צייט זיך אָפּגעשטעלט...

יעקב זאָנשנין, * * *	94
הדסה רובין, אַ וויגליד	98
דוד ספֿאַרד, עס האָט די צייט זיך אָפּגעשטעלט...	102
יעקב זאָנשנין, געטאָ-מאַטיוון	104
אליהו ריזמאַן, ווער איז דער שאַטן	106

Spis treści

- XV   Słowo wstępne
XXXIII Introduction

BEZ ŻYDÓW

Wylej swój gniew!

- 7   Chaim Lejb Fuks, *Modlitwa w roku 1942*
9   Binem Heller, *Mocniej w blachy dmij, orkiestro!*
11   Rejzl Żychlińska, *Bóg ukrył swoją twarz*
13   Hadasa Rubin, *Pocieszenie...*
15   Rejzl Żychlińska, *Z obłoku*
17   Awrom Zak, *Wylej swój gniew!*
19   Binem Heller, *W ruinie*
25   Icchok Janasowicz, *Śnieg*
29   Binem Heller, *Hawdala*
33   Awrom Zak, *Zemsta!*
37   Chaim Lejb Fuks, *Moje dziecko*
43   Awrom Zak, *Boże pelen miłosierdzia...*
45   Mendel Man, *Moja modlitwa*

Tu mówią kamienie

- 49   Binem Heller, *Bez Żydów*
53   Lejb Olicki, *Światła szabasowe w Polsce*
55   Hadasa Rubin, *Modlitwa do siebie samej*
57   Awrom Zak, *Tu mówią kamienie...*
59   Jeszaje Szpigiel, *Kłękam przed tobą*
63   Rejzl Żychlińska, *Wiersze o moim domu*
69   Nochem Bomze, *Wiosna*
73   Paltiel Cybulski, *Rachunek sumienia*
75   Jeszaje Szpigiel, *Śpiewak umarłych*
77   Jeszaje Szpigiel, *Pożegnanie. (Poemat dramatyczny)*
89   Pejsach Binecki, *Wierzę...*

Czas się zatrzymał

- 95   Jankew (Jakub) Zonszajn, * * *
99   Hadasa Rubin, *Kołysanka*
103   Dawid Sfard, *Czas się zatrzymał...*
105   Jankew (Jakub) Zonszajn, *Obrazki z getta*
107   Elie (Eliasz) Rajzman, *Cień*

משה שקלאַר, יעדער שטיין	108
בינם העלער, אויף זייער שפראַך	112
בינם העלער, ביים דענקמאָל פֿון געטאָ	114
אליהו ריזמאַן, * * *	116
דוד ספֿאַרד, בײַ די גריבער	118
משה שקלאַר, *	120
פלטיאל ציבולסקי, אַ שטריך צום פּאַרטנער פֿון מיין מאַמען	122
פלטיאל ציבולסקי, אין אַ פֿרעמדער שטוב	126

ווער בין איך

יעקב זאַנשנין, דער בוים בײַ מיין פֿענצטער	132
אליהו ריזמאַן, ווער בין איך?	134
הדסה רובין, ווען כ' בין אַ מיידעלע געווען אַ קליינס	138
הדסה רובין, * * *	142
אליהו ריזמאַן, אַ תּפֿילה	144
משה שקלאַר, איך וויל פֿון דעם אומעט אַנטלויפֿן	146
יעקב זאַנשנין, דער הימל איז דערבאַרעמדיק	148
פלטיאל ציבולסקי, רויזן	150
פלטיאל ציבולסקי, אין מײַדאַנעק	152
אליהו ריזמאַן, אַזוי שוין ציט זיך די מגילה ווייטער	154
דוד ספֿאַרד, ביבליש	156
פלטיאל ציבולסקי, ירושה	158
בינם העלער, מיין אָרט	160
דוד ספֿאַרד, צו מיין זון	162
פלטיאל ציבולסקי, * * *	164
דוד ספֿאַרד, צו זיך אַליין	166
פלטיאל ציבולסקי, ווערטער	168
דוד ספֿאַרד, ס'איז נישט קיין זינד	170
לייב אַליצקי, מיין לאַנד!	172
לייב אַליצקי, אין חרם...	174
יעקב זאַנשנין, אין טבריה	176
דוד ספֿאַרד, אין דיר, מיין פֿאַלק	180

מיין גאָס אין פֿענער

דאָס ערשטע ליד

בינם העלער, זקנים	186
הדסה רובין, אונדזער באָבע	188
לייב מאָרגנטוי, אונדזער ליבע	190
גוטע גוטערמאַן, טעפּ	192
בינם העלער, צום אַרבעטסלאָזן	194
בינם העלער, איז מיר גוט	196
משה קנאַפּהייס, IV. נאַכט	200
הדסה רובין, קראַטשעס	202
משה קנאַפּהייס, רויבפֿייגל	204

- 109   Mojsze Szklar, *Każdy kamień*
113   Binem Heller, *W ich języku*
115   Binem Heller, *Przy pomniku getta*
117   Elie (Eliasz) Rajzman, * * *
119   Dawid Sfard, *Przy grobach*
121   Mojsze Szklar, *
123   Paltiel Cybulski, *Szkic do portretu mojej matki*
127   Paltiel Cybulski, *W obcej izbie*

Kim ja jestem

- 133   Jankew (Jakub) Zonszajn, *Drzewo pod moim oknem*
135   Elie (Eliasz) Rajzman, *Kim ja jestem?*
139   Hadasa Rubin, *Gdy byłam małą dziewczynką*
143   Hadasa Rubin, * * *
145   Elie (Eliasz) Rajzman, *Modlitwa*
147   Mojsze Szklar, *Chcę uciec od smutku*
149   Jankew (Jakub) Zonszajn, *Niebo jest miłosierne*
151   Paltiel Cybulski, *Róże*
153   Paltiel Cybulski, *Na Majdanku*
155   Elie (Eliasz) Rajzman, *I tak historia toczy się dalej*
157   Dawid Sfard, *Na biblijną nutę*
159   Paltiel Cybulski, *Dziedzictwo*
161   Binem Heller, *Moje miejsce*
163   Dawid Sfard, *Do syna*
165   Paltiel Cybulski, * * *
167   Dawid Sfard, *Sam do siebie*
169   Paltiel Cybulski, *Słowa*
171   Dawid Sfard, *To nie grzech*
173   Lejb Olicki, *Mój kraj!*
175   Lejb Olicki, *Wyklęty...*
177   Jankew (Jakub) Zonszajn, *W Tyberiusie*
181   Dawid Sfard, *W tobie, mój narodzie*

MOJA ULICA W SZTANDARACH

Pierwsza pieśń

- 187   Binem Heller, *Starcy*
189   Hadasa Rubin, *Nasza babcia*
191   Lejb Morgentoj, *Nasza miłość*
193   Guta Guterman, *Garnce*
195   Binem Heller, *Do bezrobotnego*
197   Binem Heller, *Dobrze mi*
201   Mojsze Knaphajs, *IV. Noc*
203   Hadasa Rubin, *Kraty*
205   Mojsze Knaphajs, *Sępy*

פֿאַרבלײב געזונט מיין ראַטנלאַנד

210	בינם העלער, באַפֿרייט
214	רייזל זשיכלינסקי, אַסטראָנאָמער נעכט
218	רייזל זשיכלינסקי, שנייען
222	הדסה רובין, פֿאַרבלײב געזונט מיין ראַטנלאַנד

אויף אייביקייטן

226	בינם העלער, ייִדישע הויפֿן
228	בינם העלער, אויף אייביקייטן
230	אליהו ריזמאַן, מיין הויז
232	אליהו ריזמאַן, אין שאַטן פֿון קאַשטאַנען
234	אליהו ריזמאַן, דער נאָמען מענטש
238	הדסה רובין, ווייטיק און פֿרייד
240	בינם העלער, כ' בין נישט געווינט
244	אליהו ריזמאַן, מיט אַנער פֿאַראַל
246	בינם העלער, צום פֿרילינג איז ווידער איצט אָפֿן מיין האַרץ
248	הדסה רובין, איך ...

אַזוי ווי דער נאָקעטער בוים

252	דוד ספֿאַרד, אַט שטייט מיין לעבן מיר אַנטקעגן
254	אליהו ריזמאַן, וואָס פֿיבערסטו, וואַלד
256	בינם העלער, און אפשר? ...
258	הדסה רובין, צו ...
260	בינם העלער, * * *
262	משה שקלאַר, צו וועמען בעטן?
264	דוד ספֿאַרד, געבעט
266	אליהו ריזמאַן, אַ תּפֿילה צום גורל
268	דוד ספֿאַרד, אַזוי וועט זיכער זיין
270	משה שקלאַר, אַזוי ווי דער נאָקעטער בוים
272	יעקב זאָנשנין, דער האַרבסט
274	בינם העלער, דער טויט פֿונעם זינגער
278	פסח בינעצקי, איך צייל די נעמען ...
280	יעקב זאָנשנין, צום דיכטער ...
284	בינם העלער, אַך, האָט מען מיין לעבן מיר צעבראַכן

פוילן, פוילן**מזרח**

290	רחל קאַרן, מזרח
294	אַברהם זאַק, טשיבין
296	גוטע גוטערמאַן, וואָגל-ליד
300	רייזל זשיכלינסקי, האַרבסט

Żegnaj, Kraju Rad

- 211 Binem Heller, *Wyzwolona*
- 215 Rejzl Żychlińska, *Astrachańskie noce*
- 219 Rejzl Żychlińska, *Śniegi*
- 223 Hadasa Rubin, *Żegnaj, Kraju Rad*

Na wieki

- 227 Binem Heller, *Żydowskie podwórka*
- 229 Binem Heller, *Na wieki*
- 231 Elie (Eliasz) Rajzman, *Mój dom*
- 233 Elie (Eliasz) Rajzman, *W cieniu kasztanów*
- 235 Elie (Eliasz) Rajzman, *Miano „człowiek”*
- 239 Hadasa Rubin, *Smutek i radość*
- 241 Binem Heller, *Nie przywykłem*
- 245 Elie (Eliasz) Rajzman, *Z waszymi słowy*
- 247 Binem Heller, *Teraz moje serce znów jest otwarte na wiosnę*
- 249 Hadasa Rubin, *Ja...*

Jak nagie drzewo

- 253 Dawid Sfard, *Oto moje życie stoi przede mną*
- 255 Elie (Eliasz) Rajzman, *Czemu, lesie, drżysz*
- 257 Binem Heller, *A może?...*
- 259 Hadasa Rubin, *Do...*
- 261 Binem Heller, ** * **
- 263 Mojsze Szklar, *Do kogo się modlić?*
- 265 Dawid Sfard, *Modlitwa*
- 267 Elie (Eliasz) Rajzman, *Modlitwa do losu*
- 269 Dawid Sfard, *Na pewno tak będzie*
- 271 Mojsze Szklar, *Niczym nagie drzewo*
- 273 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Jesień*
- 275 Binem Heller, *Śmierć poety*
- 279 Pejsach Binecki, *Przeliczam imiona...*
- 281 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Do poety...*
- 285 Binem Heller, *Ach, złamano mi życie*

POLSKO, POLSKO**Wschód**

- 291 Rochl Korn, *Wschód*
- 295 Awrom Zak, *Czibiu*
- 297 Guta Guterman, *Piosenka tulacza*
- 301 Rejzl Żychlińska, *Jesień*

דוד ספאָרד, נישט אויף די טייכן פֿון בבל	302
בינם העלער, אַנדערש	306
יצחק יאַנאַסאָוויטש, פּוילן, פּוילן	308

היימערד

בינם העלער, אויף פּוילישע פֿעלדער	314
משה שקלאַר, אַ תּפֿילה צו דער פּוילישער ערד	316
קלמן סעגאַל, 1946	318
וואָלף הערש איוואַן, פֿרילינג-מאָטיוו	320
משה זאַלצמאַן, אַנדערש	322
בינם העלער, היימערד	328
משה שקלאַר, צו מיצקעוויטשן	332
אליהו רייזמאַן, ביי דער אַדרע	336
פּלטיאל ציבולסקי, פּויליש-ייִדיש	338
יעקב זאַנשיין, מעמענטאָ...	342

די זעלבע ערד האָט אונדז דערצויגן

בינם העלער, צו —	346
גוטע גוטערמאַן, אויפֿן פֿרייען פֿעלד	350
חיים גראַדע, קעלן (פֿראַגמענטן)	352
הדסה רובין, אַ נאָכט	360
דוד ספאָרד, די זעלבע ערד האָט אונדז דערצויגן	362
הדסה רובין, אַלטוואַרג	364
דוד ספאָרד, איר האַסט מיך	366
דוד ספאָרד, ביים שאַפֿען-סטאָוו	368

געזעגענונג

הדסה רובין, געזעגענונג	372
הדסה רובין, אויף די ברעגן פֿון וויסל...	374
לייב אַליצקי, מײַן געזעגן-וואָרט צו פּוילן	378
דוד ספאָרד, פּוילן	382
קלמן סעגאַל, געזעגענונג	386
משה שקלאַר, צו פּוילן	390
דוד ספאָרד, בענקשאַפֿט	394

* * *

דוד ספאָרד, דער לעצטער פֿונק	398

Biographical notes on the Authors	411
Primary Sources	421
Secondary Sources	426
Index of Persons	429

- 303 Dawid Sfard, *Nie nad rzekami Babilonu*
- 307 Binem Heller, *Inaczej*
- 309 Icchok Janasowicz, *Polsko, Polsko*

Ojczyzna

- 315 Binem Heller, *Na polskich polach*
- 317 Mojsze Szklar, *Modlitwa do Ziemi Polskiej*
- 319 Kalman Segal, *1946*
- 321 Wolf Hersz Iwan, *Wiosennie*
- 323 Mojsze Zalcman, *Inaczej*
- 329 Binem Heller, *Ziemia ojczysta*
- 333 Mojsze Szklar, *Do Mickiewicza*
- 337 Elie (Eliasz) Rajzman, *Nad Odrą*
- 339 Paltiel Cybulski, *Polski-żydowski*
- 343 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Memento*

Wychowała nas ta sama ziemia

- 347 Binem Heller, *Do –*
- 351 Guta Guterman, *W szczerym polu*
- 353 Chaim Grade, *Kielce (fragmenty)*
- 361 Hadasa Rubin, *Noc*
- 363 Dawid Sfard, *Wychowała nas ta sama ziemia*
- 365 Hadasa Rubin, *Stara szmata*
- 367 Dawid Sfard, *Nienawidzicie mnie*
- 369 Dawid Sfard, *Nad stawem Chopina*

Pożegnanie

- 373 Hadasa Rubin, *Pożegnanie*
- 375 Hadasa Rubin, *Nad brzegami Wisły...*
- 379 Lejb Olicki, *Pożegnanie z Polską*
- 383 Dawid Sfard, *Polska*
- 387 Kalman Segal, *Pożegnanie*
- 391 Mojsze Szklar, *Do Polski*
- 395 Dawid Sfard, *Tęsknota*

* * *

- 399 Dawid Sfard, *Ostatnia iskra*

- 401 Biogramy twórców
- 421 Bibliografia podmiotowa
- 426 Bibliografia przedmiotowa
- 429 Indeks osób

Słowo wstępne

Kultura jidysz przeżywała swój największy rozkwit w pierwszej połowie XX wieku, a jej najbardziej dynamicznym ośrodkiem była wówczas Warszawa. Kres temu położył wybuch II wojny światowej. Pierwszego września 1939 roku na teren Polski wkroczyły wojska niemieckie, by już po niespełna miesiącu zająć stolicę kraju. Część ludności żydowskiej, podobnie jak część ludności polskiej, w panicznej ucieczce ruszyła na wschód. Tymczasem 17 września na wschodnie tereny Rzeczypospolitej wkroczyła Armia Czerwona, rozpoczynając niemal dwuletnią okupację polskich Kresów. Po inwazji niemieckiej część pisarzy żydowskich zdecydowała się opuścić rodzinne strony. Po przedostaniu się na tereny okupowane przez Sowietów znaleźli schronienie m.in. w Białymstoku i Lwowie¹. W grupie około czterdziestu twórców-uciekierów, którzy zatrzymali się w Białymstoku, byli m.in.: Pejsach Binecki, Isroel Emiot, Chaim Lejb Fuks, Mojsze Grosman, Binem Heller, Icchok Janasowicz, Efroim Kaganowski, Mojsze Knaphajs, Ber Mark, Dowid Micmacher, Josef Okrutny, Nachmen Rapp, Josef Rubinsztejn, Dawid Sfard, Awrom Zak². Natomiast we Lwowie, również w czterdziestoosobowej grupie pisarzy jidysz, znajdowali się m.in.: Isroel Aszendorf, Nochem Bomze, Jerachmiel Grin, Alter Kacyzne, Dowid Kenigsberg, Rochl Korn, Mojsze Szymel, Ber Sznaper, Jankew Szudrich, Debora Vogel i inni³. Pod okupacją sowiecką znalazło się również inne polskie miasto – Wilno, w którym już od wielu lat działała grupa pisarzy języka jidysz z Awromem Suckewerem i Chaimem Grade na czele.

---

¹ Informacje na temat losów i działalności pisarzy żydowskich z Polski na terenie ZSRR w latach 1939-1941 podaje za: D. Levin, *The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry under Soviet Rule, 1939-1941*, przeł. N. Greenwood, Jerusalem–Tel Aviv 1995, s. 126-143.

² Na temat działalności jidyszowego środowiska literackiego w Białymstoku pod okupacją sowiecką zob. J. Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*, Warszawa 2009, s. 109-128.

³ Na temat działalności jidyszowego środowiska literackiego we Lwowie pod okupacją sowiecką zob. K. Szymaniak, *Być agentem wiecznej idei. Przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel*, Kraków 2006, s. 55-60; T. Fuks, *A wanderung iber okupirte gebietn*, Buenos-Ayres 1947, s. 49-59.

Wielu z tych twórców jeszcze przed wybuchem wojny przejawiało sympatie lewicowe lub wręcz było zaangażowanych w działalność komunistyczną⁴, jak np. Hadasa Rubin, Dawid Sfard, Binem Heller, Mendel Man i Mojsze Knaphajs. Wybór komunizmu jako jednej z wielu dostępnych wówczas opcji światopoglądowych podyktowany był różnymi względami, wśród których najważniejsze to: doświadczanie marginalizacji społecznej, dążenie do zniesienia dyskryminacji narodowościowej, inteligencka walka o emancypację grupy dyskryminowanej z powodu pochodzenia, uwarunkowana tradycjami mesjańskimi potrzeba naprawy świata, czy też walka o autonomiczny rozwój kultury żydowskiej, co w owym czasie wydawało się gwarantować Żydom jedynie państwo sowieckie⁵.

Dla ludności zamieszkującej wschodnie tereny Polski tych kilkanaście miesięcy, które dzieliło agresję Niemiec na Polskę od agresji Niemiec na Związek Sowiecki w czerwcu 1941 roku, było z jednej strony czasem wytchnienia od okrucieństw wojny, a z drugiej – bolesnym okresem konfrontacji z porządkami wprowadzonymi przez władzę sowiecką, która gorliwie rozprawiała się z „wrogami ludu”, aresztując i wysyłając wielu obywateli polskich do Gułagu. Dla części żydowskich pisarzy – zwłaszcza tych związanych z komunizmem – był to okres względnego spokoju, a nawet swoistego odrodzenia psychicznego, gdyż po raz pierwszy w życiu doświadczyli równości obywatelskiej⁶. Mogli tworzyć i publikować – w roku 1940 ukazało się siedem książek pisarzy z Białegostoku: Binema Hellera, Mojsze Knaphajsa, Isroela Emiota, Josefa Rubinsztejna, Szolema Żyrmana i Arona Wahla, niemal wszystkie w niebywałym nakładzie 3 tysięcy egzemplarzy; natomiast w roku 1941 ukazały się cztery tomiki twórców ze Lwowa: Isroela Aszendorfa, Nochem Bomezgo, Jerachmiela Grina i Rochl Korn⁷. Wielu pisarzy żydowskich z Polski zostało przyjętych w szeregi zawodowych organizacji twórców sowieckich – do Związku Pisarzy Sowieckich Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej przyjęto: Hellera, Janasowicza, Kaganowskiego, Knaphajsa, Micmachera, Okrutnego, Rubinsztejna oraz Sfarda, którego powołano na stanowisko wiceprzewodniczącego Związku⁸; natomiast do Związku Pisarzy Ukrainy, utworzonego w 1940 roku, przyjęto aż trzydziestu czterech pisarzy języka jidysz⁹. W Białymstoku wielu pisarzy-uciekinierów, zwłaszcza z grona komunistów, zajęło wysokie stanowiska w in-

---

⁴ Socjologicznego opisu tej generacji polskich Żydów-komunistów dokonał J. Schatz w pracy *The Generation. The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, Los Angeles–Oxford 1991. Zob. też idem, *Komuniści w „sektorze żydowskim”: tożsamość, etos i struktura instytucjonalna*, [w:] *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. M. Ruta, Kraków–Budapeszt 2008, s. 27-50.

⁵ Więcej na temat przyczyn atrakcyjności ruchu komunistycznego dla Żydów zob. J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, s. 68-76.

⁶ Pisze o tym J. Schatz w *The Generation...*, s. 153-155.

⁷ D. Levin, *op. cit.*, s. 134.

⁸ J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, s. 120.

⁹ *Ibidem*, s. 130.

stytucjach żydowskich, np. ważne posady w nowo otwartej gazecie w języku jidysz „Bialistoker Sztern” otrzymali Heller jako redaktor działu literackiego, Sfard jako redaktor działu publicystycznego i Ber Mark jako redaktor działu kultury i oświaty¹⁰. Podobnie we Lwowie – pisarze o sympatiach prokomunistycznych zostali powołani na wysokie stanowiska: Kacyzne został konsultantem artystycznym przy Państwowym Teatrze Żydowskim we Lwowie oraz kierownikiem audycji „Ajdiszeszo” w lwowskim radiu, Kenigsberga powołano na stanowisko prezesa żydowskiej sekcji Związku Pisarzy, a Rochl Korn została wybrana do władz miasta Lwowa, tzw. *sowietu*¹¹.

Jednak w grupie twórców-uciekinierów byli i tacy, dla których – podobnie jak i dla innych Polaków – czas ten zamienił się w koszmar. Oskarżeni o działalność na szkodę Związku Sowieckiego zostali aresztowani i zesłani do łagrów na wschodnich rubieżach imperium – taki los spotkał m.in. Mojsze Grosmana¹², Awroma Zaka¹³, czy też Kalmana Segala¹⁴.

Tymczasem po zachodniej stronie Bugu Niemcy rozpoczęli masowe prześladowania i eksterminację ludności żydowskiej. Wśród prześladowanych były rodziny i przyjaciele tych, którym udało się zbiec do ZSRR. Z niemieckich rąk zginęli m.in.: żona Dawida Sfarda, żona Chaima Gradego, mąż Rochl Korn, żona i synek Awroma Zaka, żona i syn Eliasza Rajzmana, żona i córka Jeszaje Szpigla – by wspomnieć tylko niektórych. Czas spokoju darowany uciekinierom skończył się niespodziewanie 22 czerwca 1941 roku, wraz z atakiem Niemiec na Związek Sowiecki. Wśród uciekających na Wschód znaleźli się także pisarze żydowscy. Wówczas to rozpoczęła się ich wieloletnia tułaczka po azjatyckich republikach sowieckiego imperium: Kazachstanie, Kirgizji, Uzbekistanie, Tadżykistanie, Turkmenistanie itp. Pracowali w kołchozach, fabrykach produkujących na potrzeby frontu (tzw. *strojbach*), kopalniach. Wielu z nich nie przetrwało trudów tamtego czasu: powszechnego ubóstwa, głodu, wyniszczających chorób, jednak większość ocalała¹⁵. Paradoksalnie,

---

¹⁰ *Ibidem*, s. 114.

¹¹ D. Levin, *op. cit.*, s. 131.

¹² Por. Z[ajnwil] D[iamant], *Grosman Mojsze* (biogram), [w:] *Leksikon fun der najer jidiszer literatur*, t. 2: *gimel–dalet*, Nju Jork 1958, kol. 360-363.

¹³ Por. Ch[aim] L[ejb] F[uks], *Zak Awrom* (biogram), [w:] *Leksikon fun der najer...*, red. E. Ojerbach, M. Sztarkman, t. 3: *hej–chet*, Nju Jork 1960, kol. 557-560.

¹⁴ Por. M. Ruta, *Pomiędzy dwoma światami. O Kalmanie Segalu*, Kraków 2003.

¹⁵ Więcej na temat pobytu niektórych polskich pisarzy żydowskich w ZSRR zob. J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, s. 129-160. O losach żydowskich uciekinierów z Polski na terenie ZSRR zob. m.in.: Y. Litvak, *Jewish Refugees from Poland in the USSR, 1939-1946*, [w:] *Bitter Legacy. Confronting the Holocaust in the USSR*, red. Z. Gitelman, Bloomington 1997, s. 123-150; D. Boćkowski, *Żydzi polscy w ZSRR w czasie II wojny światowej*, [w:] *Żydzi i komunizm*, red. M. Bilewicz, B. Pawlisz, Warszawa 2000, s. 104-128; idem, *Losy żydowskich uchodźców z centralnej i zachodniej Polski przebywających na Kresach Północno-Wschodnich w latach 1939-1941*, [w:] *Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII-XX wieku*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 2004, s. 91-108; *Widziałem Anioła Śmierci*.

niezależnie od indywidualnie doświadczonych trudów i cierpień, pisarze żydowscy z Polski życie swoje zawdzięczali pobytowi na terenie ZSRR. Należy podkreślić szczególnie charakter wojennych przeżyć tej generacji. Jednym z jej wspólnych doświadczeń było niemalże cudowne ocalenie, co musiało za sobą pociągać poczucie wdzięczności – zarówno wobec samego Związku Sowieckiego, jego władz oraz Armii Czerwonej, jak i miejscowej ludności¹⁶.

Trudy wojennej tułaczki potęgowane były przez dochodzące z ojczyzny tragiczne wieści o losach ludności żydowskiej, o jej poniżeniu, cierpieniach i zagładzie, a także o krwawo tłumionych bohaterskich próbach oporu, podejmowanych w różnych gettach, m.in. w Warszawie. Wielu polskich Żydów, zwolnionych wraz z ludnością polską w 1941 roku z łagrów na mocy układu podpisanego przez gen. Władysława Sikorskiego i ambasadora ZSRR w Wielkiej Brytanii Iwana Majskiego, starało się o przyjęcie do powstających wówczas Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR pod dowództwem gen. Władysława Andersa. Inni – a wśród nich pisarze Nochem Bomże, Mendel Man i Eliasza Rajzman – zostali wcieleni do Armii Czerwonej. Jednak większość twórców przetrwała wojnę w cywilu, z daleka sekundując rodakom w żołnierskich mundurach. Poruszeniu, którego doświadczali na wieść o zagładzie Żydów w Polsce, towarzyszyło poczucie bezradności, wyrzuty sumienia z powodu porzucenia najbliższych w potrzebie a wreszcie gniew i chęć zemsty na Niemcach. Dlatego świadomość, że Żydzi w gettach podejmowali próby oporu przeciw niemieckim zbrodniarzom, że w Armii Czerwonej czy w wojsku polskim walczą również żołnierze narodowości żydowskiej – jednym słowem, że Żydzi potrafią bić się z bronią w rękę i wymierzać sprawiedliwość swoim oprawcom – miała dla nich doniosłe znaczenie. Dodawała im otuchy i nadziei, ratowała ich godność.

Po zakończeniu wojny polscy Żydzi ocalali na Wschodzie wracali do ojczyzny z nadzieją, że jednak ktoś przeżył, że apokaliptyczne wieści nie są do końca prawdziwe. W latach 1945-1946 przybyła do Polski pierwsza fala repatriantów ze Związku Sowieckiego, a wraz z nimi około 230 tysięcy Żydów. Razem z niespełna 30 tysiącami tych, którzy przeżyli wojnę pod niemiecką okupacją, grupa ta stanowiła zaledwie niewielki ułamek z ogólnej liczby ponad 3 milionów Żydów zamieszkujących Polskę przed wojną. Dodajmy, że powrót żydowskich repatriantów z ZSRR wzmógł wśród Polaków żywe po wojnie nastroje antysemickie¹⁷.

Losy deportowanych Żydów polskich w ZSRR w latach II wojny światowej. Świadectwa zebrane przez Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu Polskiego na Uchodźstwie w latach 1942-1943 / I Saw the Angel of Death: Experiences of Polish Jews Deported to the USSR during World War II: Testimonies Collected in 1943-1944 by the Ministry of Information and Documentation of the Polish Government in Exile, oprac. i wstępy M. Siekierski, F. Tych, Warszawa-Stanford 2006.

¹⁶ O tym swoistym poczuciu wdzięczności polskich Żydów-komunistów wspomina np. J. Schatz, *The Generation...*, s. 168, 190-193.

¹⁷ Zob. A. Skibińska, *Powroty ocalałych i stosunek do nich społeczeństwa polskiego* oraz A. Żbikowski, *Morderstwa popełniane na Żydach w pierwszych latach po wojnie*, [w:] Na-

W pierwszych latach po wyzwoleniu „na żydowskiej ulicy” panowała stosunkowo duża wolność polityczna. Powstało wówczas szereg instytucji, które odegrały ważną rolę w odbudowie żydowskiego życia społecznego i kulturalnego: Centralny Komitet Żydów w Polsce, Centralna Żydowska Komisja Historyczna, teatry we Wrocławiu i Łodzi, Związek Literatów, Dziennikarzy i Artystów Żydowskich, Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych i inne¹⁸. Początkowo głównym ośrodkiem wydawniczym była Łódź, a od końca lat czterdziestych – Warszawa. W tym czasie wychodziło około osiemdziesięciu tytułów prasowych w trzech językach¹⁹, publikowano także książki – głównie twórczość literacką z czasów wojny i okresu tużpowojennego. W większych skupiskach żydowskich (na Dolnym Śląsku, w Łodzi, Szczecinie, a z czasem również w Warszawie) powstawały świetlice i kluby, pod których patronatem działały chóry, zespoły teatralne, biblioteki i czytelnie.

Ten krótki okres względnej wolności był czasem największej różnorodności w świecie literackim, gdyż to właśnie wówczas przewinęła się przez Polskę największa liczba ocalałych twórców (co najmniej siedemdziesięciu osób²⁰), z których wielu było obdarzonych wielkim talentem, jak np. Chaim Grade czy Awrom Suckewer²¹. Przejęcie władzy w Polsce przez komunistów i uzależnienie od wschodniego sąsiada, wyniszczenie wojną i trudności materialne, z jakimi przyszło się borykać w powojennej Polsce, ale nade wszystko sam fakt zagłady polskich Żydów oraz nasilający się antysemityzm i pogromy, które miały miejsce w kilku miastach – wszystko to przyczyniło się do podjęcia przez wielu ocalałych dramatycznej decyzji o opuszczeniu cmentarzyska, w jakie zamieniła się dla nich ojczyzna²². To właśnie wówczas, po pogromie w Kielcach, powstał wstrząsający poemat wybitnego poety Awroma Suckewera *Cu Pojln / Do Polski*, w którym wyrażał rozgoryczenie obojętną, a nawet wrogą postawą Polaków wobec zdziesiątkowanego narodu żydowskiego – narodu od wielu stuleci uznającego Polskę również za swoją ojczyznę²³. Wyjechali wówczas (z tych najbardziej znanych): Chaim Grade, Rochl Korn i Awrom Suckewer w roku 1946; Isroel Aszendorf, Nochem Bomze, Chaim Lejb Fuks, Icchok Janasowicz, Efroim Kaganowski, Mojsze Knaphajs, Awrom Zak i Rejzl Żychlińska

---

Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010, red. F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska, Lublin 2011, s. 39-70 oraz 71-94.

¹⁸ Zob. J. Nalewajko-Kulikov, M. Ruta, *Kultura jidysz w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów...*, s. 283-304.

¹⁹ Dokładniejsze dane na ten temat zob. *ibidem*, s. 290, przyp. 32.

²⁰ Por. zestawienie nazwisk w: M. Ruta, *Bez Żydów? Literatura jidysz w PRL o Zagładzie, Polsce i komunizmie*, Kraków–Budapeszt 2012, s. 15, przyp. 29.

²¹ Ogólną charakterystykę literatury jidysz powstającej w powojennej Polsce czytelnik znajdzie w: M. Adamczyk-Garbowska, M. Ruta, *Literatura polska i jidysz wobec Zagłady*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów...*, s. 305-338; M. Ruta, *Bez Żydów?*

²² Zob. N. Cohen, *Przyczyny emigracji pisarzy jidysz z Polski (1945-1948)*, [w:] *Nusech Pojln...*, s. 231-246.

²³ A. Suckewer, *Cu Pojln / Do Polski*, przeł. M. Tuszewicki, „Cwiszn-Pomiędzy” 2010, nr 1-2, s. 24-32.

w roku 1948. W roku 1949 liczba mieszkających w Polsce Żydów ustabilizowała się na poziomie około 100 tysięcy²⁴.

O wyjeździe nie myślała większość twórców związanych z komunizmem, wręcz przeciwnie – ich wizja przyszłości zakładała odbudowę żydowskiego świata w nowej Polsce, tu zamierzali wydawać jidyszowe gazety, publikować w jidysz książki, tworzyć teatr po żydowsku. Mieli nadzieję, że w zmienionej rzeczywistości politycznej zdołają stworzyć nowy model postępowej kultury żydowskiej, która będzie funkcjonować na zasadzie swoistej autonomii. Uzyskał on nawet odrębną nazwę – *nusech Pojln*, tj. „tak, jak robi się to w Polsce”, „na polski sposób”²⁵.

Nasilająca się pod koniec lat czterdziestych stalinizacja życia i wrogi stosunek Moskwy do nowo powstałego Państwa Izraela przyniosły ograniczenie rozwoju życia kulturalnego polskich Żydów. Kultura została poddana kontroli Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce, zdominowanego przez członków PZPR²⁶. W 1949 roku rząd komunistyczny zlikwidował wszystkie żydowskie partie i organizacje, zawiesił publikację niemal wszystkich tytułów prasowych, wstrzymał płynącą z zagranicy pomoc finansową i upaństwowił wszystkie instytucje żydowskie (szkoły, biblioteki, teatr, wydawnictwo, funkcjonujące czasopisma itp.). Na konferencji Żydowskiego Towarzystwa Kulturalnego w październiku tegoż roku oficjalnie zalecono artystom tworzenie według zasady realizmu socjalistycznego. Literatura tamtego okresu miała prezentować optymistyczną wizję dziejów, krytycy zalecali m.in. ograniczenie tematyki związanej z Zagładą na rzecz tematów współczesnych – pochwały ZSRR i jego przywódców, sławienia potęgi człowieka ujarzmiającego przyrodę, opisów dynamicznie rozwijającej się ojczyzny, wierszy pacyfistycznych itp. Odpowiedzią części środowiska żydowskiego na ograniczanie wolności słowa i działalności społeczno-politycznej była ponowna fala emigracji w latach 1949-1951. Wyjechało wówczas około 30 tysięcy osób²⁷, a wśród nich m.in. w roku 1949 Pejsach Binecki oraz dwa lata później Jeszaje Szpigel. W Polsce pozostało około 75-80 tysięcy Żydów²⁸.

---

²⁴ Zob. R. Żebrowski, Z. Borzemińska, *Po-lin. Kultura Żydów polskich w XX wieku (zarys)*, Warszawa 1993, s. 304; G. Berendt, *Zamiast przypisów. Informacje przydatne w lekturze opowieści bohaterów książki*, [w:] J. Wiszniewicz, *Życie przecięte. Opowieści pokolenia Marca*, Wołowiec 2008, s. 759.

²⁵ Na temat planów rozwijania postępowej, świeckiej kultury jidysz w socjalistycznej Polsce oraz ich praktycznej realizacji w ciągu ponad dwudziestu powojennych lat pisali w swoich wspomnieniach jej dwaj główni architekci – członkowie partii, działacze kulturalni, pisarze: H. Smolar, *Off der lector pozicje mit der lector hofenung*, Tel Awiw 1982 oraz D. Sfard, *Mit zich un mit andere*, Jeruzolaim 1984, s. 11-291.

²⁶ Na temat działalności TSKŻ zob. G. Berendt, *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950-1956. Z dziejów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce*, Gdańsk 2006.

²⁷ J. Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, [w:] *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 424; M. Pisarski, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951*, [w:] *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1997, s. 71-73.

²⁸ G. Berendt, *Zamiast przypisów...*, s. 761.

Wśród nielicznych żydowskich instytucji kulturalnych w dalszym ciągu funkcjonował teatr z siedzibą w Łodzi (później przeniesiony do Warszawy) oraz wydawnictwo Idisz Buch, które po likwidacji kultury jidysz w ZSRR pod koniec lat czterdziestych²⁹ stało się jedynym wydawnictwem żydowskim w całym bloku wschodnim³⁰. Poza bieżącą twórczością literacką i klasyką literatury jidysz publikowano tam broszury propagandowe, dzieła klasyków marksizmu i leninizmu, przekłady literatury sowieckiej, ale również polskiej czy francuskiej i angielskiej. Nakładem tej instytucji w latach 1948-1968 wydano m.in. ponad pięćdziesiąt zbiorów poezji w języku jidysz autorstwa pisarzy żyjących w powojennej Polsce³¹.

Gdy podczas XX Zjazdu KPZR w lutym 1956 roku ujawniono zbrodnie, których dopuszczono się w okresie tzw. „kultu jednostki”, nazwanego później stalinizmem, wstrząs przeżył cały ówczesny świat komunistyczny. Szok, jaki rewelacje te wywołały wśród Żydów-komunistów, pogłębiany został dodatkowo informacjami o losach żydowskich twórców i działaczy kulturalnych w ZSRR, którzy zostali zamordowani z rozkazu Stalina w sierpniu 1952 roku³². Polskim Żydom trudno było przyjąć do wiadomości prawdę o tragicznych losach przyjaciół – pisarzy Pereca Markisza, Dowida Bergelsona, Icyka Fefera i innych, którą do tej pory sowiecka władza z premedytacją utrzymywała w tajemnicy. Czarę goryczy przepełniły rewelacje o nagonce antysemitkiej, jaka na początku lat pięćdziesiątych miała miejsce w „ojczyźnie proletariatu” (proces lekarzy kremlofskich itp.), a także doniesienia o antysemityzmie szerzącym się w szeregach komunistycznej partii ZSRR. Faktów tych nie dało się pogodzić z oficjalnie głoszonymi przez komunistów ideałami równości i braterstwa³³. Polskich Żydów nie tylko przeraził charakter i rozmiar stalinowskich zbrodni, ale już sama świadomość ich popełnienia przez komunistów podkopała zręby wyznawanego światopoglądu, wprowadzając chaos w świat bliskich im wartości³⁴.

---

²⁹ Więcej na temat likwidacji kultury jidysz w ZSRR oraz zamordowania z rozkazu Stalina 12 sierpnia 1952 roku najwybitniejszych pisarzy tego języka zob. J. Sherman, „*Seven-fold Betrayal*”. *The Murder of Soviet Yiddish*, „The Mendeleyev Review: Yiddish Literature and Language (A Companion to MENDELEYEV)” 2003, 12 VIII, vol. 07.009 (Sequential no. 135), [online:] <http://yiddish.haifa.ac.il/tmr/tmr07/tmr07009.htm>, dostęp: 11 I 2010.

³⁰ Na temat działalności wydawnictwa zob. J. Nalewajko-Kulikov, *Kilka uwag o wydawnictwie „Idisz Buch”*, [w:] *Nusech Pojln...*, s. 129-164.

³¹ Spis publikacji, na podstawie których dokonano wyboru poezji do niniejszego tomu, znajduje się w bibliografii na końcu książki.

³² Więcej na ten temat zob. G. Berendt, *Udział Żydów polskich w walce o pamięć i rehabilitację twórców radzieckiej kultury żydowskiej – lata 1955-1956*, [w:] *Żydzi a lewica. Zbiór studiów historycznych*, red. A. Grabski, Warszawa 2007, s. 279-305; J. Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu...*, s. 196-243.

³³ O kryzysie, jaki wśród Żydów-komunistów wywołało ujawnienie zbrodni stalinowskich, pisze m.in. J. Schatz, *The Generation...*, s. 264-281.

³⁴ Na temat tonów rozliczeniowych w poezji Hadasy Rubin, Binema Hellera i Mojsze Szklara zob. M. Ruta, „*Słyszę oczyma, widzę palcami, czuję ciałem pozbawionym skóry*”. *Poezja Hadasy Rubin z lat 1953-1957*, [w:] *Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz*, red. J. Lisek, Wrocław

W tym czasie również w Polsce wzrosły nastroje antysemickie, a nawet doszło do poważnych wystąpień antyżydowskich na Dolnym Śląsku³⁵. Za zgodą władz w roku 1955 rozpoczęła się ponowna emigracja, która trwała aż do roku 1959. Wyjechało wtedy około 51 tysięcy osób, a wśród nich także pisarze: zagorzały komunista Binem Heller (w roku 1957), Lejb Olicki (w roku 1959), Hadasa Rubin (w roku 1960). W latach 1955-1957 przybyła do Polski druga fala repatriantów z ZSRR, a wraz z nią około 18 tysięcy Żydów – wśród nich także pisarze, m.in. poeta Isroel Emiot. Z tej fali repatriantów niemal dwie trzecie, tj. około 12 tysięcy, zaraz opuściło nasz kraj³⁶. W roku 1960 mieszkało w Polsce około 32 tysięcy Żydów³⁷.

Poza przemianami politycznymi rok 1956 przyniósł również odwilż w kulturze, co oznaczało kres panowania realizmu socjalistycznego, otwarcie się na Zachód, ponowne nawiązanie kontaktów z Izraelem, „rehabilitację” wielu starych i pojawienie się nowych tematów w literaturze. Twórcy, poszukując odpowiedzi na pytanie o swoją tożsamość w nowych czasach, dawali wyraz tłumionemu w znacznej mierze bólowi po śmierci milionów, ujawniali zainteresowanie tradycyjną kulturą żydowską i współczesną kulturą izraelską, czy wreszcie twórczością żydowskich pisarzy sowieckich zamordowanych z rozkazu Stalina. W prasie i w publikacjach książkowych zaczęły pojawiać się wiersze rozrachunkowe oraz głosy polemizujące ze współczesnym polskim antysemityzmem. Odizolowani przez kilka lat od świata zewnętrznego twórcy zyskali m.in. możliwość wyjazdu do Izraela, z czego niektórzy chętnie korzystali. Narodziny państwa żydowskiego w roku 1948 już wówczas wywołały entuzjazm wszystkich pisarzy przebywających w Polsce, czemu natychmiast dali wyraz w utworach publikowanych na łamach prasy³⁸. Po latach, gdy już mogli osobiście odwiedzić ten kraj, doświadczyli wielu wzruszeń oczarowani jego starożytną urodą, zaradnością i gospodarnością rodaków. Dla niektórych gościnna wizyta stała się punktem przełomowym w życiu – tak było w przypadku Lejba Olickiego, który w wieku 63 lat postanowił przenieść się wraz z rodziną do staro-nowej ojczyzny.

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych ponownie dały o sobie znać nastroje antysemickie podsycane przez walczące ze sobą frakcje PZPR³⁹. Nagonka na Żydów,

---

2010, s. 257-279; eadem, *Yiddish Literature and Communism in Post-War Poland. The Poetry of Kalman Segal, Moshe Shklar and Paltiel Tsibulski*, [w:] *Iggud. Selected Essays in Jewish Studies*, vol. 3: *Languages, Literatures, Arts*, ed. T. Alexander et al., Jerozolima 2007, s. 35-57; eadem, „Przez cień i blask”. *Twórczość poetycka Binema Hellera w okresie Polski Ludowej (1946-1957)*, [w:] *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 4, red. K. Pilarczyk, Kraków 2008, s. 407-422.

³⁵ Zob. G. Berendt, *Wpływ liberalizacji politycznej roku 1956 na sytuację Żydów*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów...*, s. 359-384.

³⁶ R. Żebrowski, Z. Borzymińska, *Po-lin...*, s. 321.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Zob. m.in.: M. Ruta, *Tematy literatury jidysz...*, s. 247-278; eadem, *Der Einfluss von politischen Veränderungen auf die jiddische Kultur in Polen in den Jahren 1946-1949 im Spiegel der Monatschrift „Yidishe Shriftn”*, „Scripta Judaica Cracoviensia” 2007, nr 5, s. 65-75.

³⁹ Zob. F. Tych, „MARZEC '68”. *Geneza i skutki antysemickiej kampanii lat 1967/68*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów...*, 385-412.

rozpętana w roku 1967 po zwycięstwie Izraela nad państwami arabskimi, której kulminacja przypadła na marzec 1968 roku, doprowadziła do załamania się projektu rozwijania kultury jidysz w socjalistycznej Polsce oraz do kolejnej fali emigracji. Wyjechało wówczas ponad 13 tysięcy osób, a wśród nich niemal wszyscy pisarze, którzy aż do tej pory wierzyli w sens podejmowanych przez siebie wysiłków⁴⁰: Lili Berger, Kalman Segal, Dawid Sfar, Hersz Smolar, Mojsze Szklar i wielu innych.

* * *

Sytuacja w powojennej Polsce, w której grupa polskich Żydów próbowała odbudować życie kulturalne, była zupełnie inna niż ta przed wojną: z jednej strony wszyscy ocalali twórcy – niezależnie od światopoglądu – musieli zmierzyć się z niebywałą katastrofą własnego narodu, z drugiej strony na skutek Zagłady oraz masowej migracji tuż po wojnie miejsce przedwojennej pluralistycznej społeczności ludzi pióra w Polsce zajęła grupa o niemalże jednolitej postawie ideologicznej, sprzyjająca przemianom politycznym dokonującym się wbrew woli większej części społeczeństwa polskiego. Starania tej grupy o zbudowanie nowego modelu świeckiej i „postępowej” kultury żydowskiej popierało socjalistyczne państwo, przejmując finansową opiekę nad wszystkimi instytucjami kulturalnymi. W konsekwencji kultura jidysz, podobnie jak polska, podlegała w ciągu tych lat silnym wpływom politycznym.

Niniejsza antologia poezji jidysz w powojennej Polsce została pomyślana jako swojego rodzaju świadectwo życia tego pokolenia polskich Żydów, którego losy zostały naznaczone w tej samej mierze przez wybory światopoglądowe, jak i nieuniknione wyroki historii. Zebrany materiał zdecydowałam się zaprezentować w trzech częściach, które w moim rozumieniu odpowiadają trzem determinantom w zasadniczy sposób wpływającym na kształt tożsamości polskich Żydów-komunistów – ocalałych na Wschodzie. Były to: zagłada żydowskiego narodu, „romans” pisarzy z komunizmem, wreszcie ich relacje z Polską. Trzy główne części podzieliłam na rozdziały, w których umieściłam utwory najlepiej moim zdaniem ukazujące dynamikę przemian zachodzących w świadomości twórców pod wpływem rozmaitych czynników historycznych, czy też po prostu na skutek upływu czasu. Przyporządkowanie wierszy do poszczególnych części antologii jest oczywiście umowne, aczkolwiek zostało zdeterminowane zarówno czasem powstania, jak i tematyką. Ponieważ jednak poezja nie jest matematyką, a jej lektura zawsze pozostawia pewien margines wolności, inny interpretator być może odkryłby odmienne sensy zaprezentowanych wierszy, które narzuciłyby mu inny porządek dzieła. Ale wówczas byłaby to już zupełnie inna antologia.

---

⁴⁰ O nadziejach towarzyszących tym, którzy budowali kulturę jidysz w PRL, wspomina D. Sfar, *op. cit.*, s. 160-291.

I tak część pierwsza *Bez Żydów* obejmuje wiersze poświęcone Zagładzie, powstałe zarówno w czasie wojny, jak i po powrocie na ruiny żydowskiego życia w powojennej Polsce, a także w ciągu kolejnych dwudziestu lat, kiedy to obowiązek pamięci nakładał się na próby określenia własnej tożsamości w świecie po katastrofie. W rozdziale zatytułowanym *Wylej swój gniew...* znajdziemy utwory z lat 1939-1945, które są odpowiedzią ocalałych na wieści o Holokauście. Mówią one o współodczuwanej przez nich samotności ginących, o bezradności i rozpacz z powodu oddalenia od bliskich. Teksty poetyckie wyrażają również apel do Boga, aby pomścił swój lud, ale także bunt przeciw Jego milczeniu i obojętności. Ważnym motywem tej części antologii – jak i twórczości z czasu Zagłady – jest przekonanie o szczególnym obowiązku, jaki spoczywa na ocalałych, gdyż tylko oni będą mogli pielęgnować pamięć o zamordowanych, tylko oni będą mogli ich opłakać oraz podjąć próbę odrodzenia unicestwionego narodu – i to zarówno w sensie dosłownym, demograficznym, jak i metaforycznym, rozwijając dalej kulturę w języku jidysz.

W rozdziale *Tu mówią kamienie* znalazły się utwory, które są zapisem reakcji ocalałych na to, co zastali po powrocie do ojczyzny. Spostrzegają oni ze zdumieniem, że mimo wielkiej tragedii całego narodu nic się nie zmieniło w polskim pejzażu, a życie Polaków wraca powoli do normy, podczas gdy dla nich polska ziemia stała się wielkim cmentarzem, ziemią skażoną, na której nie da się żyć. Samotność ruin i opuszczonych żydowskich cmentarzy potęguje w nich wyrzuty sumienia, że przeżyli, chociaż wszyscy Żydzi zostali przez Niemców skazani na zagładę. Ocalali zastanawiają się przy tym, co powinni dalej robić – pozostać na ruinach czy też wyjechać, podejmując trud odbudowy życia z dala od rodzinnych grobów. W poezji tego czasu ujawniona zostaje też istotna różnica pomiędzy ocalałymi na Wschodzie, którzy nie byli bezpośrednimi świadkami i ofiarami Zagłady, a tymi, którzy cały okres wojny spędzili w Polsce – w gettach, w ukryciu, nieustannie uciekając przed śmiercią. Różnica ta, opisana przez Jeszaję Szpigla w poemacie *Gezegehung / Pożegnanie*, określa odmienny stan psychiczny reprezentantów obu tych grup. Autor sugeruje, że bardziej okaleczeni zostali ci, którzy przeżyli wojnę w Polsce, gdyż nie tylko stracili bliskich i przyjaciół, ale też byli świadkami ludzkiego okrucieństwa i upodlenia, co musiało wycisnąć nieodwracalne piętno na ich duszy i psychice. Poezja zaświadcza, że obok tych, którzy zdecydowani byli opuścić skażoną polską ziemię, byli też tacy, którzy wierzyli w odrodzenie narodu żydowskiego zarówno w Polsce, jak i w formującym się wówczas państwie izraelskim.

W rozdziale *Czas się zatrzymał* zebrane zostały utwory poświęcone pamięci o Zagładzie pochodzące z całego okresu powojennego. Są one świadectwem podwójnego uwikłania – z jednej strony potrzeby opłakania najbliższych, a także podjęcia wysiłku przekazania pamięci o pomordowanych światu i następnym pokoleniom, a z drugiej strony niemożności uwolnienia się od balastu, w jaki pamięć Zagłady zamieniła się z biegiem czasu. Balastu wyrzutów sumienia, niemożności wyrażenia swojego bólu, bezsilnego gniewu skierowanego przeciw Bogu i chrześcijaństwu, nieumiejętności cieszenia się życiem w świecie, w którym o zmarłych

przypomina niemal wszystko: elementy krajobrazu, pożydowskie meble, a nawet „bezczelnie” kwitnące kwiaty.

Ostatni rozdział części pierwszej *Kim ja jestem* poświęcony został zagadnieniu samookreślenia się jednostki naznaczonej traumą. Zebrane w nim wiersze przynoszą świadectwo przemożnego wpływu Zagłady na świadomość ocalałych, borykania się z przekonaniem, że człowiek to stworzenie upadłe, a świat w swoim kształcie jest efektem pomyłki boskiego demiurga – okrutnego i szalonego. Ocalali mają świadomość, że są ostatnimi strażnikami pamięci po zgłodzonych, stąd waga, jaką przywiązują – mimo niesprzyjających okoliczności – do kontynuowania twórczości w języku przodków i do pielęgnowania poczucia przynależności do narodu żydowskiego. Jednym z ważnych elementów tożsamości polskich Żydów z ich generacji była również miłość do Izraela – zarówno starożytnego, znanego z opowieści biblijnych, jak i nowego, odrodzonego dopiero po II wojnie światowej. Temat ten stanowi ważną część rozdziału. Ponadto w kilku utworach oddałam głos jedynej poetce tamtych czasów, której przypadło zadanie podwójnie skomplikowane: oprócz wyzwań, które stały przed wszystkimi twórcami, Hadasa Rubin musiała podołać jeszcze jednemu, związanemu z jej własną kobiecością. Prezentowane wiersze w pewnym sensie dają odpowiedź na pytanie, jak odnalazła się w zmaskulinizowanym świecie realnego socjalizmu, w którym nie było miejsca na to, co zdaje się wymykać racjonalnemu męskiemu umysłowi – na uczucie, wrażliwość, zmysłowość, seksualność i kobieca cielesność.

Część druga, zatytułowana tak, jak jeden ze zbiorów Hadasy Rubin – *Moja ulica w sztandarach* – jest zbiorem tekstów o zabarwieniu społeczno-politycznym, których przesłanie wypływa ze światopoglądu twórców, już w międzywojniu reprezentujących proletariacki nurt literatury jidysz. Zbierając te teksty w cztery następujące po sobie rozdziały, chciałam dać czytelnikowi możliwość prześledzenia procesu „urzeczywistniania się” idei komunizmu w całej jego dynamice – od fazy projektów i marzeń, poprzez pozornie doskonałą ich realizację, po głębokie rozczarowanie fałszem i zakłamaniem systemu i stojących na jego czele ludzi. W rozdziale *Pierwsza pieśń* zebrałam wiersze, które ukazują zarówno społeczne, jak i ideologiczne podstawy ruchu robotniczego, a więc z jednej strony protest przeciw biedzie, wyzyskowi i nierównościom społecznym, a z drugiej odrzucenie tradycyjnej, „fatalistycznej” mentalności religijnych Żydów na rzecz „naukowego” światopoglądu materialistycznego. Obok utworów wzywających do strajku znajdują się tu wiersze ukazujące zaangażowanie młodych komunistów w wielkie dzieło naprawy świata, czego konsekwencją nierzadko było więzienie. Dodatkowo zdecydowałam się umieścić w tej części utwór Mojsze Knaphajsa *Rojbfejgl / Sępy*, który może uświadomić czytelnikowi szczególnie skomplikowane położenie Żydów w ówczesnej rzeczywistości. Wszak wiemy już, że marginalizacja narodowo-społeczna oraz upokorzenie antysemityzmem zajmowały ważne miejsce wśród przyczyn, dla których część Żydów opowiedziała się za komunizmem.

W króciutkim rozdziale *Żegnaj, Kraju Rad* zgromadziłam kilka wierszy, które są świadectwem pozytywnych doświadczeń wyniesionych przez komunistycznych pisarzy żydowskich z pobytu w ZSRR. Mówią one o dobrym przyjęciu przez mieszkańców imperium, o pozytywnych stronach życia w komunizmie: pozornej swobodzie twórczej i równym traktowaniu, co pozwoliło upokorzonym odrodzić się duchowo. Mówią także o niemal magicznej wierze w potęgę Armii Czerwonej i jej zwycięstwo nad hitlerowskimi Niemcami. Wiersze tego typu możemy odnaleźć w spuściźnie literackiej niemal każdego żydowskiego poety z Polski, który ocalał na Wschodzie, co zapewne wynikało z uwarunkowań politycznych. Sądzę, że obraz ten – przy całym jego propagandowym panegiryzmie – może jednak przekazywać jakąś część doświadczeń, zwłaszcza pisarzy mocno zaangażowanych w komunizm, jak Heller czy Rubin.

Na wieki to tytuł kolejnego rozdziału, w którym znajdują się utwory z okresu stalinizmu głoszące programową pochwałę nowej epoki. Choć w repertuarze poetów żydowskich przebywających i tworzących w socjalistycznej Polsce nie brak wierszy typowych dla socrealizmu, wśród których znajdują się i laudacje na cześć Stalina, i tzw. „produkcyjniaki”, zdecydowałam się zaprezentować czytelnikowi głównie te utwory, które akcentują w nowej rzeczywistości to, co ważne z żydowskiego punktu widzenia. I tak pochwała przyjaznej Żydom socjalistycznej Polski wzmocniona zostaje krytyką traumatycznego dzieciństwa podmiotu lirycznego tej poezji, które przypadło na epokę poprzednią. Ważnym głosem jest wiersz Eliasza Rajzmana *Majn hejm / Mój dom* poświęcony pracy Żydów na roli, orzących siłą własnych rąk i zbierających plon własnego trudu, który w powiązaniu z głosami Binema Hellera *Ch'bin niszt gewojnt / Nie przywykłem* i Hadasy Rubin *Wejtik un frejd / Smutek i radość* można odczytywać jako pochwałę i wezwanie do twórczej aktywności „nowego Żyda-komunisty” – podmiotu kształtującego własną historię, samodzielnie decydującego o własnych losach. Innym ważnym wątkiem obecnym w twórczości poetyckiej tamtych czasów jest Zagłada, która w poezji takich twórców, jak Binem Heller czy Eliaasz Rajzman, zostaje nadużyta w celach propagandowych. Przeciw temu, jak i przeciw nakazowi powstrzymania się od wyrażania żałoby po zgładzonych protestuje Hadasa Rubin w wierszu *Ich... / Ja...*

W ostatnim rozdziale tej części, *Jak nagie drzewo*, pojawiają się wiersze rachunkowe, dające wyraz zagubieniu i rozgoryczeniu ujawnioną wiedzą o zbrodniach systemu politycznego, nad którego umocnieniem pracowali również żydowscy poeci komunistyczni w Polsce. Poczuciu winy za grzechy własne i cudze, za tchórzliwe milczenie wobec zła towarzyszą deklaracje zadośćuczynienia temu, co się stało, a także silna potrzeba obrony podstawowych wartości komunizmu, na które składają się szlachetne ideały równości i sprawiedliwości społecznej. Szczególnie miejsce w tym rozdziale zajmują utwory poświęcone pamięci przyjaciół – sowieckich pisarzy żydowskich, których na początku lat pięćdziesiątych spotkała niespodziewana i okrutna śmierć z ręki „genialnego” Wodza Narodów. Rozdział ten zamyka wiersz gorliwego komunisty i ideologa tamtych czasów Binema Hellera *Ach, me*

hot mir majn lebn cebrochn / Ach, złamano mi życie, w którym poeta wyraża swoją gorycz i rozczarowanie z powodu antysemityzmu panującego w szeregach komunistycznej partii, co dla takich jak on było jawnym sprzeniewierzeniem się i zbezczeszczeniem świętych ideałów komunizmu. Ludzie, którzy jak Heller byli gorliwie zaangażowani w umacnianie komunizmu w Polsce, w okresie odwilży nie widzieli już dla siebie miejsca w polskiej rzeczywistości i dlatego wielu z nich zdecydowało się na emigrację.

Ostatnia część *Polsko, Polsko* grupuje utwory mówiące o skomplikowanych relacjach polskich Żydów ocalałych z Zagłady z Polską i Polakami. W rozdziale zatytułowanym *Wschód* umieściłam wiersze powstałe w okresie wojny, które z jednej strony mówią o bezdomności i wojennej tułaczce po wschodnich republikach Związku Sowieckiego jako o odwiecznym żydowskim przeznaczeniu, fragmencie żydowskiego losu, jakim jest skazanie na wieczne życie w diasporze, a z drugiej strony są wzruszającym świadectwem miłości i tęsknoty do dalekiej polskiej ojczyzny. Takich utworów jest sporo w wojennej twórczości ocalałych na Wschodzie. Często też pojawia się w nich ton ambiwalencji, gdyż tęsknocie za ojczystą ziemią towarzyszą wspomnienia antysemityzmu Polaków, uzupełnione relacjami o obojętności rodaków wobec żydowskiego cierpienia i śmierci podczas niemieckiej okupacji.

Ojczyzna to tytuł części, w której prezentuję wiersze powstałe w ciągu całego powojennego dwudziestolecia. Jest wśród nich kilka utworów tużpowojennych, niezwykle dramatycznych w swej wymowie, których autorzy – świadomi niechęci części polskiego społeczeństwa do Żydów – zdecydowali byli pozostać w ojczyźnie, ale towarzyszący im niepokój zapisali w poezji. Z czasem, gdy wolność wypowiedzi została w zasadniczy sposób ograniczona, ten krytyczny ton znikł, a na jego miejsce pojawiły się elementy propagandowe. Polska epoki socrealizmu zamienia się w miejsce bardzo Żydom przyjazne, w którym mogą swobodnie żyć i tworzyć. Zresztą nawet w tym trudnym okresie nie brak wierszy pięknych, wolnych od ideologii, które podkreślają gościnność, jakiej Polska udzieliła Żydom przed wiekami, ale też przypominają o ich prawie do życia w kraju, dla którego dobra pracowali od pokoleń, za którego wolność przelewali krew. Symbolem tej wzajemnej przynależności – Polski do Żydów i Żydów do Polski – są dwa języki, którymi posługuje się żydowski syn polskiego narodu: polski i jidysz. W zakończeniu tego rozdziału umieściłam skierowany do Polaków wiersz Jankewa Zonszajna *Memento*, który jest apelem o pamięć o tragicznych losach polskich Żydów w czasie wojny.

Kolejny rozdział nosi tytuł *Wychowała nas ta sama земля*, a jego motywem przewodnim jest antysemityzm Polaków, przejawiający się w różnym czasie i w różny sposób. Początkowe wiersze poruszają bardzo kontrowersyjny temat moralnej współodpowiedzialności niektórych Polaków za Zagładę, a także przypominają o haniebnym wypadku bezczeszczenia żydowskich zwłok tuż po wojnie przez ludzi poszukujących złota. Wstrząsającą relację z pogrzebu ofiar pogromu kieleckiego znajdziemy we fragmentach poematu wybitnego poety Chaima Gradego *Kelc / Kielce*.

W tym rozdziale powinny się znaleźć także fragmenty wspomnianego już poematu Awroma Suckewera *Cu Pojln / Do Polski*, jednak zrezygnowałam z umieszczenia ich tutaj, gdyż polski przekład całego utworu jest już łatwo dostępny. Kolejne wiersze nawiązują do antysemickich nastrojów i wystąpień zarówno w roku 1956, jak i pod koniec lat sześćdziesiątych, a diagnoza polskiego społeczeństwa, jaką stawiają ich twórcy, z pewnością jest dla współczesnego polskiego czytelnika niezwykle przykra. Według Hadasy Rubin, Dawida Sfarda i innych nic nie jest w stanie zmienić atawistycznej nienawiści Polaków do Żydów: ani lojalność wobec ojczyzny, ani tragiczny los w czasie wojny, ani nawet katolicyzm – polska religia narodowa, religia miłości oddająca cześć żydowskiemu Bogu i Jego Synowi, zrodzonemu z żydowskiej matki.

Naturalną kontynuacją poprzedniego rozdziału jest rozdział ostatni, którego tytuł – *Pożegnanie* – doskonale streszcza, o czym w nim mowa. Temu pożegnaniu z ojczyzną – zawsze niezwykle dramatycznemu – towarzyszą rozmaite emocje: smutek i żal, rozczarowanie i zawiedzione nadzieje, ale także gniew i pozorne poczucie ulgi. Poeci wyjeżdżają, ponieważ urażono ich godność, pohańbiono to, co dla nich święte, udowodniono, że są Polsce niepotrzebni. W wierszach został zapisany ból zawiedzionych nadziei, zranienie niewdzięcznością części polskiego społeczeństwa, wreszcie dojmująca tęsknota za ukochaną polską ziemią, grobami bliskich, przyjaciółmi.

* * *

Prezentowana antologia ma przybliżyć nieobecną (lub obecną w niewielkim wymiarze) w świadomości polskiego (i światowego) czytelnika poezję jidysz, która powstawała i była publikowana w powojennej Polsce przez ponad dwadzieścia lat. Zasadniczym kryterium, które decydowało o doborze utworów umieszczonych w tym tomie, uczyniłam czas i miejsce powstania i/lub publikacji. Oznacza to, że zaprezentowałam tutaj jedynie te wiersze, które powstały w latach 1945-1968 w Polsce i tutaj zostały opublikowane. W antologii znalazły się też utwory napisane, a często również wydane wcześniej – w międzywojniu lub w czasie wojny, które wolą autorów zostały przypomniane w powojennej Polsce poprzez umieszczenie ich w zbiorach publikowanych po 1945 roku. W doborze tekstów uczyniłam jeden wyjątek od przyjętej zasady czasu i miejsca powstania i/lub publikacji. Dotyczyło to utworów odnoszących się do Polski i powstałych jeszcze w Polsce, ale w niej nieopublikowanych ze względów cenzuralnych, jak również utworów o Polsce napisanych już po emigracji z ojczyzny. Mowa o niektórych wierszach Bineckiego, Gradego, Hellera, Olickiego, Segala, Sfarda oraz Szklara. Uczyniłam tak, ponieważ uznałam, że ukazanie całej gamy emocji, jakie towarzyszyły ostatnim chwilom przed wyjazdem, a także już w nowym miejscu zamieszkania, może być ważne – zwłaszcza dla czytelnika polskiego – ponieważ pozwala zrozumieć, czym Polska była dla wymienionych pisarzy – a zapewne i dla całej ich generacji, a także jak trudna była decyzja o wyjeździe i co ją spowodowało.

Zasadniczy zręb poezji powstającej w PRL, zwłaszcza tej z okresu socrealizmu, ma charakter twórczości zaangażowanej politycznie. Wyjątkiem jest – o czym już wspomniałam – krótki czas tuż po wojnie, kiedy w Polsce tworzyli i publikowali równocześnie przedwojenni pisarze komunistyczni oraz ci, którzy z komunizmem jedynie sympatyzowali lub w ogóle nie mieli z nim nic wspólnego, a swój stosunek do powojennych przemian politycznych wyrazili, wybierając emigrację. Zrodziło się więc pytanie, czy powinnam ukazać jedynie twórczość pisarzy o sympatiach prokomunistycznych, którzy nadawali ton całej epoce, czy też powinnam pozostać wierna prawdzie historycznej za cenę zburzenia jedności ideologicznej całego tomu. Przyjęłam to drugie rozwiązanie, decydując się na przybliżenie czytelnikowi różnych opcji światopoglądowych współistniejących w danym czasie w piśmiennictwie jidyszowym na terenie Polski.

Truizmem jest twierdzenie, że stworzenie antologii nie jest zadaniem łatwym. Ze swojej natury domaga się ono dokonywania trudnych, czasami niemal niemożliwych wyborów. Każdy wybór zawsze pozostanie subiektywny, a autorowi antologii towarzyszyć będzie przekonanie, że nie wybrał tego, co najwartościowsze lub najbardziej reprezentatywne. Wybierając wiersze do niniejszego tomu, starałam się nie pomijać faktu, że znaczna część prezentowanej twórczości była mocno upolityczniona, jednak nie uczyniłam z tego – zresztą zgodnie z rzeczywistymi proporcjami – tematu nadrzędnego. Moim celem było zapoznanie czytelnika z utworami, które pozwolą mu wnikać w doświadczenia i dylematy tamtej generacji polskich Żydów, wśród których było wielu ludzi o sympatiach lewicowych. Tym sposobem obok tekstów wybitnych znalazły się utwory przeciętne, a nawet słabe, ale jednak charakterystyczne dla doświadczeń pokolenia, a także typowe dla tamtej trudnej epoki. Zadanie, jakie sobie wyznaczyłam – a była nim próba rekonstrukcji tożsamości całej generacji w takim kształcie, w jakim została zapisana w poezji tamtego okresu – automatycznie ograniczyło moje wybory, powodując, że poza antologią znalazły się wiersze o charakterze czysto lirycznym, jakich wiele pojawia się w spuściźnie niemal każdego prezentowanego tutaj poety. Mimo, iż starałam się oddać głos jak największej liczbie twórców, to jednak ze względów praktycznych nie mogłam przedstawić ich wszystkich. Niemniej antologia przybliży twórczość zdecydowanej większości poetów aktywnych w powojennej Polsce.

Zasadniczą część wybranych tekstów stanowią wiersze w moim przekładzie. Przyjęłam zasadę tłumaczenia bez rymów, w kształcie możliwie najwierniejszym oryginałowi – o ile pozwalały na to reguły poprawnej polszczyzny. Uznałam, że otwarcie bezpośredniego dostępu do sensów poetyckiego zapisu jest ważniejsze niż koncentracja na cyzelowaniu rymowanej formy, co często może prowadzić do infantylizacji cudzych myśli. Nie ulega jednak wątpliwości, że rozwiązanie takie zubaża zwłaszcza te teksty poetyckie, które charakteryzują się waleriami rytmiczno-rymowymi, jak na przykład poezja Binema Hellera czy Chaima Grade. Żywię jednak nadzieję, że brak ten zostanie zrekompensowany obecnością tekstów oryginalnych, do których czytania gorąco zachęcam. Obok moich

przekładów umieściłam w tomie także utwory rymowane, których przekładu dokonali wybitni polscy poeci, a które zostały opublikowane wcześniej w prasie czy też w odrębnych zbiorach poetyckich⁴¹. Spośród nich wybrałam te teksty, których tłumaczenie uznałam za zadowalające zarówno pod względem wierności oryginałowi, jak i pod względem formalnym.

Wiersze prezentowane w oryginale, jak i podane w bibliografii tytuły zbiorów poetyckich, z których je zaczerpnięto, zostały zapisane według standardów ortograficznych opracowanych przez YIVO. Transkrypcja tych tytułów jest zgodna z fonetyką języka polskiego. Imiona autorów zapisano, uwzględniając standardową wymowę w jidysz. Wyjątkiem są tutaj imiona dwóch poetek, których nieodmienne w polszczyźnie formy: „Hadase” i „Gute” uległy spolszczeniu na: „Hadasa” i „Guta”. Odstępstwo zrobiłam także dla imienia Sfarda, wybierając tę jego postać, którą posługiwał się na co dzień: Dawid, chociaż formą standardową dla jidysz jest Dowid. Zarówno teksty oryginalne, jak i ich polskie przekłady zostały zaopatrzone w informacje o miejscu i dacie powstania – o ile informacja taka była podana w publikacji źródłowej. Aby przybliżyć czytelnikowi wiedzę, z jakiego okresu wywodzą się inne utwory, nieopatrzone przez autorów stosowną informacją, pod każdym tekstem podano w nawiasach kwadratowych datę publikacji tomu, z którego dany utwór pochodzi. Nie jest to wprawdzie informacja o czasie powstania, ale pozwala czytelnikowi zorientować się, w jakiej epoce dany tekst pojawił się w obiegu publicznym. Wyjaśnienie terminologii judaistycznej, zwrotów hebrajskich czy innych określeń nawiązujących do historii i kultury Żydów czytelnik znajdzie w przypisach, natomiast informacje o autorach – na końcu antologii, gdzie umieszczone zostały notki biograficzne.

***

Antologia ta nie powstałaby, gdyby nie grant, jaki otrzymałam od Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe, przeznaczony na przekład ważnych tekstów kultury żydowskiej. Niniejszym więc składam podziękowanie tym wszystkim nieznanym mi z nazwiska osobom, które się do tego przyczyniły. Pragnę również gorąco podziękować Markowi Tuszewickiemu, który wziął na siebie ciężar redakcji części jidysz, a także wielokrotnie służył mi poradą. Za pomoc w żmudnej pracy edytowania obu wersji językowych dziękuję mojej córce Ani. Specjalne wyrazy wdzięczności

---

⁴¹ Wykorzystane przeze mnie przekłady na język polski zaczerpnęłam z następujących zbiorów poetyckich: J. Zonszajn, *Wiersze*, wstęp A. Słucki, przeł. J. Ficowski et al., Warszawa 1963; E. Rajzman, *Jesienne drzewo*, przeł. J. Adler et al., Szczecin 1966; idem, *Spalony gołąb*, przeł. i wstęp A. Słucki, Poznań 1967; idem, *Modlitwa wilka*, wybór K. Suchodolska, przeł. J. Adler et al., Poznań 1979; *Antologia poezji żydowskiej*, wybór, noty i przypisy S. Łastik, red. i wstęp A. Słucki, Warszawa 1983; M. Szklar, *Werter majne, lider majne. Lider / Słowa moje, pieśni moje*, *Wiersze*, przeł. A. Słucki et al., Kraków 2008.

należą się pierwszym czytelnikom tego dzieła, którym zawdzięcza ono swój ostateczny kształt – prof. dr hab. Monice Adamczyk-Garbowskiej, dr Edycie Gawron, dr. hab. Maciejowi Tomalowi, Elżbiecie Rafie, Belli Szwarzman-Czarnocie oraz Beacie Barszczewskiej-Wojdzie, a także prof. Anthony’emu Polonskiemu, który poparł pomysł wydania niniejszej antologii. Pani Beacie Barszczewskiej-Wojdzie dziękuję również za projekt okładki. Wreszcie chciałabym podziękować tym, bez których praca ta nie mogłaby powstać – panu Mojsze Szklarowi oraz tym wszystkim spadkobiercom praw autorskich, którzy wyrazili zgodę na publikację wybranych wierszy: Irene Kupferszmidt, Icie Segal, Iwonie Słuckiej, Elżbiecie Ficowskiej, Menachemowi (Michaelowi) Foxowi, Markowi Kanterowi, Tomaszowi Lecowi, Zvi Mannowi oraz Leonowi Sfardowi.

Magdalena Ruta
Kraków, kwiecień 2012

Introduction

Yiddish culture was at its peak in the first half of the twentieth century, and its most dynamic center was Warsaw. This era ended with the beginning of World War II. On 1 September 1939 Poland was invaded by the German army. The capital of the country fell less than a month later. A number of Polish citizens, including some Jews, fled east in panic. Meanwhile, on 17 September, the Red Army entered eastern Poland, beginning a nearly two-year occupation of the Polish Borderlands. After the German invasion, some Jewish writers decided to leave their homes. On reaching the Soviet-occupied territory, they found shelter in such cities as Białystok and Lwów (Lviv).¹ A group of about forty writers-refugees who stayed in Białystok included among others Pesakh Binetski, Isroel Emiot, Khayim Leyb Fuks, Moshe Grosman, Binem Heller, Yitskhok Yanasovitsh, Efroim Kaganovski, Moshe Knaphays, Ber Mark, Dovid Mitsmakher, Yosef Okrutny, Nakhmen Rapp, Yosef Rubinshteyn, David Sfard, and Avrom Zak.² An approximately equal number of writers stayed in Lwów, including Isroel Ashendorf, Nokhem Bomze, Yerakhmiel Grin, Alter Katsizne (Kacyzne), Dovid Kenigsberg, Rokhl Korn, Moshe Shimel, Ber Shnaper, Yankev Shudrikh, and Debora Vogel.³ A group of Yiddish writers, led by Avrom Sutskever and Khayim Grade, had already been active for many years in Wilno (Vilnius), another Polish city that was now occupied by the Soviets.

Many of them, including Hadasa Rubin, David Sfard, Binem Heller, Mendel Man, and Moshe Knaphays, manifested left-wing sympathies or even were involved

---

¹ Information on the lives and work of Jewish writers from Poland in the USSR in the years 1939-1941 from: D. Levin, *The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry under Soviet Rule, 1939-1941*, transl. N. Greenwood, Jerusalem-Tel Aviv 1995, pp. 126-143.

² For more information on the activity of the Yiddish literary group in Białystok under Soviet occupation see J. Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*, Warszawa 2009, pp. 109-128.

³ For more information on the activity of the Yiddish literary group in Lwów under Soviet occupation see K. Szymaniak, *Być agentem wiecznej idei. Przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel*, Kraków 2006, pp. 55-60; T. Fuks, *A vanderung iber okupirte gebitn*, Buenos-Ayres 1947, pp. 49-59.

in communist activity before the war.⁴ There were several causes for their choice of Communism out of a variety of ideological outlooks available at the time. The most important were the experience of social exclusion; the struggle of intellectuals for the emancipation of Jews discriminated against because of their nationality; the desire to improve the world, rooted in messianic traditions; and the fight for the autonomous development of Jewish culture, which at the time only the USSR seemed to guarantee.⁵

For people living in eastern Poland, the months between the German invasion of Poland and the German attack on the USSR in June 1941 were on the one hand a respite from the horrors of the war, and on the other a painful period of confrontation with the order imposed by the Soviet authorities, who ruthlessly dealt with the “enemies of the people,” arresting and sending many Polish citizens to the Gulag. For Jewish writers – especially those associated with Communism – it was a period of relative calm, and even a psychological rebirth, because for the first time in their lives they experienced civic equality.⁶ They were able to write and publish: 1940 saw the publication of seven books by writers from Białystok, such as Binem Heller, Moshe Knaphays, Isroel Emiot, Yosef Rubinshteyn, Sholem Zhirman, and Aron Wahl, almost all of which were printed in unprecedented editions of 3000 copies. Books by four writers from Lwów, Isroel Ashendorf, Nokhem Bomze, Yerakhmiel Grin, and Rokhl Korn, were published in 1941.⁷ A number of Jewish writers from Poland were accepted into the ranks of Soviet professional writers’ organizations. The Union of Soviet Writers of the Belarusian Soviet Socialist Republic admitted Heller, Yanasovitch, Kaganovski, Knaphays, Mitsmakher, Okrutny, Rubinshteyn, and Sfard, who was appointed Deputy Head of the Union.⁸ At the same time, the Union of Writers of Ukraine, formed in 1940, admitted as many as thirty-four Yiddish-language writers.⁹ In Białystok many refugee writers, especially Communists, obtained high positions in Jewish institutions: for example, the newly opened Yiddish newspaper *Bialistoker Shtern* gave important positions to Heller, who became the editor of the literary section; Sfard, the editor of the feature section; and Ber Mark, the editor of the culture and education section.¹⁰ Writers with pro-Communist

---

⁴ A sociological description of that generation of Polish Jews was presented by J. Schatz in *The Generation. The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, Los Angeles–Oxford 1991. Also see *idem*, “Komuniści w “sektorze żydowskim”: tożsamość, etos i struktura instytucjonalna,” in M. Ruta (ed.), *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, Kraków–Budapest 2008, pp. 27–50.

⁵ For more information on the reasons for Jewish involvement in the Communist movement see J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, pp. 68–76.

⁶ J. Schatz discusses the subject in *The Generation...*, pp. 153–155.

⁷ D. Levin, *op. cit.*, p. 134.

⁸ J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, p. 120.

⁹ *Ibid.*, p. 130.

¹⁰ *Ibid.*, p. 114.

sympathies were appointed to high positions in Lwów, as well: Katsizne became an artistic consultant at the State Jewish Theater and the head of the “A Yidishe Sho” program on the local radio, Kenigsberg was appointed President of the Jewish section of the Writers’ Union, and Rokhl Korn was elected a member of the city authorities, the so-called local *soviet*.¹¹

However, there were also some refugees for whom – as for other Poles – it was a nightmare time. Accused of acting against the Soviet Union, they were arrested and deported to camps on the eastern border of the Soviet empire. Among them were Moshe Grosman,¹² Avrom Zak,¹³ and Kalman Segal.¹⁴

Meanwhile, on the western side of the Bug River, Germans began the mass persecution and extermination of Jews. Among the persecuted were the families and friends of those who had managed to escape to the USSR. Those who died at German hands included David Sfard’s wife, Khayim Grade’s wife, Rokhl Korn’s husband, Avrom Zak’s wife and little son, Elye Rayzman’s wife and son, and Yeshaye Shpigl’s wife and little daughter, to mention but a few. The time of peace enjoyed by the refugees ended unexpectedly on 22 June 1941 with the German attack on the Soviet Union. The fugitives, fleeing to the East from the advancing German army, also included Jewish writers. Thus they began their long exile, wandering through the Asian republics of the Soviet empire: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan. They worked on collective farms, in munitions factories, so called “stroybats,” and in mines. Many succumbed to the hardships of the time: widespread poverty, hunger, and debilitating diseases, but the majority survived.¹⁵ Paradoxically, despite individual experiences of hardship and suffer-

¹¹ D. Levin, *op. cit.*, p. 131.

¹² See Z[aynvil] D[yamant], ‘Grosman Moshe’ (biography), in *Leksikon fun der nayer yidisher literatur*, vol. 2: *gimel–dalet*, Nyu York 1958, cols. 360–363.

¹³ See Kh[ayim] L[eyb] F[uks], ‘Zak Avrom’ (biography), in E. Oyerbakh, M. Shtarkman (eds.) *Leksikon fun der nayer...*, vol. 3: *hey–khet*, Nyu York 1960, cols. 557–560.

¹⁴ See M. Ruta, *Pomiędzy dwoma światami. O Kalmanie Segalu*, Kraków 2003.

¹⁵ For more information about the stay of some Polish Jewish writers in the USSR see J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, pp. 129–160. For more on the lives of Jewish refugees from Poland in the USSR see e.g. Y. Litvak, ‘Jewish Refugees from Poland in the USSR, 1939–1946,’ in Z. Gitelman (ed.), *Bitter Legacy. Confronting the Holocaust in the USSR*, Bloomington 1997, pp. 123–150; D. Boćkowski, ‘Żydzi polscy w ZSRR w czasie II wojny światowej,’ in M. Bilewicz, B. Pawlisz (eds.), *Żydzi i komunizm*, Warszawa 2000, pp. 104–128; idem, ‘Łosy żydowskich uchodźców z centralnej i zachodniej Polski przebywających na Kresach Północno-Wschodnich w latach 1939–1941,’ in K. Jasiewicz (ed.), *Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku*, Warszawa 2004, pp. 91–108; M. Siekierski, F. Tych (eds.), *Widziałem Anioła Śmierci. Łosy deportowanych Żydów polskich w ZSRR w latach II wojny światowej. Świadczenia zebrane przez Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu Polskiego na Uchodźstwie w latach 1942–1943 / I Saw the Angel of Death. Experiences of Polish Jews Deported to the USSR during World War II. Testimonies Collected in 1943–1944 by the Ministry of Information and Documentation of the Polish Government in Exile*, Warszawa 2006.

ing, the Jewish writers from Poland owed their lives to their stay in the USSR. The peculiar wartime history of that generation has to be emphasized: one of their common experiences was an almost miraculous escape, which must have given them a sense of gratitude to the Soviet Union and its authorities, as well as to the Red Army and the local population.¹⁶

The hardships of wartime exile were compounded by the tragic news about the fate of the Jewish community in the homeland, their humiliations, suffering and destruction, as well as the bloodily suppressed heroic attempts at resistance undertaken in different ghettos, for example in Warsaw. Many Polish Jews released, along with other Polish prisoners, from the camps under the agreement signed by General Władysław Sikorski and Soviet Ambassador in Great Britain Ivan Maisky, sought admission to the emerging Polish Armed Forces in the USSR under the command of General Władysław Anders. Others, including the writers Nokhem Bomze, Mendel Man, and Elye Rayzman, were conscripted into the Red Army. Most writers, however, survived the war as civilians, supporting their fighting kinsmen from afar. The shock they experienced at the news of the extermination of Jews in Poland was accompanied by a sense of helplessness, remorse for having abandoned their loved ones in need, and finally anger and desire for revenge on the Germans. Therefore, it was of great importance to the exiles to know that the Jews in the ghettos attempted resistance against Nazi criminals and that there were Jewish soldiers fighting in the ranks of the Red Army and the Polish Army, in a word, that Jews could fight in an armed conflict and mete out justice to their persecutors. This knowledge gave them courage and hope, it saved their dignity.

After the war, Polish Jews who had survived in the East returned to their homeland, hoping that the apocalyptic rumors had not been entirely true and that they would be able to find some survivors. In 1945-1946 the first wave of Polish repatriates returned from the USSR, and with them about 230 thousand Jews. Together with less than 30 thousand of those who survived the war under German occupation, this group represented only a small fraction of the total number of over 3 million Jews living in Poland before the war. It should be added that the return of Jewish repatriates from the USSR intensified anti-Semitic feelings, common among some Poles after the war.¹⁷

In the first years after liberation, "the Jewish street" enjoyed a considerable degree of political freedom. A number of institutions created at the time played an important role in the reconstruction of Jewish social and cultural life: the Central

---

¹⁶ For more information on the gratitude of Polish Jewish Communists see J. Schatz, *The Generation...*, p. 168, and 190-193.

¹⁷ See A. Skibińska, 'Powroty ocalałych i stosunek do nich społeczeństwa polskiego,' and A. Żbikowski, 'Morderstwa popełniane na Żydach w pierwszych latach po wojnie,' in F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska (eds.), *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010*, Lublin 2011, pp. 39-70, and 71-94.

Committee of Jews in Poland; the Central Jewish Historical Commission; theaters in Wrocław and Łódź; the Union of Yiddish Writers, Journalists and Artists; the Jewish Society for the Promotion of Fine Arts; etc.¹⁸ Initially Łódź, and from the late 1940s Warsaw were the major publishing centers. During this time, about eighty newspapers were published in three languages,¹⁹ as well as books, mostly literary works written during and just after the war. In larger Jewish communities, in Lower Silesia, Łódź, Szczecin and sometimes in Warsaw, clubs were formed, under whose auspices choirs, theater groups, libraries, and reading rooms were established.

This brief period of relative freedom was a time of enormous diversity in the literary scene, as it was then that the greatest number of surviving artists (around seventy²⁰) were active in Poland. Many, such as Khayim Grade and Avrom Sutskever, were writers of great talent.²¹ Such factors as the seizure of power in Poland by the Communists, the country's dependence on its eastern neighbor, war-caused devastation, postwar economic hardships, and above all the fact that Polish Jews had been exterminated, as well as the escalating anti-Semitism and pogroms that took place in several cities – all these contributed to the decision made by many survivors to leave the cemetery their homeland had become to them.²² It was then, after the pogrom in Kielce, that the eminent Yiddish poet Avrom Sutskever wrote his harrowing poem “Tsu Poyln” (To Poland), expressing his bitterness over the indifferent and even hostile attitude of Poles towards the decimated Jewish people, who had for many centuries recognized Poland as their homeland.²³ The most notable artists who left the country at that time were Khayim Grade, Rokhl Korn and Avrom Sutskever, who left in 1946; as well as Isroel Ashendorf, Nokhem Bomze, Khayim Leyb Fuks, Yitskhok Yanasovitch, Efraim Kaganovski, Moshe Knaphays, Avrom Zak and Reyzl Zhikhlinski, who emigrated in 1948. In 1949 the number of Jews living in Poland stabilized at around 100 thousand.²⁴

---

¹⁸ See J. Nalewajko-Kulikov, M. Ruta, ‘Kultura jidysz w Polsce po II wojnie światowej,’ in F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska (eds.), *op. cit.*, pp. 283-304.

¹⁹ For more detailed information on this subject see *ibid.*, p. 290, n. 32.

²⁰ See the list of names in M. Ruta, *Bez Żydów? Literatura jidysz w PRL o Zagładzie, Polsce i komunizmie*, Kraków–Budapeszt 2012, p. 15, n. 29.

²¹ A general outline of Yiddish literature written in postwar Poland can be found in M. Adamczyk-Garbowska, M. Ruta, ‘Literatura polska i jidysz wobec Zagłady,’ in F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska (eds.), *op. cit.*, pp. 305-338, and in M. Ruta, *Bez Żydów?*

²² See N. Cohen, ‘Przyczyny emigracji pisarzy jidysz z Polski (1945-1948),’ in M. Ruta (ed.), *Nusech Pojln....*, pp. 231-246.

²³ A. Sutzkever, ‘Tsu Poyln’ / ‘Do Polski,’ transl. M. Tuszewicki, *Cwiszn-Pomiędzy* 2010, no. 1-2, pp. 24-32.

²⁴ See R. Żebrowski, Z. Borzemińska, *Po-lin. Kultura Żydów polskich w XX wieku (zarys)*, Warszawa 1993, p. 304; G. Berendt, ‘Zamiast przypisów. Informacje przydatne w lekturze opowieści bohaterów książki,’ in J. Wiszniewicz, *Życie przecięte. Opowieści pokolenia Marca*, Wołowiec 2008, p. 759.

Most of the writers involved with Communism did not think of leaving. On the contrary, their plans for the future included the reconstruction of the Jewish world in the new Poland, where they planned to publish Yiddish books and newspapers, as well as to create Jewish theater. They hoped that the changed political reality would enable them to create a new model of a progressive Jewish culture that would function on a semi-autonomous basis. This model even received a name: *nusekh Poyln*, that is, “as it is done in Poland” or “the Polish way.”²⁵

In the late 1940s the Stalinization of the country and the hostile attitude of Moscow towards the newly created state of Israel resulted in restrictions on the development of the cultural life of Polish Jews. Their cultural life was to be controlled by the Social and Cultural Association of Jews in Poland, dominated by members of the Communist Party.²⁶ In 1949 the Communist government dissolved all Jewish parties and organizations, suspended the publishing of nearly all newspapers, and stopped the flow of financial help from abroad. All Jewish institutions, that is, schools, libraries, the theater, the publishing house, and all the newspapers, were nationalized. At a conference of the Jewish Cultural Society in October 1949, artists were officially advised to create according to the principles of socialist realism. The literature of that period was to present an optimistic view of history. Critics urged writers to reduce the number of Holocaust-related topics in their works, emphasize contemporary issues, praise the Soviet Union and its leaders, glorify human control over nature, describe the dynamic development of the country, write pacifist poems, etc. The response of the Jewish community to such restrictions on the freedom of speech as well as on political and social activity was another wave of emigration in 1949-1951. Around 30 thousand people²⁷ left Poland at that time, including Pesakh Binetski in 1949 and Yeshaye Shpigel two years later. Approximately 75-80 thousand Jews remained in Poland.²⁸

One of the few Jewish cultural institutions that still functioned was a theater, based in Łódź and later moved to Warsaw, and the Yidish Bukh publishing house, which became the only Yiddish publishing house in the whole Eastern

---

²⁵ For more information on plans to develop a progressive secular Yiddish culture in Socialist Poland and on their practical implementation during over two postwar decades see the memoirs of the two main architects of that culture, Communist Party members, cultural activists and writers: H. Smolar, *Oyf der letster pozitsye mit der letster hofenung*, Tel Aviv 1982, and D. Sfard, *Mit zikh un mit andere*, Jerusholaim 1984, pp. 11-291.

²⁶ For more information on the activity of the Social and Cultural Association of Jews in Poland see G. Berendt, *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950-1956. Z dziejów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce*, Gdańsk 2006.

²⁷ J. Adelson, ‘W Polsce zwanej ludową,’ in J. Tomaszewski (ed.), *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, Warszawa 1993, p. 424; M. Pisarski, ‘Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951,’ in J. Tomaszewski (ed.), *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, Warszawa 1997, pp. 71-73.

²⁸ G. Berendt, *op. cit.*, p. 761.

Bloc²⁹ after the liquidation of Yiddish culture in the USSR in the late 1940s.³⁰ In addition to current and classic works of Yiddish literature, it published propaganda pamphlets, the works of the classics of Marxism-Leninism, and translations of Soviet as well as Polish, French, and English literature. The works published in 1948-1968 include among others over fifty collections of poetry in Yiddish, written by authors living in postwar Poland.³¹

When the 20th Congress of the Communist Party of Soviet Union in February 1956 revealed the crimes committed during the period of the so-called “cult of personality,” later renamed Stalinism, the whole Communist world was in a state of shock. The horror these revelations caused among Jewish Communists was deepened by information about the fate of Jewish writers and cultural activists in the Soviet Union, murdered on Stalin’s orders in August 1952.³² It was difficult for Polish Jews to accept the truth about the tragic end of their friends – writers Perets Markish, Itsik Fefer, Dovid Bergelson, and others – deliberately kept secret by the Soviet authorities until 1956. The last straw was the news of the anti-Semitic witch hunt of the early 1950s in the Soviet Union, for example the trial of the Kremlin doctors, as well as reports on anti-Semitism spreading in the ranks of the Soviet Communist Party. These facts could not be reconciled with the officially proclaimed communist ideals of equality and fraternity.³³ Polish Jews were not just frightened by the nature and extent of Stalin’s crimes. The consciousness that they had been committed by Communists undermined their beliefs, causing chaos in their set of values.³⁴

---

²⁹ For more information on the destruction of Yiddish culture in the USSR and the murder of the eminent Yiddish writers committed on Stalin’s orders on 12 August 1952 see J. Sherman, “Seven-fold Betrayal”. The Murder of Soviet Yiddish,’ in *The Mendeleyev Review: Yiddish Literature and Language (A Companion to MENDELEYEV)* 2003, 12 VIII, vol. 07.009 (Sequential no. 135), at <<http://yiddish.haifa.ac.il/tmr/tmr07/tmr07009.htm>>, accessed 11 Jan. 2010.

³⁰ For more information on the activity of the publishing house see J. Nalewajko-Kulikov, ‘Kilka uwag o wydawnictwie “Idisz Buch”’, in M. Ruta (ed.), *Nusech Pojln...*, pp. 129-164.

³¹ The list of publications from which poems were selected for this volume can be found in the bibliography at the end of the book.

³² For more information on this subject see: G. Berendt, ‘Udział Żydów polskich w walce o pamięć i rehabilitację twórców radzieckiej kultury żydowskiej – lata 1955-1956,’ in A. Grabski (ed.), *Żydzi a lewica. Zbiór studiów historycznych*, Warszawa 2007, pp. 279-305; J. Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyshlandu...*, pp. 196-243.

³³ The crisis caused by the disclosure of Stalinist crimes among Jewish Communists is described by J. Schatz in *The Generation...*, pp. 264-281.

³⁴ For more information on the subject of reckoning in the poetry of Hadasa Rubin, Binem Heller, and Moshe Shklar see M. Ruta, “Słyszę oczyma, widzę palcami, czuję ciałem pozbawionym skóry”. Poezja Hadasy Rubin z lat 1953-1957,’ in J. Lisek (ed.), *Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz*, Wrocław 2010, pp. 257-279; eadem, ‘Yiddish Literature and Communism in Post-War Poland. The Poetry of Kalman Segal, Moshe Shklar and Paltiel Tsubulski,’ in T. Alexander et al. (eds.), *Iggud. Selected Essays in Jewish Studies*, vol. 3: *Languages, Literatures, Arts*, Jerusalem 2007, pp. 35-57; eadem, “Przez cień i blask”. Twórczość poetycka Binema

During this time, anti-Semitic sentiments also increased in Poland. There were even major anti-Semitic riots in Lower Silesia.³⁵ With the consent of the authorities, a new wave of emigration began in 1955 and lasted until 1959. About 51 thousand people left Poland at the time, including writers such as the staunch Communist Binem Heller (in 1957), Leyb Oliyski (in 1959), and Hadasa Rubin (in 1960). In the years 1955-1957 the second wave of Polish repatriates arrived from the Soviet Union, along with about 18 thousand Jews, including writers, such as the poet Isroel Emiot. Nearly one third of the repatriates, that is around 12 thousand, immediately emigrated.³⁶ In 1960, approximately 32 thousand Jews lived in Poland.³⁷

In addition to political changes, 1956 witnessed a “thaw” in culture, which put an end to the reign of socialist realism and manifested itself in an opening to the West, a re-establishment of contacts with Israel, the “rehabilitation” of many old themes in literature, and the introduction of new ones. Writers, seeking an answer to questions about their identity in the new era, now expressed their previously smothered pain after the death of millions of their people, revealed an interest in traditional Jewish culture and the modern culture of Israel, as well as in the works of the Soviet Jewish writers murdered on Stalin’s orders. Poems of reckoning and protests against contemporary Polish anti-Semitism began to appear in books and newspapers published at that time. Writers, who had been isolated from the outside world for several years, gained the opportunity to visit Israel, which some of them were willing to use. The birth of the Jewish state had already in 1948 aroused the enthusiasm of all Jewish writers living in Poland, immediately expressed in their publications.³⁸ Years later, when they were able to visit Israel, they were enchanted by its ancient beauty and the resourcefulness of their Israeli kinsmen. For many of them, this visit became a turning point in their lives. This was the case of Leyb Olitski, who at the age of sixty-three decided to move his family to the new/old homeland.

In the second half of the 1960s anti-Semitic sentiments rose once again in Poland, fueled by the warring factions of the Polish United Workers’ Party.³⁹ The persecution of Jews, unleashed in 1967 after Israel’s victory in the war against Arab countries, culminated in March 1968. It led to the collapse of the project to develop Yiddish culture in socialist Poland and to another wave of emigration, when

---

Hellera w okresie Polski Ludowej (1946-1957),’ in K. Pilarczyk (ed.), *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, vol. 4, Kraków 2008, pp. 407-422.

³⁵ See G. Berendt, ‘Wpływ liberalizacji politycznej roku 1956 na sytuację Żydów,’ in F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska (eds.), *op. cit.*, pp. 359-384.

³⁶ R. Żebrowski, Z. Borzymińska, *Po-lin...*, p. 321.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ See e. g. M. Ruta, *Tematy literatury jidysz...*, pp. 247-278; eadem, ‘Der Einfluss von politischen Veränderungen auf die jiddische Kultur in Polen in den Jahren 1946-1949 im Spiegel der Monatschrift “Yidishe Shriftn”,’ *Scripta Judaica Cracoviensia* 2007, no. 5, pp. 65-75.

³⁹ See F. Tych, “‘MARZEC ’68’”. Geneza i skutki antysemitkiej kampanii lat 1967/68,’ in F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska (eds.), *op. cit.*, pp. 385-412.

13 thousand people left the country, including nearly all writers who had until then believed in the importance of their mission in Poland,⁴⁰ for example, Lili Berger, Kalman Segal, David Sfard, Hersh Smolar, Moshe Shklar, and many others.

* * *

The situation in postwar Poland, where a group of Polish Jews tried to rebuild the cultural life, was completely different than before the war. On the one hand, all the surviving Jewish writers – regardless of their beliefs – had to face the unprecedented tragedy of their own people. On the other hand, as a result of the Holocaust and mass migration after World War II, the pre-war pluralistic circles of writers in Poland had been replaced by a group almost uniform in ideology and supportive of political changes conducted against the will of the greater part of Polish society. The efforts of this group to build a new model of secular and “progressive” Jewish culture were supported by the Socialist state, which financed all cultural institutions. Consequently, Yiddish and Polish culture alike were subjected to strong ideological pressure.

This anthology of Yiddish poetry in postwar Poland was conceived as a testimony to the lives of the generation of Polish Jews, whose history was marked equally by ideological choices and inevitable history. I decided to present the selected material in three parts, which in my understanding correspond to the three determinants significantly influencing the identity of Polish Jewish Communists who survived in the East. These were the annihilation of the Jewish people, the writers’ “affair” with Communism, and their relationship with Poland. The three main parts are divided into chapters containing the works which, in my opinion, best demonstrate the dynamics of changes in the consciousness of writers under the influence of various historical factors, or simply due to the passage of time. The assignment of poems to different parts of the anthology is largely subjective, but was determined both by the subject and by time when they were written. Since poetry is no mathematics, and its reading always allows a degree of freedom, another reader might discover different meanings in the presented poems, which would impose a different structure on the book and result in an entirely different anthology.

And so the first part, “On Yidn” (Without Jews), includes poems about the Holocaust, created both during the war and after the return to the ruins of Jewish life in postwar Poland, as well as poems written over the following twenty years, when the duty of memory overlapped with attempts to find an identity in the world after the disaster. The chapter titled “Shfoch chamoscha...” (Yid. ‘shfoykhn khamoskhe’; Pour out your anger...) contains poems written by the survivors in 1939-1945 in response to the news of the Holocaust. These works describe their empathy with

---

⁴⁰ The hopes of those supporting the rebuilding of Yiddish culture are mentioned by D. Sfard, *op. cit.*, pp. 160-291.

the loneliness of the dying, as well as helplessness and despair at being separated from their loved ones. The poems express an appeal to God to avenge His people, but also rebellion against His silence and indifference. An important theme in this part of the anthology, and in the works written during the Holocaust, is a belief in a special duty which rests on the survivors, since only they can cherish the memory of the victims, only they will be able to grieve for the dead and strive for the rebirth of the annihilated people, both in the literal, demographic, sense and metaphorically, by the further development of Yiddish culture.

The chapter “*Es reydn di tsigl*” (The bricks are talking) contains works written by the survivors in reaction to what they found on their return to the homeland. They perceive with astonishment that, despite the great tragedy of the entire Jewish people, nothing has changed in the Polish landscape and the life of Poles is slowly returning to normal, while for the Jews Poland has become an enormous cemetery, a contaminated land on which it is impossible to live. The loneliness of the ruins and of the abandoned Jewish cemeteries deepens the poets’ remorse for having survived even though the Germans condemned all Jews to death. Survivors wonder what they should do next: stay among the ruins or leave and try to rebuild their lives away from family graves. The poetry of that period also reveals a significant difference between those who survived in the East and were not direct witnesses and victims of the Holocaust, and those who spent the entire war in Poland, in the ghettos, in hiding, constantly eluding death. This difference, as described by Yeshaye Shpigel in the poem “*Gezegenung*” (Farewell), was reflected in the mental state of both groups. The author suggests that those who survived the war in Poland are the more maimed, since not only have they lost their loved ones and friends but also witnessed human cruelty and degradation, which must have indelibly marked their souls and psyche. The poetry shows that apart from Jews determined to leave the contaminated Polish land there were those who believed in the rebirth of the Jewish people in Poland as well as in the then forming state of Israel.

The chapter “*Es hot di tsayt zikh opgeshtelt*” (Time has stopped) is a collection of postwar poems dedicated to the memory of the Holocaust. They testify to a double entanglement of the authors: on the one hand they feel the need to mourn their loved ones and make an effort to convey the memory of the victims to the world and next generations; on the other hand, they cannot rid themselves of the memory of the Holocaust, which over time has turned into onerous burden. It is the burden of remorse, unspeakable pain, helpless anger against God and Christianity, inability to enjoy life in a world where nearly everything brings back memories of the dead: the landscape, formerly Jewish furniture, and even “shamelessly” blooming flowers.

The last chapter of the first part, titled “*Ver bin ikh?*” (Who am I?), deals with the self-determination of individuals marked by trauma. The poems in this chapter are a testimony to the overwhelming impact of the Holocaust on the consciousness of the survivors, and to their grappling with the conviction that the human being is a fallen creature, and the world is a creation of a cruel and insane divine demiurge.

The survivors realize that they are the last guardians of the memory of the victims. That is why, despite adverse circumstances, they are determined to continue writing in the language of their ancestors and cultivate their personal sense of belonging to the Jewish people. One of the important elements of the identity of Polish Jews of their generation was also their love for Israel, both the ancient land known from biblical stories and the new state, reborn after World War II. This issue is an important part of this chapter. Furthermore, I included several poems by Hadasa Rubin to give voice to the only female poet of the day who had to cope with a doubly difficult task. In addition to the challenges that all the writers faced, she had to cope with yet another, related to her own femininity. Her poems presented in this chapter in a sense provide an answer to how she managed to be herself in the masculine world of real socialism, in which there was no place for what seems to escape the rational masculine mind: feelings, sensitivity, sensuality, sexuality, and female carnality.

Part two of the anthology, titled “*Mayn gas in fener*” (My street is decorated in banners) after one of the collections of Hadasa Rubin, is a set of poems carrying a social and political message that reflects the ideological outlook of their authors, who already in the interwar period represented the proletarian trend in Yiddish literature. By gathering these works into four consecutive chapters, I wanted to give the reader an opportunity to trace the process of “implementing” communist ideas in its entire dynamic: from dreams and projects through a seemingly perfect implementation to deep disappointment with the falsehood and hypocrisy of the system and the people heading it. The chapter “*Dos ershte lid*” (The first song) is a collection of poems showing both the social and the ideological bases of the labor movement, that is, on the one hand a protest against poverty, exploitation, and social inequality, and on the other, the rejection of the traditional “fatalistic” mentality of religious Jews in favor of a “scientific,” materialistic worldview. Some poems call for a strike, others represent the involvement of young Communists in the great work of repairing the world, which often led to imprisonment. In addition, I decided to include in this part the poem “*Roybfeygl*” (Vultures) by Moshe Knaphays, which may help the reader realize the complexity of the situation of Jews in pre-war Poland. As we already know, national and social marginalization along with the humiliation by anti-Semitism figured prominently among the reasons why some Jews opted for Communism.

In the short chapter “*Farblayb gezunt, mayn Ratnfarband*” (Farewell, my Soviet Union), I assembled several poems that bear witness to the positive experience gained by Communist Jewish writers during their stay in the USSR. These poems describe the hospitality of the inhabitants of the Soviet empire and some positive aspects of life under Communism, such as apparent creative freedom and equal treatment, which allowed the humiliated to be spiritually reborn. These works also convey an almost magical belief in the power of the Red Army and in its victory over Nazi Germany. Poems of this type can be found in the literary legacy of almost every Yiddish poet from Poland who survived in the East, which is probably

explained by political considerations. This picture, though in essence a propagandist eulogy, may well convey some true experiences, especially in the case of writers heavily involved in Communism, like Heller and Rubin.

“Oyf eybikeytn” (For posterity) is the title of another chapter containing poems from the Stalinist period that sang programmed praises of the new era. In the repertoire of Jewish poets living and writing in socialist Poland there are numerous poems typical of socialist realism, which include eulogies to Stalin and the so-called “production” theme. However, I decided to focus on the poems emphasizing those elements of the new reality which were important from a Jewish point of view. The lyrical subject’s praise of the new, socialist Poland, friendly to Jews, is often reinforced by a dark picture of the traumatic childhood in the previous era. An important voice is Elye Rayzman’s poem “Mayn heym” (My home), dedicated to Jews working on farmland, plowing with their own hands, and gathering the fruits of their own labor. Just as Binem Heller’s “Kh’bin nisht gevoynt” (I am not accustomed) and Hadasa Rubin’s “Veytik un freyd” (Sorrow and joy), it can be interpreted as a praise of and call for creative activity addressed to the “new Communist Jew,” someone who shapes his own history and decides his own destiny. Another important theme in the poetry of that time is the Holocaust, which was overused for propaganda purposes by poets such as Binem Heller and Elye Rayzman. In her poem “Ikh...” (Me...) Hadasa Rubin protests against this practice and against the injunction to refrain from expressing grief.

The last chapter of this part, “Azoy vi der naketer boym” (Like the naked tree), contains poems of reckoning, which reflect the confusion and disappointment caused by the newly revealed crimes of the Communist system, the regime that Communist Jewish poets in Poland, among others, had done a lot to strengthen. Guilt for the sins of their own and others and for cowardly silence in the face of evil is accompanied by declarations of readiness to redress what happened and by a strong need to defend the basic values of Communism, which consist of noble ideals of equality and social justice. A special place is given in this chapter to poems dedicated to the memory of friends: Soviet-Yiddish writers who in the early 1950s met with sudden and cruel death by the orders of the “Leader of Nations.” The chapter ends with the poem “Akh, hot men mayn leben mir tsebrokhn” (Oh, my life has been broken) by an ardent Communist and ideologue of the time, Binem Heller. In this poem the author expresses his bitterness and disappointment with anti-Semitism prevailing in the ranks of the Communist Party, which for people like Heller was an open betrayal and desecration of the ideals of Communism. Having actively participated in the consolidation of Communism in Poland, they no longer saw a place for themselves there at the time of political “thaw,” and therefore many of them decided to emigrate.

The last part of the anthology, titled “Poyln, Poyln” (Poland, Poland), brings together works describing the complex relationship of Jews who survived the Holocaust with Poles and Poland. The chapter “Mizrekh” (The East) contains poems

written during World War II, which on the one hand describe homelessness and exile in the eastern republics of the Soviet Union as the eternal destiny of Jews, condemned to life in the Diaspora, and on the other hand there are a moving testimony of love and longing for the distant Polish homeland. Poems of this type frequently appear in the wartime works of the survivors in the East. The tone of those poems is often ambivalent, since the longing for the homeland is accompanied by memories of Polish anti-Semitism supplemented with reports of Polish indifference to the suffering and death of Polish Jews during the German occupation.

“Heymerd” (Homeland) is the title of the chapter containing poems from the first two postwar decades. Some of them, written just after World War II, are a very dramatic expression of the feelings of the authors, who, though aware of the aversion of Polish society to Jews, were nevertheless determined to remain in their homeland, but wrote of their anxiety. In time, when freedom of expression was substantially reduced, the critical tone disappeared, replaced by propaganda messages. Poland in the era of socialist realism turns into a place very friendly to Jews, who can live and create unconstrained. Even in those difficult times there was no lack of beautiful, ideologically neutral poems emphasizing the hospitality that Poland had shown Jews in ages past, but also asserting the Jewish right to live in the country for which they had worked for generations and for the freedom of which they had shed their blood. The symbols of this mutual belonging of Poland to Jews and of Jews to Poland are the two languages spoken by the Jewish sons of the Polish nation: Polish and Yiddish. The chapter ends with Yankev Zonshayn’s poem “Memento,” addressed to Poles as an appeal for the commemoration of the tragic fate of Polish Jews during the war.

The main theme of the next chapter, titled “Di zelbe erd hot undz dertsoygn” (We grew up in the same land), is Polish anti-Semitism, manifested at different times and in various ways. The opening poems refer to the controversial issue of Polish co-responsibility for the Holocaust and to the infamous cases of desecration of Jewish corpses just after the war by people searching for gold. A shocking account of the funeral of the Kielce pogrom victims can be found in the poem “Kelts” (Kielce) by the eminent poet Chaim Grade. This chapter should also include the above-mentioned poem by Avrom Sutskever “Tsu Poyln” (To Poland), but I decided to omit it in this anthology because a Polish translation of the entire work is now easily available. The subsequent poems refer to anti-Semitic sentiments and speeches in 1956 and the late 1960s. The diagnosis of a part of Polish society made by the writers must be extremely unpleasant to the modern Polish reader. According to Hadasa Rubin, David Sfard, and others, nothing can change the atavistic hatred of some Poles for Jews, neither the loyalty of Jews to Poland, nor their tragic fate during the war, nor even Catholicism, the Polish national religion, the religion of love that worships the Jewish God and His Son born of a Jewish mother.

The last chapter, “Gezegnung” (Farewell), is a natural continuation of the previous ones. The title perfectly sums up its contents. This farewell to the homeland

– always a very dramatic event – is accompanied by a variety of emotions: sadness, sorrow, disappointment, and frustration, as well as anger and an apparent sense of relief. The poets are leaving because their dignity has been offended; what is sacred to them has been defiled, and they have been proved useless to Poland. Their poems convey the pain of dashed hopes, the sense of injury caused by the ingratitude of a part of Polish society, and, finally, an acute longing for the beloved Polish land, friends, and the graves of relatives.

* * *

The present anthology aims to familiarize the reader with Yiddish poetry written and published in postwar Poland for over twenty years. This poetry is unknown or only slightly known to the Polish and world public. The main criterion for the selection of works was their time and place of origin and/or publication: the poems presented here are those written and published in Poland in the years 1945-1968. The anthology also includes poems written and often published earlier, in the interwar period or during World War II, which their authors wished to present to the public in postwar Poland by putting them in collections published after 1945. The only exception to the above criterion, was made for works referring to and written in Poland, but unpublished because of censorship, as well as poems about Poland written after the authors' emigration. Some poems by Binetski, Grade, Heller, Olitski, Segal, Sfar, and Shklar fall into this category. My decision to include them was dictated by the importance of showing the full range of emotions that accompanied the authors in the last moments before emigration, as well as afterwards, in their new places of residence. This may allow Polish readers, in particular, to realize what Poland meant for these writers and probably for their whole generation, and to understand the reasons for and painfulness of their decision to leave the country.

The main bulk of poetry created in the Polish People's Republic, especially in the period of socialist realism, is politically involved. One exception is the above-mentioned short time after the war, when the authors who published in Poland included pre-war Communist writers, those who merely sympathized with Communism, and those who had nothing to do with the new system and expressed their attitude to the postwar political changes by choosing emigration. Therefore, the question arose whether I should present only the works of pro-Communist writers, who set the tone for the whole era, or remain faithful to historical truth at the cost of destroying the ideological unity of the whole volume. I adopted the latter approach in order to familiarize the reader with a variety of world views coexisting in Yiddish literature in Poland at the time.

It is a truism to say that to compile an anthology is not an easy task. By its very nature it demands that difficult, sometimes impossible, choices be made. Any selection is necessarily subjective, and the author of an anthology is bound to feel that she/he has not made the best and most representative choices. While choosing

poems for this volume, I tried not to ignore the fact that much of the poetry under discussion was heavily politicized, but (in accordance with actual proportions) I did not make this the leading topic. My goal was to acquaint readers with poems that may enable them to enter into the experiences and dilemmas of that generation of Polish Jews, many of whom had left-wing sympathies. That is why, alongside some outstanding poems, the anthology features unremarkable or even poor ones, which are nevertheless characteristic of the experience of the generation and typical of that difficult era. I undertook the task of reconstructing the identity of the entire generation in the form in which that identity was recorded in the poetry of that period. This decision automatically limited my choice, excluding purely lyrical poems, many of which appear in the legacy of almost every poet presented here. Moreover, I tried to give voice to as many authors as possible, but could not include them all for practical reasons. Nevertheless, the anthology presents the work of the vast majority of Yiddish-language poets active in postwar Poland.

Most of the selected poems have been translated into Polish by myself. I did not preserve rhymes, but endeavored to render the original form as closely as possible in correct Polish. I felt it was more important to convey poetic meanings directly than to concentrate on perfecting meter, which often leads to oversimplification of the author's ideas. There is no doubt, however, that this approach detracts from the beauty of especially those poems that rely on rhyme and rhythm for much of their artistic effect, such as those by Binem Heller or Khayim Grade. It is my hope that this deficiency will be compensated for by the inclusion of the originals, the reading of which I heartily recommend. Apart from my own translations, I included in this volume rhymed translations by eminent Polish poets which have already been published in the press or in separate anthologies⁴¹ and which I considered sufficiently faithful to the originals, in both form and content.

Poems presented in the Yiddish original, as well as the titles of poetry collections in Hebrew characters included in the bibliography were written down according to the YIVO spelling standards. The transcription of the titles in the bibliography conforms to the phonetic rules of the Polish language. The authors' first names were transcribed according to standard Yiddish pronunciation. The exceptions are two women poets' names, whose uninflected forms "Hadase" and "Gute" were polonized to "Hadasa" and "Guta". I also made an exception for Sford's first name, choosing the form Dawid (David), which he used on an everyday basis, instead of

---

⁴¹ Polish translations were selected from the following anthologies: J. Zonszajn, *Wiersze*, with an introduction by A. Słucki, transl. J. Ficowski et al., Warszawa 1963; E. Rajzman, *Jesiennie drzewo*, transl. J. Adler et al., Szczecin 1966; idem, *Spalony gołąb*, with an introduction and transl. A. Słucki, Poznań 1967; idem, *Modlitwa wilka*, selected by K. Suchodolska, transl. J. Adler et al., Poznań 1979; *Antologia poezji żydowskiej*, selected and annotated by S. Łastik, with an introduction and ed. by A. Słucki, Warszawa 1983; M. Szklar, *Verter mayne, lider mayne. Lider / Słowa moje, pieśni moje. Wiersze*, transl. A. Słucki et al., Kraków 2008.

the standard Yiddish Dowid (Dovid). Both the Yiddish originals and their Polish translations were provided with information about their place and date of origin, if such information was given in the source publications. If it was not, the publication date of the source itself was provided in square brackets under the poem to give the reader an approximate idea of when the poem appeared in circulation. Explanations of Jewish terminology, Hebrew and Yiddish expressions, as well as other terms referring to Jewish history and culture can be found in the annotations, and information about the authors – in biographical notes at the end of the anthology.

* * *

This anthology would not have come into being if it had not been for a grant that I received from the Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe, intended for the translation of works important to Jewish culture. I would hereby like to thank all those from the Foundation who, unknown to me by name, made this publication possible. I am very grateful to Marek Tuszewicki, who undertook the task of editing the Yiddish part and provided valuable advice, as well as to my daughter Anna for her help with the hard work of editing both language versions. Special words of gratitude are due to the first readers of this work, who had an important influence on its final form: Professor Monika Adamczyk-Garbowska, Dr. Edyta Gawron, Dr. Maciej Tomal, Elżbieta Rafa, Bella Szwarzman-Czarnota, and Beata Barszczewska-Wojda, as well as Professor Antony Polonsky, who supported the publication of this anthology. I would also like to express my gratitude to Mrs. Beata Barszczewska-Wojda for the cover design. Finally, I would like to thank the poet Moshe Shklar and all the copyright owners: Irene Kupfersmidt, Ita Segal, Iwona Słucka, Elżbieta Ficowska, Menachem (Michael) Fox, Marek Kanter, Tomasz Lec, Zvi Mann, and Leon Sfard, who have agreed to the publication of the selected poems, thereby making this anthology possible.

Magdalena Ruta
Kraków, April 2012

אין יידן

Bez Żydów

שפֹּוך חמתך!

Wylej swój gniew!

חיים לייב פוקס

געבעט אין 1942

גאָט פֿון ערשטער פֿינצטערניש, פֿון אין-סוף¹.
 דערהער מיך. מײַן פֿאַלק איז די שאַף,
 וואָס גייט אין חלומדיקן שלאָף
 צו דיר!
 באַריר,
 מיט דיין מינדסטן שאַטן די זון
 און זאָל פֿלייצן חושך אַרום און אַרום!
 דעק-צו דאָס ליכט. עס דאַרף עס נישט קיינער.
 דו ביסט געווען, זי ווידער אַליין נאָר.
 און מײַנע געוויינען —

קענסטו זען אין דער פֿינצטער...

[״ייִדישע שריפטן״ 1948, נר 1-2]

---

¹ The author refers to the kabalistic vision of God before the creation of the universe: God who filled the entire space, was entirely unlimited, and did not have any form. In the tradition of Jewish mysticism this concept of the Creator is called *Eyn-Sof* (Hebrew: “The Infinite”, “Without End”).

Chaim Lejb Fuks

Modlitwa w roku 1942

Boże Pierwszej Ciemności, Boże Nieskończoności¹,
Usłysz mnie. Mój naród jak owca
Idzie we śnie pełnym marzeń
Do Ciebie!
Porusz
Twoim najmniejszym cieniem słońce,
Niech wszystko zaleje ciemność!
Zakryj światło. Nikomu nie jest potrzebne.
Ty byłeś – bądź dalej, ale sam.
A moją rozpacz –

Możesz zobaczyć w ciemności...

[„Idisze Szriftn” 1948, nr 1-2]

---

¹ Autor odwołuje się do kabalistycznej wizji Boga sprzed stworzenia wszechświata, gdy wypełniał on sobą całą przestrzeń, nie był niczym ograniczony i nie posiadał żadnej formy. W tradycji mistyki żydowskiej tak pojmowanego Stwórcę określa się mianem Ein-Sof („Nieskończony”, „Bez Końca”).

בינם העלער

מערער מעש דערלאַנג, אַרקעסטער!

מערער מעש דערלאַנג, אַרקעסטער! –
 ערגעץ גוואַלדיקט מען מיין שוועסטער,
 ערגעץ בראַזגען איצטער שויבן,
 ערגעץ גייען רויבער רויבן.

אויסגעפֿליקטע בערד און פאות,
 אָפּגעהאַקטע טויט-געשרייען,
 אויסגעשמירטע פאַרמעט-ספֿרים,
 טיפֿע, לאַנגע ברידער-קברים. –

מער געבויגן, מער געבויגן, –
 ווייז נישט קיינעם דינע אויגן.
 פֿייער קאָן פֿון זיי אַ זעץ טאָן,
 שנאה – פֿון דעם אָטעם לעצטן.

מערער מעש דערלאַנג, אַרקעסטער,
 טויב, פֿאַרטויב, די שטילקייט לעסטער! –
 צו פֿיל ווונדן אויף צו היילן,
 צו פֿיל מתים אויף צו ציילן.

Binem Heller

Mocniej w blachy dmij, orkiestro!

Mocniej w blachy dmij, orkiestro! –
Tam ktoś gwałci moją siostrę,
Tam pękają teraz szyby,
Tam rabują teraz zbiry.

Poszarpane brody, pejsy,
Urwane krzyki śmierci,
Zablocone pergaminy,
Długie braterskie mogiły –

Schyl się nisko, jeszcze niżej,
Skryj spojrzenie przed innymi,
Gdyż wzrok twój roznieca ogień,
A oddech ostatni – nienawiść.

Mocniej w blachy dmij, orkiestro! –
Ogłusz, zagłusz, znieważ ciszę! –
Zbyt wiele ran do zagojenia,
Zbyt wiele ciał do pogrzebania.

Alma Ata, 1942 [1948]

רײזל זשיכלינסקי

גאָט האָט באַהאַלטן זײַן פנים

אַלע וועגן האָבן געפֿירט צום טויט,
אַלע וועגן.
אַלע ווינטן האָבן געאַטעמט מיט פֿאַרראַט,
אַלע ווינטן.
אויף אַלע שוועלן האָבן געהאַווקעט בייזע הינט,
אויף אַלע שוועלן.
אַלע וואַסערן האָבן פֿון אונדז געלאַכט,
אַלע וואַסערן.
אַלע נעכט זענען פֿעט געוואָרן פֿון אונדזער שרעק,
אַלע נעכט.
און די הימלען זענען געווען נאַקעט און ליידיק,
אַלע הימלען.
און גאָט האָט באַהאַלטן זײַן פנים.²

[1948]

² Deuteronomy 31.18 – “And I will surely hide my face in that day for all evils which they shall have wrought (...).” [All biblical quotations are taken from: *1769 Oxford King James Bible*] According to the rabbinic interpretation, the Almighty watches over the people of Israel and does not allow them to come to any harm. However, at some points in history God “covers his face,” as if turning away from the Jews and giving free rein to destructive forces. In this context, the Holocaust was possible because of the absence of God’s care.

Rejzl Żychlińska

Bóg ukrył swoją twarz

Wszystkie drogi prowadziły do śmierci,
Wszystkie drogi.
Wszystkie wiatry dyszały zdradą,
Wszystkie wiatry.
Na wszystkich progach ujadaly złe psy,
Na wszystkich progach.
Wszystkie wody śmiały się z nas,
Wszystkie wody.
Wszystkie noce pasły się naszym strachem,
Wszystkie noce.
A niebiosy były nagie i puste,
Wszystkie niebiosy.
A Bóg ukrył swoją twarz².

[1948]

---

² Pwt 31,18 – „A Ja zakryję swe oblicze w tym dniu z powodu wszelkiego zła” (wszystkie cytaty podane są za Biblią Tysiąclecia, wyd. V, Poznań 2000). Według wykładni rabinicznej oblicze Wszechmogącego czuwa nad ludem Izraela i nie pozwala uczynić mu krzywdy. Jednak w niektórych momentach dziejów Bóg „zakrywał” je, niejako odwracając się od Żydów i pozwalając na działanie siłom niszczycielskim. W tym kontekście Zagłada była możliwa właśnie z powodu nieobecności Bożej opieki.

הדסה רובין

נחמו...

אין הייסע ביינאכטן,
אין וואכע ביינאכטן
זאָג איך מיר: נחמו,
זאָג איך מיר: נחמו.

כ'גלעט מיינע הענט
און איך בעט ביי זיי רחמים:
רייסט נישט דעם גוף
אינעם בלוטיקן טראַכטן!

אין וואכע ביינאכטן,
מיט אויגן פֿאַרמאַכטע
זוך איך איך, רוף איך איך,
פֿאַרפֿיניקטע מיינע.

אין וואכע ביינאכטן,
זאָג מיר נישט נחמו:
איך בין דער ווייטיק,
איך בין די טענה.

1943 [1953]

Hadasa Rubin

Pocieszenie...

W gorące noce,
W bezsenne noce,
Powtarzam sobie słowa otuchy,
Powtarzam sobie słowa otuchy.

Gładzę moje ręce
I błagam je o litość:
Nie rozszarpujcie ciała
W zakrwawionym łonie!

W bezsenne noce
Z zamkniętymi oczyma
Szukam was, wzywam was,
Umęczeni moi.

W bezsenne noce,
Nie mów mi słów otuchy:
Ból to ja,
Żal to ja.

1943 [1953]

רייזל זשיכלינסקי

פֿון אַ וואָלקן

פֿון אַ וואָלקן קוקט אויף מיר די מאַמע
מיט פֿאַרבלוטיקטע אויגן –
טאַכטער פֿאַרבינד מיר די ווונדן.
איר גרויער קאַפּ איז געבויגן.

מײַן שוועסטער וויינט צווישן די בלעטער
פֿון אַלע גרינע ביימער:
מײַן מיידעלע, מײַן טאַכטער וווּ איז?
רייזל, קלויב צונויף אירע ביינער.

מײַן ברודער שווימט אין די וואַסערן
טעג, וואָכן, יאָרן.
אַ שטיין איז צוגעבונדן צו זײַן האַלדז.
דער הימל לויכט מיט בלויע טרערן.

מײַן שכן וועקט מיך אין די נעכט:
מען האָט מיך געהאַנגען מיטן קאַפּ אַראָפּ.
נעם מיך אַראָפּ פֿון דער תּליה – הייב מיך אויף.
אַ, ווי עס טוט וויי יעדע האָר אויף מײַן קאַפּ.

מאָי, איך גיי אַרום צווישן שאַטנס
מיט מײַן קליינעם זון אויף די הענט.
אַזוי פֿיל לעבנס פֿאַרשניטענע קלאַמערן זיך
צו מיר, צו מײַנע ווינקלען, צו מײַנע ווענט.

אַזוי פֿיל לעבנס פֿאַרשניטענע ציטערן
אויף די לאַנגע ווײַסע פֿון מײַן קינד,
אַזוי פֿיל לעבנס פֿאַרשניטענע קלאַגן
אין מאָי, אין פֿרילינגדיקן ווינט.

Rejzl Żychlińska

Z obłoku

Z obłoku spogląda na mnie matka
Oczyrna pełnymi krwi –
Córko, opatrz moje rany.
Coraz niżej chyli się jej głowa.

Moja siostra lka wśród liści
Wszystkich zielonych drzew:
Gdzie jest moja córeczka, małeńka dziewczynka?
Rejzl, pozbieraj jej kosteczki.

Brat mój płynie z nurtem wód
Całe dnie, tygodnie, miesiące.
Do szyi przywiązano mu kamień.
Jaśniej niebiosą błękitną żałobą.

Sąsiad budzi mnie nocami:
Zostałem powieszony głową w dół.
Zdejmij mnie z szubienicy – podnieś mnie,
Tak bardzo boli każdy włos na mojej głowie.

Maj, z synkiem małym na rękach
Przechadzam się między cieniami.
Tak wielu zmarłych czepia się
Mnie, moich kątów i ścian.

Ich cienie drżą
Na długich rzęsach mojego dziecka,
A skarga rozbrzmiewa
W majowym, wiosennym wietrze.

Kazań, 1943 [1948]

אַבְרָהָם זאַק

שפוך חמתך!

שפוך חמתך³, גיס דיין צאָרן אויף די רוצחים,
די תלינים פֿון אַ גאַנצן דור!
זאָל קיין שריד און קיין פליט מער פֿון זיי נישט בלייבן
ווייט אין דורות און אויף לאַנגע יאָר.

נעם נקמה פֿאַר די היימען די צעשטערטע,
פֿאַר די שטעט אין חורבֿות און אין רויב;
פֿאַרן נע-ונד פֿון גאַנצע עדהס ייִדן,
די צעלאָפֿענע, צעטראָטענע ווי שטויב.

נעם נקמה פֿאַרן בלוט פֿון קליינע קינדער
און פֿאַר טרערן מאַמעשע אַ ים.
פֿאַרן קדושים-טויט פֿון גאַנצענע מיליאָנען,
ווער בחרבֿ, ווער אין גרויל פֿון פֿלאַם...

ווער מיט "שמע ישראל" אויף די שטאַרע ליפֿן,
ווער מיט פֿלוד בנים לעצטן-לעצטן הויך — — —
שפוך חמתך, גיס דיין צאָרן אויף די רוצחים
און פֿאַרטיליק זיי אין בראַנד און רויך!...

דרום-אוראַל, 1943 [1947]

³ *Shfoch chamoscha* (Yid. "shfoyk khamoskhe"), part of the *Passover Haggadah*, spoken with the door open during the feast of Passover, when Jews turn to God and say: "Pour out your wrath on the nations that do not know you" as an invocation of God's curse.

Awrom Zak

Wylej swój gniew!

Szfojch chamosche³ – wylej swój gniew na zbrodniarzy,
Morderców całego narodu!
Niechaj wszelaki ślad po nich zaginie
Na pokolenia, na całe wieki.

Pomścij zniszczone domy,
Zrujnowane, obrabowane miasta;
Tułaczkę tylu Żydów,
Rozproszonych, rozdeptanych jak kurz.

Pomścij krew małych dzieci,
Morze łez wylanych przez matki.
Za męczeńską śmierć całych milionów,
Którzy zginęli od miecza i grozy płomienia...

Za konających z Twoim imieniem na stężalych ustach,
I tych, co oddali dusze miotając przekleństwa,
Szfojch chamosche – wylej swój gniew na zbrodniarzy
Niech znajdą zagładę w ogniu i dymie!...

Południowy Ural, 1943 [1947]

---

³ *Szfojch chamosche* – fragment *Hagady na Pesach*, wypowiedany przy otwartych drzwiach podczas uczty święta Pesach, w którym Żydzi zwracają się do Boga słowami: „Wylej Swój gniew na narody, które Cię nie znają”; przywoływany jako wezwanie do Bożej kłątwy.

בינם העלער

חרוב

א מאָל האָט דער געלער מלמד⁴
 מיך אָפגענומען ביי דער מאַמען,
 געזעצט מיך ביי אַן אַלטן חומש⁵
 אין מיטן דער חמימה פֿון זומער;
 אַ מאָל האָט דער געלער מלמד
 אין שמוציקן קאַפּל פֿון סאַמעט
 געפֿירט מיך אין אַ טאָג אַ הייסן
 אַנטקעגן דעם האָריקן עשיו⁶...

אַ מאָל איז מײַן קינדערשער חלום
 געוואָרן צו הַבֿל-הַבֿלים,
 געווינט זיך צו שמייכלען און שעמען
 אַנטקעגן געכמורעטע ברעמען
 פֿון אייביק פֿאַרברוגזטן טאַטן:
 – די פֿרייד זאָל חלילה נישט שאַטן,
 דער זון זאָל אַרויסגיין אַ פֿרומער
 בשלום – פֿון ליכטיקן זומער⁷...

⁴ *Melamed* (*malammed*), a teacher in a Jewish elementary religious school (*cheder*), in which children are taught from the age of three.

⁵ *Chumash*, “Pentateuch,” the first five books of the Hebrew Bible, the Torah.

⁶ *Esau*, the biblical son of Isaac and Rebekah. Jacob’s older twin brother. His name can be translated as “hairy” (Gen. 25.25 – “the first came out red, all over like an hairy garment; and they called his name Esau.”) This name was also used by the Ashkenazim (i.e. Jews from Eastern Europe) to refer to average Christians, the Catholic Church as an institution, as well as to emperors, heirs to the tradition of the Holy Roman Empire, for example, the Habsburgs.

⁷ Jewish boys under the age of thirteen were expected to attend a religious school. A *cheder* (Hebrew: “room”) was usually a single room, the apartment of the *melamed*, where the boys spent almost the entire day. *Cheder* education was also compulsory in the summer. Pious parents would associate playing in nature with debauchery and frivolity unworthy of Jews.

*Binem Heller***W ruinie**

Pewnego dnia rudy melamed⁴
Zabrał mnie od matki,
Posadził przy starym Chumeszu⁵
W samym środku letniego żaru;
Pewnego upalnego dnia rudy melamed
W brudnej jarmułce z aksamitu
Poprowadził mnie
Na spotkanie włochatego Ezawa⁶...

Wówczas moje dziecięce marzenia
Legły w gruzach,
Przymuszone do wstydliwego uśmiechu
Chmurnym grymasem brwi
Wiecznie zagniewanego ojca:
– Nie dla niego letnia beztroska,
Niechaj zgłębia pobożne księgi
Mimo jasnego lata...⁷

---

⁴ *Melamed* – nauczyciel w żydowskiej szkole religijnej (chederze), w której uczyły się dzieci od trzeciego roku życia.

⁵ *Chumesz* – „Pięcioksiąg”, pięć pierwszych ksiąg Biblii Hebrajskiej; Tora.

⁶ *Ezaw* – biblijny syn Izaaka i Rebeki, starszy brat bliźniak Jakuba. Jego imię tłumaczyć można jako „włochaty” (Rdz 25,25 – „I wyszedł pierwszy syn czerwony, cały pokryty owłosieniem, jakby płaszczem; nazwano go więc Ezaw”). Imieniem tym Żydzi aszkenazyjscy określali też chrześcijan, Kościół katolicki jako instytucję, jak również cesarzy – spadkobierców tradycji Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego (np. Habsburgów).

⁷ Przeznaczeniem żydowskich chłopców przed trzynastym rokiem życia miała być nauka w szkole religijnej. Cheder (hebr. pokój) mieścił się zazwyczaj w jednej izbie, mieszkaniu melameda, gdzie spędzali oni niemal cały dzień. Obowiązek nauki w chederze dotyczył również okresu letniego, a pobożnym rodzicom zabawa na łonie natury kojarzyła się z niegodnymi Żydów rozpasiem i frywolnością.

א מאָל האָט דער פוילישער הימל
 באַזונדער געמאַכט זיך אַ סימן,
 באַזונדער אַ פֿאַרב פֿאַרן חודש
 פֿון ייִדישן פֿחד און שוידער.
 מײַן האַרבסט האָט געהייסן דאָרט אלול⁸,
 און ס'האָבן די בלעטער די געלע
 געטאַנצט און געדרייט זיך אין הויפֿנס
 צום ניגון פֿון ווינט און פֿון שופֿר⁹.

דערנאָך האָט געווערט זיך מײַן יוגנט –
 אַוועק פֿונעם טיש נישט באַנוגנט
 און האָט מיט אַ ריינעם געוויסן
 דעם שבת, דעם שוואַרצן צעריסן
 מיט פֿלאַם פֿון דער פֿאַן, דער רויטער.
 אַוועק ווי אַ נוקם-ונוטר –
 מיט ייִדישן נוסח און ניגון –
 בין איך קעגן אומרעכט און ליגן.

און דאָן האָב איך טוישן די לידער
 געפרוּווט אויף די רייד פֿון מרידה,
 אויף בונט און אויף ליכט צווישן קראַטן,
 און וואַרשע – פֿאַרקלעפט מיט פֿלאַקאַטן.
 אין גאַסן געפֿירט כ'האַב המונים
 מיט שטיינער אַנטקעגן דעם שוואַ,
 מיט לידער אַנטקעגן באַגנעטן,
 מיט פֿויסטן אַנטקעגן פֿאַררעטער.

אַלץ, אַלץ איז פֿאַרגאַנגען, איז חרובֿ,
 פֿאַרמשפֿט מײַן בלוט איז זיין ערובֿ
 פֿאַר אַלע – די שניידער, די שטעפער,
 די בעטלער, די זינגער, די שלעפער;
 די מענער מיט האַסטיקע תנועות, –
 די איידעלע פֿרויען – די צנועות, –

⁸ *Elul*, the twelfth month of the Jewish lunar calendar (August-September), inaugurating a period of penance, uncertainty, and waiting for the judgment of heaven. It precedes the celebration of the New Year (*Rosh HaShanah*) and the Day of Atonement (*Yom Kippur*), during which the heavenly tribunal decides if each human being shall live or die in the coming year. The Day of Atonement is considered an extremely important festival and still attracts crowds of believers to the synagogue.

⁹ *Shofar*, ram's horn, whose sound often accompanies momentous and awe-inspiring ceremonies. In the month of Elul the horn reminds people of the necessity to account for their sins.

Kiedyś polskie niebo
Odmieniało się, przywdziewając
Szczególny kolor w miesiącu
Żydowskiej bojaźni i grozy.
Moja jesień nazywała się wówczas „elul”⁸,
A żółte liście tańczyły na kształt serpentyn
Do melodii wygrywanej przez wiatr i szofar⁹.

Potem moja młodość zbuntowała się –
Nienasycona odeszła od stołu
I z czystym sumieniem
Rozjaśniła czarny szabas
Płomienną purpurą sztandaru.
Odszedłem spragniony zemsty –
I stanąłem z żydowską pieśnią –
Przeciw nieprawości i kłamstwu.

I zamieniłem wówczas
Pieśń na mowę rewolucji,
Na bunt i na światło zza krat,
Oklejałem plakatami Warszawę.
Ulicami prowadziłem tłumy
Z kamieniami na wroga,
Z pieśnią na bagnety,
Z pięściami na zdrajców.

Wszystko przeminęło, wszystko w ruinie,
A mojej krwi sądzone być strażnikiem pamięci
Po wszystkich – krawcach, łaciarzach,
Żebrakach, śpiewakach, tragarzach,
Mężach o pospiesznych gestach –
Szlachetnych, cnotliwych żonach –

---

⁸ *Elul* – dwunasty miesiąc żydowskiego kalendarza księżycowego (sierpień-wrzesień), inaugurujący okres pokuty, niepewności i oczekiwania na wyrok nieba. Poprzedza święto Nowego Roku (*Rosh ha-Shana*) oraz Dzień Pojednania (*Jom Kipur*), w czasie którego na sądzie niebieskim zapada decyzja o życiu i śmierci człowieka w nadchodzącym roku. Dzień Pojednania uważany jest za święto niezwykle ważne i do dzisiaj przyciąga do synagogi tłumy wiernych.

⁹ *Szofar* – róg barani, którego dźwięk towarzyszy doniosłym i częstokroć budzącym grozę ceremoniom. W miesiącu elul przypomina o konieczności rozliczenia się z grzechów.

זיי אַלע, זיי אַלע, זיי אַלע,
זיי ברענען אין שולן, אין שטאַלן.

זיי שטאַרבן פֿון הונגער און פֿיבער,
מע טרעבט זיי זיך לייגן אין גריבער
און וואַרטן אויף לעצטן עינזום,
אַ שיכט אויף אַ שיכט – אַזוי רואיק
און וואַרטן, מע זאָל זיי פֿאַרשיטן
אין מיטן פֿון לעבן,
אין מיטן.

[1948]

Oni wszyscy, wszyscy, wszyscy
Płoną w bóżnicach, w stodołach.

Umierają z głodu, gorączki,
Gnani, by kłaść się do grobu
Warstwa na warstwie
I czekać na ostatnie katusze – tak spokojnie,
I czekać, aż ich zasypią
W samym środku życia,
W samym środku życia.

[1948]

יצחק יאנאסאָוויטש

א שניי

א שניי איז געגאָנגען אַ שטילער, אַ שטילער,
אין זיך און אין אייגענעם גאַנג אינגעהערט.
אַזאַ וואָס ער וויסט נישט
צי פֿאַלן דאָ וויל ער,
צי וויגן זיך זאָל ער
דאָ איבער דער ערד.

מיט שטילע, פֿאַרפֿרירענע
וויסע מעת-לעתן
דער שניי האָט דאָ
פוילישע שטעטלעך פֿאַרוויגט
און לאָנג האָט די ערד שוין
די רויכן פֿאַרגעסן.
דאָס פֿייער, וואָס האָט זיך
מיט הימלען געקריגט.

אויף פוילישע שטעטלעך
איז וויס און פֿאַרפֿרירן
געהאָנגען אַ רו
און ס'האָט קיינער געוועקט.
דעם עלנט פֿון שוואַרצע
און חרובֿה מויערן
דער שניי האָט מיט הפֿקר,
מיט זיינעם פֿאַרדעקט.

אַט ערשט האָט אַ שטעטל
מיט שרפֿה געשריגן,
אין אַש האָט אַ זכר
געוויינט פֿון אַ שטוב,

Icchok Janasowicz

Śnieg

Śnieg padał cichy, milczący,
Zasłuchany w siebie i w swój lot.
Taki śnieg, który nie wie,
Czy padać mu trzeba,
Czy kołysać się
Ponad ziemią.

W ciche, mroźne
I białe godziny
Śnieg
Ukołysał polskie miasteczka
I ziemia już dawno
Zapomniała o dymach
I ogniu, który
Toczył wojnę z niebiosami.

Nad polskimi miasteczkami
Biały i zmarznięty
Zawisł spokój
I nikogo nie zbudził.
Samotność czarnych,
Wypalonych murów
Pokrył nieposłuszny
Śnieg.

Jeszcze przed chwilą miasteczko
Krzychało pożogą,
Płakały spopielone
Zgliszcza domów,

נאָר שניי האָט פֿאַרלאָשן,
און שניי האָט פֿאַרשוויגן
די רויטקייט פֿון בלוט
ביי אַן אָפֿענער גרוב.

געווען דאָרט אַ מאַמע,
אַ שטילע, אַ בלייכע
אַ שטענדיק פֿאַרשעמטע
פֿון אייגענעם וויי.
איך וועל שוין איר נאָנטקייט
קיינ מאָל נישט גרייכן,
ווייל ס'הענגט איבער איר
ווי אַ שלייער דער שניי.

נישטאַ שוין מיין טאָטע.
אין צוק פֿון זיין אַקסל
גייט אויף אַזוי נאָנט מיר
זיין מילדער געמיט.
נאָר אויך צווישן אונדז
איז דער שניי אויסגעוואַקסן
מיט בלינדקייט פֿון שויב,
ווען אַ הויך זי פֿאַרציט.

כ'וואָלט וועלן כאָטש איין מאָל
דערשפירן דעם צאָפל
פֿון ברודערשן האַרץ
אין בינאַכטיקן וואָלד.
כ'וואָלט וועלן כאָטש איין מאָל
זאָל אין מיין שוואַרצאָפל
זיך שפיגלען מיין שוועסטערס
ווייטע געשטאַלט.

נאָר אויף פּוילישע שטעטלעך
אַ שניי איז געגאַנגען,
געגאַנגען אויף חורבֿות,
אויף בלוט און אויף וויי.
צווישן מיר און מיין היים
איז די צייט דורכגעגאַנגען
מיט גורל און גרויל,
מיט טויט
און מיט שניי.

Lecz śnieg ugasił
I śnieg uciszył
Czerwień krwi
Nad otwartym grobem.

Tam była matka –
Błada i cicha,
Zawstydzona
Własnym smutkiem.
Już nigdy nie poczuję
Ciepła jej dłoni,
Bo zawisł nad nią
Gruby welon śniegu.

Nie ma mojego ojca.
Każde wzruszenie ramion
Przypomina mi
Pogodę jego ducha,
Lecz również między nami
Wyrósł śnieg
Jak ślepa szyba
Zamglona ciepłem oddechu.

Chciałbym choć raz
Usłyszeć bicie serca
Brata
W wieczornej, leśnej ciszy.
Chciałbym, aby chociaż raz
W zwierciadle mojego oka
Mignęła z daleka
Postać siostry.

Ale na polskie miasteczka
Spadł śnieg –
Spadł na ruiny,
Na krew i na ból.
Między mną a moim domem
Przeszedł czas
Niedoli i zgrozy,
Śmierci
I śniegu.

בינם העלער

הבדלה¹⁰

נעם איך דעם כוס אין דער רעכטער האַנט –
מיד איז דער גוף, די נשמה איז קראַנק.
פֿול ביז צום ברעג מיט דעם גיפֿטיק געטראַנק,
נעם איך דעם כוס אין דער רעכטער האַנט,
מאָך איך הבדלה ביי ברענענדיק לאַנד.

רויט איז דער הימל, שוואַרץ איז דאָס גראַז,
פֿעלדער – מיט נאַקעטע ביינער פֿאַרזייט,
קברים אויף קברים, אויף לענג און אויף ברייט.
רויט איז דער הימל, שוואַרץ איז דאָס גראַז,
אַלט איז די תּפֿילה: פֿאַר וואָס, אוי פֿאַר וואָס?

וואו איז געבליבן אַ פֿיצל פֿון ערד,
וואו איז דערלויבט נאָך מיין שטים און מיין טראַט,
וואו בין איך פֿריי פֿון פֿאַראַכטונג און שפּאַט,
וואו איז געבליבן אַ פֿיצל פֿון ערד,
וואו איז מיין לעבן נאָך אַלץ נישט צעשטערט?

העל איז די שרפֿה און איך בין די קנויט,
ברענט זי – דערברענען וועט זי ביזן סוף,
ברענט זי – פֿאַר פֿרעמדע חטאים אַ שטראָף.
העל איז די שרפֿה און איך בין די קנויט –
מיליאָנען מאָל טויט איז שוין מער נישט קיין טויט...

¹⁰ *Havdalah* (Hebrew: “separation”), the ceremony closing the Sabbath on Saturday evening. It involves, among other things, a blessing said over wine and the burning of incense and of a special braided Havdalah candle. The ceremony marks a symbolic separation of Sabbath, the time of celebration, peace, harmony, and a special closeness to God, from a weekday, the beginning of an ordinary week.

*Binem Heller***Hawdala**¹⁰

Kielich wznoszę prawą dłonią –
Zmęczone ciało, dusza chora.
Trucizną napelniony po brzegi
Kielich wznoszę prawą dłonią
I błogosławię płonąca ziemię.

Niebo w purpurze, poczerniała trawa,
Na polach sterczą tylko nagie drzewa,
Mogiły ciągną się aż po horyzont.
Niebo w purpurze, poczerniała trawa,
Stara to modlitwa: Za co? Ach, za co?

Czy istnieje taki skrawek ziemi,
Gdzie głos mój i krok swobodny być może,
Gdzie mnie nie dopadnie pogarda i drwina,
Czy istnieje taki skrawek ziemi,
Na którym nie grozi mi śmierć?

Szaleje pożoga, a ja jestem knotem,
Który tak płonąc, zgorzeje do końca
W płomieniu, co karą za cudze jest winy.
Wszystko wokół płonie, a ja jestem knotem –
Śmierć milionkrotna to więcej niż tylko śmierć...

---

¹⁰ *Hawdala* (hebr. oddzielenie) – ceremonia zakończenia szabatu, wypadająca w sobotę wieczór. Towarzyszy jej m.in. błogosławieństwo nad winem oraz palenie kadzideł i specjalnej, plecionej świecy hawdalowej. Podczas ceremonii ma miejsce symboliczny rozdział między szabatem, czasem świątecznego spokoju, harmonii i szczególnej bliskości Boga, a dniem powszednim, czyli początkiem zwykłego tygodnia.

שטילער – דעם טייך ווי אַ שפיגל פֿאַרדעק,
 אַש אויף די האַר, און אין קריעה – דאָס לייב¹¹.
 אַלץ איז פֿאַרגאַנגען און דו בלויז, דו בלייב,
 דו נעם דעם טייך ווי אַ שפיגל פֿאַרדעק,
 דו זעץ זיך שבעה ביים נידריקסטן ברעג.

אַלמאַ-אַטאַ, 1943 [1957]

---

¹¹ The poet alludes to the Jewish mourning customs in connection with the first, seven-day period of mourning for the dead (Hebrew: “shiva”). Mourners should, among other things, sprinkle ashes on their heads, cover all the mirrors, and sit only on low stools. In this poem, the whole world seems to be a house where the rules of mourning are applied.

Ciszej – zasłoń rzekę jak lustro,
Włosy posyp popiołem i przywdziej żałobę¹¹.
Wszystko prócz ciebie przeminęło, ty jeden pozostań,
Ty zasłoń rzekę jak lustro
I siądź na najniższym brzegu, aby opłakać miliony.

Ałma Ata, 1943 [1957]

---

¹¹ Poeta nawiązuje do żydowskich zwyczajów żałobnych, związanych z pierwszym, siedmiodniowym okresem opłakiwania zmarłego (hebr. *szewa*). Żałobnicy powinni wówczas m.in. posypać głowy popiołem, zasłonić wszystkie lustra i siadać jedynie na niskich stołkach. W wier-
szu tym cały świat wydaje się domem, w którego obrębie obowiązują zasady żałoby.

אַבְרָהָם זאַק

נקמה!

נישטאָ מער קיין ווערטער,
 נישטאָ מער קיין טרערן –
 צו טיף איז דער וויי.
 עס בלייבט נאָר – נקמה!
 אַ ביקס קעגן תליון
 און – מאַרש אין דער ריי!

עס בלייבט נאָר – נקמה
 פֿאַר פֿרויען, פֿאַר קינדער,
 פֿאַר טויט און פֿאַר בראַנד.
 עס שרייען די טיטן
 פֿון בלוט און פֿון טרערן
 דורך חרובֿן לאַנד:

– נקמה! נקמה! –
 צאָלט חורבן פֿאַר חורבן
 און טויט צאָלט פֿאַר טויט!
 קיין רחמים ביז וואַנען
 די שלאַנג וועט נישט פֿוילן
 צעשניטן אין קויט.

נקמה פֿאַר געטאָ,
 פֿאַר לאַטע פֿאַר געלע,
 פֿאַר תליות און שפּאַט.
 פֿאַר מאַרד פֿון מיליאָנען,
 פֿאַר יאָך און פֿאַר שענדונג
 פֿון מענטש און פֿון גאָט...

Awrom Zak

Zemsta

Nie ma słów,
Brakuje łez –
Zbyt głęboki ból,
Zemsta tylko pozostała –
Z bronią na wroga
W szeregu marsz!

Pozostała tylko zemsta
Za kobiety, dzieci,
Za śmierć i pożogę.
Krzyczą rzeki
Krwi i łez
Na spalonej ziemi:

– Zemsta! Zemsta! –
Ruina za ruinę,
A śmierć za śmierć!
Bez litości,
Aż żmija zmiażdżona
Zgnije w brudzie.

Zemsta za getto,
Za żółtą łatę,
Za szubienicę i szyderstwo.
Za śmierć milionów,
Za jarzmo, za hańbę
Człowieka i Boga...

נישטאָ מער קיין ווערטער,
 נישטאָ מער קיין טרערן –
 צו טיף איז דער וויי.
 נקמה! נקמה! –
 נאָר דאָס איז געבליבן,
 נאָר דאָס איז פֿאַר זיי –

אַק-בולאַק, דעצעמבער 1943 [1947]

Nie ma słów,
Brakuje łez –
Zbyt głęboki ból,
Zemsta, zemsta! –
Tylko to pozostało,
Tylko taka za wszystko zapłata – –

Ak-Bulak, grudzień 1943 [1947]

חיים לייב פֿוקס

מזין קינד

א

ווי ווילדע וועלף עס רייסן זיך פֿרימאָרגנדיקע ווינטן
פֿון די בערג אַראָפּ און שרייען.
מזין פֿרוי אין לעצטער שעה, מזין קינד אין מוטערלייב,
אין חבלי-לידה-ווייען.
מיט שטילער ציטער, ווי צו דער עקדה,
אין שפיטאַל אַרין מיר גייען.

עס שלאָפֿן נאָך און חלומען די היזער פֿון קאַזאַכסטאַנער דאָרף
אַ זומערדיקן שלאָף אַ הייסן, מידן.
די כוואַליעס פֿונעם טיך אילי¹², זיי שפּרינגען אין דער הויך
צעגליטע צישן, רוישן, זידן.
מיט לעצטע טריט פֿון נאָכט, מיר שפּאַנען שטיל אַליין,
צוויי פֿאַרטריבענע, צוויי פֿרעמדע יידן.

עס וויקלען זיך די וואַלקנס פֿון די בערג אַרויס
ווי טרויעריקע, ווי גרויע פֿאַנען.
ווי פּנימער, וואָס קומען פֿון מזין וויטער היים
און פֿאַדערן, מאַנען:
ברענג אונדז אויף, באַשאַף, גיב לעבן אונדז אויף ס'נִי
— אַ נייער ייד פֿאַר זעקס מיליאָנען.

די נאָכט גייט אויס, עס צינדן זיך די ברעגן פֿונעם טיך
און ס'ברענט דער האַריזאָנט.
עס שרייען ווינטן, ווי ווילדע, בייזע וועלף —
איך האָב אין זיי דערקאָנט

¹² Ili, a river in Central Asia, flowing through China and Kazakhstan.

Chaim Lejb Fuks

Moje dziecko

1.

Wyjąc jak dzikie wilki,
Poranne wichry zrywają się z gór.
Nadeszła pora rozwiązania,
Zaczęły się bóle rodzenia.
W skupieniu i trwodze, jak na stracenie,
Prowadzę żonę do szpitala.

Śpią jeszcze rozmarzone domki kazachskiej wioski
Letnim snem, gorącym i głębokim.
Wysoko wznoszą się fale Ili¹² –
Rzeka w purpurze szumi, kipi, wrze.
W ciszy ostatniej nocnej godziny jesteśmy sami –
Dwoje Żydów, wygnańców bez domu.

Kłębią się chmury nad górami
Jak smutne, szare chorągwie.
Jak twarze z dalekiego domu,
Które żądają:
Stwórz nas, przywróć nam życie
– Nowego Żyda za sześć milionów dusz.

Odchodzi noc, płonie brzeg rzeki,
Horyzont się rozpala.
Wiatry wyją jak dzikie, złe wilki –
Słyszę w ich skardze

---

¹² Ili – rzeka w Azji Środkowej, płynąca przez terytorium Chin i Kazachstanu.

דאָס קול פֿון מײַנע ברידער, דורך פֿייער און דורך אַש
וואָס גייט צו מיר, ווערט נענטער, נאָנט.

וואָס גייט צו מיר מיט מײַלן-טרייט און איז שוין דאָ
אין רויע פֿון טײַך, פֿון ווינט,
אין יעדן טראָפֿן טאָג, אין יעדן זונענשטראַל
וואָס פֿון די הימלען רינט — — —
... מיט נײַעם טאָג, פֿאַר אונדזער אָרעם פֿאַלק
קומסטו אויף דער וועלט, מזין קינד!

ב

כ'האַב נישט געפֿרעגט ביי דיר, צי ווילסט?
נאָר כ'האַב אַליין דײַך אינגעשפּאַנט;
אַז טראָגן זאָלסטו מיט אַל, פֿון אונדזער פֿאַלק,
די לאַסט פֿון זײַן אַ ייד,
אַ נע-ונדנער שלעפּער, אָן אַ לאַנד.

דו שלאָפֿסט און הערסט נישט ווי עס רוישט
אין דײַן טאָטן ס'בלוט, ווי ס'וואָלט אַ ווינט
אַרומגעגאַנגען אין זײַן אינגעווייד און ס'וויינט
אין אים, ווי אין אַ רעגן-טאָג עס וויינט די וועלט
אויף דיר, מזין קינד.

דו שלאָפֿסט דעם שלאָף פֿון ערשטע רגעס-רו
אויף דײַן פּנימל אַ בלאַסער שמייכל רוט.
און ווייסט נישט, אַז בעסער איז פֿאַר דיר דעם הונט
דעם עלענסטן, וואָס לויפֿט אַרום אין גאַס —
אַז עלנטער איז פֿאַר אים — אַ ייד.

דו שלאָפֿסט. איך ווייג דײַן וויגעלע, ווי כ'וואָלט
געווייגן דײַך אין אַ גאָלדענער וואָג.
און ווייסט נישט, אַז אַ טויטע איז די גאָלדענע ציג¹³,
אַז אין פֿייער איז פֿאַרברענט דײַן באָבע און איר ליד,
אַז כ'האַב קיין וואָרט פֿאַר אונדזער גרויסער קלאָג.

דו שלאָפֿסט דעם שלאָף, וואָס ברענגט דאָס לעבן דיר אויף וואָר
און איך בין וואָך און זע אין לעבן מײַנעם איצט דעם טויט,
וואָס גייט צו מיר, פֿון אונדזער היים אין ווינט,

¹³ A cradle and a golden or (more often) white goat are among the most common themes of Jewish children's songs, especially lullabies.

Płacz moich braci, przez ogień i zgliszcza
Ciągający ku mnie, bliższy z każdym dniem.

Szloch coraz głośniejszy, łkanie
Splecione z szumem rzeki i jękiem wiatru,
Łza lśniąca w każdej kropli dnia, w słonecznym żarze,
Który z jasnych spływa niebios – – –
...Synu! Przybywasz na ten świat wraz z nowym dniem,
Na pociechę strwożonemu ludowi.

2.

Nie pytałem cię, czy chcesz?
Lecz sam cię wezwałem,
Abyś niósł z nami wszystkimi ciężar
Żydowskiego losu,
Losu tułaczy bez własnego kraju.

Ty śpisz, więc nie słyszysz
Szumu krwi szalejącej jak wichur
W żyłach twojego ojca,
Który – jak świat w deszczowy dzień –
Płacze nad tobą, synu.

Śpisz snem pierwszych spokojnych chwil,
Na twojej twarzy delikatny uśmiech.
Jeszcze nie wiesz, że lepszy los niż ty
Ma pies samotnie biegający po ulicy –
Że samotniejszy niż on jest tylko Żyd.

Śpisz. Kołyszę twoją kołyskę,
Jakbym ważył cię na złotej wadze.
Nie wiesz, że złota kózka nie żyje¹³,
Że w ogniu spłonęła twoja babcia wraz ze swoją pieśnią,
I że brak mi słów, aby wypłakać nasz wielki ból.

Śpisz snem, który przynosi życie,
A ja, czuwając, widzę śmierć
Niesioną z naszego domu przez wiatr

---

¹³ Kołyska, a także złota lub (częściej) biała kózka należą do najpopularniejszych motywów żydowskich piosenek dla dzieci, przede wszystkich kołysanek.

וואָס הויבט זיך פֿון די בערג און קומט צו מיר
און לייגט אים אויס ביים וויגל דינס, מנין קינד.

איז אפֿשר בעסער גאָר, וואָס דו שלאָפֿסט מנין קינד?
וואָלט אפֿשר בעסער זיין, ווען דו וואָלסט דמיון זיין, סוד,
נאָר ס'רוישט דער ווינט און כ'הער מנין מאַמעס לעצטן שריי
מנין מאַמעס לעצטע גאַנג, איר לעצטן אויגן-בלייז
געווענדט צו גאָט.

עס רוישט דער ווינט און כ'הער אין יעדן שאָרף
די טריט, וואָס קומען אָן – משיחס ערשטע טריט –
און כ'וויג דיך אין זיין שאָטן איין – אַ גרויער שטאָרף.
זי שטיל מנין קינד, נישט וויין, מנין קליינער-גרויסער ייד –
מנין לעבעדיק ליד!

[ייִדישע שריפֿטן 1946]

Wznoszący się od gór. Przynosi ją tutaj
I składa u stóp twej kołyski, synu.

Czy to dobrze, synku, że śpisz?
Czy byłoby lepiej, gdybyś pozostał niespełnionym marzeniem?
Szumi wiatr, a ja słyszę w nim ostatni krzyk mojej matki,
Ostatni krok, widzę ostatni błysk jej oczu
Zwróconych ku Bogu.

Szumi wiatr, a ja słyszę w jego szumie
Kroki tego, który nadchodzi – pierwsze kroki Mesjasza.
W jego cieniu kołyszę cię jak szare ptaszę.
Cicho, synku! Nie płacz już mój mały-duży Żydzie –
Moja żywa pieśń!

[*Idisze szriftn*, 1946]

אַבְרָהָם זֶאֶק

אל מלא רחמים...

אל מלא רחמים...¹⁴ איז ווו זשע דיין רחמים?
 אין תליות? אין שרפֿות? אין שווערד!
 דו זיצסט דאָך אין הימל, דו זעסט דאָך פֿון אויבן,
 ווי ס'דעקט אונדזער בלוט צו די ערד.

אל מלא רחמים... איז ווו זשע דיין רחמים?
 פֿאַר וועמען? צו וועמען? אויף ווען?
 מיליאָנען קדושים גערופֿן צום הימל –
 האָסט אַלץ דאָך געהערט און געזען!

אַק-בולאַק, מאַי 1945 [1947]

---

¹⁴ *El male rachamim*, a dirge, sung at funerals and other ceremonies commemorating the dead. It begins with the words: "God full of mercy ..."

Awrom Zak

Boże pełen miłosierdzia

Ejl mole rachmim...¹⁴ Gdzie Tve miłosierdzie, Boże?
Jego znakiem szubienica, pożoga i miecz?
Z niebios widzisz wszystko –
Widzisz ziemię, która tonie w naszej krwi.

Ejl mole rachmim... Gdzie Tve miłosierdzie, Boże?
Dla kogo je zachowałeś? Kiedy je okażesz?
Miliony męczenników wezwano do nieba –
A przecież Ty wszystko słyszałeś, wzrok Twój widział wszystko!

Ak-Bulak, maj 1945 [1947]

---

¹⁴ *Ejl mole rachmim* – pieśń żałobna, śpiewana w czasie pogrzebów oraz innych ceremonii upamiętniających zmarłych. Zaczyna się słowami: „Boże pełen miłosierdzia...”.

מענדל מאן

מזין תפילה

אַ גאָט! וואָס האָסטו מזין פֿאַלק אויסדערוויילט צום רום,
 כדי דער פֿינט זאָל אונדז אויסוויילן צום אומקום.
 האָסט אונדז געגעבן קלאָרע און ליכטיקע אויגן,
 כדי פֿינצטערניש זאָל אייביק אויף זיי לוייערן.
 מיר האָבן אין דיין נאָמען ליבע צו מענטשן געטראָגן
 און געווען – דער אָנזאָג פֿון העלן מאָרגן.
 און ס'האָט דאָס סאַמע שוואַרצסטע פֿון דער נאַכט
 דאָס פֿאַלק – דיין אויסדערוויילטס אומגעבראַכט.
 ס'ברענט די שנאה – צו די איינצל-געבליבענע פֿון מזין פֿאַלק,
 ווי אַ ניט פֿאַרלאָשענער שניטער.
 אַ, גאָט! הער מזין קול.
 איך וויל מער ניט זיין דער אויסדערוויילטער!
 אַ גאָט! אויב ביסט דאָ,
 גיב מיר פֿון יעדן פשוטן פויער די רו,
 וואָס אַקערט דורות
 די זעלבע ערד פֿון אורזיידעס.
 בענטש מינע הענט צו שווערסטע מי,
 אויף מיין אייגענעם פליין,
 פֿון זיין מיט זיך און דיר אַליין,
 אַז ס'זאָל מיין שפּאַן ניט אָפּשטיין
 פֿון אַלעמענס טריט.
 אַז ס'זאָל ניט אומעטיקער קלינגען מיין ליד.
 אַ, גאָט!
 פֿאַרלעש די שנאה – דעם נאָך ניט דערברענטן פֿלאַם!
 נעם אַראָפּ פֿון מיר די לאָסט פֿון אַן אויסדערוויילטן שטאַם!
 אויב ביסט דאָ,
 און מיין תפילה דו הערסט,
 גיב מיר פֿון יעדן פשוטן פויער די רו,
 וואָס אַקערט זיין אייגענע ערד.

Mendel Man

Moja modlitwa

Boże, który wybrałeś mój naród na sławę,
Aby na zagładę mógł przeznaczyć nas wróg!
Dałeś nam oczy jasne i promienne,
Aby wiecznie czyhała na nie ciemność.
W imię Twoje nieśliśmy ludziom miłość
I byliśmy zapowiedzią jasnego dnia,
A najgłębsza czerń czarnych nocy
Zgładziła Twój naród wybrany.
Jak niedogaszony stos
Płonie nienawiść do niedobitków mojego narodu.
O Boże! Usłysz mnie,
Nie chcę już być wybranym!
O Boże! Jeśliś jest,
Daj mi spokój zwykłego człowieka,
Który od pokoleń uprawia
Tę samą ziemię praojców.
Pobłogosław moje dłonie na największy trud
Na własnym polu.
Miał samotnie podążać za Tobą,
Niechaj mój krok nie odstaje
Od kroku innych,
A pieśń niechaj nie brzmi smutniej niż pieśni narodów.
O Boże!
Ugaś nienawiści niedogaśły płomień!
Zdejmij ze mnie ciężar wybraństwa!
Jeśliś jest
I słyszysz modlitwę moją,
Daj mi spokój zwykłego człowieka,
Który orze swoją własną ziemię.

[1945]

עס ריידן די ציגל...

Tu mówią kamienie...

בינם העלער

אָן ייִדן

ס'איז שטיל אין אייראָפּע, די ערד איז צופֿרידן
 נישטאָ מער קיין שוואַרצע, פֿאַרעקשנטע ייִדן,
 וואָס פֿירן דעם אומרו אַרום איבער לענדער –
 נישטאָ מער די בייזע בונטאַרן און הענדלער.
 ס'איז שטיל אין אייראָפּע, די ערד איז פֿאַרשאַטן,
 אַ דייטשישער טאַנק איז אַדורך און פֿאַרטראָטן.
 דערנאָך האָט דאָס גראַז זיך גענומען פֿאַרדעקן
 די שפורן פֿון מאָרד און די בלוטיקע פֿלעקן.
 דערנאָך האָט אַ נשרף אַ בוים זיך באַבלעטערט.
 אויף אים האָט אַ פֿויגל צום הימל געקלעטערט
 און ווידער געזונגען זיין נאַרישן זמר
 צוקאַפּנס די קבֿרים פֿון ייִדישע קרעמער.

ס'איז שטיל אין אייראָפּע, די ערד איז אַ ווייכע
 און ווייסט, ווי אזוי צו פֿאַרמעקן דעם זכר
 פֿון פֿאַלק, דעם קשי-עורף, וואָס האָט זיך געפֿלאַנטערט,
 מיט אייגענער וואָך און מיט אייגענעם יום-טובֿ,
 מיט העזה אין בליק און מיט שאַרפֿע גרימאַסן –
 דאָס פֿאַלק דאָס דערוויילטע פֿון אַלע אויף האַסן.
 ס'איז שטיל די אייראָפּע, דער רוים איז אַ ריינער,
 אין שטעט ליגט דער ברוק מיט געוואַשענע שטיינער,
 און דאָרט, אין די געטאָס, די ווידערפֿאַרבויטע,
 געדענקט שוין נישט קיינער די פֿרעמדע, די טויטע,
 וואָס האָבן אַ מאָל דאָ געווינט און געפֿרייד זיך,
 און האָבן בייַם לעבן צום שטאַרבן געגרייט זיך.

ס'איז שטיל אין אייראָפּע, נישטאָ מער קיין ייִדן
 פֿון טאַנק איז אַ טראַקטאָר געוואָרן אום פֿרידן,
 ער האָט שוין צעאַקערט די ערד אויף די קבֿרים,

Binem Heller

Bez Żydów

Przycichło w Europie... Sen ziemię ogarnął,
Boć nie ma już Żydów upartych i czarnych,
Co niosą niepokój swój na kształt zarazy:
Rokoszan odwiecznych i głośnych handlarzy.
Przycichło w Europie – i ziemia okrzepła,
I czołg swym żelastwem mogiły udeptał,
A potem z ziemicy strzeliły żdźbła trawy,
Zakryły ślad zbrodni i piętna krwi rdzawe.
I dąb-pogorzelec znów porósł w listowie,
Z konarów ku niebu wzlatują ptaszkiwie,
Sfruważąc zaś na dół, piosenki swe nucą
Na grobach kramarzy, co nigdy nie wrócą.

Przycichło w Europie... Tak pulchna jest gleba,
Że pamięć narodu potrafi pogrzebać,
Narodu, co po niej zuchwale się pętał,
Własnego miał ducha i własne swe święta –
O oczach i gestach ruchliwych wieczyście:
On, naród wybrany – za cel nienawiści!
Przycichło w Europie. Znów przestrzeń szeroka –
I zmyta z kamieni brukowych posoka,
A w ghektach, co znowuż swe wrota otwarły,
Już nikt nie pamięta tych obcych umarłych,
Co mieli swe troski, radości, żaloby
I stali za życia nad własnym swym grobem.

Przycichło w Europie... Zniknęli z niej Żydzi –
I słońce się śmieje na nieba błękicie,
A czołg śmiercionośny w postaci traktora

אין וועלכע אַ פֿאַלק ליגט באַגראָבן געאַרעמט.
 דער האַנקרייץ שטייט אויפֿן פֿעלד – אַ סטראַשידלע.
 דאָס דיטשישע לשון אויף שרעק און אויף זידלען
 איז לאַנג שוין פֿאַריאַגט פֿונעם ווינט און פֿאַרגעסן,
 און ס'ווערן די היימען מיט שלום באַזעסן.
 נאָר איינער לויפֿט אַלץ נאָך אַרום דאָרט דערשיטערט,
 ווי אונטער די פֿיס וואָלט די ערד אים געציטערט,
 ווי אונטער די טריט וואָלט די ערד זיך געהויבן –
 ער זוכט אַלץ זיין פֿאַלק, און ער קען אַלץ נישט גלויבן.

מאָסקווע, 1945 [1948]

Wnet bratnią mogiłę narodu zaorał.
Już swastyka sterczy jak senne straszidło,
Już słowo teutońskie, co światu obrzydło,
W bezsilnym swym gniewie skołało na wietrze –
I pokój otula domostwa człowiecze.
A tylko człek jeden, co z bólu oniemiał,
Jakoby spod nóg usuwała się ziemia,
Cmentarnej krainy przebiega połacie –
I nie chce uwierzyć w zagładę swych braci...

Moskwa, 1945 [1948]

Przełożył Horacy Safrin (*Pieśń ujdzie cało*)

לייב אָליצקי

שבת-ליכט אין פוילן

עס צינדן ווידער מאַמעס שבת-ליכט אין פוילן
און קרייזן זיי אַרום מיט טויבן – מידע הענט¹⁵.
די אויערן פֿאַרנעמען נאָכצאַפֿלען פֿון גרוילן
דורך נאָכדונער פֿון קראַכנדיקע ווענט.

די טויבן פֿאַלן, נישט דערקוילעט, אויף די קניעס
און, צאַפלענדיק, זיי טריפֿן בלוט אין אַש פֿון שוויס:
ווי רייסט מען פֿאַר אַ מאָל מיליאָנען קריעות?
און בלויז אַ טרער – אַ ים ווי וויינט מען אויס?

די פֿלעמלעך גליווערן אין טרויער פֿון די אויגן –
נשמה-ליכטלעך אויף אַ פֿענצטער פֿון אַ מת¹⁶;
די שבת-רו זיצט שבעה אַלץ אויף דר'ערד געבויגן
און וואָרט, עס זאָל זי אויפֿהייבן אַ נס...

לאָדזש, יוני-יולי, 1946 [1964]

¹⁵ The lighting of Sabbath candles in a traditional Jewish home is the role of women. This ritual, symbolizing the coming of the day of rest, usually involves blessings and characteristic gestures performed over the candle flames.

¹⁶ A candle, symbolizing the light of the soul, is placed next to the body of a deceased person.

Lejb Olicki

Światła szabasowe w Polsce

Matki znów zapalają świece szabasowe w Polsce,
Jak gołębie krążą ich zmęczone dłonie¹⁵.
Wciąż słyhać echo minionej grozy
Zastygłe w pomruku walących się ścian.

Niedobite gołębie padają na ziemię,
A z drżących ich ciał w popioły sączy się krew:
Czy jeden człowiek może przeżyć żałobę po milionach?
Jak ma uronić głęboką jak ocean łzę?

Płomyki gasną w zrozpaczonym oku –
Jak światełko duszy w okienku zmarłego¹⁶;
Szabasowy spokój skulony na ziemi w żałobie,
Aby powstać, czeka na cud...

Łódź, czerwiec-lipiec 1946 [1964]

---

¹⁵ Rolą kobiet w tradycyjnym domu żydowskim jest zapalanie świec szabatowych, symbolizujących nadejście dnia odpoczynku. Zwyczajowi temu towarzyszą błogosławieństwa, wykonywane nad płomykami wraz z charakterystyczną gestykulacją.

¹⁶ Przy ciele osoby zmarłej zapala się świecę, która symbolizuje światło jej duszy.

הדסה רובין

אַ תפילה צו זיך

זיין אַזוי שטאַרק צו באַטרעטן די ערד,
וואָס בלאַנקעט פֿאַריתומט מיין ברודערס געביין.
און האַרץ זאָל זיין האַרץ,
מיט קיין שנאה באַשווערט.
געדאַנק זאָל געדאַנק זיין, נישט טעמפּ צו פֿאַרשטיין.

זיין אַזוי שטאַרק צו באַנעמען דעם רוים,
וואָס ענג איז געווען פֿאַר געוואַלד און געקרעכץ,
מיט מילדקייט אין אויג,
מיט אַן אָפּשיין פֿון טרוים,
ס'זאָלן נישט רייסן זיך הענט צו קיין שלעכטס.

זיין אַזוי שטאַרק צו פֿאַרצוימען אַ צוים
פֿון נעכטן ביז היינט, פֿון נישט ווערן ביז זיין.
נישט צו מאַנען ביי זיך,
נישט ביי יענעם קיין לויין.
זיין ווי די זון איז, וואָס שיינט, ווייל זי שיינט.

[1953] 1945

Hadasa Rubin

Modlitwa do siebie samej

Być tak silną, by stąpać po ziemi,
Gdzie osierocone poniewierają się kości mojego brata.
A serca
Niechaj nie zhańbi nienawiść.
Myśl niechaj potrafi zrozumieć.

Być tak silną, by pojąć przestrzeń,
Która była zbyt ciasna dla przemocy i jęków,
Mieć łagodne spojrzenie,
Rozjaśnione blaskiem marzeń,
I dłoń, która nigdy nie wyrządzi zła.

Być tak silną, by oddzielić
Wczoraj od dziś, nie być od być.
I nie upominać się o zapłatę
Ani u siebie, ani u tamtego,
Lecz być jak słońce, które świeci, bo świecić musi.

1945 [1953]

אַברהם זאָק

עס ריידן די ציגל...

עס ריידן די ציגל, כ'פֿאַרשטיי זייער שפּראַך,
צעשאַטענע גאַסן דערציילן אַ סך...

נישט נויטיק קיין ווערטער. ס'איז אליץ פֿאַר מיר קלאָר:
אָט דאָ איז די גרענעץ, דער סוף פֿון אַ דור...

דאָ האָט זיך געענדיקט פֿאַר קליין און פֿאַר גרויס.
געוועזן, געוועזן, געוועזן און אויס...

ווער ס'האָט אונטער חורבֿות געפֿונען זיין סוף –
צו אויוונס, צו פֿלאַמען געגאַנגען דער רובֿ –

נישט זוך איצטער קיינעם. ס'איז קיינער נישטאָ.
נאָר ציגל, נאָר ציגל געבליבן אָט דאָ.

נישט זוך דאָ דין גאַס איצט, נישט זוך דאָ דין הויף:
ס'איז אַלצדינג אין פֿלאַמען צום הימל אַרויף – –

[1947]

Awrom Zak

Tu mówią kamienie...

Tu mówią kamienie, zwierzają się cegły,
Głos mają ulice, co w gruzach poległy.

Tu słów nie potrzeba. Nic faktu nie zmienia:
W tym miejscu granica i kres pokolenia.

Tu uwiązał jęk starczy i krzyk niemowlęcy.
Istniało tu życie – i nie ma go więcej.

Niejedni w tych zgłiszczach znaleźli mogiły
A innych płomienie palenisk strawiły – –

Nie szukaj nikogo. Tu nic się nie dzieje.
Tu cegła jedynie na cegle płowieje.

Nie szukaj ulicy swej. Wszystko, co było,
Na skrzydłach pożarów w niebiosa się wzbiło.

[1947]

Przełożył Horacy Safrin („Mosty” 1948, nr 5)

ישעיה שפיגל

איך קני פֿאַר דיר

איך קני פֿאַר דיר, מײַן היים, מײַן טױט-פֿאַרברענטע באַלוט¹⁷,
פֿון פֿײַער-ים אַ שפּליטער – כ׳שטיי ווידער בײַ דײַן שוועל;
נאָך ברענען מײַנע האָר פֿון לעצטע שײַטער-פֿלאַמען,
אַ טױטן-גרוס איך ברענג דיר פֿון דערשטיקטער קעל.

אוי וויי איז מיר, מײַן היים, און אַלע מײַנע ברידער,
וואָס קלאָגן איצט ירמיהוס אַלט געוויין אויף ס׳נײַ¹⁸;
אַ פֿעלד אַ וויסט – דאָס האַרץ, וואָס פֿלאַקערט ווי אַ דאָרן¹⁹
און וויל פֿאַרברענט נישט ווערן נאָך אונדזער בראַך און וויי.

ווי אַ שאַקאַל איך וויין אין די פֿאַרברענטע געסלעך,
און ס׳רײַנט נאָך אויף מײַן פנים אַראָפּ דעם הימלס שנאה.
כ׳בין פֿון מײַן לעצטן דור דער לעצטער יײַד צום שטאַרבן,
און אפשר אונדזער טרייסט כ׳וועל אונטער אַש געפֿינען?

ווידער שטיי איך דאָ – בײַ יעדן שטיין און שוועל,
צום וויפֿלטן שוין מאָל איך צייל די טױטע נעסטן...
זיי האָבן דײַך פֿאַרשעמט, מײַן הייליק-וויסטע היים,
געשענדט דײַך און דײַן פֿרומע הייליקייט געלעסטערט.

¹⁷ Bałuty, a district of Łódź, formerly inhabited largely by Jews. A part of this district was incorporated into the ghetto during the German occupation.

¹⁸ The author probably refers to the Lamentations of Jeremiah, one of the books of the Hebrew Bible traditionally attributed to that prophet. The Lamentations are believed to have been written in the face of the conquest of Jerusalem (587 BC) by Nebuchadnezzar, king of Babylon. The conquest was followed by the exile of Jews to Babylon.

¹⁹ The burning bush on Mount Horeb, through which God spoke to Moses, announcing the exodus of the Israelites from Egypt: “(...) and he looked, and, behold, the bush burned with fire, and the bush [was] not consumed” (Exodus 3.2).

Jeszaje Szpigel

Klękam przed tobą

Klękam przed tobą, domu mój, spalone na popiół Bałuty¹⁷,
Ja, odprysk pożogi – staję znów u twoich progów;
Z włosem płonącym wciąż ogniem ostatnich stosów,
Pozdrowienie umarłych przynoszę ci w zdławionej krtani.

Biada mi, domu mój, i wszystkim moim braciom biada,
Którzy na nowo teraz wznoszą starą skargę Jeremiasza¹⁸;
Pustynia – serce gorejące jak płonący krzew¹⁹
Nie chce spłonąć po naszej klęsce i bólu.

Zawodzę jak szakal w spalonych uliczkach.
Nienawiść nieba wciąż na mojej twarzy.
Z rodu skazanych na śmierć zostałem ostatni,
Może pociechę odnajdę wśród popiołów?

Wróciłem i stając przy każdym kamieniu i progu,
Kolejny raz martwe gniazda przeliczam...
Zawstydzili cię, mój święty, spustoszony domu,
Zhańbili, znieważyli wszystko, co święte i pobożne.

---

¹⁷ Bałuty – dzielnica Łodzi, dawniej zamieszкана w dużej części przez ludność żydowską. W czasie okupacji niemieckiej jej fragment znalazł się obrębie getta.

¹⁸ Autor przywołuje zapewne Lamentacje (Treny) Jeremiasza, jedną z ksiąg Biblii hebrajskiej, którą tradycja przypisuje temu prorokowi. Miały one powstać w obliczu podbicia Jerozolimy (587 r. p.n.e.) przez Nabuchodonozora, władcę Babilonu, i wygnania Żydów do tego kraju.

¹⁹ Krzew gorejący na górze Horeb, poprzez który Bóg przemówił do Mojżesza, zapowiadając mu wyjście Izraelitów z Egiptu („Widział, jak krzew płonął ogniem, a nie spłonął od niego”, Wj 3,2).

ווי שיין ביסטו געווען, ווי שיין, מיין אַרעם באַלוט,
מיט יעדן שטיין און שוועל, מיט אַלטע שיינע קלויזן;
דין ערד קוקט איצט צו מיר ווי ס'פנים פֿון אַן אַבֿל,
און איך אליין – אַ נס, אַ נס פֿון הונדערט טויזנט.

די קוימענס דינע זינען – וויינעדיקע ווערבעס,
די לעצטע וואַנט – דער כותל²⁰ אין הייליקן ירושלים;
צי ליגט אין אַש באַהאַלטן אונדזער שם-המפֿורש²¹
דין טויטע ערד מיט לעבן ווידער צו באַנייען?

ס'איז נישט באַשערט געוועזן דיר מיט דער ביקס און מעסער
אויפֿשטיין קעגן שונא און אַנצינדן מרידה;
ווינסטו אין דער שטיל... און ס'איז דין יאָמער גרעסער
ווי ס'יִידישע געוויין אין אַלע איכה-לידער²².

נאָר איך – איך טו אַ נדר בני דין טויטער ערד,
מיין היים, מיין הייליק באַלוט, מיין געטאָ, מיין פֿאַרשעמטע,
כ'וועל אָפּווישן פֿון פנים דין אַבֿלדיקע טרער
און אויפֿבינדן די טרייסט פֿון הערצער די פֿאַרקלעמטע.

[1949] 1946

²⁰ The Western Wall, the only existing part of the western wall of the Jerusalem Temple complex. It is one of the holiest sites of Judaism and a pilgrimage destination for Jews from all around the world.

²¹ The hidden name of God (*Shem HaMeforash, Tetragrammaton*), which, according to cabalistic Jewish legends, has the power to make miracles happen. It can be used, for example, to breathe life into inanimate matter.

²² The original alludes to the biblical book of Lamentations. See note 18.

Jak piękny byłeś, domu – moje biedne Bałuty,
Piękny był każdy twój kamień i próg, i każda bożnica;
Teraz twoja ziemia spogląda wzrokiem żałobnika
Ku mnie, którego życie ocalało cudem.

Kominy twoje to płaczące wierzby,
Ta ostatnia ściana – jak Ściana Płaczu²⁰ w świętym Jeruzalem;
Lecz czy w popiele kryje się wszechmocne Imię²¹ naszego Boga
Zdolne odrodzić tę wypaloną ziemię?

Nie było ci dane karabinem i nożem
Walczyć przeciw wrogowi w płomieniach powstania;
Cicho płaczesz... lecz lament twój potężniejszy
Niż skarga wszystkich żydowskich pieśni żałobnych²².

Przysięgam na twą martwą ziemię,
Domu mój, moje święte Bałuty, getto moje zhańbione,
Że zetrę z twojej twarzy łzę żałoby
I napelnię pociechą strapione serca.

1946 [1949]

---

²⁰ Ściana Płaczu, czyli istniejący do dnia dzisiejszego fragment zachodniego muru kompleksu Świątyni Jerozolimskiej. To jedno z najświętszych miejsc judaizmu i cel pielgrzymek Żydów z całego świata.

²¹ Ukryte imię Boga (hebr. *szem ha-meforasz*, tzw. tetragram), posiadające według kabalistycznych legend żydowskich moc czynienia cudów. Z jego pomocą możliwe jest m.in. tchnienie życia w materię nieożywioną.

²² Oryginał nawiązuje do biblijnej księgi Lamentacji. Por. przypis 18.

רייזל זשיכלינסקי

לידער פֿון מיין היים

געוויידמעט די 3030 קדושים פֿון מיין
היים-שטאָט גאַמבין, וואָס זענען אומגע-
קומען אין די גאַזקאַמערן פֿון כעלמנאָ
אין אַפּריל 1942.

1

איך וויל נאָך אַ מאָל דאָ גיין
איבער גראָז
און וויינען אויף דער ערד,
פֿאַר דעם הימל
און פֿאַר דעם ווינט,
וואָס ווייעט פֿאַר מיין פנים.
איך מעסט נאָך אַ מאָל אויס דאָס אומגליק
אויף אַט דעם שטיקל ערד,
וואָס איז אַ מאָל געשטאַנען מיין שטוב.
די טיר איז נישטאָ,
און די מאַמע –
זי וועט מער נישט אַהיימקומען
אַ פֿאַרשנייטע
מיט אַ בלויען קרוג מילך אין דער האַנט
און מיט אַ בלויער וועלט
אין די אויגן.
די פֿענצטער זענען נישטאָ,
און די זון
וועט מער נישט וואַנדערן
פֿון וואַנט צו וואַנט,
פֿון ווינקל צו ווינקל
און אויסצויבערן מיר

Rejzl Żychlińska

Wiersze o moim domu

Poświęcone pamięci 3030 męczenników z Gębina,
mojego rodzinnego miasteczka,
którzy zginęli w komorach gazowych Chełmna
w kwietniu 1942 roku.

1.
Jeszcze raz chcę iść tu
Przez trawę
I zapłakać na tej ziemi,
Wobec nieba
I wobec wiatru,
Którego oddech czuję na twarzy.
Jeszcze raz odmierzam nieszczęście
Na tym kawałku ziemi,
Gdzie kiedyś stał mój dom.
Nie ma drzwi,
I matka –
Już nie wróci do domu
Przysypana śniegiem,
Z błękitnym dzbanem mleka w dłoniach,
Z błękitnym światem
W oczach.
Nie ma już okien,
I słońce
Nie będzie już wędrować
Od ściany do ściany
Z kąta w kąt,
Aby mi wyczarować

א גרינע קאץ
 אויף א בענקל.
 נאָר די ווערבעס ביים טיך
 זענען דאָ.
 מיין טרער פֿאַלט אַרײַן אין דעם וואַסער
 און צעשטערט אויף אַ ווילע
 זייער רױ.

2

פֿאַלן, פֿאַלן געלע בלעטער.
 אַ מעשה בלאַנדזשעט אַרום אויף די וועגן,
 אַ מעשה וועגן מענטשן צונויפֿגעטריבענע אויף אַ פֿעלד –
 ס'האַט געגאָסן אַ פֿרילינגדיקער רעגן.

דריי טויזנט ייִדן אָן וואַסער, אָן ברויט,
 פֿיר לאַנגע פֿרילינגדיקע מעת-לעתן.
 קליינע קינדער האָבן געוויינט פֿאַר די שטערן –
 זיי האָבן געוואָלט עסן.

פֿון קינדערישן געוויינ זינען טונקעלער
 נישט געוואָרן די וועלדער אַרום.
 אָט זענען זיי, די גרינע וועלדער,
 די וועלדער פֿון מיין היים.

דער טיפֿער בלויזער הימל
 איז נישט אַראָפּ מיט אַ פֿייער פֿון דער הויך...
 אויפֿן פֿעלד פֿיטערן זיך קי.
 אַ פּאַסטעכל בראָט קאַרטאָפֿל ביי אַ רויך.

3

וואָס זוך איך נאָך דאָ אין דעם שטעטל?
 עס באַגעגנט מיך די דזשאָבאַטע סטאַשע.
 זי לעבט, זי שפּאַצירט נאָך מיט זעלנער,
 איז שיכור און ווי שטענדיק נישט געוואָשן.

ווער רופֿט מיך דאָ אויף דעם פֿעלד,
 ווער קען דען דאָ מיך, מיין נאָמען?
 אַ דאָרן ברענט אויף דעם פֿעלד –
 לייבעלע שרייט פֿון די פֿלאַמען.

איך טו אויס מיינע שייך און גיי צו
 צו דעם קליינעם זון פֿון מיין שכן;

Zielonego kotka
Na ławeczce.
Tylko wierzby nad rzeką
Wciąż stoją.
Moja łza wpada do wody
I burzy na chwilę
Ich spokój.

2.
Lecą, lecą żółte liście.
Opowieść błądzi po drogach,
Opowieść o ludziach spędzonych na pole –
Padał wtedy wiosenny deszcz.

Trzy tysiące Żydów bez wody i chleba,
Cztery długie wiosenne doby.
Małe dzieci płakały pod gwiazdami –
Chciały jeść.

Od dziecięcego płaczu lasy
Wokół nie pociemniały.
Oto one – zielone lasy,
Lasy mojego domu.

Wysokie, błękitne niebo
Nie spadło ogniem z góry...
Na polach pasą się krowy.
Pastuch piecze kartofle w dymie.

3.
Czego wciąż szukam w miasteczku?
Spotykam dziobatą Stasię.
Żyje, wciąż spaceruje z żołnierzami,
Jest pijana i jak zwykle nieumyta.

Kto mnie woła wśród pól,
Kto mnie tu zna, kto zna moje imię?
Na polu płonie krzew –
Lejbuś krzyczy z płomieni.

Zdjąwszy buty, podchodzę
Do małego synka mojego sąsiada;

זינע הענטלעך זענען שוין שוואַרץ,
נאָר די אויגן זענען נאָך אָפֿן.²³

איך גיי אַוועק פֿון דיר, שטעטל.
דינע וועגן זענען פֿונקט ווי אַ מאָל.
וועסט ווייטער פֿראַווען האַרבסטן, ירידים,
און דער טיך וועט פֿליסן אין טאָל.

גאַמבין, אַקטאָבער 1946 [1948]

---

²³ The image refers to the vision of the burning bush, in which Moses saw God revealed on Mount Horeb (see note 19). Because of the sanctity of the place, Moses had to take off his sandals. The author of the poem acts in the same way when entering the field where a boy she knew died a martyr's death.

Jego rączki już czarne,
Ale oczy wciąż jeszcze otwarte²³.

Odchodzę od ciebie, miasteczko.
Twoje drogi takie jak niegdyś.
Będziesz dalej świętować jesienne jarmarki,
I rzeka będzie płynąć w dolinie.

Gąbin, październik 1946 [1948]

---

²³ Obraz nawiązuje do wizji płonącego krzewu, w którym Mojżeszowi na górze Horeb objawił się Bóg (zob. przypis 19). Ze względu na świętość tego miejsca Mojżesz musiał zdjąć sandały. Podobnie czyni autorka wiersza, wchodząc na pole, na którym dokonała się męczeńska śmierć znajomego chłopca.

נחום באָמזע

פֿרילינג

אין מיין שטעטל אויף די לאַנקעס
וואַקסן גראַזן און בונטע בלומען.
איך בין ווידער דאָ אַהער געקומען
און אויף די פֿעלדער אומגעבלאָנקעט.

דאָ איז געווען מיין היים.
זי איז אַוועק אין פֿייער-פֿלאַקער.
איצט, אין פֿרילינג דורך פֿעלדער צעאַקערט,
גיי איך איינער אליין
צום ראַנד פֿונעם וואַלד.

ווי אַ מאָל צוריק מיט יאָרן
פֿירט די סטעישקע דורך פֿעלדער פֿון קאַרן.

דורך איוואַנס סעדער צעבליטע
האַט מען מינע ברידער געפֿירט צו דער שחיטה.

די זון גייט אויף ביים גלחס וואַלד
פֿונקט ווי אַ מאָל.
די זון פֿאַרגייט ביים גלחס טיך
אין גרינעם טאָל.

די גראַזן זענען גרין און געל די בלומען.
שמעטערלינגען פֿלאַטערן, בינען זשומען
און פֿליען מיט דער זיסקייט אין בינען-שטאַקן.
נאָר איך בין אַלץ נאָך פֿאַרציטערט,
נאָר איך בין אַלץ נאָך דערשראָקן,
ווייל רויט זענען גראַזן,
ווייל דער האָניק איז ביטער

*Nochem Bomze***Wiosna**

W moim miasteczku
Rosną na łąkach trawy i kwiaty kolorowe.
Wróciłem
I błędę po polach.

Tu był mój dom –
Zniknął w płomieniach.
Na skraj lasu
Podążam samotnie
Przez wiosennie zaorane pole

Jak dawniej, przed laty,
Ścieżka wiedzie przez zagon pszenicy.

Przez kwitnące sady Iwana
Prowadzono moich braci na rzeź.

Jak dawniej
Słońce wschodzi przy księżym lesie,
A przy księżej rzece
Kryje się w zielonej dolinie.

Zielone trawy, złociste kwiaty,
Nad nimi motyl w locie, brzęczy pszczoła,
Niosąc słodycz do ula.
I tylko ja wciąż drzę,
Tylko mnie wciąż strach chwyta za gardło,
Ponieważ trawy są czerwone,
Miód – gorzki,

און ס'קען זיין, אז דאָס ברויט, וואָס איך עס,
איז געוואָקסן אויף מיין ברודער – דעם מת...

לאָדזש, אַפּריל 1946 [ייִדישע שריפטן 1946]

I kto wie, czy chleb, który jem,
Nie wyrósł na zwłokach mojego brata...

Łódź, kwiecień 1946 [*Idisze szriftn*, 1946]

פּלטיאל ציבולסקי

חשבון

עס פֿרעגן ביי מיר מינע הענט:
 האָט עס געהאַט דען אַ זין,
 אַז ווען די וועלט האָט געברענט
 האָסטו ציגל צו נייע בנינים געטראָגן?²⁴
 עס פֿרעגט ביי מיר מיין אומרואיק בלוט:
 איז ריכטיק געווען אַזוי,
 אַז ווען סם איז געפֿלאָסן –
 האָסטו פֿון דינע געפֿעסן קיין בלוט-טראָפּן געגעבן
 און מיט זוניקן ליים און מיט קאַלך
 געשפינען גאַר נייע געוועבן?
 עס שרייט צו מיר מיין האַרץ
 און קלאַפט אין מיין אייגן געוויסן –
 פֿאַרוואָרף דיר די הענט אויפֿן האַלדז
 און דערוואָרג זיך מיטן בלוט ווי מיט אַ לעצטן ביסן!
 מענטשן האַפֿערדיקע! אַנטלייט מיר מוט
 צו שטילן דאָס האַרץ, צו באַרויַקן ס'בלוט
 צו באַפֿרייען פֿון נאַקן די פֿאַרשעמטע הענט,
 וואָס האָבן בנינים געשטעלט ווען די וועלט האָט געברענט.

וואָצלאָוו, 1947 [1964]

²⁴ The poet expresses the guilt of the survivors of the Holocaust who worked in *stroybat* (munitions factories), collective farms, or mines, while their loved ones perished in the war.

Paltiel Cybulski

Rachunek sumienia

Dłonie moje pytają:
Czy miało sens
Wznoszenie z cegieł nowych domów,
Gdy płonął świat?²⁴
Niespokojna pyta krew:
Czy miałeś prawo
Nie przelać ani jednej kropli ze swych żył,
Lecz ze słonecznej gliny i wapna
Budować całkiem nowy świat,
Gdy Ziemia nasiąkała trucizną?
Krzyczy serce,
Dobijając się do mojego sumienia –
Zarzuć ręce na gardło
I zakrztuś się krwią jak ostatnim kęsem!
Dobrzy ludzie! Dodajcie mi odwagi,
Abym mógł uciszyć serce, uspokoić krew,
Zdjąć z gardła zawstydzone dłonie,
Które wznosiły budowle, gdy płonął świat.

Wrocław, 1947 [1964]

---

²⁴ Wyraża się tu poczucie winy ocalonych z Zagłady, którzy pracowali w strojbatach (zmilitaryzowanych fabrykach produkujących na potrzeby frontu), kolchozach lub kopalniach w czasie, gdy ich najbliżsi ginęli w pożodze wojny.

ישעיה שפיגל

טויטן-זינגער

אין וועמעס זכות האָט מיך דער טויט געמיטן,
אין וועמעס זכות געשען איז דאָ אַ נס?
אַ שטים אַ צאָרנדיקע רופֿט הינטער מיר און וואָרנט:
— פֿאַרגעס אין אַלץ, פֿאַרגעס, פֿאַרגעס, פֿאַרגעס.

פֿאַרגעס ס'געוועזענע און רײַס אַרויס פֿון חלום
דאָס גראָע פֿעלד מיט אַלע תּליה-ביימער;
וואָס מער כ'דערטרינק די דערינערונג אין תּהומען,
אַלץ אָפֿטער קומט דער ייִדן-טויט אין טרוים מיר.

איך קאָן נישט פֿון מײַן שלאָף פֿאַרטרייבן זיי שוין מער
די טויזנט פּנימער פֿון ייִדן האַלב-פֿאַרקוילטע;
זיי רינגלען אַרום מײַן בעט מיט ברענענדיקע בערד
און שטיקן מיך אין שלאָף מיט פֿויסטן אינגעקנוילטע.

אין שוואַרצע שויבן פֿון אָנשטערנדיקע נעכט
עס קלאָפט צו מיר דער ווינט מיט טויזנט דאַרע פֿינגער;
פֿון חלום כ'גיי אַרויס און זעץ זיך אויף דער טרעפּ
און ווער צו אַלע טויטע — זייער טויטן-זינגער.

[1949] 1945

Jeszaje Szpigel

Śpiewak umarłych

Komu zawdzięczam, że śmierć mnie ominęła,
Komu zawdzięczam, że stał się tutaj cud?
A teraz gniewny głos z przestrogą za mną woła:
– Zapomnij o wszystkim, zapomnij już, już!

Zapomnij o tym, co było, i wyrzuć ze snu
Szare pole wszystkich szubienicznych drzew;
Im głębiej w otchłań spycham wspomnienia,
Tym częściej sen mój nawiedza żydowska śmierć.

I ze snu mojego już przegnać nie mogę
Tysiąca twarzy niedobitych Żydów;
Płonące brody otaczają moje łóżko,
We śnie mnie duszą zaciśnięte pięści.

W czarne szyby bezgwiazdnych nocy
Tysiącem chudych palców stuka do mnie wiatr;
Porzucam sen i siadam na schodach,
I staję się śpiewakiem, który opiewa umarłych.

1945 [1949]

ישעיה שפיגל

געזעגענונג. (דראמאטישע פאָעמע)

(פראָגמענטן)

(ציט: שפעטזומער 1946. אָרט: אַ דאָרף אין נידערשלעזיע.
יין אַ ווייס געקאלעכט הויז, וואָס שטייט צווישן גריקע-פֿעלדער און אַ סאָסנע-וואַלד, זיצן ביים פֿע-
נצטער צוויי יידן: – זיי קוקן אַרויס צו דער אַנקומענדיקער, שפעטזומערדיקער דעמערונג. אויף
זייערע פנימער גליען נאָך דורך די שוויבן גאָלדענע ציטערדיקע זונ-פֿלעקן).

ערשטער ייד:

און וואָס – האָסט טאַקע קיינעם נישט געטראָפֿן?
קיין שפּליטער נישט פֿון דיין היים און דיין משפּחה?

צווייטער ייד:

געטראָפֿן?! – יאָ, געטראָפֿן כ'האַב די ליידיקייט אַליין,
די ליידיקייט, וואָס פרעסט פֿון אויגן אויס געוויין.
עס ברענט די קללה אויף מיין ליפּ און כ'בייל די פֿויסט
צו אַלץ אַרום, צו יעדן פיצל שטיין און ערד,
צו יעדער שוועל, וואָס רוט נאָך ביי אַ הויז,
צום הימל, וואָס הענגט שלוהדיק און בלאָ –
ווי דעמאָלט –
צום וואַלקן און צום ווינט, וואָס שווימען אין דער הויך –
ווי דעמאָלט –
ווי ס'וואַלט גאָרנישט נישט געשען,
גאָרנישט נישט... –

ערשטער ייד:

אויך איך – כ'האַב קיינעם נישט געטראָפֿן דאָ,
פֿונדעסטוועגן...

(...)

איך זע – קענסט נישט אין זיך דעם ווייטיק שטילן,

Jeszaje Szpigel

Pożegnanie. (Poemat dramatyczny)

(fragmenty)

(Czas: koniec lata 1946. Miejsce: wieś na Dolnym Śląsku.

W świeżo pobielonym domu, który stoi pomiędzy polem gryki i lasem sosnowym, siedzą przy oknie dwaj Żydzi. Spoglądają na zapadający letni zmrok późnego lata. Na ich twarzach płoną złote, drżące promienie słońca, które wpadają przez szyby).

Pierwszy Żyd:

I co, naprawdę nikogo nie spotkałeś?
Ani śladu po twoim domu i rodzinie?

Drugi Żyd:

Czy spotkałem? – Tak, spotkałem samą pustkę,
Pustkę, która wyciska z oczu łzy.
Płonie przekleństwo na moich wargach i wygrażam pięścią
Wszystkiemu wokół, każdemu kamieniowi i grudzie ziemi,
Każdemu progowi, który spoczywa wciąż przed czyimś domem,
Niebu, które wisi spokojne i błękitne –
Jak wtedy –
Chmurom i wiatrowi, które płyną w górze –
Jak wtedy –
Jakby się nic nie stało,
Zupełnie nic... – – –

Pierwszy Żyd:

Ja też nikogo tutaj nie spotkałem,
A mimo to...

(...)

Widzę, że nie możesz uciszyć w sobie bólu,

נישט פֿאַרגעסן... דו וואָלסט באַדאַרפֿט, איך מײן.

צווייטער י"ד:

דיר איז ליכט אַזוי צו זאָגן, ברודער, ווי אַלע די, וואָס זיינען דאָ מיט אונדז צוזאַמען נישט געוועזן. ווער ס'האַט אין יענע יאָר נישט אָנגעזען קיין דײַטש, נישט איינגעאַטעמט מיטן רויך דעם קרעמאַטאָריע-טויט, און ס'האַבן נישט די געטאָ-נעכט זיין האַלדז געוואָרגן – דער טראַגט נישט אין זיין ברוסט די קללה צו דער וועלט, צו מענטש, צו גאָט,

וואָס האָבן פֿון זייער שוים געקענט געבוירן דעם טיפֿסטן, שדישן גיהנום פֿאַרן מענטש. עס איז פֿאַר מיר אַ שאַנד מיין לעבן ווייטער טראַגן, ווען כ'האַב מיין וועלט פֿאַרלוירן. מיר דוכט, אַז ס'וועט שוין קיין מאָל נישט קענען לעבן דער, וואָס ס'האַט דער גורל אים פֿון אָפּגרונט צוריקגעוואָרפֿן. צי קען אַ בוים, וואָס ווערט מיט זיינע וואַרצלען אינעם שטורעם-בלייז פֿון ערד געריסן, – צי קען אַ בוים אַזאַ ווידער בליען?

איך האָב פֿון טיפֿעניש פֿון מיין נשמה געפרוּווט אַרויסהויבן, ווי פֿון אַ טיפֿן פֿינצטערלעכן ברונעם, דעם מינדסטן ליכט-צאַפֿל פֿון האַפֿענונג און גלויבן. נאָר ס'האַט די נעץ, אַראָפּגעלאָזטע אין די טיפֿן, נאָר אויפֿגעהויבן: גרויל, יאוש און פֿאַרצערנדיקע שטאה פֿון טויזנט אונטערגייענדיקע וועלטן.

(...)

ערשטער י"ד:

איך האָב ווי דו געבולטיקט, ברודער, כאָטש ווייט געווען איך בין אויף טויזנט מייל פֿון געטאָס, קרעמאַטאָריעס, דער רויך פֿון אונדזער ברענענדיקער היים און לאַנד האָט אויך די אויגן מיינע פֿול מיט האָס געצונדן. דאָס גראַע, טליענדיקע אַש, ווי אַן אַבלדיקער שאַל, ער הענגט נאָך איצט פֿאַרוואָרפֿן אויף מיין פנים. אַ, גיב אַ קוק אויף מיינע זילבער-שליפֿן און אויף די האָר, פֿון מיין זינקדיקן קאָפּ – וועסט דאָרט דערקענען דאָס גראַע אַש, פֿון אונדזער היים, וואָס טליעט נאָך.

נאָר כ'האַב אין גרויסן, גרויסן מזרח-לאַנד קיין מאָל נישט פֿאַרלוירן אינעם מענטש דעם גלויבן; נישט אויסגעאַנגען ס'איז אין פֿראַסטן מענטש דער בטחון פֿון אַ שענער און אַ בעסער לעבן – און אַ בליענדיקער, גוטער מענטשלעכער נצחון.

(...)

Nie możesz zapomnieć... A powinieneś, tak myślę.

Drugi Żyd:

Łatwo ci tak mówić, bracie, podobnie jak tym wszystkim,
Których tu z nami nie było.

Kto w tamtym czasie nie widział Niemca,
Nie oddychał dymem śmierci w krematoriach,
Czyjego gardła nie dusiły gettowe noce –
Ten nie nosi w piersi klątwy przeciw światu,
Człowiekowi, Bogu,

Którzy zrodzili ze swojego łona
Najgłębsze, diabelskie piekło dla ludzi.

Hańbą jest dla mnie dalej nosić życie,
Gdy straciłem mój świat.

Wydaje mi się, że nie może dłużej żyć ten,
Kogo los wypłul z otchłani.

Czy drzewo wyrwane w czasie burzy
Z ziemi razem z korzeniami –
Może znowu kwitnąć?

Próbowałem wydobyć z głębi mojej duszy,
Jak z głębokiej, ciemnej studni,
Najmniejsze drgnienie światła nadziei i wiary.

Jednak sieć opuszczona w głębinie
Przyniosła jedynie strach, rozpacz i żrącą nienawiść
Tysiąca ginących światów.

(...)

Pierwszy Żyd:

Krwawiłem jak ty, bracie, chociaż byłem daleko,
Tysiące mil od getta, krematoriów,

Dym naszych płonących domów i kraju
Również moje oczy rozpałił nienawiścią.

Szary, tłący się popiół, jak żałobny szal,
Wciąż jeszcze otula moją twarz.

Spójrz

Na moje siwe włosy i pochyloną głowę –
Zobaczysz tam ten szary popiół z naszego domu,
Który wciąż się tli.

Lecz w wielkim, wielkim kraju na Wschodzie
Nigdy nie straciłem wiary w ludzi;

Nie umarła nadzieja prostego człowieka

Na piękniejsze i lepsze życie –

I na owocne, dobre zwyczajstwo ludzkości.

(...)

כ'געפֿין די טרייסט און פֿרייד אין יעדער מי, אין זון-אויפֿגאנג, וואָס היילט מיין אויג, אין בלאַע טויען, אין וואַלקן-פֿלאַטער, ווי ער ציטערט אויף מיין קלאָרער שויב, ווי וויסע מיידל-האַנט.

(...)

צווייטער ייִד:

ווי אויסטערליש עס קלינגען דינע רייד.
פֿאַר מיר – דער אָונט-וואַלקן גליט מיט קרעמאַטאַריע-פֿלאַם,
מיט בלוט, וואָס אַלע הימלען וועלן נישט אָפּשווענקען.
און ווען עס גייען אויף, ווי גוטע בשורות, דינע שטערן –
איך קען דעם טויט פֿון אונדזערע מיליאָנען
נישט אָפּיאָגן אין פֿינצטערניש פֿון מינע וויעס;
חלומות פֿול מיט טויזנטער געשפענסטער –
זיי פֿירן מיך צו עקזעקוציעס און צו תליות.
יעדע נאָכט – זי פֿירט אויף ס'נבי אַוועק מיך קיין אַשוויענטשים,
אויף מיין האַרץ, וואָס שטיקט זיך אינעם שלאָף
און הענגט מיט פֿייער-שטריק געבונדן איבער אָפּגרונט –
עס גייען דורך אויף ס'נבי אַלע, אַלע טויטע,

(...)

און טויזנט מאָל איך פֿרעג: פֿאַר וואָס אַזאַ אַ מבוול?
און פֿאַר וואָס האָט דווקא מיך דער נס געטראָפֿן?
און ווען דער חלף האָט מיליאָנען העלדזער אינגעשניטן –
פֿאַר וואָס האָט מיך דער טויט, זייער אַלעמס טויט, געמיטן?
ס'איז גרויליקער דעם תהום צו טראָגן יעדע רגע אין זכרון,
ווי דעם טויט, דעם טויט, דעם איינמאָליקן אין יענע יאָרן!
זיי רינגלען מיך אַרום, די מחנות, מיט די הענט פֿאַרפֿלאַמטע
און יעדע געטאָ-וואַנט – אונדזער בושה – אויף ס'נבי זי ווערט אַ קבר,
וואָס לעשט מיין לעבן.

צי קאָן איך דאָ אַ נייע פֿרייד געפֿינען?
צי קען אַ נייע זון אויפֿגיין אויפֿן בוים,
וואָס איז אַ תליה פֿאַר מיין טאַטנס קאַפּ געוועזן?
צי קען אַ שטערן ברענגען טרייסט אויף מויער,
וואָס האָט מיט ווייכן קינדער-מוח זיך אָנגעטרונקען?
(...)

ערשטער ייִד:

ביסט מיד און קראַנק, ווייל קראַנק איז אויך די וועלט,
וואָס האָט דיין אויג, דיין האַרץ
מיט אַלע פֿינצטערנישן אָנגעטרונקען.
נאָר גלויב: ס'איז נישט פֿאַראַן אויף ערד אַזאַ אַ שלעכטס,
וואָס זאָל דורך מענטש אויסגעהיילט נישט ווערן;
ס'איז נישט פֿאַראַן אויף ערד אַזאַ אַ ווונד,
וואָס זאָל אונטער זון נישט גענעזן ווערן.

Odnajduję pociechę i radość w każdym trudzie,
W zachodzie słońca, który leczy mój wzrok, w błękitnej rosie,
Ruchu obłoków, drżących jak biała, dziewczęca dłoń
Na jasnej szybie mej izby.

(...)

Drugi Żyd:

Jak dziwnie brzmią twoje słowa.
Dla mnie – obłok wieczorny żarzy się płomieniem krematorium,
Krwia, której nie zmyją żadne nieba.
A gdy wschodzą, jak posłańcy dobrych wieści, twoje gwiazdy –
W ciemnościach nie mogę odegnąć spod powiek
Milionów naszych umarłych;
Sny pełne tysiąca upiorów –
Prowadzą mnie na egzekucje i ku szubienicom.
Każda noc – prowadzi mnie na nowo do Oświećcimia,
W moim sercu, które dławi się we śnie
I wisi w ognistych pętach nad przepaścią –
Znów pojawiają się wszyscy zmarli,
(...)

I pytam po tysiąckroć: Dlaczego ten potop?
I dlaczego mnie dotknął ten cud?
I gdy nóż rzeźniczy podrzynał tysiące gardeł –
Dlaczego śmierć – śmierć ich wszystkich – mnie ominęła?
Straszniej jest otchłań nosić cały czas w pamięci,
Niż w taki czas umrzeć, umrzeć raz jeden!
Otaczają mnie tłumy ze spalonymi rękami,
A każda ściana getta – naszej hańby – na nowo staje się grobem,
Który gasi moje życie.
Czy mogę znaleźć tutaj nową radość?
Czy nowe słońce może wejść ponad drzewem,
Które było szubienicą dla głowy mojego ojca?
Czy gwiazdy mogą przynieść pociechę nad murem,
Który nasiąkł miękkim mózgiem dziecka?
(...)

Pierwszy Żyd:

Jesteś zmęczony i chory, ponieważ chory jest świat,
Który napoił twoje oko, twoje serce
Całą tą ciemnością.
Ale uwierz: nie ma na ziemi takiego zła,
Którego człowiek nie mógłby uleczyć;
Nie ma na ziemi takiej rany,
Która nie zblizniłaby się pod słońcem.

דו ביסט גערעכט:

ס'איז יעדע געטא-וואַנט אונדזער גרויסע בושה,
וואָס לעסטערט איבער קאָפּ די הימל-בלאָקייט.
ווי האָט אַ פּאָלק געקענט זיך לאָזן צוימען, פענטען,
און – זיי טויזנט מאָל מיר מוחל –
ווי אַ הונט אויף האַלדז די בושה-קייט נאָך טראָגן?
(...)

פֿאַר וואָס, אַ, זאָג, האָט נישט געברענט
צום גרעסטן שונא פֿונעם ייִד – די מרידה?
צי איז דער טויט נישט הייליקער, גערעכטער,
מיט אויסגעשטרעקטן מעסער צו דעם שונאס גאַרגל,
איידער זינלאָזער, משונהדיקער טויט
דורך גאָזן, הונגער און מגפֿות?
דו גלייבסט – עס האָט אַ נס דין לייב געשיצט,
נאָר איך, איך גלייב נישט מער אין נסים.
דיין לעבן האָט געשיצט – דער העלדן-טויט פֿון טויזנט זין –
פֿון יענעם לאַנד, וואָס ליגט אין מזרח און אין קאַלטן צפֿון –
דער טויט פֿון טויזנט זין – דאָס איז געווען דער נס
און זייער הייליק וואָפֿן...

צווייטער ייִד:

באַגייסט אַ זינד, וואָס וואַרפֿסט דעם מינדסטן שאָטן אויף די,
וואָס האָבן די לאַטע-שאַנד געטראָגן.
דער מענטש – ער ווערט גיהנומדיקער שטן אין נסיון,
ווען ס'טוט די אור-חיה אין זיינע בלוטן וואָיען.
נישט וואַרף דעם מינדסטן פֿלעק אויף אים!
איך זע: וועסט קיין מאָל נישט פֿאַרשטיין מיר,
(...)

אַ לעסטער נישט דעם שאָטן דעם הייליקן פֿון פּאָלק,
פֿון אַלע פשוטע און פּראָסטע, פּראָסטע ייִדן...

ערשטער ייִד:

נישט אַליץ וואָס איז געווען – געווען איז הייליק...

צווייטער ייִד:

דער טויט אַליין – מאַכט הייליק שוין זייער שאָטן,
וואָס פֿאַלט אויף מיינע און אויף דינע אויגן.

ערשטער ייִד:

איך קען מיט צער נישט עטעמען, ווי דו – מיט אימה,
פֿון דעם, וואָס איז געווען און פֿון קומענדיקע גרוילן.
ווי נאָר עס האָט דער עשאַלאַן²⁵
געוויגט זיך צווישן אַקער-פֿעלדער אין באַפֿרייטן פוילן –

²⁵ *Echelon* (French: “throw,” “echelon”) – in Yiddish understood as a set of carriages in military transports, such as one train and the soldiers it transported.

Masz rację:

Każda ściana getta jest naszą wielką hańbą,
Która znieważa błękit nieba nad głowami.
Jak to się stało, że naród dał się zniewolić, spętać
I – wybacz mi po tysiąckroć –
Jak pies nosił na szyi łańcuch hańby?

(...)

Dlaczego, powiedz, nie wybuchło
Przeciw największemu wrogowi Żydów powstanie?
Czyż śmierć z nożem przeciw gardłu wroga
Nie jest lepsza i świętsza
Niżli bezsensowna, tragiczna śmierć
Od gazu, z głodu i choroby?
Wierzysz, że życie twoje ocalił cud,
Lecz ja nie wierzę już w cuda.
Życie twoje ocaliła bohaterska śmierć tysiąca synów
Owego kraju, który leży na wschodzie i zimnej północy –
Śmierć tysięcy synów – to był ten cud
I ich święta broń...

Drugi Żyd:

Grzeszysz, rzucając najmniejszy cień na tych,
Którzy nosili znak hańby.
Człowiek w diabła się zamienia w godzinie próby,
Gdy w jego krwi odzywa się pierwotna bestia.
Nie kalaj jego imienia najmniejszym oskarżeniem!
Widzę, że nigdy mnie nie zrozumiesz,
(...).

O, nie bezcześć świętego cienia narodu,
Wszystkich prostych Żydów...

Pierwszy Żyd:

Nie wszystko, co było, było święte...

Drugi Żyd:

Już sama śmierć – czyni świętym ich cień,
Który pada na oczy moje i twoje.

Pierwszy Żyd:

Nie mogę żyć smutkiem, jak ty – strachem
Przed tym, co było i przed nadchodzącą grozą.
Gdy tylko eszelon²⁵
Pojawił się wśród pól wolnej Polski,

---

²⁵ *Eszelon* – jednostka przewozowa w transportach wojskowych, np. pociąg z wojskiem.

איך בין געפאלן אויף הייליקער, פארברענטער ערד,
געקושט די ווענט פון מיין געשענדטער היים-שטאָט,
און אויף מיין האַלדז – געפאלן איז, ווי אַ חלף,
דאָס געוויין...

נאָר כ'האָב די טרער מיטגענומען אין מיין בלוט,
ווי אַ מאָנענדיקן, פֿייערדיקן רוף,
ווי דעם בליאַסק פֿון אַ סודותדיקן איידלשטיין,
אויפֿצובויען ווידער דאָ מיין היים, מיין לעבן,
להכעיס אַל דאָס ביז און אַלע טויטן.

אַ, זע –

דאָרט הענגט די פֿאַטאָגראַפֿיע פֿון מיין ווייב און קינד,
וואָס האָבן נישט באַוויזן צו אַנטרינען.

און אויף דער קעגנאיבערדיקער וואַנט –

עס הענגט דאָס בילד פֿון מיין צווייטער פֿרוי.

אירע האָר זינען אַזוי ייִדיש-ווייך,

אירע אויגן זינען אַזוי טיף און מילד.

דאָס קינד וואָס זי טראָגט פֿאַר מיר אונטער האַרץ,

וועט זיין די טרייסט און שטענדיקע דערמאָנונג –

צו פֿאַרגעסן.

איך בין דער אָנהויבער, דער בראשיתדיקער ייִד,

וואָס ברענגט געבורט צו נייע, נייע דורות

אויף אַ פֿרייער און אַ שיינער ערד...

(...)

איך וויל דיר נישט פֿאַרהאַלטן,

ווילסט אַוועק –

זאָל יעדער טריט פֿאַר דיין נשמה זיין דיר אַ גענעזונג,

און זאָל דיין האַרץ באַלעבן דיר מיט נייע כוחות –

פֿאַר דיר און אונדזער פֿאָלק.

(...)

איך גלויב, אַז ס'וועט די מאָרגן-זון

דיינע טריט דעריאָגן אויפֿן וועג.

זי וועט אין ליבשאַפֿט מענטשלעכער פֿאַרוואַנדלען

דיין שנאה און די שרעק.

צווייטער ייִד:

אפֿשר.

פֿאַר דינע ברידערלעכע ברכות –

נעם צו מיין טרער, די הייסע, הייסע טרער,

וואָס בריט שוין אויף מיין פנים...

ערשטער ייִד:

ווי איינגעבוקט ער גייט צום אַוונטיקן וואַלד!

אויף די סאָסנעס טליעט נאָך די זון,

Przypadłem do świętej, spalonej ziemi,
Całowałem ściany mojego zbezczeszczonego miasta,
A na moją szyję spadł – jak rzeźniczy nóż,
Płacz...
Ale ja łzę skryłem w mojej krwi,
Jak gorący krzyk sumienia,
Jak blask tajemniczego klejnotu,
Aby tutaj odbudować mój dom, moje życie,
Wbrew złu i śmierci.
Spójrz,
Tam wisi fotografia mojej żony i dziecka,
Którzy nie zdołali uciec,
A na drugiej ścianie –
Wisi zdjęcie mojej drugiej żony.
Jej włosy są takie żydowskie i miękkie,
A spojrzenie głębokie i łagodne.
Dziecko, które mi nosi pod sercem,
Będzie pociechą i wiecznym nakazem –
Abym uwolnił się od myśli o złu, które było!
Jestem pierwszym Żydem,
Ode mnie biorą początek nowe pokolenia
Na wolnej i pięknej ziemi...
(...)
Nie będę cię zatrzymywać,
Chcesz odejść –
Niechaj każdy krok będzie dla twojej duszy pożegnaniem,
I niechaj twoje serce ożyje nowymi siłami –
Dla ciebie i dla naszego narodu.
(...)
Wierzę, że poranne słońce
Dogoni twoje kroki na drodze.
W miłość ludzką przemieni
Twoją nienawiść i strach.
Drugi Żyd:
Być może.
Za twoje braterskie błogosławieństwa –
Weź moją łzę, gorącą łzę,
Która płonie już na mojej twarzy...

Pierwszy Żyd:
Zgarbiony podąża do lasu!
Na szczytach sosen tli się jeszcze blask słońca

ווי א פֿייער-קויל אין גרינער שויס.
 די זון! די זון!
 ווי שיין די זון פֿאַרגייט!
 נאָר שענער וועט זי, כ'גלייב,
 אויפֿגיין מאָרגן איבער אונדזער הויז!

נידערשלעזיע, זומער 1947 [1949]

Jak ognista kula w zielonym łonie.
Słońce! Słońce!
Jak pięknie zachodzi!
Lecz myślę, że jeszcze piękniej
Wzejdzie jutro nad naszym domem!

Dolny Śląsk, lato 1947 [1949]

פסח בינעצקן איך גלויב...

ווען דער זון-שטראל גייט אויף אין באַגינען,
און די נאכט טריפט אַראָפּ פֿון דער שויב,
ווערט דער נעפל פֿון אויג מיר אַנטרינען –
לויכט אַ העלקייט מיר דורך – און איך גלויב!

כ'גלויב דעם צווייג אין זיין האַרבסטיקן טרוימען –
נאָך געשען וועט פֿון בליען דער נס.
און די שוואַלב אין די בלויזעכע רוימען –
זי וועט קומען צוריק צו זיין נעסט.

כ'גלויב דעם אַלטן פֿאַרגעסענעם ניגון,
וואָס די מאַמע פֿלעגט זינגען ביים וויג –
ער וועט ווידער די קינדער פֿאַרוויגן,
און די ציגעלעך רופֿן צוריק.²⁶

כ'גלויב אין אייביקן פֿייער פֿון דאָרן,
וואָס ער ברענט און ווערט נישט פֿאַרברענט –
אין מיין פֿאַלק, וואָס געליטערט געוואָרן
און דורך ליידן זיין כוח דערקענט.

כ'גלויב אין דעם ליכטיקן וועג פֿון די דורות,
וועלכע גייען אַלץ ווייטער פֿאַרויס,
אינעם ליכט פֿון די אַלטע מנורות²⁷,
וואָס זיי לעשן זיך קיין מאָל נישט אויס,

²⁶ See note 13.

²⁷ *Menorah*, a seven-branched candlestick, originally an object in the Temple in Jerusalem, today the symbol of the Jewish nation and state.

*Pejsach Binecki***Wierzę**

Gdy promień słońca wędruje w górę o świcie,
A noc znika za oknem,
Wówczas mgła opada z moich oczu,
Przenika mnie jasność – i wierzę!

Wierzę gałęzi w jej jesienne sny –
Że jeszcze zdarzy się cud kwitnienia.
I jaskółce w błękitnych przestworzach –
Że wróci do swojego gniazda.

Wierzę starej, zapomnianej melodii,
Którą śpiewała matka przy kołysce –
Że znowu ukołysze dzieci
I znów przywoła białą kózkę²⁶.

Wierzę w wieczny płomień krzewu,
Który żarzy się, lecz nie spala –
W mój naród, który został oczyszczony
I przez cierpienia poznał swoją siłę.

Wierzę w jasną drogę pokoleń,
Wiodącą ciągle do przodu
W wiecznym świetle
Starych menor²⁷,

---

²⁶ Zob. przypis 13.

²⁷ *Menora* – siedmioramienny świecznik, dawniej jeden z przedmiotów Świątyni Jerozolimskiej, współcześnie symbol narodu i państwa żydowskiego.

און וואָס ברענען מיט פֿייערן נייע
 פֿונעם מזרח צעצונדענעם פֿלאַם...
 כ'גלויב אין ייִדן אין קרעפֿטיקע, פֿרייע,
 פֿון ווידערגעבוירענעם שטאַם...

[1948]

Które płoną nowym ogniem
Wzniesionym przez płomień ze Wschodu...
Wierzę w silnych i wolnych
Żydów odrodzonego ludu...

[1948]

עס האָט די צייט
זיך אָפגעשטעלט...

Czas się zatrzymał...

יעקב זאנשיין

* * *

ישראל, ישראל²⁸ —
 גאָט אליין
 דער שטויב איבער שטויבן
 איבער דיר
 ער שטייט איבערגעבויגן.

”פֿביכול —
 ער מורמלט צו זיך —
 צווישן דעם פֿינצטער פֿון דער נאָכט
 און דעם ליכט פֿון מאָרגן,
 וואָס באַשאַפֿן האָסט פֿון דיין אייביקייט,
 אַ ט ע ו ת ליגט פֿאַרבאָרגן.

וויי דיר,
 א ל ו ה י ם²⁹,
 וואָס ווייסט נישט פֿון אים...”

און די שכינה³⁰ —
 דער שאַטן פֿון זיין איינזאַמקייט —

²⁸ Poem dedicated to the memory of Israel Shtern (1894-1942), an essayist and Yiddish poet who came from Ostrolęka but lived a large part of his life in Warsaw. He was a man of deep religious faith. Shtern was close to the *Musar* movement (Lithuanian Jewish Orthodoxy) and was regarded as an ascetic hermit. He wrote a lot, but a large part of his works were lost during the war. He was also a translator of, among others, Shakespeare's *Merchant of Venice*. He died in the Warsaw ghetto.

²⁹ *Elohim*, one of the names of God in the Hebrew text of the Pentateuch.

³⁰ *Shekhinah*, in Judaism, the term denotes the presence of God in the world. It is the aspect of the one God in which He stayed in the Holy Tabernacle and in the Temple in Jerusalem, and in which He has continued to accompany Jews in the Diaspora after their exile. Owing to the feminine form of the noun *shekhinah*, Jewish tradition represented this aspect of God as a woman.

Jankew (Jakub) Zonszajn

* * *

Izraelu, Izraelu²⁸ –
 Sam Bóg
 Proch nad prochami
 Pochyla się
 nad tobą.

„Wszechmocny” –
 Mruczy do siebie –
 „Między ciemnością nocy
 A światłem poranka,
 Które stworzyłeś w swojej wieczności,
 Skrył się błąd.

Biada ci,
 Elohim²⁹,
 Że nic o nim nie wiesz...”

A Szechina³⁰ –
 Cień jego samotności –

---

²⁸ Wiersz dedykowany pamięci Isroela Szterna (1894-1942) – eseisty i poety jidysz. Sztern pochodził z Ostrołęki, ale znaczną część życia spędził w Warszawie. Był człowiekiem głęboko wierzącym. Był związany z religijnym ruchem *musar* (ortodoksji Żydów litewskich), uchodził za ascetę i samotnika. Tworzył dużo, m.in. przełożył *Kupca weneckiego* Szekspira, lecz znaczna część jego dorobku nie przetrwała wojny. Zginął w warszawskim getcie.

²⁹ *Elohim* – jedno z imion Boga występujących w tekście hebrajskim Pięcioksięgu.

³⁰ *Szechina* – w judaizmie pojęcie oznaczające Bożą obecność w świecie. Stanowi ona ten aspekt jedyne Boga, dzięki któremu przebywał On w świętym Przybytku i Świątyni Jerozolimskiej, natomiast po wygnaniu Żydów towarzyszy im w diasporze. Ze względu na rodzaj żeński rzeczownika *szechina* tradycja żydowska ukazywała ją pod postacią kobiety.

זי וויינט
איבער אַלץ וואָס חרובֿ איז,
פֿאַרברענט –
און איבער אייך ביידן
עס הייבן זיך
אירע פֿאַרבראַכענע הענט.

[1964]

Płacze
Nad wszystkim, co w ruinie,
Strawione przez ogień –
I nad wami
Wznoszą się
Jej ręce załamane w rozpacz.

[1964]

הדסה רובין

א וויגליד

(האַנקען פֿון קראָקע)

צו ווייניק וויגעלעך געוויגט –
די מילך אין ברוסט, ווי איז פֿאַרשטיינערט.
איך בין אליין.
מיך הערט נישט קיינער.
איך וויג אַן אומזעבאַרע וויג,
אין בלויע וויגן וויג איך ביינער.

שלאָפֿט איין.
שלאָפֿט איין. איר שמעקט מיט פֿעלדער,
מיט שניי – די ווינדעלעך פֿון ווינט.
סע ווערט די צייט, וואָס מיינט איך, עלטער,
איר וועט פֿאַרבלייבן אייביק קינד.

שלאָפֿט איין.
שלאָפֿט איין. ס'איז גרויס דאָס וויגל.
שלאָפֿט איין. זויגט אויס מיין בלוט, מיין ניגון –
פֿאַרגליווערט איז די מילך אין ברוסט,
אויף אַש פֿאַרברענט אין שוואַרצע פֿלאַמען.
כ'וואָלט מיט דער מילך געקאָנט פֿאַרסמען
אַ וועלט, אַז זי זאָל ווערן פוסט.

שלאָפֿט איין.
דאָס אָרט נאָך איך ליידיק
און נישט פֿאַרצוימט פֿאַר נייעם בייז.
איך קלייב די פֿרוכט פֿון דערנער – ווייטיק
און בין פֿון האָס נישט אויסגעלייזט.

Hadasa Rubin

Kołysanka

(Hance z Krakowa)

Za mało kołysek kołysałam –
Mleko w piersiach jak lód skamieniało.
Jestem sama.
Nikt mnie nie słyszy.
Niewidzialną kołyskę kołyszę,
W błękitnych kołyskach kołyszę kości.

Śpijcie.
Śpijcie. Pachniecie polami,
Śniegiem pachną pieluszki z wiatru utkane.
Coraz starszy jest czas, który was omija,
Wam być wiecznie dziećmi pozostanie.

Śpijcie.
Śpijcie. Kołyska wasza ogromna.
Śpijcie. Nakarmię was moją krwią, moją melodią –
Mlekiem w piersi zastygłym,
W czarnych płomieniach spalonym na popiół.
Mlekiem tym mogłabym zatruć
Świat, aby zmienić się w pustynię.

Śpijcie.
Miejsce po was puste
I może się na nim wydarzyć nowe zło.
Zbieram smutek – owoc cierni,
I wciąż żyje we mnie nienawiść.

שלאָפֿט איין, פֿון שוידער-שפּיל פֿאַרמאַטערט.
 שלאָפֿט איין.
 שלאָפֿט איין.
 שלאָפֿט איין.
 שלאָפֿט איין.

לבנה-פלעק – אַ געלע לאַטע³¹
 פֿאַלט שטיל אין בלויזער וויג אַרײַן.

[1957] 1956

---

³¹ In medieval Europe, a yellow patch of different shapes (e. g. circular) was sewn onto clothes of the Jews to distinguish them from the Christian community. It was seen as a mark of disgrace. The German Nazis during World War II revived this practice, applying such patches almost universally, usually in the form of the so-called “Star of David.”

Śpijcie, zmęczone okrutną zabawą.
Śpijcie.
Śpijcie.
Śpijcie.
Śpijcie.

Plama księżycy – żółta łąka³¹ –
Cicho wpada do błękitnej kołyski.

1956 [1957]

---

³¹ W średniowiecznej Europie żółta łąka o różnym kształcie (np. koła) była przyszywanym do ubrania znakiem odróżniającym Żydów od społeczności chrześcijańskiej. Miała ona charakter znamienia hańby. Niemieccy naziści powrócili do jej niemal powszechnego stosowania, zwykle pod postacią tzw. gwiazdy Dawida, w okresie II wojny światowej.

דוד ספֿאַרד

עס האָט די צייט זיך אָפּגעשטעלט...

עס האָט די צייט זיך אָפּגעשטעלט בני אַיך –
און אַלע שפּעטערדיקע טעג
זענען אויסגעגאַנגען עלנט אויף דעם ברעג
פֿון ברוינעם טיך,

וואָס האָט אין ווילדער שוים
דערטרונקען אייער שטיל געוויין
און אייער הייליקן געביין
געשלידערט אין דער פֿינצטערניש פֿון תהום.

פֿון דעמאָלט אָן איך צייל די יאָרן שוין נישט מער
און דויער בלויז אין אייער צער
און ווייס: דאָס לעצטע בלאַט אין קאַלענדאַר
אויף אַלע אייביקייטן אייך געהער.

עס וועט קיין ציילונג מער נישט זיין –
אַלע יאָרן וועלן קרייזן בלינד אַרום
און אַלע דורות וועלן בלייבן שטום
אין אָפּגרונט פֿון אייער פיין.

[1961]

Dawid Sford

Czas się zatrzymał...

Przy was czas się zatrzymał –
I wszystkie przyszłe dni
Umarły samotnie na brzegu
Brunatnej rzeki,

Która dziką falą
Zamknęła wasz cichy płacz,
A wasze święte kości
Rzuciła w ciemność otchłani.

Od tamtej pory nie liczę już lat,
Trwając w waszym smutku,
I wiem, że ostatnia kartka kalendarza
Na wieki należy do was.

Nie będzie już żadnej rachuby czasu –
Wszystkie lata będą ślepo błędzić dookoła,
I każde pokolenie stanie nieme
Wobec otchłani waszego bólu.

[1961]

יעקב זאנשיין

געטאָ-מאָטיוון

דערהרגע,
רבונו-של-עולם,
האָב איך געבעטן
און דו,
מיין ווייטיק צו כפֿלען
האָסט בלויז שלעק געגעבן.

רחמים,
אָ, פֿאָטער זיסער,
האָב איך צו דיר גערופֿן –
האָסטו בטחון
אין מיין האַרץ געצונדן,
און דעם לעצטן פֿונק לעבן
צעטרעטן.

און איך גלויב אלץ,
מיר זענען פֿון איין פֿאַרם
פֿון איין געשטאַלט.

איך גלויב, גאָטעניו, איך גלויב,
ערגעץ איז פֿאַראַן
אָ משוגעים-הויז –
אויך פֿאַר געטער – –

[1964]

Jankew (Jakub) Zonszajn

Obrazki z getta

Zabij mnie,
Boże,
Prosiłem,
A Ty,
Aby pomnożyć mój ból,
Mnożyłeś razy.

Litości,
Dobry Ojczy,
Wołałem do Ciebie –
A Ty nadzieję
Rozpalałeś w moim sercu,
Niszcząc
Ostatnią iskrę życia.

A jednak wciąż wierzę,
Że jednej jesteśmy formy,
Jednego kształtu.

Wierzę, mój Boże, jestem niemal pewien,
Że gdzieś
Jest dom obłąkanych –
Także dla bogów – –

[1964]

אליהו ריזמאן

ווער איז דער שאַטן

ווער איז דער שאַטן, וואָס שטייט צוגעקלעפט
צו דער וואַנט, וועלכע האָט גאָסן אַריבערגעלעבט?
וואָס האָט אים געטריבן אַהער זיך באַהאַלטן,
ווען איבער אים האָבן זיך מויערן געשפּאַלטן? –

אַ וואַלקן האָט דעמאָלט באַפֿינצטערט די ערד,
אין שטערן-אַבליים דעם הימל באַטרערט.
אַרויס איז די זון און דעם וואַלקן פֿאַרטריבן,
אַליין ביי דער וואַנט איז דער שאַטן פֿאַרבליבן.

שוואַרץ איז די נאַכט, נאָר צופֿוסנס ביי איר
ברענען קווייטן פֿון יעדער קאָליר.
די צייט לעשט זיי אויס, עס פֿאַרוועלקן די פֿאַרבן,
די וואַנט און דער שאַטן – זיי קאָנען נישט שטאַרבן. –

אַ וואַנט פֿון געוויין אינעם ווינט אינגעהילט,
און פֿלעמלעך ווי פֿאַרן הייליקן בילד
פֿאַרלויפֿן מיט נעפל, דערצאָנקען
מיט עמעצנס שוין נישט דערטראַכטע געדאַנקען.

דער שאַטן מיט פֿלאַסטער פֿון גיפּס אויפֿן מויל,
אַ וואַנט הינטער אים מיט אַ פֿלעק פֿון אַ קויל.
עס קלאַפט נישט זיין האַרץ, זינע אויגן נאָר וואַכן –
נישטאַ אַזאַ כּוח, וואָס זאָל זיי פֿאַרמאַכן.

Elie (Eliasz) Rajzman

Cień

Co to za cień przytulony
Do ściany, która ulicę przeżyła?
Co kazało mu tutaj szukać schronienia,
Gdy pękały nad nim mury?

Wówczas obłok ciemnością zakrył ziemię,
A niebo zapłonęło blaskiem żałobnych gwiazd.
Wyszło słońce i obłok odpłynął,
Lecz cień pozostał samotny przy ścianie.

Czarna jest noc, lecz u jej stóp
Płoną kwiaty we wszystkich kolorach.
Czas gasi ich blask, szarzeją barwy,
Ale ściana i cień umrzeć nie mogą.

Ściana płaczu otulona wiatrem,
Jak przed świętym obrazem
Dopalają się świece w mglistej poświacie
Niczym cudze, niedokończone myśli.

Cień z gipsem w ustach,
Na ścianie za nim ślad po kuli.
Jego serce nie bije, lecz oczy otwarte –
Nie może ich zamknąć żadna siła.

Szczecin, 4 X 1962 [1967]

משה שקלאַר

יעדער שטיין

יעדער שטיין,
 אויף וועלכן איך טרעט,
 רעדט –
 די רייד
 פֿון אַ פֿאַלק
 נישט דעררעדטע,
 די ווערטער
 פֿון איצט און פֿון שפעטער,
 וואָס האָבן אויף מענטשלעכע ליפֿן
 געשוועבט,
 געלעבט
 און געשטאַרבן –
 אין געטאָ.

יעדע גאָס,
 דורך וועלכער איך גי, ^{גיי}
 שרייט –
 ס'געשריי
 פֿון אַ פֿאַלק,
 וואָס האָט נאָך זיין וויי
 ביז לעצט נישט דערשריגן –
 דאָס גרויסע געשריי
 פֿון טאַטעס און מאַמעס,
 פֿון קינדער אין וויגן,
 וואָס זענען געבליבן
 אין געטאָ-ערד-ליגן.

אַלץ אַרום רעדט,
 אַלץ אַרום שרייט,

Mojsze Szklar

Każdy kamień

Każdy kamień,
Po którym stąpam,
Mówi –
Mową
Narodu
Niedokończoną,
Słowami
Dnia dzisiejszego i jutra,
Które na ludzkich wargach
Drżały,
Żyły
I umarły –
W getcie.

Każda ulica,
Którą przemierzam,
Krzyczy –
Krzykiem
Narodu,
Który bólu swojego
Nie wykrzyczał do końca –
Krzykiem potężnym
Ojców i matek,
Dzieci w kołyskach,
Które spoczywają
W ziemi getta.

Wszystko wokół mówi,
Wszystko wokół krzyczy,

בלויז איך אליין –
 שוויג
 מיט ליפן פֿאַרביסן.
 איך שוויג
 און דאָס האַרץ
 פֿון געשריי
 ווערט צעריסן.

[1962]

Tylko ja –
Milczę,
Zagryzając usta.
Milczę,
A serce
Pęka
Z rozpacz.

[1962]

בינע העלער

אויף זייער שפראך

דאָס גאַנצע פֿאַלק האָט מען אין טויט פֿאַרטריבן,
פֿאַרשוונדן איז עס פֿון דער אויבערפֿלאַך,
און איינער בלויז איז על פי נס געבליבן –
און איינער בלויז איצט רעדט אויף זייער שפראַך.

און יעדן טאָג ער נוצט די זעלבע ווערטער,
וואָס עמעץ נישט דעררעדט האָט ביזן סוף.
דעם ענטפֿער בלויז אינמיטן נאָכט דערהערט ער,
ווען טויטע קומען וועקן אים פֿון שלאָף.

ער הערט דעם פֿליסטער פֿון פֿאַרליבטע פֿאַרן,
פֿון קינדער און פֿון אַלטע לייט – די רייד.
ער הערט דעם רוף פֿון ווייטיק און פֿון צאָרן,
דעם אויסגעשריי פֿון העלדישקייט און פֿרייד.

ער שטייט אויף אינדערפֿרי מיט אויגן נאָסע,
ווי נאָך אַ מאָל אַנטרונען פֿונעם טויט,
און טראָגט אַוועק מיט זיך די ליבע משא –
דעם אוצר, וואָס דאָס פֿאַלק האָט אים פֿאַרטרויט.

און ווידער שימערירט מיט אַלע חנען
פֿון לעבן און פֿון רוישנדיקן טאָג –
די שפראַך, וואָס טויג צום זינגען און צום וויינען
די שפראַך, וואָס איז געבליבן נישט דערזאָגט.

Binem Heller

W ich języku

Cały naród pędzono na śmierć,
Aż zniknął z powierzchni ziemi,
I cudem tylko on jeden ocalał –
I tylko on teraz mówi językiem zgładzonych.

I każdego dnia używa słów
Niedopowiedzianych do końca.
Odpowiedź słyszy w samym środku nocy,
Gdy zmarli przychodzą budzić go ze snu.

Słyszy szept kochanków,
Słowa dzieci i starców.
Słyszy krzyki bólu i gniewu,
Wrzawę odwagi i radości.

Wstaje rano z mokrymi oczyma,
Jakby ponownie wyrwał się śmierci,
I bierze ze sobą ten drogi mu ciężar –
Skarb powierzony przez naród.

I znów jaśniej wszytkimi blaskami
Życia i gwarne go dnia
Język, który potrafi śpiewać i płakać,
Język niedopowiedziany.

Czerwiec 1955 [1957]

בינם העלער

ביים דענקמאל פֿון געטאָ

6.

— כל-זמן אויף דער גענשע³² נאָך ליגן די שטיינער,
נאָך איידער מען פֿלאַסטערט די גאָס מיט אַספּאַלט,
רייס אויס פֿונעם ברוק מיט די פֿינגער כאַטש איינעם
און טראָג אין געהיים אים אַוועק און באַהאַלט.

פֿאַר פֿרעמדע וועט ער דאָך פֿאַרבלייבן אַ שטומער,
נאָר דו וועסט אַרויסקריגן פֿון אים דעם קלאַנג,
וואָס ליגט טיף אין אים נאָך פֿון איינעם אַ זומער —
צום "אומשלאַג"³³ פֿון טויזנטער מענטשן דער גאַנג.

הער איין זיך — קאָן זיין, אַז באַלד וועט דאָרט אַ גיי טאָן
אַ טראָט, וואָס איז נאָענט און גוט דיר באַקאַנט.
און דו וועסט דיין מאַמען אַ ווילע באַגלייטן
צום אומקום — צום נעפל פֿון יענער זיט פֿלאַנט.

אויגוסט 1955 [1957]

³² The cemetery in Gęsia Street (now Okopowa Street) in Warsaw is one of the most important Jewish cemeteries in Europe and the resting place of many prominent members of the Jewish community. The site was not entirely devastated during World War II, and even after the Holocaust it remains a unique monument to the Jewish presence in Poland.

³³ *Umschlagplatz* (German: "reloading point") in the Warsaw ghetto is the place from which transports of Jews departed for the Treblinka death camp during the Holocaust.

Binem Heller

Przy pomniku getta

6.
Dopóki na Gęsiej³² leżą kamienie,
Zanim asfaltem pokryją ulicę,
Wyrwij z bruku choć jeden kamień
I zabierz go w sekrecie, zabierz i zatrzymaj.

Dla obcych pozostanie niemy,
Lecz ty wydobędziesz z niego dźwięk
Wciąż skryty głęboko – odgłos marszu
Tysięcy, które pewnego lata szły na Umschlagplatz³³.

Wsluchaj się, może zaraz rozpoznasz
Krok bliski i dobrze ci znany.
I będziesz choć chwilę towarzyszył matce
W drodze na zagładę – aż do mgły po tamtej stronie płomienia.

Sierpień 1955 [1957]

---

³² Cmentarz przy ul. Gęsiej (ob. ul. Okopowej) w Warszawie to jedna z najważniejszych żydowskich nekropoli w Europie, miejsce spoczynku wielu wybitnych członków tej społeczności. Jego teren nie uległ w czasie wojny zupełnej dewastacji, przez co także po Zagładzie pozostał swoistym pomnikiem obecności Żydów w Polsce.

³³ *Umschlagplatz* (niem. plac załadunkowy) w getcie warszawskim to miejsce, skąd w czasie Holokaustu transporty deportowanych Żydów odchodziły do obozu zagłady w Treblince.

אליהו ריזמאן

* * *

יאָרן מײַנע –
 הינטער מיר פֿאַרברענטע בריקן –
 ווי איך וואָלט פֿון אַלע שעהן אייערע
 אַ קברים-באַרג צוזאַמענברענגען!
 נאָר שוואַך אַפֿילו זענען מײַנע ווערטער אויסצודריקן
 די קללה פֿון דער לעצטער רגע,
 וואָס איז אויף שוועסטערס מויל געבליבן הענגען.
 אַ וואַך-נאַכט
 שוועבט אַרום אויף פֿאַרברענטע פֿליגל,
 אָפּגעריסן פֿון דער ערד,
 און קען צום הימל נישט דערגרייכן.
 אַ קינדעריש געוויין
 וויגט לבנה אין איר טויטן וויגל,
 דאָס געוויין פֿון היטלערס טעג, ימח שמו!³⁴
 פֿון בבלס טייכן³⁵. –
 אויב איך וועל אין דיר פֿאַרגעסן, מאַמע,
 זאָל מײַן רעכטע האַנט פֿאַרגעסן ווערן,
 זאָל דער קין-צייכן³⁶ שוואַרצן אויף מײַן שטערן.

[1967]

³⁴ A customary curse uttered with the name of a villain (hebr. 'Yimakh shemo').

³⁵ The poet alludes to the first verse of Psalm 137 (Ps. 137.1): "By the rivers of Babylon, there we sat down, yea, we wept, when we remembered Zion." The following verses of the poem also refer to this section of the psalm (Ps. 137.5): "If I forget thee, O Jerusalem, let my right hand forget [her cunning]." It expresses the homesickness of the Jewish exiles, who did not lose their identity despite the fall of Jerusalem and their forced stay in a foreign country.

³⁶ The poet equates forgetfulness with responsibility for a brother's death, referring to the story of Cain and Abel (Gn. 4.15).

Elie (Eliasz) Rajzman

* * *

Lata moje –
Spalone za mną mosty –
Z waszych godzin mógłbym usypać
Górę grobów!
Nie mam słów, aby wyrazić
Klątwę ostatniej chwili,
Która zawisła na ustach siostry.
Bezsenna noc
Unosi się na spalonych skrzydłach,
Oderwana od ziemi,
Nie może dotrzeć do niebios.
Szloch dziecka
Usypia księżyc w śmiertelnej kołysce,
Szloch dni zniewolonych przez Hitlera, przekłute jego imię!³⁴
Nad rzekami Babilonu³⁵. –
Jeśli zapomnę o tobie, matko,
Niechaj zapomniana będzie moja prawica,
Niechaj zapłonie na moim czole czarne piętno Kaina³⁶.

[1967]

³⁴ Zwyczajowe przekleństwo, wypowiedane przy imieniu złooczyńcy (hebr. „Jimach szemo”).

³⁵ Poeta nawiązuje do pierwszego wersu psalmu 137 (Ps 137,1) – „Nad rzekami Babilonu – tam myśmy siedzieli i płakali, kiedyśmy wspominali Syjon”. Kolejne wersy wiersza również nawiązują do fragmentu tego psalmu (Ps 137,5): „Jeruzalem, jeśli zapomnę o tobie, niech uschnie moja prawica!”. Wyrażona w nim została tęsknota żydowskich wygnańców, dla których ani upadek Jerozolimy, ani pobyt w obcym kraju nie oznaczały zatracenia tożsamości.

³⁶ Zapomnienie poeta zrównuje ze współodpowiedzialnością za bratnią śmierć, nawiązując do historii o Kainie i Abla (Rdz 4,15).

דוד ספֿאַרד

בני די גריבער

כ'בין אַלע הייכן דורכגעגאַנגען
 און צוריקגעקערט אין טאָל
 צו די שטילע נאַכטיקע געזאַנגען,
 כ'האַב די גרענעץ דורכגעשפּאַנט
 צווישן מאָרגן און אַמאָל,
 צווישן האַרצן און פֿאַרשטאַנד,
 צווישן גאָרנישט-נישט און אַלץ,
 נאָר בני די גריבער
 מיט פֿאַרגליווערטן געוויין
 כ'בין ווי אַ זייל פֿון זאַלץ³⁷
 געבליבן שטיין
 און מער שוין נישט געקענט אַריבער.

[1966]

³⁷ A reference to a passage in Genesis (Gn. 19.26), in which Lot's wife turns into a pillar of salt because, against God's prohibition, she looked back while fleeing from Sodom.

Dawid Sfard

Przy grobach

Przemierzyłem wszystkie wyżyny
I wróciłem w dolinę
Do cichych, nocnych śpiewów,
Przekroczyłem granicę
Pomiędzy jutrem a wczoraj,
Pomiędzy sercem a rozumem,
Pomiędzy niczym a wszystkim,
Ale przy grobach,
Skamieniały od płaczu,
Jak słup soli³⁷
Stałem
I nie mogłem ruszyć dalej.

[1966]

---

³⁷ Odwołanie do fragmentu księgi Rodzaju (Rdz 19,26), w którym żona Lota zamienia się w słup soli, gdyż wbrew nakazowi Boga spogląda za siebie w chwili ucieczki z Sodomy.

מישה שקלאַר

✱

ווי גייסטער

איך רוף איך אַרויס אין זכרון,
קומט ווידער צו מיר און באַווייזט זיך
אין טונקעלער שיין פֿון די יאָרן,
וואָס זענען, ווי כוואַליעס, פֿאַרשווימען,
נאָר ווילן נישט, קאַנען נישט שטומען.

אַ, וואַרשעווער ייִדישע גאַסן,
ווי נאַקעטע ביימער צעצווייגטע,
אויף אייערע ברוקן די נאַסע
פֿון טרערן און בלוט דורכגעווייקטע,
צעווישן פֿאַרשווינדענע הייזער
און מענטשן – לאַזט ווידער מיך שפּרייזן.

און אויפֿלעבן זאָלן די הייזער,
און זאָלן די מענטשן אויך לעבן,
און איך – אַ צעבראָכענער ווייזער,
וואָס קאָן אַלץ דער צייט נישט פֿאַרגעבן,
וועל אפֿשר אויף ס'נײַ דאָ דערהערן
דעם טיק-טאָק פֿון אייביקן ווערן.

[1962]

Mojsze Szklar

—
Jak duchy
Wywołuję was z mojej pamięci,
Przyjdźcie znów do mnie i ukażcie się
W ciemnym blasku lat,
Które odpłynęły jak fale,
Ale nie chcą, nie mogą zamilknąć.

O, ulice żydowskiej Warszawy,
Splątane jak gałęzie nagich drzew –
Chciałbym znów chodzić
Po waszych mokrych brukach,
Obmytych łzami i krwią,
Wśród zaginionych domów
I ludzi.

Niech ożyją domy,
I ludzie niech żyją,
A ja – złamana wskazówka,
Która nie może przebaczyć czasowi,
Może tutaj ponownie usłyszę
Tykanie wiecznego trwania.

[1962]

פּלטיאל ציבולסקי

אַ שטריך צום פאַרטרעט פֿון מיין מאַמען

אויפֿן שטערן,
וואו דער טאטע האָט געטראָגן דעם של-ראש³⁸
ווי אַ שטענגל טרויבן,
האַסטו, מאַמע, געהאַט אַ שראַם –
אַ שלאַנגיקער ביס –
פֿון אַ שטיין,
וואָס ס'האַבן אין דיר געוואָרפֿן גאַטגלויביקע:
פֿאַר קרייציקן דעם אויסלייזער,
פֿאַר האָבן אַ קראָם –
דיין פֿענצטער אין הימל –
מיט געלאָטעטע פֿאַר זעקלעך האָבער
און בינטלעך פֿאַרזשאָווערטן היי –
פֿאַר דינע מאַנדל-אויגן
געגנבעטע פֿון דער הייליקער משפּחה.
און כאָטש אַ קינד נאָך
ביסטו שוין געוועזן באַמאַנט
און גאַטספֿאַרכטיק געבוירן טעכטער און זין,
האַט מען נאָך צווייטויזנט יאָר
געפֿונען דעם אָן-זינד,
ער זאָל וואָרפֿן דעם שטיין,
וואָס זייער אויסלייזער האָט אָפּגעווענדעט
פֿון דער בלאַנדער, זינדיקער מרים³⁹.

³⁸ *Tefillin*, phylacteries, leather boxes containing quotations from the Torah, worn by pious Jews on the arm and the forehead during prayer, according to the commandment: "And thou shalt bind them for a sign upon thine hand, and they shall be as frontlets between thine eyes" (Dt. 6. 8).

³⁹ Miriam from the village of Magdala, that is, Mary Magdalen.

Paltiel Cybulski

Szkic do portretu mojej matki

Na czole
W tym miejscu, gdzie ojciec nakładał tefilin³⁸
Jak kiść winnego grona,
Miałaś, mamó, bliznę –
Ślad po ukąszeniu węża –
Ślad po kamieniu,
Którym rzucili w ciebie bogobojni ludzie:
Za ukrzyżowanie Zbawiciela,
Za to, że miałaś sklep –
Twoje drzwi do nieba –
Z parą połatanych worków owsa
I wiązek spleśniałego siana –
Za migdałowe oczy
Skradzione Świętej Rodzinie.
I choć dziecko jeszcze
Byłaś już mężatką
Pobożnie rodzącą córki i synów,
I dlatego po dwóch tysiącach lat
Znaleziono owego bez-grzechu,
Aby rzucił kamieniem,
Od którego ich Zbawiciel uratował
Jasnowłosą, grzeszną Miriam³⁹.

---

³⁸ *Tefilin* – filakterie, skórzane pudełeczka zawierające cytaty z Tory, zakładane przez pobożnych Żydów przed modlitwą na ramię i czoło w myśl przykazania: „Przywiążesz je do twojej ręki jako znak. Niech one ci będą ozdobą przed oczami” (Pwt 6,8).

³⁹ Miriam z wioski Migdal (Magdała), czyli Maria Magdalena.

כ'זע דיין שראַם אויפֿן שטערן
 אינעם רויך פֿון טרעבלינקער אויוון,
 צעצונדן דורך טרעגער פֿון שלאַנגיקע קרייצן,
 ווי דו גייסט אויף דורכן קוימען
 צו דיין פֿאַרקלאַפט פֿענצטער אין הימל.

[1964]

Widzę tę bliznę na twoim czole
W dymie pieców Treblinki,
Rozpalonych rękami tych, którzy noszą krzyże o wężowych ramionach,
Widzę, jak się wznosisz przez komin
Ku zamkniętym drzwiom do nieba.

[1964]

פֿלטיאל ציבולסקי

אין אַ פֿרעמדער שטוב

די גנאָדיקע בלויקייט פֿון מזרח-הימלען,
וואָס הילט איין דינע אַקסלען, מאַדאָנע,
די זיסקייט פֿון דיין מאַמעשער ברוסט,
גענויגט צו דעם גיריקן מויל פֿונעם זויגלינג,
ווי אַ זאַפֿטיקע פֿרוכט,
און דיין אַנטפלעקנדיקער זשעסט –
Ecce homo⁴⁰ איז ער,
וועלן נישט פֿאַרענטפֿערן די טענה
פֿון צוויי ייִדישע שענק,
וואָס שטייען דערשראָקענע נעבן דיר, ווי אַנוסים⁴¹,
און פֿרעגן מיט טירן מאַטע פֿון געוויין:
טויזנטיעריקע שכנטע, פֿאַר וואָס איז דאָס אונדז געקומען?
נישט פֿאַרלעשן וועסטו, מאַדאָנע,
דעם עקבערדיקן בליק
פֿון דער ספֿרים-שאַנק⁴² אַנטקעגן דיר,
וואָס מאַנט מיט געשליפֿענע שויבן –
שטרענגע אויגן פֿון אַ חריף –
מאי קא ממשע לן דיין מילדע בלויקייט⁴³?
און נישט שטילן וועסטו
דעם צאָרן פֿון סדר-טיש⁴⁴,

⁴⁰ Latin: “Behold the Man” (J. 19. 5).

⁴¹ In the original, pieces of furniture are compared to the *anusim*, that is, Jews forced to convert on pain of death.

⁴² The author uses the phrase *di sforim-shrank*, which means a shelf for religious books that was to be found in many traditional Jewish homes.

⁴³ The opening of the question is the Aramaic phrase *May ko mashme-lon*, (Hebrew: “what is the meaning of”), characteristic of discussions on the intricacies of the Talmud.

⁴⁴ *Seder* (Hebrew: “order”), a ceremonial feast on the evening of Passover, when the whole Jewish family is gathered around the table.

Paltiel Cybulski

W obcej izbie

Łaskawy błękit wschodniego nieba
Otulający twoje ramiona, Madonno,
Słodycz macierzyńskiej piersi,
Wzniesionej jak soczysty owoc
Ku spragnionym ustom Dziecka,
I ten wymowny gest –
Oto On, Ecce Homo⁴⁰ –
Nie odpowiadają na pytania
Dwóch żydowskich szaf,
Które przerażone, jak skazańcy, stoją przed Tobą⁴¹,
I łkając, pytają matowymi drzwiami:
Madonno, towarzyszeko nasza od dwóch tysiącleci,
Powiedz, dlaczego spotkał nas taki los?
Nie ugasisz natarczywego spojrzenia
Półki na księgi⁴², która stojąc przed Tobą,
Pyta przenikliwym wzrokiem
Szlifowanych szyb –
Bo jaką odpowiedź może dać jej Twój łagodny błękit?⁴³
Nie ukoisz
Gniewu sederowego⁴⁴ stołu,

---

⁴⁰ Łac. „Oto Człowiek” (J 19,5).

⁴¹ W oryginale szafy porównane zostają do *anusim*, tj. Żydów zmuszonych pod groźbą śmierci do konwersji.

⁴² Autor używa słowa *di sform-szank*, co oznacza regał na księgi religijne, jaki często znajdował się w tradycyjnym żydowskim domu.

⁴³ Pytanie otwiera zwrot pochodzący z języka aramejskiego: *maj ko maszme lon* (co nam chce powiedzieć), charakterystyczny dla dyskusji nad zawilóściami Talmudu.

⁴⁴ *Seder* (hebr. porządek) – uroczysta uczta w wieczór święta Pesach. Przy stole sederowym gromadzi się wówczas cała żydowska rodzina.

וואָס גייט אויף דיר
מיט די שטולן בני די זייטן — —
און פֿאַרחושכט וועט ווערן דיין בלויקייט
און גערינען די מילך אין דיין רויזיקער ברוסט.

[1964]

Który zmierza ku Tobie
W asyście krzesel po bokach – –
I posmutnieje twój błękit
I zwarzy się mleko w twojej różowej piersi.

[1964]

ווער בין איד

Kim ja jestem

יעקב זאנשיין

דער בוים ביי מיין פֿענצטער

דער בוים
הינטער מיין פֿענצטער
שלאָפֿט נישט דורך די נעכט
ער מורמלט עפעס לאַנג און אינגעגעסן אין זיך.

אָפֿט
פֿון פֿאַרצווייפֿלונג
ריסט ער פֿון זיך די בלעטער,

נאָר דער באַגין –
הענגט זיי אים אָן צוריק.

[1959]

Jankew (Jakub) Zonszajn

Drzewo pod moim oknem

Drzewo
Pod moim oknem
Nie sypia po nocach,
Długo i zaciekle o czymś szepcze.

Często
Z rozpaczy
Odziera się z liści.

Ale świt
Na nowo mu je zawiesza.

[1959]

Przełożył Kazimierz Koszutski (*Wiersze*)

אליהו ריזמאן

ווער בין איך?

איך בין די שטראף-רייד פֿונעם נביא,
אויך דער,
וואָס אים באַוואָרפֿן האָט מיט שטיינער,

דער אַמאָליקער קין,
דער הינטיקער הבל,
אין הויט אין איינער.

איך בין דער,
וואָס האָט מיט געטער זיך אַרומגעגעטערט,
און ווירבל מיט זיי
אין שטויב פֿון דורות.

איך לעסטער זיי,
איך ווער דורך זיי געלעסטערט,
פֿאַר אַלטע רציחות
און נייע תורות...

נישט זוך קיין ליכט-שטראַל אויף מיין קאָפּ,
ס'האָט קיינער קיינמאָל אים נישט אָנגעצונדן.
איך בין דער,
וואָס קוקט פֿון קרייץ אַראָפּ
מיט נישט פֿאַרהיילטע ווונדן.

איך ליב מיין חבר ווי זיך אַליין,
מיין ברויט פֿאַר אים
אויף אַ שפיז מיט גיפֿט איז אָנגעשטאָכן.

Elie (Eliasz) Rajzman

Kim ja jestem?

Ja jestem mową proroka karzącą,
A także tym,
Który obrzucał go kamieniami.

Wczorajszy Kain,
Dzisiejszy Abel,
W tej samej skórze.

Ja jestem tym,
Który wspólnie z bogami dostępował zaszczytów,
I z nimi wiruje
W pyle wieków.

Błuznię im,
I jestem przez nich łżony,
Za dawne zbrodnie
I za nową mądrość...

Nie szukaj aureoli nad moją głową,
Nikt jej nigdy nie zapalił.
Ja jestem ten,
Który spogląda z krzyża
Niezagojonymi ranami.

Kocham bliźniego jak siebie samego,
Chleb, który mam dla niego,
Wbity jest na czubek zatrutego ostrza.

כ'האָב אַלע צווימען אויפֿגעפּראָלט,
נאָר צו זיך אַליין
דעם גדר נישט געבראַכן.

שטשעטשיין VII 7 1961 [1963]

Pokonałem wszystkie granice,
Lecz do siebie samego
Muru nie skruszyłem.

Szczecin, 7 VII 1961 [1963]

הדסה רובין

ווען כ' בין אַ מיידעלע געווען אַ קליינס

ווען כ' בין אַ מיידעלע געווען,

ווען כ' בין געווען אַ קליינע

פֿלעג איך טופן מיט די פֿיס און וויינען

און שריינען מיט פֿאַרדראָס:

כ'וויל זיין אַ ייִגל,

און פֿאַרן רייטנדיק

און רויכערן אַ פֿאַפּיראָס!

נאָר איצט,

ווען כ'קאָן שוין דאַנקען גאָט דאָס אויך –

כ'פֿאַרצי זיך, ווי אַ מאַן,

לאָז דורך דער נאָז דעם רויך,

און נישט איין פֿערד –

טאַבונעס פֿייערדיקע טראָגן מיך אין ווינט,

פֿאַר וואָס איז אַלץ נאָך שווער,

נאָך שווערער ווי אַמאָל, פֿאַר וואָס איז מיר אַצינד

מיט צאָרטקייט אומגעלומפערטער,

וואָס וויל נישט ווערן רייף

און אָפּפֿאַלן פֿון מיר פֿאַרטרוקנט און פֿאַרשטייפֿט?

ווען כ'קאָן פֿאַרשליינערן דאָס האַרץ –

אַליין איך גיי שוין לויט דער מאָדע לאַנג אין הויזן –

די טעג, די נעכט – פֿאַרביטערט-האַרב,

נאָר ס'האַרץ איז אויסגעפּוצט אין רויזן!

דאָס האַרץ.

נר, מילא, וואָס,

אַזוי וועט עס שוין בלייבן מן-הסתם.

פֿון צאָרטקייט, ווי פֿון ליכט פֿאַרבלענדט,

Hadasa Rubin

Gdy byłam małą dziewczynką

Gdy byłam małą dziewczynką,
Gdy byłam mała,
Tupałam nogami, płakałam
I krzyczałam z żalem:
Chcę być chłopcem,
Chcę galopować na koniu
I palić papierosa!

Lecz teraz,
Kiedy, dzięki Bogu, i ja potrafię
Zaciągać się jak mężczyzna,
Wypuszczać przez nos kłęby dymu,
I nie jeden,
Lecz tabuny ognistych rumaków niosą mnie przez wiatr,
Dlaczego wszystko jest takie trudne,
Jeszcze trudniejsze niż kiedyś, dlaczego teraz
Jeszcze bardziej mi nieswojo z niezdarną czułością,
Która nie chce dojrzeć
I odpaść ode mnie, uschnięta i twarda?

Gdybym mogła osłonić serce –
Ja sama zgodnie z modą już od dawna chodzę w spodniach –
Dni, noce – takie trudne i pełne goryczy,
A tu serce przyodziane w róże!
Serce.
Cóż, zatem
Tak już chyba pozostanie.
Czułością oślepiona jak światłem,

איך וועל מיין לעבן טראָגן אַנטשלאָסן, ווי אַ מאַן,
אין מיינע צוויי סענטימענטאַלע הענט.

[1957]

Będę nieść życie moje zdecydowanie, jak mężczyzna,
W dwóch sentymentalnych dłoniach.

[1957]

הדסה רובין

* * *

איך הער מיט די אויגן, איך זע מיט די פֿינגער,
איך פֿיל מיטן לײַב, פֿון דער הויט אָפּגעשוונדן.
אַ פּלאַנטער פֿון חושים – איין קנויל אַ צעגליטער
אַן אָפּענע ווונד קעגן זון און געוויטער.

מיט וואָס זיך פֿאַרהוילן, מיט וואָס זיך באַשיצן
אַנטקעגן דער בראַנד, קעגן חלף פֿון בליצן?
פֿאַרלוירן געגאַנגען מײַן רו אויף אומוועגן –
ביי וועמען זיך מאַנען, ביי וועמען זיך פֿרעגן?

[1957]

Hadasa Rubin

* * *

Słyszę oczyma, widzę palcami,
Czuję ciałem pozbawionym skóry.
Płatanina zmysłów – kłębek rozpalony,
Otwarta rana przeciw słońcu i burzy.

Czym się zasłonić, gdzie szukać ochrony
Przed płomieniami, nożem błyskawic?
Przepadł mój spokój na bezdrożach --
U kogo szukać pomocy?

[1957]

אליהו ריזמאן

אַ תפילה

האַר פֿון אַלע וועלטן.
איך, די קרוין פֿון דיין יצירה,
שאַטן זיך אַרום אין תהום פֿון צייט,
און קאָן צו דיר נישט קומען.

דו,
וואָס די זון ביי דיין צופוסנס רוט,
אויף די וועגן פֿון מיין וואָגל שיק איר ליכט,
איך זאָל דיר געפֿינען.

און אפֿשר אַ חלום בין איך נאָר
אין געוועב פֿון דיין געטלעכן שלאָף.
בעט איך דיר, האַר פֿון אַלע וועלטן,
פֿון אַט דער שטראָף באַפֿריי מיך.

[1963] 1960

Elie (Eliasz) Rajzman

Modlitwa

Panie wszechświatów,
Ja korona Twego Tworu
Wędruję w przepaści czasu
I dojść do Ciebie nie mogę.

Ty, u którego stóp spoczywa słońce,
Wyślij na drogę mej tułaczki światło,
Abym mógł Cię odnaleźć.
Jeżeli jestem tylko Twoim snem, Panie,
Uwolnij mnie.

1960 [1963]

Przełożyła Jadwiga Adler (*Modlitwa wilka*)

משה שקלאַר

איך וויל פֿון דעם אומעט אַנטלויפֿן

איך וויל פֿון דעם אומעט אַנטלויפֿן,
נאָר קאָן מען אַנטלויפֿן פֿון זיך?
אפֿשר גאָר זאָל איך זיך קויפֿן
זיבנמיליקע שידך?

און אויב זיי וועלן מיך ווידער
פֿירן קיין טרעבלינקע
און איך וועל דאָרטן, א מידער –
אין ליימיקן באָדן פֿאַרזינקען?

[1966]

Mojsze Szklar

Chcę uciec od smutku

Chcę uciec od smutku,
Lecz czy da się uciec od siebie?
Może buty siedmiomilowe
Kupić trzeba?

A jeśli znów poprowadzą mnie
Do Treblinki,
A ja zmęczony
Zatonę tam w glinianej ziemi?

[1966]

יעקב זאנשיין

דער הימל איז דערבארעמדיק

א מאמען האב איך געהאט א מאל,
א טאטן
א ברודער
און דריי ליכטיקע שוועסטער –
די פעטערס און מומעס
געווען אן א צאל.

די יונגע
זענען קעגן גאט ארויס,
דעם הימל געלעסטערט,
און די אלטע
אין בלוטיקער נויט
האבן זיך דעם הימל פארטרויט.

א, דערבארעמדיקער הימל!
דאס האסטו זיי אלעמען קברים געגעבן –
אויף דער ערד איז פון זיי קיין זכר נישטא...
נאר מיד

פאר א שטראף

האסט פארמשפט צום לעבן. –

[1959]

Jankew (Jakub) Zonszajn

Niebo jest miłosierne

Miałem ongiś matkę
Ojca
Braci
I trzy jasne siostry
Wujków i ciotek nie zliczę

Młodzi niebu bluźniąc
Przeciw Bogu powstałi
Starzy, utrudzeni własną nędzą
Zawierzyli się niebu

O, miłosierne niebo
Tyś im wszystkim użyczyło grobu
Na ziemi po nich
Ni śladu

Tylko mnie
Za karę
Skazałeś na życie.

[1959]

Przełożył Kazimierz Koszutski (*Wiersze*)

פּלטיאל ציבולסקי

רויזן

אָנטקעגן די פֿענצטער פֿון דיין פֿאַריתומטער שטוב
 פֿאַרקויפֿט מען ווידער רויזן –
 קנאַספֿן באַהויכטע מיט פֿאַרטאַגיקן טוי –
 ווי ס'וואָלט גאַרנישט נישט געשען,
 ווי ס'וואָלט דיין בלאַנדער קאַפּ
 ווייטער געבלאַנקט אין די שוויבן
 און דינע צעפּ –
 דערוואָרגענע צוויי פֿייגל –
 וואָלטן נישט געלעגן אונטער דער פֿאַרוויינטער גאַבלאַטע-שוויב
 אין מיידאַנעק.
 אין פֿירעק פֿון דער בלומען-ווטרינע
 איך שטיי אַ פֿאַרקלעמטער
 און זוך געלעמט אַ וועג
 צווישן די פֿרעכע רויזן
 אין דיין בלינד-פֿאַרלאָשן פֿענצטער.

[1964]

Paltiel Cybulski

Róże

Naprzeciw okien twego osieroconego domu
Sprzedają znowu róże –
Pąki pokryte poranną rosą –
Jakby nic się nie stało,
Jakby twoja jasna główka
Wciąż odbijała się w szybach,
A warkocze –
Dwa zduszone ptaki –
Nie leżały pod zroszoną łzami szybą gabloty
Na Majdanku.
W kwadracie kwiatowej witryny
Stoję zamyślony
I pomiędzy beczelnymi różami
Szukam drogi
Do Twojego oślepego okna.

[1964]

פּלטיאל ציבולסקי

אין מיידאָנעק

בלעכענע שיסלען
 באַדעקט מיט קרעציקן זשאַווער –
 עדות פֿון דערנידערונג
 פֿון מענטשלעכן מין –
 וואָס מאַנט איר ביי מיר
 מיט אייער אייטערדיקן דנאָ?
 איז דען אַ פֿאַרגיטיקונג
 אַז ס'וואַרגט מיך יעדער טראָפּן
 געשעפט פֿון פֿרידלעכע טעלער?
 און צי וועט איר געפֿינען דען אַ תּיקון
 ווען כ'וועל אין אַלע געבעטס-היזער
 אַראָפּרייסן די דערנער-קרענץ
 און צעהענגען אייערע בלעכענע אָרעאָלן
 ווי שאַנד-צייכנס
 איבער די קעפּ פֿון הייליקע,
 וואָס האָבן פֿאַרשוויגן
 אייער פֿאַרכריפעט געשריי?

[1964]

Paltiel Cybulski

Na Majdanku

Blaszane miski
Pokryte parszywą rdzą –
Świadkowie poniżenia
Rodzaju ludzkiego –
Czego chcecie,
Łypiąc ku mnie zaropiałym dnem?
Czy będzie wam pociechą,
Że dławi mnie każda kropla
Czerpana z przyjaznych talerzy?
Czy odnajdziecie spokój,
Gdy we wszystkich świątyniach
Pozrywam korony cierniowe,
Wieszając blaszane aureole misek
Jak znak hańby
Nad głowami świętych,
Którzy przemilczeli
Wasz ochryply krzyk?

[1964]

אליהו ריזמאן

אָזוי שוין ציט זיך די מגילה ווייטער

אָזוי שוין ציט זיך די מגילה ווייטער.
 נישט איך, נישט דו וועלן ענדיקן זי שרייבן.
 ווען אָפֿילו טינט זאָלן ווערן אַלע טיטן,
 וועט קיין ליידיק אָרט אויף איר נישט בלייבן.
 אָזוי פֿיל נישט דעררעדטע רייד
 און טרערן נישט דערוויינטע –
 ס'איז יענער טאָג
 נאָך נישט אַרינגעשטאַרבן אין דער צייט –
 ער לעבט אין מיטן וועלט
 מיט הענט און פֿיס געליימטע.
 אַ ווינט אין פֿעלד נעמט צונויף
 פֿון מיין ברודער די מחשבות נישט דערטראַכטע
 און ווירבלט מיט זיי אַרום דעם אָש
 פֿון זיין פֿאַרברענטן קאַפּ.
 וועלט, מיין וועלט, אין דיין באַרג-אַראָפּ –
 וועלכער גאָט האָט דעם רויך באַוויליקט
 פֿון די קרבנות מינע –
 אויף זיין מזבח אומגעבראַכטע?
 אַ טרויער-קאַראַוואַן פֿון איינאונצואַנציק יאָר
 מיט יאַרצייטליכט
 דורך מיין לעבן מיך באַגלייט.
 איך – אַ לעבעדיקער שפּליטער פֿון מיין טויטן פֿאַלק,
 אַ ברענענדיקער דאָרן.

[1967]

Elie (Eliasz) Rajzman

I tak historia toczy się dalej

I tak historia toczy się dalej.
Nie ja, nie ty dopiszemy jej koniec.
Nawet jeśli atramentu popłyną całe rzeki,
Nie znajdziemy dla niej wolnego miejsca.
Tyle niedomówionych słów
Niedopłakanych łez –
Tamten dzień
Jeszcze nie skończył w otchłani czasu –
Sparaliżowany
Żyje pośród świata.
Wiatr w polu zbiera
Niedokończone myśli mojego brata
I zatacza nimi kręgi nad popiołami
Jego spalonej głowy.
Świecie mój pnący się ku górze –
Jakież bóg zechciał przyjąć dym
Moich ofiar –
Zabitych na jego ołtarzu?
Żałobny kondukt dwudziestu jeden lat
Ze świecami pamięci
Towarzyszy mi w drodze przez życie.
Ja – żywy odprysk martwego narodu,
Płonący krzew.

[1967]

דוד ספֿאַרד

ביבליש⁴⁵

אויב פֿון פֿופֿציק וועט אַ העלפֿט בלויז בלייבן,
אַ העלפֿט, וואָס האָט דעם גלויבן נישט פֿאַרלוירן,
אַז ס'וועט דער טאָג די שאַטנס נאָך פֿאַרטרייבן –
וועט די העלפֿט דאָן ווייטער דויערן.

און אויב פֿון וואַקלעניש און פֿיין צעריסן,
פֿון אַ רעשט, וואָס האָט דעם טויט געמיטן,
וועט בלויז אַ דריטל זיך באַשליסן –
וועט אויך דאָס דריטל זיך פֿאַרהיטן.

און אויב – איך וויל מײַן אומרו נישט באַהאַלטן –
עס וועט די קייט פֿון דורות ווייטע
אַ רינג אַ קליינעם בלויז דערהאַלטן –
דאָן וועט דער רינג זײַן כּולל אַלע צייטן.

[1961]

⁴⁵ The author refers to a biblical quotation (Gn. 18. 23-32).

Dawid Sfard

Na biblijną nutę⁴⁵

Jeśli z pięćdziesięciu ocaleje połowa,
Ta, która wiary ustrzegła –
Kiedy dzień cienie precz przegna,
To pół się jeszcze uchowa.

Jeśli zżarta przez ból i wahanie,
Z garstki, co się poprzez śmierć przebije,
Tylko część trzecia przeżyje –
To jeszcze część trzecia zostanie.

I jeśli – troski zataić nie myślę –
Z łańcucha pokoleń dalekich
Tylko jedno ogniwo nam błysnie,
To ogniwo scali wszystkie wieki.

[1961]

Przełożył Arnold Słucki (*Antologia poezji żydowskiej*)

---

⁴⁵ Autor nawiązuje do cytatu biblijnego (Rdz 18,23-32).

פּלטיאל ציבולסקי

ירושל

דאָס קלימעקל מיט שמות –
 די ירושל פֿון דורות –
 וואָס כ'האָב אַרייַנגעוואָרפֿן
 אין די קעלערן פֿון זכרון
 און פֿאַרבונדן מיט דעם שטריק
 פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט,
 האָט זיך אויפֿגעבונדן
 פֿון בייזן ווינט
 און צעלאָפֿן
 ווי נישט-דערשאַכטענע טויבן.

[1964]

Paltiel Cybulski

Dziedzictwo

Węzelek ze strzępami świętych pism –
Dziedzictwem pokoleń –
Który wrzuciłem
Do piwnic pamięci,
Związawszy sznurkiem
Dwudziestego wieku,
Rozerwał
Zły wiatr,
I to, co w było w środku,
Rozpierzchnęło się jak niedobite gołębie.

[1964]

בינע העלער

מזין אָרט

צי בין איך שוין דער לעצטער פֿון די זינגער
און קיינער וועט נישט ירשענען מזין ליד?
צי וועט דער דור, וואָס איז פֿון מינעם ייִנגער
פֿאַרגעסן אַלץ, וואָס איך האָב אינגעהיט?

צי וועט פֿאַרפֿאַלן ווערן די צוואה,
וואָס איך האָב קוים דערטראָגן צו מזין קינד?
צי וועט דער טויט נישט בלוזי מזין גוף באַדראָען,
נאָר מזין נשמה זיין וועט פֿאַרן ווינט?

צי וועט פֿון מיר דער מינדסטער שפור פֿאַרשווינדן
אַט דאָ, וווּ יעדער בוים האָט מיך געקענט?
ווער וועט די ליכט פֿון געטאָ-דענקמאַל צינדן
מיט ווייטיק און מיט ציטערדיקע הענט?

ניין! ניין! איך וועל די ערד פֿון הונדערט דורות
נישט לאָזן אָן מזין ניגון און מזין וואָרט.
פֿאַרביסן וועל איך וואַרטן אויף מזין יורש,
וואָס דאַרף פֿאַרנעמען דאָ נאָך מיר מזין אָרט.

יולי, 1955 [1957]

Binem Heller

Moje miejsce

Czy jestem ostatnim śpiewakiem
I nikt nie odziedziczy mej pieśni?
Czy pokolenie, które przyszło po mnie,
Zapomni o tym, czego strzegłem?

Czy przepaść ma testament
Z takim trudem ocalony dla dziecka?
Czy śmierć zagraża nie tylko ciału,
Lecz i dusza uleci z wiatrem?

Czy nie zostanie po mnie żaden ślad
Tu, gdzie mnie znało każde drzewo?
Kto pełen bólu, drżącymi rękoma
Zapali świece przy pomniku getta?

Nie, nie! Ziemi tylu pokoleń
Nie pozostawię bez mej pieśni i słowa.
Z nadzieją czekam wciąż na dziedzica,
Który zajmie tu moje miejsce.

Lipiec 1955 [1957]

דוד ספֿאַרד

צו מיין זון

פֿון וועג

אין מינע אָפרו-טעג

כ'האָב געבראַכט פֿאַר דיר, מיין זון, אַ ווונדערלעך געשאַנק:

אַלע שיינקייטן פֿון אונדזער לאַנד –

בערג, וואָס לערנען טראַכטן אין דער שטיל,

טיכן, וועלכע יאָגן זיך צו זייער ווייטן ציל,

און ווערן גאַרנישט מיד,

שטילקייט ווירדיקע פֿון ביימער ערבֿ האַרבסטיקן פֿאַרגיין –

נאָר כ'האָב דאָס אַלץ פֿאַרשריבן אין מיין ייִדיש ליד –

צי וועסטו דאָס פֿאַרשטיין?

כ'האָב אומעטום געזען:

ווי ס'רעדט מיט ליבשאַפֿט זיך צונויף

דער פֿויגל מיט זיין קינד,

ווי יעדעס חיהלע כאַפט אויף

זיין טאַטע-מאַמעס רוף געשווינד,

ווי צווייגן, וויגנדיק זיך אין אַ גרינעם פֿלאַם,

הערן איין זיך אין דעם זאַפֿטן-רויש פֿון זייער שטאַם

און ווי יעדע כוואַליע אויפֿן טיך

אין איר שפּילעוודיקן וואַנדער

פֿליסטערט שטיל צו דער אַנדערער

אויף איר שווימיק-ווייכער שפּראַך –

כ'האָב דאָס אַלץ אַליין געזען –

וואָס-זשע זאָל איך טון,

אַז אויכעט דו, מיין זון,

זאָלסט מיין ייִדיש ליד פֿאַרשטיין?

Dawid Sford

Do syna

Z drogi
Ku dniom, gdy przyjdzie odpocząć,
Przyniosłem ci, synu, cudowny podarek:
Całe piękno naszego kraju –
Góry, które uczą myśleć w ciszy,
Rzeki, które płyną do odległego celu,
Nie ustają w drodze,
Pełną godności ciszę drzew w przededniu jesiennego zmierzchu –
Wszystko to zapisałem w moim żydowskim wierszu –
Lecz czy go zrozumiesz?

Widziałem dookoła
Ptaki przywołujące z miłością
Swoje pisklęta,
Małe zwierzątka rozpoznające
Wołanie rodziców,
Gałęzie, które kołysząc się w zielonym blasku,
Słuchają soków szumiących w drzewie,
Fale na rzece,
Które igrając,
Szepcą ze sobą
W swoim miękkim, pianistym języku –

Sam to widziałem –
Co powinienem uczynić,
Abyś i ty, synu,
Zrozumiał mój żydowski wiersz?

[1961]

פּלטיאל ציבולסקי

* * *

ווי מאַטקע אָדער אורקע⁴⁶,
 גנבֿע איך זיך אַרויס ביינאַכט
 פֿון מיין הינט
 און דורך געסלעך
 מיט הינטערערדישע קאַרידאָרן
 פֿאַל איך צו
 צו דער פֿאַרזיגלטער פּושקע
 מיטן ייִדישן ווערטער-אוצר,
 וואָס כ'האַב באַהאַלטן
 הינטערן שטיין פֿון מיין נעכטן.

[1967]

---

⁴⁶ Perhaps an allusion to the eponymous character in the novel *Motke the Thief* (*Motke Ganev*) by Sholem Asch and to the pseudonym of a well-known writer and criminal, Urke Nachalnik (Itzek Farberowicz, 1897-1939).

Paltiel Cybulski

* * *

Jak Motke lub Urke⁴⁶
Wymykam się nocami
Z mojego dzisiaj
I przez labirynt
Podziemnych korytarzy
Dopadam
Zamkniętej puszkę
Ze skarbem żydowskich słów,
Który ukryłem
Pod kamieniem mojego wczoraj.

[1967]

---

⁴⁶ Być może aluzja do postaci tytułowego bohatera powieści Szolema Asza *Motke złodziej* i pseudonimu znanego przed wojną pisarza-kryminalisty Urke Nachalnika (Icka Farberowicza, 1897-1939).

דוד ספֿארד

צו זיך אליין

כ'קען אַ ייִדישן פּאָעט
 וואָס גאַנצע טעג ער רעדט
 צו זיך אליין.
 דערציילט אין גראַמען אויס זיין פֿרייד
 זיין צער ער רעדט זיך אויס –
 פֿאַר זיך אליין.
 און בלויז
 דער שאַטן וואָס זיין יעדן גאַנג באַגלייט
 זאָפט אין די ווערטער שטום
 און אין דער שוויגעניש אַרום
 פֿאַרגליווערט זיי אין שטיין.

פֿאַרנאַכט שפּרייטן זיך פֿאַר זינע טריט
 ליילעכער פֿון אמועט
 ווינטן זינגען אים פֿון עבר אַ געזאַנג
 און אַ פֿאַרחלומטער
 ער גייט אַלץ העכער באַרגאַרויף
 ביז די בענקשאַפֿט ווי אַ שלאַנג
 וואָס פֿון יעדן באַרג-שפּאַלט לוייערט
 פֿאַרסמט זיין ליד
 מיטן גרויסן טרויער
 פֿון אין-סוף.

[1972]

Dawid Sford

Sam do siebie

Znam żydowskiego poetę
Który mówi całymi dniami
Sam do siebie.
Rymami opowiada swoją radość
Swoją smutek wylewa –
Przed sobą samym.
I tylko
Cień który towarzyszy wszystkim jego krokom
Cicho wchłania słowa
I w panującym dokoła milczeniu
Utrwała je w kamieniu.

O zmierzchu ślą się pod jego stopami
Prześcieradła smutku
Wiatry śpiewają mu melodie przeszłości
I rozmarzony
Idzie coraz wyżej
Aż tęsknota jak żmija
Czyhająca w każdej szczelinie
Zatruje jego wiersz
Wielkim smutkiem
Nieskończoności.

[1972]

פֿלטיאל ציבולסקי

ווערטער

ווי זאָל איך איך זוכן,
ווערטער מינע,
פֿאַרבאָרגענע אינעם וואָכעדיקן געווימל
ווי געוויקסן אונטער מאַכיקע שטיינער.
ס'בלוטיקן די הענט
פֿון גראָבן אין פֿאַרשיטע ברונעמער
און כ'קאָן אַלץ נישט דערגיין
צו דער פֿאַרטיליקטער מאַמעס-שפּראַך⁴⁷,
וואָס זוכט אַ דערלייזונג
אין אַטעם פֿון יעדן וואָרט.

[1964]

⁴⁷ Mother tongue (Yiddish: "mame loshn") is a common term referring to Jewish language.

Paltiel Cybulski

Słowa

Gdzie mam was szukać,
Słowa moje,
W zamieszaniu codzienności skryte
Jak rośliny pod omszałymi kamieniami.
Krwawią mi ręce
Od grzebania w zasypanych studniach,
A ja wciąż nie mogę dotrzeć
Do zgłodzonego języka matki⁴⁷,
Który szuka wybawienia
W oddechu każdego słowa.

[1964]

---

⁴⁷ Język matki (*mame loszn*) to potoczne określenie języka żydowskiego.

דוד ספֿארד

ס'איז נישט קיין זינד

ס'איז נישט קיין זינד,
 ס'איז נישט קיין זינד,
 ווען יונגער פֿרילינג-ווינט
 אַ גרוס מיר ברענגט,
 אַ גרוס פֿון שלום,
 פֿון בערג און טאָלן,
 וואָס כ'האָב זיי אויסגעבענקט,
 וואָס כ'האָב זיי אויסגעחלומט
 אין מיינע קינדערשע אַמאָלן.

ס'איז נישט קיין זינד
 און נישט קיין שטער
 פֿאַר אַלץ וואָס ביז אַהער,
 פֿאַר מיינע ווייטערדיקע טעג
 ווי ביז אַצינד.
 פֿאַר דער טרישאַפֿט צו דער זעלבער פֿאַן,
 ווען אויף מײַן טרויעריקן וועג
 עס ברענגט אַ יונגער פֿרילינג-ווינט
 אַ גרוס אַ פֿריידיקן – און כ'נעם אים אָן.

[1957]

Dawid Sford

To nie grzech

To nie grzech,
To nie grzech,
Gdy młody wiosenny wiatr
Przynosi mi pozdrowienie,
Słowa pokoju
Z gór i dolin,
Do których tęskniłem,
O których marzyłem
W moich dziecięcych latach.

To nie grzech,
To nie zaprzeczenie
Tego, co było,
Ani mojej przyszłości:
Jak do tej pory
Wierny będę temu samemu sztandarowi –
To nie grzech, gdy w czasie bolesnej wędrówki
Młody wiosenny wiatr przynosi mi
Radosne pozdrowienie – a ja je przyjmuję.

[1957]

לייב אליצקי

מזין לאנד!⁴⁸

סאָנעט

איך גאר אַ יעדעס ווינקעלע אין דיר באַזינגען,
ווי ס'הענטל פֿון אַ קינד דער מאַמעס הויט באַטאַפט
און, פֿון איר וואַרעמקייט און זידיקייט פֿאַרכאַפט,
סע נעמט גערירט מיט אַלע אַברִימלעך שפּרינגען.

איך גאר דו זאָלסט מזין שעפֿערישע פֿרוכט פֿאַרשלינגען,
ווי זון פֿאַרשלינגט אַ צאָפּלדיקן טראָפּן טוי;
ער זעט זי ווי אַ גלאָק אין הימלדיקן בלוי
און הערט איר גאָלדן-שטראַלנדיק, צעכוואַליעט קלינגען...

(מיט שטיפֿמאַמעס – מיט פֿרעמדע היימען שיקט זיך דינגען:
”דו גיסט אַזוי פֿיל – גיב איך דיר אַזוי פֿיל... נו?
ווי לאַנג דען וועסטו לאָזן לעבן מיך אין רו?...”)

איך גאר, מזין קייט, זיך איינקייטלעך אין דינע רינגען,
ווייל דו ביסט תמיד – איך, און איך בין תמיד – דו.
אויב נישט אין זיך אליין געפֿינען רו, איז וווּ?

תל-אַבֿיבֿ-וואַרשע, מערץ-אַפריל 1959 [1960]

⁴⁸ The poem is dedicated to the State of Israel, where the poet immigrated in 1959.

Lejb Olicki

Mój kraj!⁴⁸

Sonet

Pragnę opiewać każdy Twój zakątek,
Jak dziecko, które dotykając rączką ciała matki,
Zachwycone jego miękkim ciepłem
Z radości całe drży.

Pragnę, abyś przyjął owoc mojego twórczego trudu,
Jak słońce wchłania drżącą kroplę rosy,
Która widzi w nim dzwon na błękitnym nieboskłonie,
Zasłuchana w świetlisto-złote, falujące bicie...

(W obcym domu jak u macochy człowiek się targuje:
„Gdy dasz tyle – to ja dam ci tyle... Czyż nie?
Dopóki pozwolisz mi żyć w spokoju...”)

Łańcuchu, który mnie oplatasz – pragnę wnikać w twe ogniwa,
Bo ty zawsze jesteś – mną, a ja zawsze – tobą.
Gdzież, jeśli nie w sobie samym szukać spokoju?!

Tel Awiw, Warszawa, marzec-kwiecień 1959 [1960]

---

⁴⁸ Wiersz jest poświęcony państwu izraelskiemu, do którego poeta wyemigrował w roku 1959.

לייב אליצקי

אין חרם...

סאָנעט

זיי האָבן מיך אַרײַנגעלייגט אין חרם, ווייל
סע האָט מיר אינעם שפיץ פֿון האַרץ געטראָפֿן
די הייליקע, די מוטערלעך-געבענטשטע פֿייל,
און כ'קאָן שוין אין קיין געטאָ מער נישט שלאָפֿן.

די בענקשאַפֿט טרייבט מיך, און סע ציט די ווונד. איך אַייל
צום לאַנד, וווּ ס'איז מיין רו און שלאָף אַנטלויפֿן;
ווער זאָגט עס, אַז מרחקים מעסט מען לויטן מייל?
מיין זעל איז שוין אַהין צופֿוס דערלאָפֿן.

זיי האָבן ... כאָטש אָן שוואַרצע ליכט, אָן שוֹפֿר-בלאָז⁴⁹ ...
מיר אויפֿגעהאַנגען אויפֿן מויל אַ שוואַרצן שלאָס:
ער וואָגט גאָר ליב האָבן זײַן היים! ... אַ העזה!

איך בין נישט שמשון⁵⁰, ס'דינט מיר נישט ווי אים דער פֿעס...
נאָר מיט פֿאַראַכטונג כ'טראָג דעם שלאָס, מיט שטאַלץ און האָס,
און ס'טרייסט בינאַכט אין חלום מיר – שפּינאַזע⁵¹.

וואַרשע, סעפטעמבער 1959 [1960]

⁴⁹ Black candles and the blowing of the *shofar* (see note 9) accompanied the Jewish act of excommunication.

⁵⁰ A reference to the biblical character Samson.

⁵¹ Baruch Spinoza (1632-1677), a Jewish rationalist philosopher, who lived in the Netherlands, a precursor of enlightenment and biblical criticism. Because he expressed views contrary to orthodox Judaism, Spinoza was excommunicated by the Jewish religious authorities.

Lejb Olicki

Wyklęty...

Sonet

Wyklęli mnie, ponieważ
W środek serca trafiony zostałem
Świątą strzałą błogosławionej miłości matczynej
I nie potrafię już zasnąć w czterech ścianach getta.

Dławi mnie tęsknota, bolą rany. Spieszę
Do kraju, gdzie odbiegł mnie spokój i sen;
Kto powiedział, że odległość mierzy się na mile?
Moja dusza dotarła już tam na piechotę.

Chociaż bez czarnych świec, bez szofarów jęku⁴⁹,
Zawiesili na mych ustach czarny rygiel:
Zuchwalec! Śmiał pokochać swój dom!...

Nie jestem Samsonem⁵⁰, jak jemu nie służy mi gniew...
Ale wyrok na mnie wydany noszę z pogardą, dumą i nienawiścią,
A nocą we śnie pociesza mnie – Spinoza⁵¹.

Warszawa, październik 1959 [1960]

---

⁴⁹ Czarne świece i dęcie w szofar (zob. przypis 9) towarzyszyły nakładaniu żydowskiej kłatwy.

⁵⁰ Nawiązanie do biblijnej postaci Samsona.

⁵¹ Baruch Spinoza (1632-1677) – żyjący w Niderlandach żydowski filozof racjonalista, prekursor oświecenia i krytyki biblijnej. Z powodu manifestowania poglądów niezgodnych z ortodoksyjnym judaizmem został przez żydowskie władze religijne obłożony kłatwą.

יעקב זאנשיין

אין טבריה⁵²

צווישן טאָג און נאַכט.
די שוואַלבען שיבן פֿון דאָך צו דאָך
און שרייען.

דאָס אַלץ
איז אַ בייזער חלום געווען –
און דו ביסט ערשט זיבן יאָר אַלט.

אַט איז די מעזריטשער גאָס,
אַרויף-צו דער מאַרק,
און ייִדן אומעטום – ייִדן, ייִדן,
פֿילקאָליריק,
ווי פֿון רעגנבויגן אויסגעשניטן.

לפֿבֿוד שבת
די מאַמע טראָגט פֿיש פֿון מאַרק,
לעבן שניט-קראָם דער טאַטע חשבונט מיט קרייד
אויף דער וואַנט,
ווישט מיט אַן אַרבל פֿון שטערן דעם שווייס.

אַ חמימה געווען דער טאָג,
וועט די נאַכט זיין הייס.
עס שרייען די שוואַלבען,
וואָס שיבן פֿון דאָך צו דאָך.

⁵² Tyberius, Tyberiad, a town in Galilee near Lake Tiberias.

Jankew (Jakub) Zonszajn

W Tyberiusie⁵²

Między dniem a nocą
Jaskółki szybują z dachu na dach
I krzyczą.

To wszystko
Było tylko w złych snach
Masz siedem lat dopiero – widzisz:
Zaraz ulica Międzyrzecka skręci
W górę na rynek
Żydzi wokoło – Żydzi Żydzi
Wielobarwni
Jak z tęczy wycięci.

Sobotnie świętowanie –
Matka ryby niesie na strawę
Przy bławatnym sklepiku ojciec liczy
Kredą na ścianie
Pot z czoła ściera rękawem.

Skwarny był dzień
Noc bywa parna po takich dniach
Krzyczą jaskółki
Przelatują z dachu na dach

---

⁵² Tyberius, Tyberiada – miasto w Galilei nad Jeziorem Tyberiadzkim.

און דו זאגסט –
 ס'איז ערב חנוכה⁵³ היינט.
 די וואָר און דער חלום זענען אויסגעטראַכט –
 נישט אין טבריה,
 נישט אויף דער מעזריטשער גאָס –
 בלויז די שוואַלבן זענען וואָר
 די שוואַלבן וואָס שרייען
 און שיבן פון דאָך צו דאָך – –

[1964]

---

⁵³ *Hanukkah, Hanuka* (Hebrew: “consecration”), Festival of Lights, which begins on the 25th day of the Jewish month of Kislev (November-December). The celebration lasts for eight days and was established to commemorate the successful revolt of the Maccabees (2nd century BC) and the re-consecration of the Temple in Jerusalem after its profanation by soldiers of the King Antiochus IV Epiphanes.

A ty powiadasz
Jest wigilia święta Hanuka⁵³
Jawa i sen są zmyśleniem
I w Tyberiusie
I na Miedzyrzeckiej kryjącej się w mgłach –
Tylko jaskółki są naprawdę
Jaskółki krzyczące
Przelatujące z dachu na dach

[1964]

Przełożył Jerzy Ficowski (*Wiersze*)

---

⁵³ *Chanuka, Hanuka* (hebr. konsekracja) – Święto Światła, którego początek wypada 25 dnia żydowskiego miesiąca kislew (listopad-grudzień). Trwa osiem dni, a ustanowione zostało na pamiątkę zwycięskiego powstania Machabeuszy (II w. p.n.e.) i ponownej konsekracji Świątyni Jerozolimskiej po jej sprofanowaniu przez wojska syryjskiego króla Antiocha IV Epifanesa.

דוד ספֿאַרד

אין דיר, מיין פֿאַלק

אַ פֿונק האָט אָפּגעריסן זיך פֿון פֿלאַם,
 אַ טראָפּן איז אַנטלאָפֿן פֿונעם ים,
 צו לעבן גאוועדיק פֿאַר זיך אַליין –
 און דאָס איז זייער סוף געווען.

באַהאַפֿטן מיטן בוים,
 איז יעדע בלאַט דאָס ליכט פֿון רוים,
 די שירה פֿון דער ערד.
 מיט זיך אַליין – צום ווינט בלויז זי געהערט.

אין דיר, מיין פֿאַלק, איך בין יאָרטוויזנטער שוין אַלט,
 און יעדער קלאַנג איז שיין, און יעדעס וואָרט – געשטאַלט.
 אָפּגעשיידט פֿון דיר, איך בין אַ רגע בלויז,
 אַ שאַטן וואָס פֿאַרשווינדט, אַ שטומער אות.

[1966]

Dawid Sfard

W tobie, mój narodzie

Iskra uwolniła się z płomienia,
Kropla trysnęła z morza,
Pyszniąc się swoją wielkością –
I to był początek ich końca.

Złączony z drzewem,
Każdy liść jest światłem przestrzeni,
Hymnem na cześć ziemi,
Gdy sam – należy jedynie do wiatru.

W tobie, mój narodzie, trwam już tysiąc lat,
A każdy dźwięk jest piękny, każde słowo – ma kształt.
Oderwany od ciebie, jestem tylko mgnieniem,
Cieniem, który zniknie, niemą literą.

[1966]

מִיֵּין גַּאס
אין פֿענער

Moja ulica w sztandarach

דאָס ערשטע ליד

Pierwsza pieśń

בינם העלער

זקנים

די זקנים שווימען אָפּ אין לאַנד פֿון עובר-בטל –
אין שיפלעך פֿויל-געשפּאַלטענע פֿון דער אמונה;
עס זענען אַלע פֿייערן שוין לאַנג מיט אַש פֿאַרשאַטן,
און פֿון די הערצער איז די ליבשאַפֿט אויסגערונען.

ווי קידוש-בעכערס⁵⁴ זענען פֿול ביי זיי די אויגן
מיט מוטנע טרערן, ווי מיט יין-צמוקים.
די שאַרפֿקייט איז מיט יונגע יאָרן ווייט פֿאַרפֿלויגן
און אין די אַדערן דאָס בלוט האָט אויסגעטרוקנט.

זיי גרייטן זיך אין וועג אַרײַן צום ליכטיקן גן-עדן,
און שלינגען אין פֿאַרנאַכטן געלע בלעטער תהלים,
און ליכט אַזוי קומט אָן זיי מיט דער וועלט זיך שיידן,
ווי ליכט עס שוועבט פֿון ליפּן אָפּ די לעצטע תפילה.

אַז אַלע פֿייערן עס זענען שוין מיט אַש פֿאַרשאַטן
און פֿון די הערצער איז די ליבשאַפֿט אויסגערונען. –
שווימען זקנים אָפּ אין לאַנד פֿון עובר-בטל,
אין שיפלעך פֿויל-געשפּאַלטענע פֿון דער אמונה.

[1956] 1932

⁵⁴ *Kiddush* (Hebrew: “sanctification”), a blessing recited over wine in honor of the Sabbath and other Jewish holidays.

Binem Heller

Starcy

Starcy odpływają do krainy starości –
Na spleśniałych, pękniętych statkach wiary;
Cały żar już dawno spopielął,
A w sercach wystygła już miłość.

Jak kielichy kiduszowe⁵⁴ oczy ich pełne
Mętnych łez – rodzynekowego wina.
Bystrość przeminęła wraz z młodością,
A w żyłach wyschła już krew.

Szykują się w drogę do jasnego raju,
Połykając wieczorami żółte kartki psalmów,
I tak łatwo im pożegnać się ze światem,
Jak lekko spływa z ust ostatnia modlitwa.

Ponieważ żar już dawno spopielął,
A w sercach wystygła już miłość –
Odpływają starcy do krainy starości,
Na pękniętych, spleśniałych statkach wiary.

1932 [1956]

---

⁵⁴ *Kidusz* (hebr. usświęcenie) – błogosławieństwo nad winem odmawiane na cześć szabatu i innych świąt żydowskich.

הדסה רובין

אונדזער באָבע

אונדזער באָבע קאָן נישט שרייבן און נישט לייענען.
אונדזער באָבע האָט געקנאָטן ברויט ביי לייט.
זי פֿלעגט קאָיאָרן טיילן צווישן שכנים,
אויף לעבלעך זויערטייג קאָיאָרן בייטן –
פֿאַרשלאָפֿענע אַזוינע, נישט קיין שיינע.
און וויינען פֿלעגט די באָבע, וויינען...

אונדזער באָבע קאָן נישט שרייבן און נישט לייענען;
מיט קיין באָן נאָך קיין מאָל נישט געפֿאַרן.
פֿלעגט אויף פסח⁵⁵ צעטיילן יאָרן
און מיט "מערצעשעמס" באַפּוצן אירע מאָרגנס.
און מורא האָבן פֿלעגט זי און זיך זאָרגן –
מיט זאָרג די הינטער-טיר און ביידעמער באַוואָרנט...

אונדזער באָבע קאָן נישט שרייבן און נישט לייענען;
ביי ערדענעם געפֿעס אַ לעבן אָפּגעפֿאַרעט.
ס'האָט איר קופֿערט נישט געזען קיין ליבעס-בריוו פֿון קיינעם –
שטיל און פֿרי, אָן טענות, איז זי אַלט געוואָרן.
זי פֿלעגט אַ מאָל דעם סידור⁵⁶ שטומערהייט באַוויינען. – – –
פֿון דעם געוויין, דעם שטומען, כ'האָב געלערנט צאָרן.

[1953] 1935

⁵⁵ *Pesach* (Hebrew: "He passed over"), Jewish festival of Passover, commemorating the exodus from Egypt. It begins on the 15th day of the month of Nisan (March-April) and lasts seven days (in Israel) or eight days (in the Diaspora).

⁵⁶ *Siddur* (Hebrew: "order"), the Jewish prayer book containing prayers for weekdays and Sabbaths.

Hadasa Rubin

Nasza babcia

Nasza babcia nie umie pisać ani czytać.
Nasza babcia żyła z cudzej łaski.
Dzieliła poranki między sąsiadów,
Na kromki chleba zamieniała świty –
Zaspane takie, wcale nie piękne.
Babcia często płakała...

Nasza babcia nie umie pisać ani czytać;
Nigdy nie jechała koleją.
Lata odmierzała świętami Pesach⁵⁵,
A poranki ozdabiała westchnieniami do Boga.
Pełna bojaźni i troski –
Gorliwie strzegła kuchennych drzwi i poddaszy...

Nasza babcia nie umie pisać ani czytać;
Przy fajansowych naczyniach pracowała całe życie.
Nigdy nie dostała miłego listu –
Zestarzała się szybko, po cichu, bez żalu.
Tylko czasami w milczeniu płakała nad swoim sidurem⁵⁶. – – –
Ten niemy płacz nauczył mnie gniewu.

1935 [1953]

---

⁵⁵ *Pesach* (hebr. omijać) – żydowskie święto upamiętniające ucieczkę z Egiptu. Rozpoczyna się 15 dnia miesiąca nisan (marzec-kwiecień) i trwa siedem (w Izraelu) lub osiem (w diasporze) dni.

⁵⁶ *Sidur* (hebr. porządek) – modlitewnik żydowski, zawierający teksty modlitw na dni powszednie i szabaty.

לייב מאַרגנטוי

אונדזער ליבע

אונדזער ליבע איז פשוט, ווי אונדזערע רייד, ווי ס'איז פראָסט אונדזער הילצערנער טיש און דאָס ברויט, ווי ס'איז האָרט אונדזער לייב, און ס'איז פראָסט אונדזער קלייד, וואָס פֿאַרדעקט אונדזער בענקשאַפֿט – די פאָסטוכשע פֿלייט.

אונדזער שלאָף, ער איז האָרט, ווי ס'איז האָרט אונדזער בעט. ס'פֿאַלט שטיל אונדזער טרער, ווי אַ וואָרעם געבעט. ס'איז פשוט און פראָסט אונדזער גליק, אונדזער פֿרייד, ווי ס'איז פראָסט אונדזער לעבן און איינפֿאַך דער טויט.

ס'איז מגושמדיק גראָב אונדזער קרעפֿטיקער טראָט, מיט אונדז אין די קעלערן וויינט אונדזער גאָט, דער האָר האָט גענידערט צו אונדז פֿון דער הויך, פֿאַרברענגט מען צוזאַמען אין ענגשאַפֿט און רויך.

אונדזער גליק – עס איז קאַרג, אָבער וואָרעם און גוט, אונדזער פֿרייד איז דער רוף פֿון צעזונגענעם בלוט, אונדזער פראָצע איז שווער, און דער שלאָף איז געזונט, אונדזער גלויבן איז טיף און האָט פֿליגל און גרונט!

פֿאַר יעדן איז פֿריי אונדזער אָפֿענע טיר... אונדזער טרוים איז אין קייטן... און מענטשלעך, ווי מיר... אונדזער לעבן איז פיין און יסורים און שפּאַט – נאָר ס'וועט נאָך אַ הילך טאָן אין וועלט אונדזער טראָט!

*Lejb Morgentoj***Nasza miłość**

Nasza miłość jest prosta jak nasza mowa,
Zwyczajny jest nasz drewniany stół, zwyczajny chleb,
Mocne są nasze karki i prosty nasz ubiór,
Skrywająca naszą tęsknotę – pastuszego fletu dźwięk.

Sen nasz jest twardy jak twarde są nasze posłania.
Jak gorąca modlitwa cicho spada nasza łza.
Proste jest nasze szczęście, nasza radość zwyczajna
Jak zwykle jest nasze życie i jak prosta jest śmierć.

Prosty i zwykły jest nasz silny krok,
Z nami w piwnicach mieszka nasz Bóg,
Który stąpił ku nam z wysokości –
W ciasnocie i dymie razem spędzamy dni.

Nasze szczęście – skąpe, ale ciepłe i dobre,
Nasza radość jak wołanie rozśpiewanej krwi,
Nasza praca jest ciężka, a sen zdrowy,
Nasza wiara głęboka, uskrzydłona i słuszna!

Dla każdego drzwi nasze stoją otworem...
Nasz sen w okowach... ludzki jak my...
Nasze życie to ból, cierpienie i drwina –
Ale jeszcze na świecie zabrzmi nasz krok!

Pińsk 1930, [1949]

גוטע גוטערמאן

טעפ

ביים דינסטמיידל ציטערט אויף ברעמען-זוים דער שלאף.
מיט וויסע לאפעס קלאפט דער טאג אין פֿענצטער.
באלד וואַקסן טעפ אויס, שוואַרצע, בלויע, ברוינע טעפ,
און מיט בלאַנקענדיקע מיילער – אַלומיניום-בלוי-געשפּענטסטער.

וואַסער אויסגעשפיגן, גרייט מיט וואַסער זיך פֿאַרכליניען,
אייביק דורשטיק – פֿון קרעדענסן גלאַצן זיי, די טעפ,
און אויף דער קיך זיי קלאַגן מיט אַ ראָז-פֿאַרנעפּלט אויג.
פֿאַרמישט דאָס מיידל לאַנגווייליקע שעהן אין די טעפ.

זי האָט פֿאַרגעסן שוין דעם אונטערשייד פֿון זון-גלאַנץ און פֿון פֿייער.
עס לעקן די קאַפּלעס קליינע, ציטערדיקע שקיעות.
וויפֿל הענט האָבן עס צעפֿלאַקערט אויפֿן הימל אַזאַ פֿייער?
פֿרעגן אירע בליקן אויסגעריסן פֿון די וויעס.

פֿון פּראָסטע טעג, ווי טעפ, זידט אַרויס די וואַך
מיט לויפֿנדיקן אומרו איבער סקריפּנדיקע טרעפּ,
און אויף דער גאָס אין פֿרייער אויסגעבענקטער שעה
וויגן, בויגן זיך לאַמטערן-לאַמפּן – לויכטנדיקע טעפ.

אָונט. אין אַ בינטל האָר צעשויבערטע ליגט אינגערעמט
דער דרעמלענדיקער קאַפּ אויף אַ ווינקל-ברעג פֿון טיש.
רייסט אַרויס זיך די לבנה פֿון אַ וואַלקן-קלעם
און דרוקט אָפּ אויף דער שויב אַ בלאַסן, בלויזן קוש.

האַלבע נאַכט. צעשויבערט פֿלאַטערט אויף אַ בינטל האָר,
און ס'הויבט זיך אויף פּאַמעלעך אַ פֿאַרדראַסיקער דער קאַפּ:
צי איז אַ חלום דאָס געווען, צי אַ וואָר?
זע, עס הענגט איבערן פֿענצטער אַ זילבערנער טאַפּ.

Guta Guterman

Garnce

Na rzęsach służącej drży sen.
Białymi łapami w okno stuka dzień.
I już wyrastają garnce – czarne, niebieskie, brązowe,
Połyskujące paszczami aluminiowo-ołowiane monstra.

Wodą plujące, wodą gotowe się krztusić,
Wiecznie spragnione – z kredensu gapią się garnce
I na piecu skarżą się czerwienią przymglonego oka.
W garncach miesza dziewczyna nudne godziny.

Zapomniała już, czym różni się blask słońca od ognia.
Kafle płoną w małych, drżących łunach zmierzchu.
Ile rąk roznieciło na niebie ten ogień? –
Pytają spojrzenia rwące się spod powiek.

Z prostych dni, jak z garnców, wylewa się tydzień,
Spływając z niepokojem po skrzypiących schodach,
A na ulicy w wolnej, wytęsknionej godzinie
Kołyszają, prężą się latarnie – świecące garnce.

Wieczór. W węzłku rozkopanych włosów
Leży głowa, drzemiąc na brzegu stołu.
Księżyc wyrywa się z objęć chmury
I składa na szybie błady, niebieski pocałunek.

Północ. W nieładzie płonie węzelek włosów,
I pomału podnosi się znużona głowa:
Czy wszystko to było tylko snem?
Spójrz, za oknem wisi srebrny garniec.

Warszawa, 1938 [1948]

בינע העלער

צום אַרבעטסלאָזן

פֿליק אויס פֿון דיין האַרצן די שרעק –
 אַ קראַנקן, שלאַבעריקן צאָן!
 קלייב אויף דינע טעג,
 וואָס דו האָסט צעשאַטן, פֿאַרטאָן
 אין פיין און אין האַפֿן –
 דורך יאָרן, וואָס זענען אַנטלאָפֿן.
 פֿאַרבײַל דינע הענט,
 וואָס האָבן ערשט נעכטן
 נאָך צווישן מאַשינען געברענט,
 ווי קנויטן
 געצויגן
 דאָס ליכט פֿון די אויגן,
 דעם מאַרד פֿון די ביינער –
 און היינט
 זענען זיי שווער,
 פֿאַרלאָשן ווי שטיינער,
 וואָס קיינער
 באַדאַרף שוין נישט מער.
 באַפֿריי דאָס געשריי,
 וואָס איז נאָך אין האַלדז דיר פֿאַרשטיקט
 און וויקל עס אויס ווי אַ פֿאָן. –
 פֿליק אויס פֿון דיין האַרצן די שרעק,
 אַ פֿוילן, שלאַבעריקן צאָן!

Binem Heller

Do bezrobotnego

Wyrwij ze swego serca strach –
Chory, słaby ząb!
Zbierz swoje dni,
Roztrwonione,
Zanurzone w bólu i nadziei –
Przez te wszystkie lata, które uleciały.
Zaciśnij pięści,
Które jeszcze wczoraj
Płonęły między maszynami,
Jak knoty
Wysysając
Światło z oczu,
Szpik z kości –
A dzisiaj
Są ciężkie,
Nieme jak kamienie,
Których już nikt
Nie potrzebuje.
Uwolnij krzyk,
Który wciąż tkwi w twoim gardle
I rozwiń go jak sztandar. –
Wyrwij ze swego serca strach –
Chory, słaby ząb!

1931 [1956]

בינע העלער

איז מיר גוט

עס קאָן דאָך זיין,
 אַז מײַן גוף
 זאָל ווערן דערוואָרגן,
 ווי אַ רוף
 אַ דערשטיקטער
 אין אַ תּפֿיסהשער קאַמער.
 און דאָך –
 איז מיר גוט, אַזוי גוט
 הערן,
 דערהערן,
 אין קלימפּער פֿון פֿערדישע טריט
 און פֿון שאַבליעס –
 דאָס קלינגען
 פֿון געעפֿנטע טויערן.

עס קאָן דאָך זיין,
 אַז איך אַליין
 זאָל אויף אייגענע פֿיס
 אַהין
 נישט דערגיין,
 און דאָך –
 איז מיר גוט, אַזוי גוט
 פֿאַרנעמען
 אין ברויט-געשריי
 פֿון הונגער-המונים
 דעם יובֿל,
 וואָס וועט נעמען
 אַ טראָג טאָן
 דורך שטאָט און דאָרף –

Binem Heller

Dobrze mi

Być może
Ciało moje
Zostanie stłamszone
Jak okrzyk
Stłumiony
W więziennej celi.
A jednak –
Dobrze mi, tak dobrze
Słyszeć,
Dosłyszeć,
W stukocie końskich kopyt
I brzęku szabli –
Szczęk
Otwieranych bram.

Być może
Ja sam
Na własnych nogach
Tam
Dojść nie zdołam,
A jednak –
Dobrze mi, tak dobrze
Zobaczyć
W wołaniu głodnego tłumu
O chleb
Radość,
Która
Popłynie
Przez miasto i wieś –

ווי א טיך,
וואָס רייסט אויף
אין פֿרילינג.

און ס'קאָן דאָך זיין,
אַז דער טויט
זאָל פֿאַרוואַרפֿן אַ שטריק
אויף מיין האַלדז,
און דאָך –
איז מיר גוט, אַזוי גוט
פֿאַרבייגיין פֿאַרן ראָטהויז
און פֿילן,
אַז מיינע אַקסלען
זענען טרעפֿ
פֿאַר אַ דור,
וואָס קלעטערט אַרױפֿצו
צום טורעם
מיט פֿאָן
און מיט האָר
געצוואָגענע
אין שטורעם.

[1956] 1931

Jak rzeka
Wzbierająca
Na wiosnę.

Być może
Śmierć
Zarzuci pętlę
Na moje gardło,
A jednak –
Dobrze mi, tak dobrze
Maszerować przed ratuszem
I czuć,
Że moje ramiona
To schody
Dla pokolenia,
Które pnie się w górę,
Na wieżę,
Ze sztandarem
I z włosami
Rozwianymi
W burzy.

1931 [1956]

מישה קנאָפּהייס

IV. נאָכט*

דער הימל-פּאַס צווישן שוויבן-קלאָשן
האַט פֿון זיך אַליין זיך אויסגעלאָשן.
נאָכט.

טירן שטומען הינטער שלאָס און ריגלען,
פֿון אַלע שוויבן ווערן שפיגלען.
נאָכט.

שוואַרצער שפיגל שפיגלט שוואַרץ
אַכטנפֿערציג שעה אין קאַרץ –
נאָכט.

שוואַרצע שעהן, שוואַרצע קראָען.
שוואַרצע פֿליגל שפּרייט שגעון –
נאָכט.

– ראַטעוועט!
ווער שלעפט?...
קרומע טרעפּ... און קלעפּ... קלעפּ...
נאָכט...

תּפֿיסות אין וואַרשע-לאָדזש-שעראָדז.

[1948] 1935-1934

(פֿונעם ציקל: געמאַסטענע טריט. תּפֿיסה לידער) *

Mojsze Knaphajs

IV. Noc*

Pas nieba w kloszach szyb
Sam zgasł.
Noc.

Drzwi milczą spoza zamków i rygli.
Okna zmieniają się w lustra.
Noc.

Czarne zwierciadło odbija czern.
Czterdzieści osiem godzin w celi –
Noc.

Czarne godziny, czarne wrony.
Obłąd rozkłada swe czarne skrzydła –
Noc.

- Ratunku!

Kto tak szarpie?...
Krzywe schody... i razy... razy...
Noc...

Więzienie w Warszawie, Łodzi, Sieradzu, 1934-1935 [1948]

* Z cyklu *Gemostene trit. Tfise lider*
[Odmierzane kroki. Utwory więzienne].

הדסה רובין

קראַטעס

באָגינען
שטייען זיי איינערנע, שלעכטע און דינע –
קראַטעס,
פֿאַרשאַלטענע קראַטעס,
צעקעסטלען אויף שטיקלעך די היימישע שמאַטע:
אַ קעסטעלע בלויקייט,
אַ קעסטעלע מויער,
אַ קעסטעלע בענקשאַפֿט,
און שעם זיך נישט – טרויער.

שפעטער,
ווען ס'דראַפעט זיך שיין איבער פֿענצטערשן לייטער,
פֿאַלן די קראַטעס אַריין אין מיין קאַמער
אין מאָדנע פֿירעקן,
אין פֿלעקן, אין פֿלאַמען –
פֿון פֿענצטער אויף טישן,
פֿון טיש אויף געלעגער,
דערנאָך ערשט צום געטשל, וואָס הענגט, ווי געפֿגרט.

נאָר בינאַכט
פֿיל איך, די קראַטעס, ווי איך זענען וואָך.
און ס'דאַכט זיך מיר אויס, איך זע מיידלשע בליקן
אויף קראַטעס ווי פֿאַרהענגלעך וויגן זיך, וויגן,
און ציען זיך אויס צו די בלוי לעכע שיינען –
צעבענקטע, פֿאַרעקשנטע חֲבֵרַטעס מיינע –
און ס'ווערן די קראַטעס אין נאַכט אַזאַ שווערער
נאָענט, אַ, נאָענט, ווי יענע חֲבֵרַים.

Hadasa Rubin

Kraty

O świetle
Stoją żelazne, cienkie i złe –
Kraty,
Przeklęte kraty,
Pocięta na kawałki nieba szmata:
Kawałek błękitu,
Kawałek muru,
Kawałek tęsknoty
I – nie wstydź się – smutku.

Potem,
Gdy światło pnie się po okiennej drabinie,
Do mojej celi wpadają kraty –
Dziwaczne kwadraty,
Plamy, płomienie
Z okna na stół,
Ze stołu na posłanie,
A potem dopiero do truchła boga na ścianie.

Ale nocą
Czuję, że kraty nie śpią jak ja.
I zda się, widzę dziewczęce spojrzenia,
Rozkołysane na zasłonach krat,
Ciągające ku blaskom błękitnym –
Stęsknione, uparte towarzyszeki moje –
I w taką ciężką noc kraty stają się
Bliskie, tak bliskie jak towarzysze.

משה קנאַפֿהייס

רויבֿפֿייגל

1

ווי רויבֿפֿייגל קומען זיי זונטיק אין דאָרף,
צעלייגן אַ פֿייער אין מיטן פֿון מאַרק
און לאָזן אין טאַנץ אַ פֿיגורל פֿון וואַקס –
אַ יִיד אין אַ שטרנימל⁵⁷
מיט פיאות און באָרד –
אַ יִיד – אַ פאַרשוין.
ראַנגלט און שמעלצט זיך דער יִיד אין די פֿלאַמען
און קומט אום צוזאַמען
מיט הענט-פאַטשערני
און חוזק-געשריי
פֿון המון.

ווי רויבֿפֿייגל קומען זיי זונטיק פֿון שטאָט
און גייען פֿון כאַטע צו כאַטע אין געסט.
זיי צינדן אַ פֿייער אין האַרץ פֿונעם פויער –
פֿון האַס און פֿון אומרו – אַ געסט.
דאָס הייליקע מוטערל דרעמלט באַרוט
אין הייליקער שיין,
דאָס הייליקע מוטערל ווייסט נישט און זעט נישט,
אַז פֿלעשער מיט באַנפֿן, מיט וויין
זענען געגרייט אויפֿן טיש
צו צינדן דעם חשק
נאָך מאָרד און נאָך בלוט.

⁵⁷ *Shtreymel*, a fur hat worn by traditional Jews during holidays and on other festive occasions.

*Mojsze Knaphajs***Sępy**

1.

Niczym sępy przybywają w niedzielę na wieś,
Pałą ognisko pośrodku rynku
I puszczają w tany figurkę z wosku –
Żyda w sztrajmlu⁵⁷,
Z pejsami i brodą –
Żyda – osobę.
Wije i topi się Żyd w płomieniu,
Ginąc
Przy wtórze oklasków
I szyderczego śmiechu
Tłumu.

Niczym sępy przybywają w niedzielę na wieś,
I chodzą w gościnę od chaty do chaty.
Rozniecają ogień w sercu chłopca –
Gnieździe nienawiści i niepokoju.
Święta Mateczka drzemie spokojnie
W blasku aureoli,
Święta Matka nie wie, nie widzi,
Że flaszki wódki i wina
Już czekają na stole,
By wzniecić pragnienie
Mordu i krwi.

---

⁵⁷ *Sztrajml* – lisiura, czapka futrzana zakładana przez tradycyjnych Żydów w czasie świąt i innych uroczystych okazji.

2

דער שיפור גייט שיפור אינמיטן דער גאָס,
דאָס מעסער פֿאַרשטעקט ביי דער זייט.

3

דריי שוועסטערן-נאָנעס
אין שוואַרצן געקליידט
גייען שלאָנקע און שטומע ווי שאַטנס פֿאַרביי.
די זילבערנע צלמים –
די שליסלען צו זייער געוויסן –
באַמבלען זיך נאָכלעסיק נאָך ביי דער זייט,
און די שוואַרצע טיכער אויף זייערע קעפּ
פֿלאַטערן שוואַרץ
ווי די שרעק.

4

רויטער אָפּשניין פֿון געצונדענע ליכט
קלעטערט אויף נאָקעטן מויער.
רויטער אָפּשניין פֿון געצונדענע ליכט
באַליכט אַ בלענדיקן ברעג פֿון אַ דאָך –
אַ חלף אַ לאַנגער צעגלאַנצט
אויפֿן טיש פֿון דער נאָכט.
אין קלעפּיקן חושך אין טויבן
האַט אַ ריזיקע לאַפע פֿאַרהויבן
דעם פֿלאַקער פֿון נאָקעטן מויער
און אַ שלידער געטון צו דער ערד –
צו די פֿיס פֿון דער נאָכט.

5

ווי רויבֿפֿייגל גייען זיי צוריק אין דער שטאָט
און לאָזן נאָך זיך:
אַ רויך פֿון ציגאַרן און אַ רויך פֿון רייד,
אַ ריח פֿון וואַקס און אַ ריח פֿון בלוט,
און לִבְנֵה-הָאָק בלאַנקט אין פֿאַרהויבענער האַנט
פֿון נאָכט.

2.

Idzie pijak środkiem ulicy,
Za paskiem zatknięty nóż.

3.

Trzy siostry zakonne
Czarno odziane
Przechodzą smukłe i nieme jak cienie.
Srebrne krzyże –
Klucze do ich sumień –
U boku kołyszą się ospale,
A czarne welony na głowach
Powiewają, czarne
Niczym strach.

4.

Czerwony odblask światła
Pełźnie po nagim murze.
Czerwony odblask światła
Oświeśla lśniący skraj dachu –
Długi rzeźniczy nóż
Błyszczący na stole nocy.
W gęstej, głuchej ciszy
Wielka łapa otuliła
Jaśniejący nagi mur
I rzuciła na ziemię –
Do stóp nocy.

5.

Niczym sępy wracają do miasta,
Zostawiając po sobie:
Dym cygar i dym słów,
Woń wosku i woń krwi,
A ostrze księżycy błyszczący we wzniesionej dłoni
Nocy.

Warszawa, 1939 [1948]

פֿאַרְבֿלייב געזונט
מײַן ראַטנלאַנד

Žegnaj, Kraju Rad

בינע העלער

באַפֿרייט

פֿון פֿראַסט איז מיין אַטעם איצט ווייס
נאָר וויל איך – געשעט באַלד אַ נס:
אין מיטן פֿון שנייען און אייז
וועט בליען דער בלוילעכער בעז.

דאָס פֿעלד וועט פֿאַרציען זיך גרין.
דער וואַלד וועט מיט פֿייגל אַוועק.
דער טיך, ווי אַ גאַלדענע שפּין,
וועט כאַפֿן דעם גראַזיקן ברעג.

דער הימל וועט בלוי זיין און פֿריי,
די ווייט וועט זיך אַפֿרוקן העל.
דאָס לעבן וועט אויפֿגיין אויף ס'נע
און וואַרטן ביי מיר אויף באַפֿעל.

אַ טעג, וואָס מיין פֿרייד האָט פֿאַרפֿעלט,
איך רוף אייך פֿון עבֿר אַרויס!
איך גיב אייך צוריק איצט די וועלט:
מיין לאַנד אין זיין ליכטיקער גרייס.

נישטאַ מער קיין טונקעלע זעג
פֿון קראַטן אויף פֿינצטערע צעל.
עס זענען איצט מיינע די טעג,
און כ'טו מיט זיי, וואָס מיר געפֿעלט.

Binem Heller

Wyzwolona

Oddech mój biały od mrozu,
Lecz gdy zechcę – zdarzy się cud:
Pośród zawiei i lodu
Zakwitnie błękitny bez.

Pole się zazieleni,
Z ptakami odleci las.
Rzeka jak złoty pająk
Schwyta trawiasty brzeg.

Swobodnie rozciągnie się niebo błękitne,
Odpocznie przestrzeń jasna po kres.
Życie zakwitnie na nowo,
Czekając na moje rozkazy.

Przeszłości moja, dni bez radości!
Przywołując was w pamięci,
Zwracam wam teraz świat –
Mój kraj w świetlistej potędze.

Nie ma już czarnych zębów
Krat nad ciemną celą.
Teraz dni należą do mnie,
Zrobię z nimi, co tylko zechcę.

נישטאָ מער קיין היצלישע שטריק⁵⁸
 וואָס ציט זיך צו ווערגן מיין ליד.
 מיין שטים וועט נישט ווערן דערשטיקט,
 דער הימל באַשירעמט מיך און היט.

די וועלט ליגט פֿאַר מיר אין דער ברייט,
 און וויל, איך זאָל ווערן דערהערט. –
 די רויטע אַרמיי האָט באַפֿרייט,
 מיר אָפּגעגעבן די ערד.

ביאליסטאָק, 1939 [1948]

---

⁵⁸ An allusion to the activities of secret agents spying on Communists during the interwar period in Poland.

Nie ma już hyclowskiego stryczka⁵⁸,
Który dusił moją pieśń.
Głos mój nie będzie zdławiony,
Chroni mnie wysokie niebo.

Przedemną szeroki świat
Co czeka na słów moich dźwięk. –
Armia Czerwona wyzwoliła
I dała mi we władanie tę ziemię.

Białystok, 1939 [1948]

---

⁵⁸ Aluzja do działalności tajniaków szpiegujących komunistów w okresie II Rzeczypospolitej.

רייזל זשיכלינסקי

אַסטראַכאַנער נעכט⁵⁹

דאָ זענען די שטערן גרויסע, קלאָרע,
זיכער פֿינקלען זיי אין וויסע נעכט באַזונדער;
ביי אונדז וועט זיין דער זיג!
זיגן וועלן מיר –
שלאָפֿן רואיק אין אַסטראַכאַן די קינדער.

בייטאָג ריסן דאָ ווינטן אַרום איבער די זאַמדן.
פֿאַרשיטן דיר די אויגן, פֿאַרמעקן דינע טריט.
אין די אָוונטן לייגן די ווינטן זיך שטיל צו דינע פֿיס
און בעטן, גייען אויס נאָך אַ גלעט פֿון דינע הענט...

און די וואָלגע, די טאַכטער, וויל, מען זאָל זי גלעטן,
קושן צערטלען אין די וויסע נעכט.
בייטאָג האָבן פֿרויען זיך געבאַדן אין אירע וואַסערן
פֿאַרבענקטע נאָך די מענער, וואָס זענען אויפֿן פֿראַנט אַוועק.

גרינאוויקע פֿישער שווימען אַרום אין קליינע שיפֿלעך
זיי זינגען לידער און כאַפֿן פֿיש פֿאַר דער רויטער אַרמיי,
שווימען זילבערנע קאַרפֿן אַליין אַריין אין די נעצן –
און די שוויגנדיקע העכט זענען אויך דאָ מיט זיי...

דאָס פנים פֿון אַלטן טאַטער איז ברוין און צעקנייטשט
און די קנייטשן זענען פֿול מיט גלויבן און מיט זיג.
טראָגט ער זיין פנים אין די וויסע נעכט
צו יענער זיט טיך, דורך דער שמאַלער בריק.

⁵⁹ Astrakhan, a city in southern Russia, lying at the mouth of the Volga, on the Caspian Sea.

Rejzl Żychlińska

Astrachańskie noce⁵⁹

Tutaj gwiazdy są wielkie, jasne,
Mocnym światłem mrugają w białe noce;
Nasze będzie zwycięstwo!
Zwyciężymy –
Śpią spokojnie dzieci w Astrachaniu.

Za dnia wiatry zrywają się nad piaskami.
Zasypują ci oczy, zasypują twój ślad.
A wieczorem łaszą się cicho do stóp,
Czekając na pieszczotę twoich rąk...

Córka Wołga też pragnie, by ją głaskać,
Całować i pieścić w białe noce.
Za dnia kobiety kąpały się w jej wodach
Stęsknione za mężczyznami, którzy odeszli na front.

Zielonoocy rybacy pływają w małych łódkach
I śpiewając, łowią ryby dla Armii Czerwonej,
Srebrne karpie same wpływają do sieci –
A wraz z nimi milczące szczupaki.

Brązowa i pomarszczona jest twarz starego Tatara,
A jego zmarszczki pełne wiary w zwycięstwo.
I niesie swoją twarz w białe noce
Na drugą stronę rzeki, przez mały most.

---

⁵⁹ Astrachań – miasto na południu Rosji, leżące u ujścia Wołgi do Morza Kaspijskiego.

דאָ זענען די שטערן גרויסע, קלאַרע,
 זיכער פֿינקלען זיי אין די ווייסע נעכט באַזונדער;
 ביי אונדז וועט זיין דער זיג!
 זיגן וועלן מיר –
 שלאָפֿן רואיק איין אין אַסטראָנאָם די קינדער...

אַסטראָנאָם, סעפטעמבער 1941 [1948]

Tutaj gwiazdy są wielkie, jasne,
Mocnym światłem mrugają w białe noce;
Nasze będzie zwycięstwo!
Zwyciężymy –
Śpią spokojnie dzieci w Astrachaniu...

Astrachań, wrzesień 1941 [1948]

רייזל זשיכלינסקי

שנייען

שנייען, שנייען און איך אין דער מיט.
 אַ וויססקייט, אַ קלאַרקייט האָט אין מיר זיך צעבליט.
 איך זשמירע די אויגן, איך שטרעק אויס די הענט –
 אין אַ פֿאַרשלאָסענעם גאָרטן זיצן ביימער אויף בענק.
 די בענק זענען וויס מיט שניי אויסגעבעט.
 די ביימער שוויגן. די שטילקייט גלעט.
 איך וויל אַרײַן אין דעם גאָרטן. איך קלאָפּ אין דעם טויער.
 פֿאַרשנייט איז דאָס שלעסל. פֿאַרקאוועט אין טרויער.

שנייען, שנייען און איך אין דער מיט.
 אַ ווינט אַ וויגע לויפֿט אַרום אין מײַן בלוט.
 גאַס אײַן און גאַס אויס. איך בלאַנדזשע אין שטורעם.
 פֿון דער ווייטן פֿינקלט אַ וויסער טורעם.
 אין געווייבל זע איך מײַן שטעטל, מײַן היים,
 די קליינע פֿענצטער פֿאַרקלעפטע מיט ליים.
 די בלומען, וואָס האָבן אויפֿן פֿענצטער געבליט.
 די שאַטנס, וואָס האָבן אין די נעכט מיך באַהיט.
 די בלויקייט, וואָס כ׳האַב מיט דער מילעך געזויגן.
 די מאַמע זוך איך. אירע בלויע אויגן.

שנייען, שנייען און איך אין דער מיט:
 אונטער שנייען זענען טויטע און אויף שנייען איז בלוט.
 דאָס שטעטל איז ווייט. אין דער מיט איז דאָס שלאַכטפֿעלד.
 אין בלוט, אין פֿייער רויכערט די וועלט.
 און דאָ, וווּ איך לעב – און דאָ, וווּ איך אָטעם
 גייען צו פֿראַנטן רויטע שבֿטים.
 זיי גייען אין שטורעם. זיי קומען אָן אין זאָוויי
 טריט אויפֿן שניי, טריט אויפֿן שניי.
 ס׳באַגלייט זיי דאָס דינע געוויין פֿון אַ קינד.

Rejzl Żychlińska

Śniegi

Śniegi, śniegi i ja pośród nich.
Biel, jasność we mnie rozkwitła.
Mrużę oczy, wyciągam ręce –
W zamkniętym ogrodzie drzewa siedzą na ławkach.
Ławki wysłane białym śniegiem.
Drzewa milczą, cisza koi.
Chcę do ogrodu. Pukam do bramy,
Lecz zamek zaśnieżony, ktoś zakuł go w smutek.

Śniegi, śniegi i ja pośród nich.
Wiatr, zawierucha hula w mojej krwi.
W zawiei błędzę po ulicach.
W oddali migocze biała wieża.
W tumanie widzę moje miasteczko i dom –
Małe okienka zaklejone gliną,
Kwiaty rozkwitłe na szybach.
Cienie, które strzegły mnie nocami.
Błękit, który spijałam z mlekiem.
Szukam błękitnych oczu mojej matki.

Śniegi, śniegi i ja pośród nich:
Pod śniegiem umarli, a na śniegu krew.
Miasteczko daleko, między nami pole walki.
We krwi, w ogniu płonie świat.
A tu, gdzie żyję, gdzie dane mi oddychać,
Podążają na front czerwone zastępy.
Idą w burzy, nadchodzą w zawiei –
Kroki na śniegu, kroki na śniegu.
Towarzyszy im cichy płacz dziecka,

עס רינט איבער פֿעלדער. עס ציטערט אין ווינט.
 עס פֿליסט אין די טייכן אונטערן פֿאַרפֿרויענעם אייז.
 עס שווימט מיט די וואַלקנס לאַנד איין לאַנד אויס.
 מײַן מאַמעס אויגן פֿלאַטערן זיי אַנטקעגן
 פֿון ווייטן שטעטל מיט די פֿאַרפֿיניקטע וועגן.

שנייען, שנייען און איך אין דער מיט.
 איך גיי אויפֿן שניי נאָך רויטאַרמייאישע טריט.
 זיי פֿירן מיך ווייט אַרויס פֿון דער שטאָט.
 ווייס זענען די פֿעלדער. דער הימל איז רויט.
 מײַן מאַמעס אויגן טרערן אומעטום:
 אין די שנייען, אין די הימלען ווי אין אַ בעכער פֿון אַ בלום.

קאַזאַן, מערץ 1942 [יִיִדישע שריפֿטן, 1946]

Który unosi się nad polami i drży na wietrze.
Płynie rzekami pod pokrywą lodu,
Przepływa z chmurami z kraju do kraju.
W dalekim miasteczku o umęczonych drogach
Oczy mojej matki lśnią na powitanie.

Śniegi, śniegi i ja pośród nich.
Przemierzam śniegi po śladach czerwonoarmistów –
Prowadzą daleko, hen poza miasto.
Tam białe są pola, a niebo w purpurze.
Wszędzie oczy mojej matki pełne łez:
W śniegach, w niebiosach jak w kielichu kwiatu.

Kazań, marzec 1942 [*Idisze szriftn*, 1946]

הדסה רובין

פֿאַרבלײב געזונט מיין ראַטנלאַנד

נישט פֿרעמד-ערד ביסט געווען פֿאַר מיר,
כאַטש נישט געקענט איך האָב דיין שפּראַך און דינע זיטן.
איך האָב געבראַכט צו דיר מיין האַרץ מיין אָנגעליטנס,
אַז דו זאָלסט היילן עס. אויב נישט – מיט ערד פֿאַרשיטן.
מיט וויי און ווײַנד כ'האָב אָנגעקלאַפט אין טיר.

פֿון ערשטן טאָג ביסטו מיר ליב געוואָרן.
און היימלאַנד איז געוואָרן מיר אַן אייגן וואָרט.
עס האָט דיין ערד געמאַכט פֿאַר מיר אַן אָרט,
כאַטש וואַקס אַרײַן אין איר, פֿאַרפֿלאַנץ אַ דור,
און שאַף, געבויר אויף ס'ניי, וואָס האָסט פֿאַרלאָרן.

ווי ליב איז מיר פֿון שטרענגן גאַנג דער אָטעם!
ביי פֿלאַמען-שיין באַקוקט כ'האָב דיין געשטאַלט.
כ'האָב דיך געזען זיך ראַנגלען מיט מיין פֿיינט,
געזען דיין אויסגעשטרעקטע האַנט
מיט פֿאַקלען, אויפֿגעהויבן איבער שאַטנס.

איצט, ווען כ'גיי צום וועג פֿון טויזנט שלאַכטן,
און טויזנט זיגן וואָרטן אויף מיין מי –
אין זיך איך הער דיין אַדלערישן פֿלי,
אין זיך איך פֿייער אַינן דיין גלי –
זיי זאָלן מיר דעם וועג באַוואַכן.

פֿאַרבלײב געזונט, מיין ראַטנלאַנד!
איך גיי אַוועק – נאָך אייגענער דו ווערסט מיר.
ס'קלינגען מיט צוריקקום דינע ווערסטן.
און ס'הייבט צו שבוּעה זיך מיין האַנט:
טרייהייט אייביקע דיר, ראַטנלאַנד!

Hadasa Rubin

Żegnaj, Kraju Rad

Nie byłeś mi obcą ziemią,
Choć nieznane mi były twój język i zwyczaje.
Przyniosłam ci serce pełne cierpienia,
Abyś je uleczył lub skrył w mogile –
Pełna bólu i strachu zapukałam do twych drzwi.

Pokochałam cię od pierwszego dnia,
Stałeś mi się bliski jak ojczyzna.
Na twojej ziemi znalazłam swoje miejsce
Zaproszona, by zapuścić korzenie i rodzić,
By tworzyć i budować na nowo to, co utraciłam.

Jak drogi mi szybki oddech rażnego marszu!
Poznałam cię w blasku ognia.
Widziałam twe zmagania z moim wrogiem,
Widziałam twą wzniesioną dłoń,
W której ponad cieniami jaśniały pochodnie.

Teraz, gdy ruszam w drogę tysiąca bitew,
Gdzie tysiąc zwycięstw czeka na mój trud –
Słyszę w sobie szum twych orlich skrzydeł,
Rozpalam we krwi twój żar –
Niechaj będą strażnikami mej drogi.

Żegnaj, Kraju Rad!
Jeszcze bliższy jesteś w godzinie rozstania.
Kto cię opuszcza, słyszy śpiew twojej ziemi.
Wznoszę dłoń, aby ślubować
Wieczną wierność tobie, Kraju Rad!

1946 [1953]

אויף אייביקייטן

Na wieki

בינם העלער

ייִדישע הויפֿן

ייִדישע הויפֿן פֿון מילע און ניזקע⁶⁰ –
פֿינצטערע נעסטן פֿון הונגער און גויט,
אַרעמע קינדעייט, מיין קינדעייט, וווּ ביסטו? –
יאָרן אָן פֿרייד און אָן ברויט.

זאָרג אין די שטובן און שטויב אין די פֿענצטער,
טירן, דורך וואַנען מען קאָן נישט אַוועק,
אַרעמע קינדעייט, אָן האַפֿענונג קלענסטער –
יאָרן פֿון טרויער און שרעק.

מענטשן אָן שמייכלען, מיט אויגן פֿאַרצאָגטע,
מענטשן, וואָס האָבן נאָך קיין מאָל געלאַכט,
אַרעמע קינדעייט, געהעצטע, געיאָגטע –
יאָרן פֿון פיין און פֿאַרדאַכט.

האַסטיקער רייד, און געוואָי, און יללה,
פחד-געשרייען פֿון טויט און פֿון וויג,
אַרעמע קינדעייט פֿון האַס און בהלה –
יאָרן פֿון בלוט און פֿון קריג.

הילפֿלאָזע תפֿילות און לידער פֿון אומעט,
בענקשאַפֿט, וואָס ווערט בלויז פֿון שאַטן באַגלייט,
אַרעמע קינדעייט, אומגליקלעכע, שטומע –
יאָרן אָן ברויט און אָן פֿרייד.

[1954]

⁶⁰ Miła, Niska, streets in the old Jewish quarter and ghetto in Warsaw.

Binem Heller

Żydowskie podwórka

Żydowskie podwórka na Miłej i Niskiej⁶⁰ –
Ciemne gniazda głodu i nędzy,
Ubogie moje dzieciństwo, gdzie jesteś? –
Lata bez radości i chleba.

Troski w izbach i kurz w oknach,
Drzwi prowadzące donikąd,
Ubogie dzieciństwo, bez cienia nadziei –
Lata smutku i przerażenia.

Ludzie bez uśmiechu, o smutnym spojrzeniu,
Ludzie, którzy się jeszcze nigdy nie śmiali,
Ubogie dzieciństwo, szczute, przeganiane –
Lata cierpienia i zdrady.

Pospieszna mowa i płacz, słowa skargi,
Pełen strachu krzyk śmierci i płacz dziecka w kołysce,
Ubogie dzieciństwo, dni nienawiści i chaosu –
Lata krwi i walki.

Bezradne modlitwy i pieśni smutku,
Tęsknota, której towarzyszy jedynie cień,
Ubogie dzieciństwo, nieszczęśliwe, nieme –
Lata bez chleba i bez radości.

[1954]

---

⁶⁰ Miła, Niska – uliczki dawnej dzielnicy żydowskiej i getta w Warszawie.

בינע העלער

אויף אייביקייטן

דו פֿרעגסט פֿאַר וואָס איך בין אַזוי פֿאַרביסן
און בוי מײַן היים פֿאַרעקשנט און אויף דויער?
דאָס גליק האָב איך פֿון פֿלאַם אַרויסגעריסן,
מײַן גליק האָב איך אַרויסגעפֿירט פֿון טרויער.

דו זעסט דאָס הויז אויף פֿעסטע פֿונדאַמענטן?
איך האָב עס איבער חורבֿות אויפֿגעהויבן,
און דאָ, אַנטקעגן געטאָ דעם פֿאַרברענטן,
כ'האָב אָנגעצונדן ליכט אין מינע שויבן.

איך האָב עס נישט געטאָן בלויז לזכרון
פֿאַר אַלע, וואָס אַן אָנדענק נאָך זיך מאַנען,
כאָטש כ'וויל, אַז נישט דער ווינט אויף וויסטע קברֿים
נאָר מינע קינדער זאָלן זיי דערמאָנען!

נישט אויף קיין יאַרצייט, נאָר אויף אייביקייטן
האָב איך מײַן הויז אויף ס'נײַ אַוועקגעשטעלט דאָ.
איך וויל, אַז אין מײַן גאַנג צו העלע ווײַטן
באַגלייטן זאָלן מיך די געטאָ-העלדן.

און אין דעם דור פֿון קאָמוניזם און שלום,
ווען ס'וועט די פֿרייד פֿאַרהיילן אַלע ווונדן,
זאָל שײַנען אין דעם פֿוילן פֿון מײַן חלום
דאָס ליכט, וואָס איך האָב ווידער אָנגעצונדן.

Binem Heller

Na wieki

Pytasz, czemu jestem taki zawzięty,
Czemu z takim uporem wznoszę trwały dom?
Wiedz, że szczęście swe wyrwałem z ognia,
Szczęście moje zrodziło się ze smutku.

Widzisz ten dom na trwałym fundamencie?
Wzniosłem go ponad ruinami,
I tu, naprzeciw spalonego getta
Świecę pamięci zapaliłem w oknach.

I choć nie uczyniłem tego tylko po to,
By uwiecznić imię tych, co tu zginęli,
Pragnę, by na opustoszałych grobach
Przypominały o nich moje dzieci, nie wiatr!

Nie w rocznicę ich śmierci, lecz na wieki
Tu postawiłem na nowo mój dom.
Z bohaterami getta wyruszam
W drogę ku jasnej przyszłości.

A w epoce komunizmu i pokoju,
Gdy radość uleczy wszystkie rany,
Niechaj jaśniej w Polsce moich marzeń
Świeca pamięci, którą zapaliłem na nowo.

[1951]

אליהו ריזמאן

מבין הויז

נישט ווייט פֿון וועג עס שטייט מבין הויז,
די פֿענצטער בלוי, דער דאָך איז רויט,
עס שיינט פֿון דעם די זעט אַרויס
פֿון מילך, פֿון קעז און שוואַרצן ברויט.

געמישט מיט שטערן, האָט מבין ברויט
געבליט צוזאַמען מיט מבין פֿרייד –
איך האָב אַליין מיט מיינע הענט
דאָס פֿעלד צעאַקערט און פֿאַרזייט.

נישט ווייט פֿון וועג עס שטייט מבין הויז,
די פֿענצטער בלוי, דער דאָך איז רויט,
און יעדן וואַנדערער פֿאַרבעט
אויף מילך און קעז און שוואַרצן ברויט.

קאַניע-גורע [1950]

Elie (Eliasz) Rajzman

Mój dom

Dom mój stoi niedaleko drogi –
Jego okna niebieskie, czerwony dach,
Dom mój jaśnieje sytością
Mleka, sera i czarnego chleba.

Zmieszane z gwiazdami zboże
Dojrzywało wraz z moją radością –
Własnymi rękoma
Zaorałem i obsiałem pole.

Dom mój stoi niedaleko drogi,
Okna ma niebieskie i czerwony dach,
Zaprasza każdego wędrowca
Na mleko, ser i czarny chleb.

Kania Góra [1950]

אליהו רייזמאַן

אין שאַטן פֿון קאַשטאַנען

איך זיץ אינעם שאַטן פֿון אַלטע קאַשטאַנען
צעכראַסטעט, אין שטיוול פֿאַרשטויבטע – אַ פויער...
ס'איז האַלב-טאָג, די זון ציטערט בלאַס אין אַ ריטשקע,
אַ הימל זיך שרפֿהט אַ טונקעלער בלויער.

אַרום שטייען שניערס פֿאַרתמ'טע,
עס זילבערן רינוועס אויף ראַנדן פֿון דעכער,
די וועלדער זיך בלויען מיט קודלעס פֿאַרקאַמטע,
אויף זיי שפּרייט אַ וואַלקן זיך אויס ווי אַ פֿעכער.

איך זיץ אינעם שאַטן פֿון אַלטע קאַשטאַנען,
אין סאָד מיר אַנטקעגן זיך רויטלען די עפל,
און איבערן סאָד אַ פֿאַרמאַטערטע שלעפט זיך
די זון – גייט אַראָפּ אַלע ווייל פֿון אַ טרעפל.

[1950]

Elie (Eliasz) Rajzman

W cieniu kasztanów

Siedzę w cieniu starych kasztanów –
Rolnik w niedbale zapiętej koszuli, zakurzonych butach...
Białe słońce drży w wodach strumienia,
Niebo płonie ciemnym błękitem południa.

Wokół zamyślane spichrze,
Błyszczą rynny na dachach domów,
Błękitnieją uczesane grzywy lasów,
Chmura spoczywa na nich jak wachlarz.

Siedzę w cieniu starych kasztanów,
W sadzie przede mną dojrzewają jabłka,
A nad sadem przystaje zmęczone
Słońce – nim zejdzie powoli po schodach.

[1950]

אליהו ריזמאן

דער נאָמען מענטש

דער נאָמען מענטש, ווי שיין ער קלינגט,
ווען ער צום מענטשנס האַרץ דערגייט,
ווי זוניק-העל עס שטראַלט פֿאַרביי
דאָס קורצע וואָרט דורך רוים און צייט.

אַ וואָרט אַזאַ, ווי ווערטער פֿיל, –
אין ווערטער-ים איין זילב נאָר בלוז,
נאָר ווען באַפֿליגלט פֿון געפֿיל –
ווי הויך, ווי מעכטיק וואַקסט עס אויס!

דאָן ברעכט עס אייזן און גראַניט,
דאָן נעמט עס בערג און טייכן איין,
דערגרייכט די טיפֿקייט פֿון זעניט –
פֿאַרפֿילפֿאַכיקט די זונענשיין.

באהערשט די וויסטע "קאָראַ-קוםס"⁶¹,
און שפּרייט פֿאַנאַנדער אַ קאַנאַל,
פֿאַרטרייבט דעם דורשט, דעם בראַנדן-ווינט,
ברעכט אויס די ציינער פֿון שאַקאַל.

דער נאָמען מענטש, דער שענסטער קלאַנג,
וואָס שלאָגט זיך אָפּ אין ווייטסטער ווייט,
צוימט איין די פֿינצטערניש פֿון נעכט,
באַלייכט די קומענדיקע צייט.

⁶¹ Kara-Kum, a sandy desert in Central Asia, situated mostly within Turkmenistan (formerly in the USSR). The site of Soviet irrigation projects, which resulted in a significant decrease in the level of Lake Aral.

Elie (Eliasz) Rajzman

Miano „człowiek”

„Człowiek” – słowo to brzmi pięknie,
Gdy sięga ludzkich serc,
Jasnym blaskiem lśni w czasie i przestrzeni
To krótkie słowo.

Słowo jak wiele innych –
W oceanie słów jedynie dwie sylaby,
Lecz gdy uskrzydłone miłością –
Ogromnym i potężnym się staje!

Wówczas kruszy żelazo i granit,
Ujarzmia lądy i rzeki,
Sięga krańca horyzontu –
Przydając mocy słonecznym blaskom.

Ujarzmia dziką Kara-kum⁶¹,
Przeciąga kanał,
Przegania głód i pożogę,
Łamie zęby szakalom.

Miano „człowiek” to najpiękniejszy dźwięk,
Który rozbrzmiewa po najdalsze krańce,
Poskramiając ciemność nocy,
Ożywiając nadchodzący czas.

---

⁶¹ Kara-kum – piaszczysta pustynia w Azji Środkowej, której większa część znajduje się w granicach Turkmenistanu (dawniej w ZSRR). Była miejscem radzieckich inwestycji irygacyjnych, w wyniku których doszło do znacznego spadku poziomu Jeziora Aralskiego.

דער נאָמען מענטש, וואָס כּישוּפֿט אויס
 דעם וועג צו גליק פֿון "לעצטע טעג",
 באַזיגן וועט די מענטשן-וועלך,
 וואָס שאַטענען זיך אויף זיין וועג.

[1953]

Miano „człowiek” – to ono tworzy
Drogę do szczęścia „ostatnich dni”,
To ono pokona ludzi złych jak wilki,
Których cienie kłębią się na jego drodze.

[1953]

הדסה רובין

ווייטיק און פֿרייד

איך וויל דעם טעם פֿון רו דערפֿילן –
 ס׳פֿרייד, ס׳ווייטיק טוען אַלץ איינס וויי.
 כ׳וויל זײַן פֿון וויסן צווייט די שטילקייט,
 די שטילע בלויקייט פֿון אַן ערשטן שניי.

נאָר וואָס געשעט מיט מיר שוין ווידער?
 פֿאַרשטאַרצטע פֿינגער לעכערן מײַן הויט,
 ווי בלעטער פֿאַלן אָפּ און וועלקן לידער.
 ס׳איז אַפֿשר רו דער ערשטער קלאַנג פֿון טויט?

ניין, כ׳וויל מיט קיינעם זיך נישט בײַטן.
 כ׳וויל ביז צום לעצטן אָטעם זײַן אַ מ ע נ ש.
 די פֿרייד איז מײַנע און די לײַדן,
 צי כ׳בין מיט זיי פֿאַרשאַלטן, צי געבענטשט.

[1955]

Hadasa Rubin

Smutek i radość

Chciałabym poczuć smak spokoju –
Bo radość i smutek bołą jednakowo.
Chciałabym stać się ciszą białego świtu,
Cichym błękitem pierwszego śniegu.

Co się ze mną dzieje?
Sterczące palce bodą moją skórę,
Wiersze opadają i więdną jak liście.
Czyżby spokój był początkiem śmierci?

Nie, nie chcę niczego zmieniać.
C z ł o w i e k i e m chcę być do ostatniego tchnienia.
Moja jest radość i moje cierpienia,
Czym nimi przeklęta, czy błogosławiona.

[1955]

בינע העלער

כ' בין נישט געווינט

כ' בין נישט געווינט צו לעבן פֿונעם גרייטן,
און ליכט איז מיר קיין זאך נישט אָנגעקומען –
פֿאַר יעדער פֿרייד געמוזט האָט פֿריער וויי-טאָן,
מיט קאַמף האָב איך דאָס לעבן אַינגענומען.

נאָך מיר געלאָפֿן זענען מיט געוואָלטן
אַן עדה שאַטנס פֿון די טויטע דורות.
זיי האָבן דווקא מײַך געוואָלט פֿאַרהאַלטן
און מאַכן מײַך פֿאַר זייער וויסטן יורש.

עס האָט מײַך נאָכגעיאָגט אַן אַלטער פֿאַכטער –
מײַן זיידע מיטן הויקער אויף דער פֿלייצע,
וואָס האָט אַ מאָל געזונגען פֿאַר דער שליאַכטע,
מיט זײַן דערשלאָגענקייט און שרעק געפֿרייט זי.

און באַלד נאָך אים געאַיילט האָט זיך דער צווייטער –
דער שבת-פֿרינץ און וואַכעדיקער קרעמער.
די צרות צו באַרעכטיקן אַ גרייטער
מיט וואַיענדיקן ניגון פֿון זײַן זמר.

דאָס האָבן זיי אין בלוט אַרײַנגעיאָמערט,
דאָס האָבן זיי געצייכנט מײַן העוויה –
דער גוף זאָל זײַן אַ צוים פֿאַר מײַן נשמה
און בלויז דער טויט זאָל קאָנען זי באַפֿרייען.

דאָס אַלץ האָב איך פֿון זיך אַרויסגעריסן
און ליב געוועזן זענען מיר די ווונדן.
געבלוטקט האָבן זיי, נאָר כ' האָב פֿאַרביסן
מײַן לעבן מיט דעם נײַעם דור פֿאַרבונדן.

Binem Heller

Nie przywykłem

Nie przywykłem przychodzić na gotowe,
Z trudem zdobywałem każdą rzecz –
Każda radość okupiona była bólem,
Walczyłem o każdy dzień.

Podążały za mną smętne cienie
Minionych pokoleń bogobojnych Żydów.
Lamentem chcieli mnie przymusić,
Bym dalej niósł ich dziedzictwo.

Prześladował mnie stary arendarz –
Dziad mój z garbem na plecach,
Który ongiś nadszakał szlachcie,
Bawiąc ją swoim strachem i pokorą.

A za nim podążał następny –
Książę od święta, lecz kramarz na co dzień.
Ten gotów był usprawiedliwiać troski
Płaczliwą melodią szabasowej pieśni.

To oni we krwi wznosili skargi,
To oni znaczyli każdy mój ruch –
Dowodząc, że ciało jest więzieniem duszy,
Którą wyzwolić może tylko śmierć.

Wszystko to z siebie wyrwałem,
Zadając sobie tak drogie mi rany.
I choć krwawiłem, z nowym pokoleniem
Postanowiłem związać moje życie.

פֿון ליב און ליד האָב איך אַרויסגעטריבן
 דעם תּפֿילהדיקן אומעט פֿון די זיידעס.
 פֿון זייער שפּראַך איז מיר נישט מער געבליבן,
 נאָר דאָס, וואָס אויף יעטוועדן לשון פֿרייד איז.

כ' בין נישט געוויינט צו לעבן פֿונעם גרייטן
 און ליכט איז מיר קיין זאך נישט אָנגעקומען –
 פֿאַר יעדער פֿרייד געמוזט האָט פֿריער וויי-טאָן,
 מיט קאַמף האָב איך דאָס לעבן אינגענומען.

[1951]

Ciało i krew oczyściłem
Z modlitewnych westchnień moich dziadów.
Z ich mowy zabrałem tylko słowa,
Które w każdym języku wyrażają radość.

Nie przywykłem przychodzić na gotowe,
Z trudem zdobywałem każdą rzecz –
Każda radość okupiona była bólem,
Walczyłem o każdy dzień.

[1951]

אליהו ריזמאַן

מיט אייער פאַראַל

פֿון חרובֿן הויז די פֿאַרבליבענע פֿאַן,
די שלאַכט-פֿאַן, וואָס איז נישט געוואָרן פֿאַרברענט,
מיר האָבן מיט שטאַלצע, געהויבענע קעפּ
זי איבערגענומען אין אונדזערע הענט.

מיט איר קעגן שוּבא פֿון נעכטן און היינט
דערגייען מיר אייערע פֿאַרשניטענע טריט.
פֿון געטאָס עס חלומט שוין ווידער דער פֿיינט,
ער אָטעמט שוין ווידער מיט פֿייער און בלוט.

דעם לעצטן געראַנגל מיר זעען נאָך פֿריש,
איר שפייט אויס מיט בלוט אינעם פנים פֿון טויט⁶².
דער חלום נאָך פֿריהייט, נאָך פֿרייד און נאָך גליק
אין אונדזערע הערצער גייט אויף אַזוי רויט.

מיר הערן דעם רוף און מיט אייער פֿאַראַל:
"פֿאַר אונדזער און אייער פֿריהייט!"
מיר גייען פֿאַרשטעלן מיט הערצער און שטאַל
די וועגן צו געטאָס די נייע.

[1953]

---

⁶² The author recalls the desperate struggle of the Warsaw Ghetto Uprising.

Elie (Eliasz) Rajzman

Z waszymi słowy

Z ruin domu ocalony sztandar,
Sztandar bojowy, który nie spłonął,
Bierzemy w swoje ręce,
Dumnie wznosząc głowy.

Z nim przeciw wrogom dawnym i nowym
Pójdziemy waszą drogą przeciętą przez śmierć.
Wróg znów o gettach marzy,
Znów dyszy ogniem i krwią.

Ten obraz jak żywy: w ostatniej walce
Krwcią plujecie śmierci w twarz⁶².
Wasz sen o wolności, radości i szczęściu
W naszych sercach zakwita czerwienią.

Słyszemy wezwanie i z waszym okrzykiem:
„Za wolność naszą i waszą!”
Idziemy barykadować sercami i stalą
Drogi do nowych gett.

[1953]

---

⁶² Autor wspomina straceńczą walkę powstańców z getta warszawskiego.

בינם העלער

צום פֿרילינג איז ווידער איצט אָפֿן מיין האַרץ

צום פֿרילינג איז ווידער איצט אָפֿן מיין האַרץ –
 נישט אַלץ איז פֿאַרוויסט און נישט אומעטום – שוואַרץ,
 נישט אַלץ האָט צעבראָכן דער בלוטיקער פֿיינט –
 עס טרעפֿט, אַז אַ שויב פֿון מיין קינדהייט נאָך שיינט,
 און דעמאָלט געשעט אַזאַ זעלטענער נס,
 אַז פֿונקט ווי אין טויט – אין מיין פֿיין איך פֿאַרגעס,
 און ס'פֿאַלט אויף מיר אַן אומגעריכט יענע פֿרייד,
 וואָס כ'קאָן נישט געפֿינען פֿאַר איר קיין באַשייד,
 ווי כ'וואָלט נישט אַ הוילער אַרויס פֿונעם פֿלאַם –
 אַ בוים מיט אַ שוואַרצן, פֿאַרשרעטן שטאַם.

איך מאַך אַ פֿאַרעקשנטן, שווערן פֿאַרזוך,
 ווי פֿטור צו ווערן פֿון שרעקלעכן שפרוך,
 אַז איך בין געבליבן פֿון אַלע – אַליין –
 דער שפרוך, וואָס איז האַרט און איז שווער ווי אַ שטיין.
 איך ווייס, אַז ס'איז ליידיק געבליבן אַן אַרט,
 אַז מענטשלעכע הענט זענען שולדיק אין מאָרד,
 איך ווייס, אַז דאָס איז נישט געווען קיין טייפֿון –
 צי האָב איך דען ווייניק דערציילט נאָך דערפֿון?
 און דאָך בין איך זיכער, אַז ס'וועט נאָך דאָס גוטס
 און שיינס פֿונעם לעבן מיר קומען צוגון.

איך וויל, אַז דאָס לעבן זאָל דינען מיין קראַפֿט,
 איך וויל, אַז מיין קיום זאָל האָבן אַ האַפֿט,
 איך וויל מער פֿון אומגליק נישט בלייבן פֿאַרטויבט,
 איך וויל מער נישט זיצן אין אַש און אין שטויב –
 איך וויל קיין באַדויערטער מער שוין נישט זיין –
 אַ, ליכטיקע זון, אין מיין בלוט דרינג אַריין!

Binem Heller

Teraz moje serce znów jest otwarte na wiosnę

Teraz moje serce znów jest otwarte na wiosnę –
Nie wszystko w ruinie, nie wszędzie ciemności,
Choć wiele zniszczył krwawy wróg –
Czasem jak w lustrze załśni ślad dzieciństwa
I wówczas dzieje się ten dziwny cud:
Zapominam o śmierci, nie pamiętam o bólu
I niespodziana radość mnie porywa,
Dla której próżno szukać wyjaśnienia,
Jakbym nie wyszedł nagi z płomieni –
Drzewo o czarnym, nadpalonym pniu.

Z uporem próbuję
Uwolnić się od strasznej klątwy,
Jaką jest ocalenie mimo śmierci narodu –
Klątwy, która ciąży jak kamień.
Wiem, że miejsce po nich pozostało puste,
I że nie tajfun, lecz ludzkie ręce
Były winne tego mordu –
Wszak niemało o tym śpiewałem!
A jednak wierzę, że jeszcze będę się cieszył tym,
Co w życiu dobre i piękne.

Chcę, aby życiu służyły moje siły,
Chcę, aby moja przyszłość miała trwały fundament,
Nie chcę żyć dłużej ogłuszony nieszczęściem,
Nie chcę dłużej grzebać się w popiołach –
Już nie chcę zasługiwać na współczucie –
Jasne słońce, przeniknij moją krew!

[1954]

הדסה רובין

איך...

איך בין געלאָפֿן, געיאָגט ווי אַ חיה,
געשטעמפלט, מיט לאַטעס געפֿלעקט,
אין קליידער צעפֿליקטע, געבויגן אין דרייען,
מיט האָר אָפּגעפֿאַרבט אויף קאָלירן פֿון פֿייער,
מיט אויגן צעריסן פֿון שרעק.

מײַן שוואַלעזע האַנט האָט געטוליעט צו ברוסטן
דאָס וואַרעמע, פּיצעלע קינד.
איך האָב געשטיקט זיין געוויין און זיין הוסטן,
איך האָב געטראָגן די אַרעמס די פוסטע,
פֿון ווייטיק משוגע און בלינד.

מײַנע זעקס יאָר האָט דער הונגער געפֿרעסן.
איך האָב געבעטלט פֿאַרלייזיקט און קראַנק –
ביסט נישט קיין פֿריינד, אויב דו הייסט מיר פֿאַרגעסן.
מײַן האַלדז פֿילט אויף זיך נאָך די שאַרף פֿונעם מעסער,
אין רויך איז פֿאַרהילט נאָך מײַן קלייד, מײַן געדאַנק.

איך טרעט מיט די פֿיס מײַנע אייגענע ביינער –
קיין קבר האָט זיי נישט געגעבן קיין רו.
איך בין געבליבן פֿון טויזנטער איינע,
זייער געביין איז געוואָרן פֿאַרשטיינערט
אין מיר, ווי אַ ווונד, וואָס מאַכט זיך נישט צו.

נעם זיי צוריק, דײַנע רואיקע ווערטער.
זיי קענען צו מיר נישט געפֿינען קיין וועג.
די בריקן צו רו ליגן אַלץ נאָך צעשטערטע –
עס הויבט זיך די ערד נאָך אויף הייליקע ערטער,
איך ברען נאָך אין אויפֿשטאַנד פֿון גרויזאַמע טעג.

*Hadasa Rubin***Ja...**

Uciekałam ścigana jak dzikie zwierzę,
Naznaczona plamami łat,
Zgięta w pół, w strzępach ubrań,
Z włosiem koloru pożogi,
Obłudem strachu w oczach.

Bezbronną dłonią tuliłam do piersi
Ciepło dziecięcego ciała.
Zdusiwszy jego płacz i oddech,
Niosłam potem pustkę w dłoniach,
Z bólu oszalała i oślepla.

Moje sześć lat zżerał głód.
Zebrałam zawszona i chora –
Nie jesteś przyjacielem, jeśli każesz mi zapomnieć.
Wciąż czuję na szyi ostrze noża
Dym wciąż otula mą suknię i myśl.

Depczę stopami swoje własne kości –
Którym żaden grób nie zapewnił spokoju.
Pozostałam jedyna z tysięcy,
A ich kości skamieniały
We mnie jak niegojąca się rana.

Zabierz swoje słowa pełne spokoju.
Nie mają do mnie przystępu.
Mosty wiodące ku ciszy jeszcze w ruinie –
Ziemia jeszcze rusza się na świętych miejscach,
A ja wciąż płonę w powstaniu straszliwych dni.

[1955]

אַזוי ווי דער נאַקעטער בוים

Jak nagie drzewo

דוד ספֿאַרד

אַט שטייט מיין לעבן מיר אַנטקעגן

אַט שטייט מיין לעבן מיר אַנטקעגן,
ווי אַן אויסגעהאַקטער וואָלד –
פֿאַר די ווינטן אָפֿן, פֿאַר דער זון און פֿאַרן רעגן.
די טעג, ווי בלעטער אויסגעכאַוועטע אין ליכט,
ליגן איצט צעקנייטשט און אַלט,
אַ וויאַנענדיקער שיכט
אויף שימלנדיקע מאַכן.
די שיכורע באַרוישטע וואַכן,
ווי בעכערס זילבערנע מיט שויםענדיקן וויין,
זיצן איינגעהויקערטע אויף אָפֿגעהאַקטע שטאַמען –
זקנים איינגעשרומפענע פֿון פֿיין
מיט מוטנע טרערנדיקע אויגן.
און די זינגענדיקע פֿייגל זענען זיך צעפֿלויגן
איבער אַלע ווייטע ימען.

[1957]

Dawid Sford

Oto moje życie stoi przede mną

Oto moje życie stoi przede mną
Jak wycięty las –
Otwarty na wiatry, słońce i deszcz.
Dni jak liście, które wzrosły w świetle,
Leżą teraz pomięte i stare,
Więdnąca szmata
Na spleśniałym mchu.
Pijane, odurzone tygodnie,
Niczym srebrne puchary ze spienionym winem,
Siedzą zgarbione na ściętych pniach –
Starcy skurczeni z bólu
O smutnych, załzawionych oczach.
A śpiewające ptaki odleciały
Nad wszystkie dalekie morza.

[1957]

אליהו ריזמאן

וואָס פֿיבערסטו, וואָלד

וואָס פֿיבערסטו, וואָלד, אין גערויש,
באַפֿלאַטערט פֿון טונקעלער שרעק.
די נאַכט האָט אויף טאָג זיך פֿאַרטוישט,
עס זענען די וואָלקנס אַוועק.

וואָס שוידערסטו, וואָלד. אויף דיין בלאַט,
אַ יונגע, די זון וואַרפֿט איר שניין.
דער ווינט איז פֿון בלאַזן נישט זאַט,
קיין שטורעם וועט דאָך שוין נישט זיין.

דיין ווייטיק איז טיף, איך פֿאַרשטיי,
פֿאַר יעדערן בוים, וואָס געקראַכט.
אַ סאָווע מיט פֿינצטער געשריי
געווייגט האָט דיין חלום ביינאַכט.

וואָס פֿיבערסטו, וואָלד, אין גערויש,
אין בלימלדיק-ראַזעוון פֿלאַם,
עס האָבן זיך קנאַספֿן פֿאַרטוישט
צופֿוסנס דיין טונקעלן שטאַם.

[1959] 18 XI 1956

Elie (Eliasz) Rajzman

Czemu, lesie, drżysz

Czemu, lesie, drżysz,
Jakby ciemny owiał cię lęk?
Z nocą pomieszał się dzień,
Chmury chwieją się.

Czemu, lesie, drżysz –
Młode słońce już zsyła swój blask.
Wiatr się potknął o liść,
Uspokoi się czas.

Cóż, rozumiem twój ból
Za każdy zwalony pień
I że sowa, zła noc
Kołysała twój sen.

Czemu, lesie, drżysz,
Jakbyś zorzy poczuł wiew?
Rano rozwinął się pąk
U podnóża drzew.

18 XI 1956 [1959]

Przełożył Arnold Słucki (*Spalony gołąb*)

בינעם העלער

און אפֿשר?...

און אפֿשר פֿאלט אַ טייל פֿון אַט דער שולד
 אויף מיר – דערפֿאַר, וויל איך האָב אויך געשוויגן?
 די שרעק האָט מיך פֿאַרגליווערט און צעדולט
 און איך האָב נישט געווערט זיך קעגן ליגן.
 מיין קלאָרע שטים געוואָרן איז פֿאַרטויבט
 און נישט געהאַט קיין רוים און נישט קיין עכאַ,
 און דעמלט האָב איך שטילערהייט דערלויבט,
 מען זאָל דאָס הייליקסטע אין מיר פֿאַרשוועכן.
 פּחדנות האָט גענידערט אויף דער ערד
 און איינער פֿאַרן צווייטן האָט פֿאַרבאָרגן.
 דעם פֿריינדס געשריי מען האָט אַפֿט נישט דערהערט,
 און אַפֿטער נאָך – דאָס אייגענע דערוואָרגן.
 ווי אַ מגפֿה האָט דער שוואַרצער חשד
 אין הערצער אויסגעמאַרדעוועט דעם גלויבן,
 דעם מוט האָט מען געשטעמפלט פֿאַר פֿאַרראַט,
 דעם בלבל – צו אַ העלדישקייט דערהויבן.
 דעם פּסק האָט מען דערלאַנגט פֿאַר דעם געריכט
 געהיימעהייט, פֿון פֿריער שוין אַ גרייטן.
 פֿון שאַנד און צאָרן האָט געזידט דאָס ליכט,
 געוואָרט, אַז איינער כאַטש זאָל אַ געשריי-טאָן,
 אַז איינער כאַטש זאָל וואָגן זאָגן: ניין!
 נאָר אַט דער איינער האָט זיך נישט באַוויזן –
 מען האָט אים אויסגעהאַקט פֿון מויל די ציין,
 מען האָט דאָס וואָרט פֿון קעל אים אויסגעריסן.
 בלויז איין זאָך איז געבליבן: דאָס געדולד
 צו וואַרטן די גערעכטיקייט זאָל זיגן,
 נאָר אפֿשר גראַד איז דאָס פֿון יענער שולד
 אַ טייל – דערפֿאַר, וויל איך האָב פֿאַרט געשוויגן?

Binem Heller

A może?...

A może część tej winy spada
Na mnie, bo ja też milczałem?
Obezwładnił mnie strach
I nie broniłem się przed kłamstwem.
Mój jasny głos został zagłuszony
I nie miał dla siebie echa ni przestrzeni,
Wówczas w ciszy pozwoliłem
Znieważyć to, co we mnie najświętsze.
Tchórzostwo zapanowało na ziemi
I jeden krył się przed drugim.
Często nie słyszano krzyku przyjaciela,
A jeszcze częściej – własny krzyk tłumiono.
Podejrzliwość jak czarna zaraza
Zabiła w sercach wiarę.
Odwagę nazywano zdradą,
A obrzucanie kalumniami – bohaterstwem.
Wyrok przynoszono sądowi
W sekrecie, z dawna już gotowy.
Wstydem i gniewem płonęło światło
W oczekiwaniu, aż krzyknie choć jeden,
Aż choć jeden odważnie powie: Nie!
Ten odważny jednak się nie pojawił –
Wybito mu zęby,
Z gardła wyrwano słowa.
I jedno tylko pozostało –
Cierpliwie czekać na zwycięstwo sprawiedliwości.
A może właśnie tej zbrodni
Częścią jest moje milczenie?

Czerwiec, 1955 [1957]

הדסה רובין

צו...

אויב אמת איז, אַז אַנדערש קאָן נישט זײַן –
פֿון בלוט מען קאָן זיך נאָר דורך בלוט באַפֿרײַען,
איז ווער באַשטימט די וואָג און מאָס פֿון פֿיין,
וואָס יעדער האַרץ דאַרף אָפּגעבן צושטייער?

ווי ליגט דער תּחום, וואָס הייסט נישט ווייטער גיין?
די גרענעץ – ווי עס הייבט זיך אָן דאָס שלעכטע?
ווער משפט מיד, אויב נישט מײַן האַרץ אַליין,
אויב מײַן געוויסן טאָר נישט זײַן מײַן וועכטער?

און אפשר איז די לאַסט פֿון בלוט צו גרויס,
די מאָס פֿון פֿיין, וואָס איז געפֿאַלן אויף מײַן חלק?
כ'בין אפשר שוואַך און ס'האַלט דאָס האַרץ נישט אויס,
דאָס פֿרומע האַרץ, וואָס איז געבליבן הייליק?

פֿאַר וואָס האָסט דו מיר פֿריער נישט געזאָגט?
פֿאַר וואָס האָסט דו מיר נישט געוואָרנט פֿריער?
איך האָב אין זיך אַזאַ מין קראַפֿט פֿאַרמאָגט –
פֿאַר וואָס האָסט דו זי אויסגעלערנט קניען?

צעבונטעוועט, פֿון שטאַלצן ווייטיק קראַנק,
איך רײַס איצט שטיקער פֿון מײַן לײַב און לעבן.

מײַן גאָט, מיר טוט קיין איין מינוט פֿון מײַנע טעג נישט באַנג –
איך האָב זיי פֿאַר מײַן אמת אָפּגעגעבן.

*Hadasa Rubin***Do...**

Jeśli prawdą jest, że inaczej być nie może –
Że z krwi obmyć może tylko krew,
To kto ustala miarę cierpienia,
Którą zapłacić musi każde serce?

Gdzie leży otchłań, która zabrania kroczyć dalej?
Gdzie granica – za którą zaczyna się zło?
Kto mnie osądzi, jeśli nie moje własne serce,
Jeśli moim strażnikiem nie może być moje sumienie?

A może ciężar krwi jest zbyt wielki,
Zbyt duża miara cierpienia, która mi przypadła?
A może jestem słaba i serce nie wytrzyma,
Pobożne serce, które pozostało czyste?

Dlaczego nie powiedziałeś mi wcześniej?
Dlaczego wcześniej nie ostrzegłeś mnie?
Była we mnie taka siła –
Dlaczego zmusiłeś ją, by padła na kolana?

Zbuntowana, dumnym smutkiem chora,
Wymierzam sobie teraz karę.

Boże mój, nie żałuję ani jednej minuty życia –
Oddałam je za moją prawdę.

[1957]

בינם העלער

* * *

אפֿשר האָב איך איבערטריבן,
צו פֿיל שוואַרצע פֿאַרב געגעבן,
ווען איך האָב אַ מאָל געשריבן
וועגן אָנהייב פֿון מיין לעבן.

אפֿשר איז דאָרט צופֿיל טרויער,
צו פֿיל פֿחד-שטריכן קרומע –
האַט דען דאָרט אויף מיר געלויערט
בלויז דער שאַטן פֿונעם אומעט?

ניין, אין דעם, וואָס כ'האַב געשילדערט
נישט געווען איז הוילע גוזמא.
בלויז אויף מאַכן שאַרף די בילדער
עטוואָס איבערטרייבן מוז מען.

אויב אַ מעשׂה איז נישט פֿריילעך,
איז אין איר נישטאָ קיין ליגן, –
ווייט נישט אַלץ האָב איך דערציילט אייך,
און אַ סך האָב איך פֿאַרשוויגן.

איצט ערשט, ווען מיין קאַפֿ נעמט גרויען –
קער איך אום זיך צו דער קינדהייט,
איצט ערשט זע איך, ווי דער טרויער
הייבט פֿון דאָרט אָן צו פֿאַרשווינדן.

אַט אַזוי געשעט אום ווינטער:
פֿון די שנייאיקע פֿאַרנאָכטן
קוקסטו אום זיך אויף אַהינטער
און פֿון פֿרילינג פֿרוווסטו טראַכטן.

Binem Heller

* * *

Być może przesadziłem,
Dodając zbyt wiele czarnej barwy,
Gdy pisałem
O początkach mojego życia.

Nadmiar smutku
I strach skrzywiają obraz –
A przecież smutek
Nie wypełniał całej mej młodości.

Nie, w tym, co rysowałem,
Nie wszystko było przesadą –
Jednak aby uczynić obraz wyraźnym,
Musiałem trochę dodawać.

I choć opowieść ta nie jest wesoła,
Nie ma w niej kłamstwa,
Nie opowiedziałem po prostu wszystkiego,
Część rzeczy przemilczałem.

Dopiero teraz, kiedy głowa siwa –
Spoglądam na swoje dzieciństwo,
I widzę – dopiero teraz,
Że smutku w nim coraz mniej.

Tak zawsze się dzieje zimową porą –
Spoglądasz za siebie
Pośród nocy śnieżnej
I marzysz stęskniony o wiosnie.

[1957]

משה שקלאַר

צו וועמען בעטן?

צו וועמען בעטן,
 אַז איד האָב קיין גאָט,
 צו וועמען וויינען,
 אַז אויף שאַנד און שפּאַט
 בין איד אויסגעשטעלט אַצינד?
 בעט איד –
 לאַכט פֿון מיר דער ווינט,
 וויין איד –
 קוקן אויגן בלינד –
 צו וועמען בעטן,
 אַז איד האָב קיין גאָט?

בעט איד בלויז צו זיך אַליין:
 באַשיץ פֿון אומוועגן מײַן טראַט,
 מײַן האַרץ באַשיץ פֿון ווערן – שטיין.

[1959]

Mojsze Szklar

Do kogo się modlić?

Do kogo się modlić,
Gdy nie znam żadnego boga,
Przed kim płakać
Teraz, gdy jestem
Celem szyderstwa i drwin?
Modłę się –
Śmieje się ze mnie wiatr,
Płaczę –
Oczy patrzą ślepo –
Do kogo modlić się,
Gdy nie znam żadnego boga?

Modłę się jedynie do siebie:
Uchroń mój krok przed błędnymi drogami,
A serce moje niechaj nigdy nie zamieni się – w kamień.

[1959]

דוד ספֿארד

געבעט

פֿאַרטרייב דעם נעפל פֿון מיין בליק,
די שאַטנס אַרום מיר צעיאָג,
באַווייז צוריק,
אַז אונטער זיי די זון נאָך וואַכט,
און טאָג איז טאָג,
און נאָכט איז נאָכט.

פֿאַרקרייז אויף ס'ניי דאָס וואָרט אין שטיין,
און אות צו אות מיט בלוט פֿאַרבינד,
עס זאָל נישט אויפֿגיין און פֿאַרגיין,
ווי די כּוואַליע אויפֿן טיך
מיט יעדן בלאָז פֿון ווינט,
אויף יעדן צייכן פֿון דער הייך.

טו אָפּ די פּיין פֿון וואַקלדיקע טעג,
פֿון בלאַנדזשעניש אויף טונקלען ראַנד,
קער אום צוריק די זיכערקייט פֿון וועג
צו יענעם שיינעם יונגן לאַנד,
ווי קרומגיין הייסט פֿאַרגיין,
און ליגן הייסט פֿאַראַט,
און גלויבן הייסט פֿאַרשטיין,
און וואָרט הייסט טאַט.

[1966]

Dawid Sfar

Modlitwa

Rozwiej mgłę, co mnie zasnuwa,
Cienie, co się tu szamoczą.
Niech wiem,
Że pod nimi słońce jeszcze czuwa
I dzień jest dniem,
I noc jest nocą.

Słowo wyryj znów w kamieniu,
Litery krwią zwiąż kruche,
By jak fale w strumieniu
Nie gasły nam po raz wtóry
Za byle wiatru podmuchem
I na byle znak z góry.

Ustrzeż dni nasze przed trwogą
I chodzeniem w mrok po skraju,
Przywróć pewność naszym drogom
Do młodego wiecznie kraju,
Tam, gdzie kluczyć znaczy: przepaść,
I kłamstwo zdradę znaczy,
Wiara nie bywa ślepa
I słowo się czynem tłumaczy.

[1966]

Przełożył Arnold Słucki (*Antologia poezji żydowskiej*)

אליהו ריזמאן

א תפילה צום גורל

גורל מינער – פֿיר מיך נישט אויף יענע וועגן,
ווי פֿון יעדן טראַט גרינט אויף פֿאַרראַט,
דאָרטן הייבן דעמבעס אָן צו פֿוילן
און ווערעם וויקלען זיך אין זייער בלאַט.

גורל מינער – איך וויל זיך צו קיין דעמב נישט גלייכן,
אים געקרוינט האָט דאָך דער גאַנצער וואַלד
און געטראַכט האָט ער, נישטאָ זינס גלייכן –
נאָר וויי צום דעמב, וואָס ברעכט זיך איין, און פֿאַלט.

גורל מינער – היט מיך אָפּ פֿון יענע ריזן,
וואָס ווערן פֿלוצלונג ווי אַ קאַרליק קליין,
האַסט ביז היינט מיר נישט דעם וועג באַוויזן,
אויסגעפֿינען אים איך וועל אליין.

און אויב אַ שטורעם קומען וועט אַנטקעגן,
און פֿינצטערניש פֿון ראַנד וועט טאָן אַ שפּאַר,
דורך דעם נעפל כ' וועל מיין שיף באַוועגן,
און נישט בייגן זיך פֿאַר דער געפֿאַר.

מיט די לעצטע כוחות שווימען, שווימען,
וואָס עס וועט געשען, טאָ זאָל געשען...
ביז די זון וועט מיר אַנטקעגן קומען,
און אין איר שיין איך וועל זיך צריק דערזען,

נאָר פֿיר נישט, גורל, מיך אויף יענע וועגן,
ווי "ווילזעוודיקע" ווערן בלינד,
און קרייזן בלינדערהייט, און זיך באַוועגן
אין וועלכער זייט עס טוט אַ בלאַז דער ווינט.

Elie (Eliasz) Rajzman

Modlitwa do losu

Losie mój – nie prowadź mnie tą drogą,
Na której każdy krok wiedzie do zdrady,
Tam nawet dęby gniją,
A liście ich toczą robaki.

Losie mój – nie mnie się równać z dębem,
Wszak cały las wybrał tego,
Co pewien był, że nie ma drugiego jak on –
Lecz biada dębowi, który łamie się i pada.

Losie mój – strzeż mnie przed olbrzymami,
Które nagle stają się małe jak karły,
Do dziś nie wskazałeś mi drogi,
Sam będę musiał ją znaleźć.

A jeśli burza wyjdzie na spotkanie,
I ciemność będzie z boku napierać,
Nie ulegnę trwodze,
Powiodę mój statek przez mgłę.

Byle płynąć ostatkiem sił,
Niechaj będzie, co ma być...
Póki słońce nie wyjdzie naprzeciw,
A jego blask nie rozjaśni mej drogi,

Lecz nie prowadź mnie, losie, tą ścieżką,
Na której „dalekowzroczni” ślepną
I oślepieni tańczą tak,
Jak zawieje im wiatr.

[1959]

דוד ספֿאַרד

אַזוי וועט זיכער זיין

כ'וועל נישט לאָזן אַוועקנעמען פֿון זיך דאָס ליכט,
וואָס האָט אויפֿגעשלאָגן אַזוי אומגעריכט
פֿון אונטער מיינע יונגע טעג
און אויפֿגעשטורעמט אַזוי שפּעדיק און ריך,
ווי אַ פֿרילינג-טייך,
אויף מיין האַרבסטיק-אומעטיק וועג.

צי איז שוין ווען אַ שטראָם אַ באַרגיקער געפֿלאָסן אויף צוריק?
איבער יעדן אָפֿגרונט כ'וועל צעוויגן פֿון דאָס ניי אַ זינגענדיקע בריק
און גיין פֿאַרויס צום שינענדיקן ציל.
די קנוילן פֿינצטערניש, וואָס האַמעווען דעם גאַנג,
כ'וועל שפּאַלטן מיט דעם הייליקן געזאַנג,
וואָס אַלע הערצער פשוטע זינגען אינדערשטיל.

און די פֿאַלשע טאַט, וואָס האָט דאָס ליד געשענדט,
וועט אין ניעם גרויסן זונען-בלענד
אַנטבלויזן זיך פֿון זיך אַליין,
און ווי אויף גרינעם בוים אַ קראַנקער שימל-שיכט,
ווי אַ לעצטער שאָטן פֿון דער נאַכט אין מאָרגן-ליכט –
פלאַצן און פֿאַרגיין.

אַזוי וועט זיכער זיין,
ווייל ליכט איז די נשמה פֿון דער זון,
און אַלע שוואַרצע פֿלעקן, וועלכע גרייפֿן אָן
איר ברויזנדיקע שיין,
וועלן איינגעשלונגען ווערן אין איר לעבעדיקן פֿלאַם,
ווי אָפֿפֿאַל אין דער טיפֿעניש פֿון ים.

Dawid Sford

Na pewno tak będzie

Nie dam odebrać sobie światła,
Które tak nagle rozbłysło
Pośród moich młodych dni
I wdarło się obfitym strumieniem,
Jak wiosenna rzeka,
Na jesienną, smutną drogę mego życia.

Bo czy górski strumień może płynąć wstecz?
Nad przepaściami znów przerzucę śpiewający most
I pójdę prosto do promiennego celu.
Kłębiącą się ciemność, która chce powstrzymać marsz,
Rozproszę świętą melodią,
Nuconą w ciszy przez wszystkie proste serca.

A fałszywy czyn, który zhańbił pieśń,
W nowym, wielkim blasku słońca
Obnaży sam siebie,
I przeminie –
Jak na zielonym drzewie chora plama pleśni,
Jak o poranku ostatni cień nocy.

Na pewno tak się stanie,
Ponieważ światło jest duszą słońca,
I wszystkie czarne plamy, które chcą przesłonić
Jego migotliwy blask,
Wchłania żywy płomień
Jak głębina morska – męty.

מישה שקלאַר

אַזוי ווי דער נאַקעטער בוים

אַזוי ווי דער נאַקעטער בוים
אין פֿרילינג באַצירט זיך מיט בלעטער
און שיפור פֿון גרין ווערט דער בוים
ביז זומערטעג שפעטע —

אַזוי ווי דער נאַקעטער בוים
אַן פֿייגל, וואָס זענען פֿאַרפֿלייגן —
איך וויל אויך ביים ראַנד פֿונעם תּהום
שטיין אומגעבויגן.

און וויסן זאָל איך, אַז דער סוף
וועט קיין מאָל נישט קומען,
אַז נאָכן פֿאַרווינטערטן שלאָף
וועט ווידער זיין זומער.

אַט דאָס איז מײַן ווילן, מײַן טרוים,
אויף איצט און אויף שפעטער —
אזוי ווי דער נאַקעטער בוים
איך זאָל נאָך געדינען מיט בלעטער.

[1959]

Mojsze Szklar

Niczym nagie drzewo

Niczym nagie drzewo
Które wiosną stroi się w liście
I odurza zielenią przestrzeń
Aż do późnego lata –

Niczym nagie drzewo
Bez ptactwa, które odleciało –
Będę stał nieugięcie
Na skraju otchłani.

Wierzyć chcę, że kres
Nigdy nie nadejdzie,
Że po zimowym śnie
Będzie znowu lato.

Marzeniem moim i wolą
Teraz jest i na zawsze –
Niczym nagie drzewo
Znowu zielenią się pysznić.

[1959]

יעקב זאָנשיין

דער האַרבסט

דער האַרבסט קוקט מיט לויטערע
און טרויעריקע אויגן,
קיל שימערירן
זינע פֿאַרבן.
מיט ברייטער האַנט ער צעטיילט,
וואָס ער האָט פֿון זומער
געירשנט.

אויך מיך ער טרייסט –

בלייבן
אָן בלעטער
הייסט נאָך נישט –
ש ט אַ ר ב ן . . .

[1959]

Jankew (Jakub) Zonszajn

Jesień

Jesień patrzy
Jasnymi, smutnymi oczyma,
Chłodnym blaskiem tłą się
Jej barwy.
Szczodrze rozdziela
Spadek
Po lecie.

Mnie też pociesza –
Zostać bez liści
Jeszcze nie znaczy –
Umrzeć...

[1959]

בינם העלער

דער טויט פֿונעם זינגער⁶³

מען האָט צום טויט אַוועקגעפֿירט דעם זינגער,
די אויגן – מיט אַ שמאַטע צוגעבונדן.
מען האָט מיט שטריק געפענטעט זיינע פֿינגער,
אַ זאַלפּ, און ער איז אין תהום פֿאַרשווונדן.
ער האָט געוואָלט זיך עפעס איבערפֿרעגן,
ווייל מער ווי גרויל געווען אין טויט איז חידוש.
נאָר פֿרעמד איז איצט פֿאַר אים די ערד געלעגן
און נישט געוואָלט פֿאַרשטיין זיין לשון ייִדיש.

צעשיידט מיט אַלע נאָענטע און ליבע,
געיאָגט, פֿאַרהעצט, געזידלט און פֿאַרשריגן,
איז אין דער לעצטער רגע אים געבליבן
נישט מער ווי בלוז אַ שפּליטער פֿון זיין ניגון,
וואָס איז געטריי זיין לעבן נאָכגעגאַנגען
און אויסגעטייטשט זיין יעדע פֿרייד און טרויער.
נאָר איצטער האָבן אַלע די געזאַנגען
אין לעצטן שפּליטער-ניגון זיך צעוואָיעט.

ער איז געשטאַנען מיט פֿאַרשטעלטע אויגן.
און אָפּגערוקט פֿון אים, ווי דאָס איז נייטיק,
מען האָט צו אים די ביקסן אויסגעצויגן
און שטיל געוואָרט אויף דעם באַפֿעל צו טייטן.
נאָר ס'איז אַדורך אַ שניידנדיקער שוידער,
ווען אַלץ אַרום געוואָרט האָט און געשוויגן:

⁶³ On August 12, 1952, thirteen Yiddish-language writers and artists were shot in the Lubyanka prison, accused by the Soviet authorities of espionage and treason. They included the well known and immensely popular poets Perets Markish, Dovid Hofshsteyn, Itsik Fefer, and Leyb Kvitko, as well as the prose writer Dovid Bergelson.

Binem Heller

Śmierć poety⁶³

Na śmierć poprowadzono poetę,
Oczy zakryto mu szmatą,
Sznurem spętano ręce,
Salwa – i zniknął w otchłani.
Chciał o coś zapytać,
Bo więcej zdziwienia niż strachu jest w śmierci.
Lecz ziemia przed nim była obca
I nie chciała zrozumieć jego żydowskiej mowy.

Z dala od bliskich i drogich,
Został sam, poniżony i wyklęty,
Do końca trwało przy nim
Jedynie drzenie pieśni,
Która wierna mu była przez całe życie,
Tłumacząc każdą jego radość i smutek.
A teraz w tym ostatnim dźwięku
Wszystkie jego pieśni zabrzmiały.

Stał z zasłoniętymi oczyma.
W oddali, jak trzeba,
Wyciągnięte ku niemu lufy
W ciszy czekały na rozkaz, by zabić.
I wszystko przeszył spazm grozy,
Kiedy świat dokoła zamarł w milczeniu,

---

⁶³ 12 sierpnia 1952 roku zastrzelono w więzieniu na Łubiance trzynastu działaczy i twórców kultury jidysz, oskarżonych przez władze radzieckie o szpiegostwo i zdradę. Zginęli wówczas m.in. znani i niezwykle popularni poeci: Perec Markisz, Dowid Hofsztejn, Icyk Fefer, Lejb Kwitko oraz prozaik Dowid Bergelson.

די לופט האָט זיך פֿון זיין געזאַנג געהוידעט
און נאָך דעם זאַלפּ געקלונגען האָט זיין ניגון.

סעפטעמבער 1955 [1957]

A w powietrzu drżała jego pieśń
Jeszcze, gdy salwa przebrzmiała.

Wrzesień 1955 [1957]

פסח בינעצקן

איך צייל די נעמען...

איך צייל די נעמען אין מיין טייערסטן פֿארמעגן –
מיט פֿאַרכטיקייט איך שעפטש אַ יעדן קלאַנג –
זיי זינגען מיילשטיינער געווען אויף מינע וועגן –
דער אָנהייב פֿון מיין ליכטיקן געזאַנג...

מיין גאַנצער דור האָט זיך אין זיי געשפיגלט –
אָיעדער נאָמען איז געווען אַ פֿאַן.
און זייער ליד האָט אונדזער האַרץ באַפֿליגלט
צו שטעלן זיך אין גאַנג אַ נייעם קאַן...

ווי גוט געווען, ווי גוט מיט זיי צו שפּאַנען
צום ציל וואָס האָט די נאַכט אַדורכגעשפיזט –
אין קאַרצער-לאָך דעם אַיזיקן צו אַנען:
די שניין פֿון זייער חלום דיר באַשיצט.

אַ ניין, אַ ניין, דאָס האַרץ עס וויל ניט גלויבן! –
דאָס האַרץ, ווי אַלע מאָל פֿאַרעקשנט אין זיין טרוים,
וואָס'יאָגן זיך אַרום דאָרט ווייסע טויבן
און ס'זינגען נאָך די פֿייגל אויפֿן בוים...

דאָס האַרץ עס האָט געוואוסט, אַז ס'וועט דאָך קומען
דער זומער נאָכן פֿראַסטיקן זאַוויי –
באַשערט איז איר געווען אין צער פֿאַרשטומען
ביז ס'וועט די פֿרילינגס-קריעה טאָן אַ גיי!⁶⁴

[1962] 1956

⁶⁴ The so-called "thaw" initiated by Nikita Khrushchev's secret speech delivered at the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union in February 1956 about the cult of the individual and its consequences. Khrushchev revealed the extent of Stalinist crimes, whose victims

Pejsach Binecki

Przeliczam imiona...

Przeliczam imiona drogich mi przyjaciół –
Trwożliwie wypowiadam każdy dźwięk –
To oni wyznaczyli kierunek mej drogi –
Z nich początek wzięła moja pieśń...

Przeglądało się w nich całe pokolenie –
Imię każdego było niczym sztandar.
A ich pieśń uskrzydlała nasze serca
Do marszu w nowy bój...

Jak dobrze było z nimi kroczyć
Do celu, który rozjaśniał mrok –
W zimnym karczerze czuć,
Że chroni nas blask ich marzeń.

Nie, serce nie chce pojąć! –
Serce jak zawsze uparcie marzące
O świecie, w którym fruwały białe gołębie,
A na drzewach wciąż jeszcze śpiewają ptaki...

Serce wiedziało, że przecież nadejdzie
Lato po mroźnej zawierusze –
Jednak musiało milczeć w smutku
Aż do dnia tej wiosennej żałoby!⁶⁴

1956 [1962]

---

⁶⁴ Chodzi o tzw. odwilż, zapoczątkowaną wygłoszeniem przez Nikitę Chruszczowa podczas XX Zjazdu KPZR w lutym 1956 roku tajnego referatu *O kulcie jednostki i jego następstwach*. Chruszczow ujawnił na forum partyjnym rozmiar zbrodni stalinowskich, których ofiarami padli

יעקב זאנשיין

צום דיכטער...⁶⁵

פֿון ווייט בין איך צו דיר געקומען
זעען דיר –
פֿארנעמען דעם קלאַנג פֿון דיין ליד.

פֿאַר וואָס ציטערט אַזוי דיין האַנט?

דיין גרויער קאָפּ
נייגט זיך צו דער ערד,
דערפֿאַר איז מיר אין דינע אויגן קוקן
שווער.

איצט ווייס איך אַלץ.

פֿון דיין שטומען שווייגן
וואַנעט דאָס גראָז –
נאַקעט שטאַרן די צווייגן.

איז מיר אַ ווייטיק, אַ שאַנד.

אין מיין לאַנד
איז דערגאַנגען דיין ליד
מיט רויטע, צעבלוטיקטע פֿיס,

---

included Yiddish-language writers. News of the execution of five Jewish writers (see note 63) reached their friends in Poland in the spring of 1956.

⁶⁵ The “thaw” resulted in the release of Yiddish writers, who had been sentenced to labor camps and prisons as a result of political trials. This happened, for example, to the Jewish avant-garde poet Moses Broderzon (Moyshe Broderzon). After repatriation in 1956, he settled in Warsaw, where he died afterward.

Jankew (Jakub) Zonszajn

Do poety⁶⁵

Przyszedłem do ciebie z daleka,
Dłoń twoją uścisnąć,
Posłuchać twojej pieśni...

Dlaczego drży tak twoja ręka?...

Twoja głowa siwa
Ku ziemi się nachyla,
I dlatego spojrzeć w twoje oczy –
Tak trudno.

Teraz wiem już wszystko...

W twoim milczeniu
Trawa więdnie
I nagie sterczą gałęzie.

A we mnie – ból i wstyd...

Do mego kraju
Doszła twoja pieśń
Na okrwawionych stopach,

---

również twórcy kultury jidysz. Informacja o egzekucji pięciu pisarzy żydowskich (zob. przypis 63) dotarła do ich przyjaciół w Polsce wiosną tego roku.

⁶⁵ Na fali odwilży wypuszczono też tych twórców kultury, którzy w skutek procesów politycznych byli skazani na łagry i więzienia. Taki los spotkał np. żydowskiego poetę awangardzistę Mojżesza Brodersona (Mojsze Broderzona). Po repatriacji w 1956 zamieszkał on w Warszawie, gdzie jednak wkrótce zmarł.

און איך האָב געמיינט –
עס זענען שיכעלעך פֿון גאָלד...

[1959]

A ja myślałem,
Że to są pantofelki ze szczerego złota.

[1959]

Przełożył Kazimierz Koszutski (*Wiersze*)

בינע העלער

אָד, האָט מען מיין לעבן מיר צעבראַכן

אָד, האָט מען מיין לעבן מיר צעבראַכן,
אָפּגעהאַקט אין סאַמע מיטן בלי.
נישט קיין יום-טובֿ, נישט קיין אינדערוואָכן,
נישט קיין אָוונט, נישט קיין אינדערפֿרי.
אויסגענוצט, באַליידיקט און פֿאַרשטויסן,
צוגערויבט פֿון הייליקסטן פֿאַרמעג,
האָט מען מיך געוואָרפֿן פֿאַרן דרויסן –
אין מיין בלוט צו שטילן דאָס געשלעג.

הפֿקר בין איך, ווייל איך בין דער שוואַכער,
יעדעס זידל-וואָרט פֿאַסט מיר זיך גוט,
און דעם שנוק פֿון יעדן דבֿר-אחר
שמעקט דער ריח פֿון מיין ייִדיש בלוט.
מיט מיין אויסזען ליכט איז אויפֿצורייצן:
אָפּגעלענקט מען האָט אויף מיר דעם האָס –
פֿון די מיטלאַלטערלעכע קרייצן
ביז די שלאַכטן צווישן קלאַס און קלאַס.

אָד, האָט מען מיין לעבן מיר צעבראַכן!
אויסגעריסן האָט מען פֿון מיין האַנט
אויך די פֿאַן פֿון קאַמף און פֿון נצחון
און געלאָזן מיך אַליין ביים ראַנד.
חוזק קוקט אַרויס פֿון גרינע אויגן,
שנאה אין די דינע ליפֿן זידט.
פֿון דער הויט מען האָט מיך אָפּגעצויגן,
און פֿאַרשעמט געבליבן איז מיין ליד.

Binem Heller

Ach, złamano mi życie

Ach, złamano mi życie,
Podcięto je w środku kwitnienia.
Nie w czasie święta, nie w dzień powszedni,
Nie wieczorem, nie rankiem.
Wykorzystany, poniżony i odtrącony,
Obrabowany z tego, co najświętsze,
Zostałem rzucony na żer –
Ogień walki ugasić miała moja krew.

Nic mnie nie chroni, ponieważ jestem słaby,
Pasuje do mnie każde przekleństwo
I nos każdego łajdaka
Wyczuwa zapach mej żydowskiej krwi.
Łatwo podjudzać moim wyglądem:
Na mnie skierowano nienawiść wszystkich –
I średniowiecznych krzyżowców,
I walczących ze sobą klas.

Ach, złamano mi życie!
Wyrwano mi z ręki
Sztandar walki i zwycięstwa
I porzucono samego na skraju.
Kpina wyziera z zielonych oczu,
Nienawiść kipi na cienkich wargach.
Odarto mnie ze skóry,
Zawstydzono moją pieśń.

Bruksela, listopad 1956 [1957]

פּוילן, פּוילן

Polsko, Polsko

מזרח

Wschód

רחל קארן

מזרח

אַט אַהער מיטן פנים איז מײן פֿאַטער געשטאַנען געווענדט⁶⁶,
קאַפּ און שטערן באַדעקט מיטן טלית וויס-שוואַרץ⁶⁷ –
אויף וואַלד, אויף לאַנקע, פֿעלד, זיך אָנגעשפּאַרט מיטן בליק,
בעת ס'האַט אין אַ ווייטער נסיעה געלאָזט זיך זײַן האַרץ.

עס האָט דער אַלטער עפּלבוים זײַן שאַטן אויסגעשפּרייט
ביז צו דעם גליענדיקן מאָן, ביז צו דער אַרבעס-בייט,
און ווי אַ סטעזשקע טונקעלע צום סאַמע שוועל פֿון הויז,
אויף וועלכער ס'האַט אַ בין מײן קינדהייט אויסגענייט.

עס האָט מײן פֿאַטערס שטילער, מורמלענדיקער ניגון,
ווי חשוונדיקער בלעטער-פֿאַל, ווי שורשענדיקער זאַמד
אַרויסגעשפּאַרט דורך פֿענצטער און דורך אָפֿענער טיר
מײן ווילדן לויף פֿאַרשטעלט, מײן יונגע פֿרייד געצאַמט.

אפֿשר האָט דעמאָלט שוין דעם מדברס תענותדיקער אָטעם
מיט אָנונג אַ סאַרפע געטאָן מײן האַרץ און מײן שטערן,
און כ'בין געוואָרן אַזוי שטיל, ווי ס'וואַסער ערבֿ שטורעם,
ווען אַלץ קאָן נאָך געשען דורך נסים און דורך טרערן.

און אפֿשר האָט מײן בלוט דערפֿילט שוין אַט די שעה
געצייטיקטע דורך בראַנד, דורך מאָרד און דורך געוואַלד,
ווען כ'וועל דאָ שטיין דער מדברס שטומער, גראַער זיווג,
און מײן איינציקע היים –
בלויז דער שאַטן, וועלכן ס'וואַרפט מײן געשטאַלט,

⁶⁶ Jews pray turning toward Jerusalem (in Europe, toward the East).

⁶⁷ Tallith (Yid. "tales"), a Jewish liturgical shawl.

*Rochl Korn***Wschód**

Z twarzą tu właśnie zwróconą⁶⁶ stał mój ojciec,
Z biało-czarnym talesem⁶⁷ na głowie i czole –
I wspierał się wzrokiem o las, pole, łąkę,
Gdy w daleką podróż wyruszało jego serce.

Cień starej jabłoni rozciągał się
Aż po płonący mak, po grządkę zielonego groszku,
Jak ciemna ścieżka po sam próg domu,
Na której pszczoła wyszyła moje dzieciństwo.

Melodia modlitwy mrużanej przez ojca
Jak szelest jesiennych liści, jak szum piasku
Wyływała przez okno i otwarte drzwi,
Wstrzymując mój szalony bieg, krępując radosną młodość.

Może już wtedy postny oddech pustyni
Przeczuciem wtargnął w moje serce i głowę,
I stałam się tak cicha, jak woda przed burzą,
Gdy jeszcze wszystko jest możliwe dzięki cudom i łzom.

I może krew moja przeczuła już tę godzinę
Dojrzałą od pożogi, mordu i gwałtu,
Kiedy będę tutaj stać – przeznaczona niemej, szarej pustyni,
I jedynym domem
Będzie cień rzucany przez moją postać.

---

⁶⁶ Żydzi modlą się zwróceniem w kierunku Jerozolimy (w Europie ku wschodowi).

⁶⁷ *Tales* – żydowski szal liturgiczny.

און ס'וועט די מדבר דאן א בעטלערדיקע, אן אלטע,
 אויסשטרעקן צו מיר איר דארע, איינגעשרומפענע האנט
 פון הארטע שטעכלקעס און סיפקע טרוקנעם זאמד,
 צו מיר, דער נע-ונדניצע, אן קלייד, אן שיך, אן לאנד.

פֿערגאָנאַ, 1943 [1946]

A pustynia – stara żebraczka –
 Wyciągnie chudą, pomarszczoną dłoń
 Ostrych cierni i sypkiego piasku
 Do mnie – tułacza bez odzienia, butów, kraju.

Fergana, 1943 [*Idisze szriftn*, 1946]

אַברהם זאָק

טשיביו⁶⁸

טשיביו, טשיביו!
 דינע ווילדע זיגזאגן
 דינע סופלאַזע טיגעס
 האָבן מיין לעבן פֿאַרפֿלאַנטערט,
 מיינע טעג און נעכט
 אין קאַשמאַרן פֿאַרוויקלט.
 איך קרייך צו די ברעגעס דינע
 דורך דזשונגל-בוימער און בוריאַן.
 כ' זיין שעהן-לאַנג ביי די וואַסערן דינע,
 טונקעלע,
 כ' הער זיך איין אין דיין שטיל געפֿליסטער,
 כ' הער זיך איין און פֿאַרנעם אַ שלוכצן,
 אַ שטים פֿון דורות,
 אַ געוויין פֿון דורות:
 על נהרות בבל⁶⁹ — —

טשיביו, טשיביו!
 כ' וויין זיך אויס ביי דינע ברעגעס,
 כ' טריף אַראָפּ מיין טרער
 אין דינע וואַסערן,
 און כ' גיי אַוועק פֿון דיר
 אין טרויער הייליקן,
 אַ געליטערטער פֿון וויי אָן גרענעצן...

אוכטאָ (קאָמי), 1940 – "טשערוואַנאַ בורטאַ" 1942 [1951]

⁶⁸ Chibyu, a river flowing through Ukhta, the main city of the Republic of Komi, which is located west of the Urals.

⁶⁹ A quotation from Ps 137.1. See note 34.

Awrom Zak

Czibiu⁶⁸

Czibiu, Czibiu!
Twoje szalone zygzaki
Przez bezkresną tajgę
Splątały moje życie,
Moje dni i noce
Uwikłały w koszmary.
Przedzieram się ku twoim brzegom
Przez gęste lasy, przez dzikie łąki.
Godzinami siedzę nad twoimi
Ciemnymi wodami,
A wsłuchując się w ich cichy szmer,
Słyszę szloch,
Głos pokoleń,
Płacz pokoleń:
„Nad brzegami Babilonu”⁶⁹ – – –

Czibiu, Czibiu!
Płacę nad twoimi brzegami,
Ronię łzę
W twoje wody,
I odchodzę
W świętej żałobie,
Oczyszczony bólem bez kresu...

Uchta (Komi), 1940; „Czerwona Burta” 1942 [1951]

---

⁶⁸ Czibiu – rzeka przepływająca przez Uchtę, główne miasto republiki Komi, która znajduje się po zachodniej stronie Uralu.

⁶⁹ Cytat z Ps 137,1. Zob. też przypis 34.

גוטע גוטער מאַן

וואָגל-ליד

דורך בריקן פֿון יאָרטויזנטער, באַשיט מיט שטויב און פֿייער,
מיר וואַנדערן, מיר וואַגלען נאָך פֿון לאַנד מצרים⁷⁰.

מיר פֿאַרזעצן עפֿלביימער און פֿאַרלאָזן זיי אין צווייט,
תּבואות קלינגען הינטער אונדז, געבויגענע צום שניט.

מיר בויען זון-געצעלטן מיט בלומען-בייטן הינטער פֿענצטער
און צעטרעטן זיי, אַנטלויפֿנדיק ווי נאכט-געשפענסטער.

נישטאָ דער "פֿייערדיקער זייל" און נישט דער "וואַלקנדיקער זייל"⁷¹
קוילן-עכאָס באַגלייטן אונדז פֿון מיטל צו מיטל.

אויף ווילדן גראַז פֿון קיינעמס פֿעלד ווילן מידע קני זיך זעצן,
מיר פֿאַלן אין דער פֿינצטער איבער גרענעץ-קלעצער.

אונדזער האַרץ שווימט אום צעפיצלט איבער אַלע ימען
און בלוטיקט אויפֿן הימל אין די מזרח-פֿלאַמען.

דער אָפּגרונט רוישט. מיר קוקן איין און זעען זיך אין דער טיף.
וואַלקנס זאָפֿן איין דעם רוף פֿון אונדזער וואָגל-שיף.

יעדן טאָג מיר וויגן איין מיט טרערן אונדזערע קינדער:
מאָרגן, אפֿשר מאָרגן וועט געשען אַ ווונדער.

⁷⁰ A reference to the exodus of biblical Israelites out of Egypt and their forty years' wandering in the desert.

⁷¹ An allusion to God's care of His chosen people on their way to the Promised Land, as described in Ex 13.21: "And the Lord went before them by day in a pillar of a cloud, to lead them the way; and by night in a pillar of fire, to give them light; to go by day and night."

Guta Guterman

Piosenka tułacza

Przez mosty stuleci, przysypani kurzem, osmaleni ogniem,
Idziemy, wciąż idziemy z ziemi egipskiej⁷⁰.

Sadzimy jabłonie i porzucamy je w czas kwitnienia,
Za nami szumi zboże dojrzałe do żniw.

Rozstawiamy słoneczne namioty z rabatami kwiatów przed oknem
I depczemy je, uciekając jak nocne zjawy.

Nie ma „kolumny ognia” ani „kolumny obłoku”⁷¹,
A echo wystrzałów towarzyszy naszym krokom.

Zmęczone kolana chcą spocząć na dzikiej trawie niczyjego pola,
Błądzimy w ciemnościach, szukając granicznych słupów.

Nasze rozbite serce żegluję po wszystkich morzach
I krwawi na niebie w łunie jutrzeńki.

Otchłań szumi. Spoglądamy w dół i w głębinie widzimy siebie.
Chmury pochłaniają krzyk naszego błędnego statku.

Codziennie kołyszymy nasze dzieci łzami:
Jutro, może jutro zdarzy się cud.

---

⁷⁰ Pojawia się tu nawiązanie do biblijnego wyjścia Izraelitów z Egiptu i ich czterdziestoletniej wędrówki po pustyni.

⁷¹ Aluzja do Bożej opieki nad narodem wybranym w drodze do Ziemi Obiecanej, o czym mowa w Wj 13,21 – „A Pan szedł przed nimi podczas dnia jako słup obłoku, by ich prowadzić drogą, podczas nocy zaś jako słup ognia, aby im świecić, żeby mogli iść we dnie i w nocy”.

און אין צפון גייען אויף די טעג פֿאַרנעפלט, גרוי און בייז,
און אויף מערבֿ-זייט ברענט אויס די שרפֿה פֿון אונדזער הויז.

[1948] 1945-1939

A na północy zamglone, szare i złe wstają dni,
A na zachodzie płonie w pożodze nasz dom.

1939-1945 [1948]

רייזל זשיכלינסקי

האַרבסט

עס קומען איצט די רעגנדיקע טעג.
 די קארטאָפֿל האָט מען שוין
 אויסגעגראָבן פֿון פֿעלד.
 עס פֿאַלט אַראָפּ דער לעצטער בלאַט.
 דער בוים שטייט נאַקעט און גרייט
 פֿאַרן ווינט.
 מענטש! אויב דו האָסט אַ היים,
 וועסטו פֿאַרקלעפּן דיין פֿענצטער
 מיט קיט און מיט ליים,
 און אין די אָונטן וועסטו אַנצינדן אַ לאַמפּ.

און ווער עס האָט נישט קיין היים,
 דער וועט ברייטער עפֿענען די אויגן.
 דער וועט מיטגיין מיט די וואַלקנס
 פֿון לאַנד צו לאַנד
 מיט אַן אויפֿגעשטעלטן קאַלנער
 און מיט אַ ביינערדיקער האַנט –
 ווער עס האָט נישט קיין היים.

[1948]

Rejzl Żychlińska

Jesień

Nadchodzą teraz deszczowe dni.
Kartofle już
Zebrano z pól.
Opada ostatni liść.
Drzewo stoi nagie i gotowe
Na przyjęcie wiatru.
Człowieku! Jeśli masz dom,
Uszczelnisz swoje okno
Kitem i gliną,
I wieczorami będziesz zapalał lampę.

A ten, kto nie ma domu,
Szerzej otworzy oczy.
Popłynie wraz z chmurami
Z kraju do kraju,
Stawiając kołnierz
Kościstymi dłońmi –
Ten, kto nie ma domu.

[1948]

דוד ספֿארד

נישט אויף די טייכן פֿון בבל

נישט אויף די טייכן פֿון בבל⁷² —
 אויף פֿריינדלעכער ערד איצט מיר זינען,
 פֿאַר וואָס איז דאָס האַרץ ווי אַן אָבל
 פֿאַר יעדן זיך גרייט צו צעוויינען?

אין עלנטע בלאַע פֿאַרנאַכטן,
 ווען מויער זיך טוליעט צו מויער,
 אין טונקעלע גאַסן, ווי שאַכטן,
 דאָס האַרץ איז אַ גרודע פֿון טרויער.

און ס'ווילט זיך, ווי זיידעס פֿאַרציטן,
 מיט הענט ווי פֿאַרבאַכענע צווייגן,
 דעם ווייטיק אויף ווערטער נישט בייטן,
 נאָר זיצן און שווייגן און שווייגן.

איך האָב דאָך פֿאַר קיינעם געשווירן
 אין וואָגל פֿון לאַנגע מעת-לעתן,
 אין לאַנד פֿון מײַן נייעם געבוירן,
 אַז אויב כ'וועל מײַן היימלאַנד פֿאַרגעסן⁷³,

זאָל ווערן פֿאַרגעסן מײַן אָרעם,
 זאָל קלעפֿן מײַן צונג צו דעם גומען, —
 פֿאַר וואָס-זשע אפֿילו אין שטורעם,
 ווען הערצער און מוזעס פֿאַרשטומען,

⁷² Psalm 137 was written from the perspective of the exiled Israelites (see note 34). In this case, the Babylonian captivity is counterposed with a “friendly land,” a country that is their place of refuge, where homesickness is almost surprising.

⁷³ This passage can be read as a declaration of love for Poland.

Dawid Sfard

Nie nad rzekami Babilonu

Nie nad rzekami Babilonu⁷² –
Lecz na przyjaznej jesteśmy teraz ziemi,
Więc dlaczego serce jak żałobnik
Przed każdym szlochać gotowe?

W samotne błękitne wieczory,
Gdy mur tuli się do muru,
W labiryntach ciemnych ulic
Serce staje się grudą smutku.

Nie będę, jak ongiś ojcowie,
Z rękoma jak połamane gałęzie,
Zamieniał bólu na słowa,
Chcę tylko siedzieć w milczeniu.

W tułaczce długich dni
Wszak nie przysięgałem nikomu
Tu, w kraju odrodzenia,
Że – jeśli zapomnę o mojej ojczyźnie⁷³,

Uśnąć ma moja prawica,
A język przywrzeć do warg. –
Dlaczego więc nawet w czas burzy,
Gdy serca i muzy milkną,

---

⁷² Psalm 137 pisany był z perspektywy wygnania (zob. przypis 34). W tym wierszu niewoli babilońskiej przeciwstawiona zostaje „przyjazna ziemia”, a więc kraj, który daje schronienie uciekinierom, jest azylem, w którym tęsknota za domem wydaje się wręcz zaskakiwać.

⁷³ Fragment ten odczytać można jako deklarację miłości do Polski.

זינגט אַלץ מיר מיין האַרץ אויס דעם ניגון
 פֿון בענקשאַפֿט צום היימלאַנד פֿון טרוימען,
 און ס'זענען די קלאַנגען ווי שטיגן,
 וואָס פֿירן צו ליכטיקע רוימען?

מאָסקווע 1945 [1957]

Serce moje wciąż śpiewa pieśń
Tęsknoty do wyśnionej ojczyzny,
A dźwięki jej jak schody
Prowadzą do świetlistych przestrzeni?

Moskwa, 1945 [1957]

בינע העלער

אַנדערש

ווי אַנדערש איז איצטער דער פֿרילינג,
ווי אַנדערש – דער מערץ קאַזאַכסטאַנער –
כ'וועל פֿרווון די בענקשאַפֿט פֿאַרשטילן –
דעם פּוילישן פֿרילינג דערמאַנען.

דער הימל ליגט איצטער אין פֿענצטער
אַ בלויער, אַ בלויער, אַ בלויער.
דער פּוילישער פֿרילינג, דער שענסטער,
געמישט איז מיט וואָלקן און טרויער.

די זון איז די זעלבע, איז איינע –
דאָ שיינט זי אויף הוילע טאָפּאַלן.
דער פּוילישער פֿרילינג, דער שיינער
מוז ווערן מיט גרויקייט געמאַלן.

מיט שלייפֿן אין פֿויסטן פֿאַרפּרעסטע –
איך ענדיק דאָס ליד שוין, איך ענדיק:
דער פּוילישער פֿרילינג, דער בעסטער
וועט בלייבן מיין פֿרילינג אויף שטענדיק.

אַלמאַ-אַטאַ, 1944 [1948]

Binem Heller

Inaczej

Jakże inna jest wiosna na dworze.
Jakże inny kazachstański marzec.
Dziś uciszę tęsknotę swą może.
I o polskiej wiosnie pomarzę.

Spoczywają w oknie niebios
Swym błękitem, błękitem, błękitem.
Polskie wiosny, najpiękniejsze z wiosen,
Są w obłoki i w smutek spowite.

Słońce wszędzie to samo jest, jedno.
Świeci w nagich topolach tutaj.
Polska wiosna, ta wiosna piękna,
Mgłą szarawą bywa zasnuta.

Pięści obie na skroniach zaciskam.
Kończę pieśń tę, kończę żalosną.
Polska wiosna, moja najmiłsza.
Zawsze będzie już moją wiosną.

Alma Ata, 1944 [1948]

Przełożył Jerzy Ficowski (*Antologia poezji żydowskiej*)

יצחק יאנאסאָוויטש

פוילן, פוילן

פוילן, פוילן, כ' בין מיין בענקען
ווי אַ שבעה אויסגעזעסן.
צו פֿיל פֿיין דיך צו געדענקען,
צו פֿיל גרויל דיך צו פֿאַרגעסן.

פֿרעמד איז מיר אין טאָל פֿון ביינער⁷⁴
די אויף ס'נײַ צעבליטע ליפע,
דיין פֿאַרגעסענעם געוויין נאָר
כ'פֿיל, ווי זאָלץ אויף מינע ליפֿן.

ס'איז דיין טומל מיר דערווידער
נישט איך דאַרף עס, נישט איך וויל עס,
ווייל דיין שטילקייט, ווי אַ סידור⁷⁵
היט דעם סוד פֿון מינע תּפֿילות.

ווייט איז מיר דיין פֿעלד, וואָס מיניעט
אינעם ליכט פֿון זומער-זאָטן.
פֿון דיין גאַנצער ערד מיין קנין
איז דאָס קבר נאָר פֿון טאָטן.

ווי אַ ווונד איז יעדער גרוב שוין
מיט אַ גרינער הויט פֿאַרצויגן,
נאָר אויף טיטכן ליגט דער אָפּשנין
פֿון מיין מאַמעס בלויע אויגן.

⁷⁴ The author applies this name to the country which is the place of extermination of the Jewish people. But it can also refer to the vision of the prophet Ezekiel, Ez 37,1-14.

⁷⁵ See note 56.

Icchok Janasowicz

Polsko, Polsko

Polsko, Polsko – tęsknotę moją
Nosilem jak żalobę.
Zbyt wiele bólu, aby o tobie pamiętać,
Zbyt wiele ran, aby ciebie zapomnieć.

W dolinie kości⁷⁴ obca mi
Rozkwitająca znów lipa,
A zapomniany płacz po tobie
Zasycha jak sól na moich wargach.

Zgiełk mi twój niemiły,
Na nic mi on się zda,
I tylko twoja cisza – jak sidur – ⁷⁵
Strzeże tajemnicy moich modlitw.

Obce mi twoje pola
Migoczące w świetle lata.
Z całej twej ziemi mój jest
Jedynie grób ojca.

W tobie grób każdy jak rana
Już porasta zieloną powłoką,
Lecz na rzekach wciąż lśni błękit
Oczu mojej matki.

---

⁷⁴ Autor nazywa w ten sposób kraj będący miejscem zagłady narodu żydowskiego. Może jednak również nawiązywać do wizji proroka Ezechiela, Ez 37,1-14.

⁷⁵ Zob. przypis 56.

אונדז דערווייטערט האָט דאָס לעבן,
 נאָר דער טויט האָט אונדז פֿאַרבונדן,
 וויפֿל בלוט איך מוז פֿאַרגעבן
 און פֿאַרשווייגן – וויפֿל ווונדן.

פוילן, פוילן, כ'בין מיין בענקען,
 ווי אַ שבעה אויסגעזעסן.
 צו פֿיל פֿיין אויף צו געדענקען,
 צו פֿיל וויי אויף צו פֿאַרגעסן.

[ייִדישע שריפֿטן, 1946]

Oddaliło nas życie,
Lecz śmierć nas ze sobą związała,
Tyle krwi muszę wybaczyć,
Tyle ran muszę przemilczeć.

Polsko, Polsko – tęsknotę moją
Nosilem jak żałobę.
Zbyt wiele bólu, aby pamiętać,
Zbyt wiele cierpienia, aby zapomnieć.

[*Idisze szriftn*, 1946]

היימערד

Ojczyzna

בינם העלער

אויף פוילישע פֿעלדער

אויף פוילישע פֿעלדער – צעוואָרפֿענע ביינער,
אויף אַלטע בית-עלמינס – פֿאַרלאָזענע שטיינער⁷⁶ –
ווער דאַרף זיי איצט האָבן?

די טויטע, אַזוי ווי מען האָט זיי געלאָזן –
זיי ליגן און ווערן פֿאַרוואַקסן מיט גראַזן –
ווער וועט זיי באַגראַבן?

אַזוי ווי מען האָט זיי צעשאַסן צוזאַמען,
עס קלאַטערט זיך אַלץ נאָך דאָס קינד צו דער מאַמען –
ווער וועט זיך צעשרײַען?

אַזוי ווי מען האָט זיי אין געטאָ פֿאַרשאַטן –
זיי ליגן אין זאַמד און אין ציגל פֿאַרקנאַטן –
ווער וועט זיי באַפֿרײַען?

אין דערפֿער און שטעט שטעלט זיך איין שוין דער שלום,
זיי זינגען שוין לידער און קאַכן מאכלים
און לאַכן ביים עסן,

און מיינען, אז טויטע קאָן קיינער נישט וועקן,
אַז אַלץ, וואָס מען קאָן מיט דער ערד נאָר פֿאַרדעקן,
מוז ווערן פֿאַרגעסן.

[1948]

⁷⁶ *Matzevah*, a tombstone in the form of a stele, a stone slab set vertically, containing inscriptions and decorations, characteristic of Jewish cemeteries.

Binem Heller

Na polskich polach

Na polskich polach – rozrzucone kości,
Na starych żydowskich cmentarzach – samotne macewy⁷⁶ –
Komu teraz potrzebne?

Umarli leżą, jak ich porzucono –
I porastają trawami –
Kto ich pogrzebie?

Zastrzelone dziecko dalej
Przytula się do ciała matki –
Kto ich opłaczę?

Leżą, jak ich w getcie zostawiono –
Przysypani piachem i gruzami –
Kto ich oswobodzi?

W wioskach i miastach zagościł już pokój,
Śpiewają pieśni, szykują biesiady,
Radośnie uczują.

I myślą, że zmarłych nikt nie obudzi,
Że wszystko, co przykryje ziemia,
Musi zostać zapomniane.

[1948]

---

⁷⁶ *Macewa* – nagrobek w formie steli (ustawionej pionowo kamiennej płyty, zawierającej inskrypcje i zdobienia), charakterystyczny dla cmentarzy żydowskich.

משה שקלאַר

אַ תפילה צו דער פוילישער ערד

זי גוט צו מיר, פוילישע ערד,
 אין טעג פֿון דיין יולי-צעבלי.
 דו האָסט מיר אַ לעבן גענערט –
 איצט קום איך אַ מידער צו דיר
 און בעט נאָך אַ ביסעלע זון,
 און בעט נאָך אַ ביסעלע זאָפֿט –
 זי גוט צו דיין ייִדישן זון,
 נישט נעם ביי מיר אָפּ די קראַפֿט
 צו קאָנען געניסן פֿון אַליין:
 פֿון פֿעלד און פֿון וואַלד און פֿון באַרג,
 פֿון וואַסער, פֿון ברויט און פֿון זאַלץ –
 אַ, פוילישע ערד, זי נישט קאָרג!

זי גוט צו מיר, פוילישע ערד,
 און ווען עס וועט קומען די צייט,
 איך וויל עס זאָל זיין מיר באַשערט
 אַ ווערבע זאָל שטיין ביי דער זייט
 פֿון בערגעלע אַש – מײַן געביין,
 און וועט ווער באַטרעטן דאָס אָרט,
 דערהערן זאָל ער אין געוויין
 פֿון סטרונעס די גרינע – מײַן וואָרט,
 דערהערן זאָל ער דאָרט מײַן ליד,
 וואָס דו האָסט אַ לעבן גענערט – – –
 אין טעג פֿון דיין יולי-צעבלי,
 זי גוט צו מיר, פוילישע ערד.

Mojsze Szklar

Modlitwa do Ziemi Polskiej

Przygarnij mnie, ziemio miła,
W dni lipcowego kwitnienia.
Tyś mnie przez wieki żywiła –
Dziś wracam podobny do cienia.
I proszę o słońca krzyne,
I modłę się o gorycz traw,
Przyjmij żydowskiego syna
I, dobra ziemio, spraw,
Bym mógł korzystać do woli
Z tego, co rodzi twój las,
I chleba nie poskąp ni soli.

Bądź dobra dla mnie, ziemio,
A gdy wybije mój czas
I garstką się stanę popiołu –
Niech wierzba zaszumi nade mną.
I kogo zarzuci tu los,
Niechaj usłyszy w płaczu
Strun zielonych mój głos,
Niechaj usłyszy pieśń,
Którąś przez wieki żywiła.
W dniu lipcowego kwitnienia
Bądź dobra, ziemio miła...

[1959]

Przełożył Arnold Ślucki (*Słowa moje, pieśni moje*)

קלמן סעגאל

1946

כ'האָב ווידער געזען מיין אַלטע היים,
מיט ווילדן וויין באַוואַקסן,
מיט זון באַשיינט.

אין אַלע פֿענצטער זענען גאַנץ די שויבן;
און אַלע שינדלען זענען דאָ אין דאָך;
ס'בליען געל און רויט די רויזן,
ס'וואַרקען ערגעץ מיינע טויבן,
מיינע טויבן אויפֿן דאָך —
נאָר ס'איז די שטוב פֿאַרמאַכט.

אין קרומען שפיגל פֿון די שויבן
זשומען פֿליגן
אין דינע נעצן פֿון שפיגען
צו בלויע הימלען,
צו הימלען בלויע.
און אין דעם פֿענצטער שטייט אַ לץ
און לאַכט אויס מיר,
און לאַכט —

כ'האָב זיך פֿאַרשעמט, פֿאַרשעמט.
עס האָט אַ ווייטיק מיך פֿאַרקלעמט, געדריקט.
עס האָבן טרערן מיך געשטיקט.

נאָר איין גרינע לאַנקע שוויגט מיט קימל,
דער גאַרטן — מיט זשאַסמין.
און ס'לעכערט דורך מיין בליק עקשנותדיק דעם הימל:
איך וועל נישט גיין פֿון דאַנען, כ'וועל נישט גיין!

*Kalman Segal***1946**

Znów ujrzałem mój stary dom,
Porośnięty dzikim winem,
W blasku słońca.

We wszystkich oknach szyby są całe;
Dachówki na dachu jak nowe;
Żółto i czerwono kwitną róże,
Gruchają gdzieś gołębie,
Moje gołębie na dachu –
Ale dom jest zamknięty.

W krzywym zwierciadle
Brzęczą muchy
W cienkich sieciach pajęczyn
Do niebios błękitnych,
Do błękitnych niebios.
A w oknie stoi błazen
I wyśmiewa mnie,
I śmieje się –

Zawstydzilem się, zawstydzilem.
Ból mnie ścisnął, przygniótł.
Dławiły mnie łzy.

I tylko zielona łąka milczy kminkiem,
A ogród – jaśminem.
Wzrok mój z uporem przebija niebo:
– Nie odejdę stąd, o nie!

[1952]

וואָלף הערש איוואַן

פֿרילינג-מאָטיוו

אין מיין היימלאַנד איז איצט פֿרילינג,
פֿול מיט זון די בלאָע הייכן,
נאָר איך אָטעם נאָך מיט נעכטנס
פֿון מיידאַנעקס שוואַרצע רויכן.

ס'איז מיר שווער געווען פֿאַרבלייבן
אויף בית-עולםס, געטאָ-חורבֿות,
נאָר נאָך שווערער איז געוועזן
ווייטער שלעפֿן וואַנדער-טאַרבעס.

זוך איך מער שוין נישט קיין וועגן
דיך, מיין היימלאַנד, צו פֿאַרלאָזן,
כ'בין באַהאַפֿטן דאָ פֿון דורות
מיט די ביימער, מיט די גראַזן.

ס'איז דער פֿליעסק פֿון ווייסל-וואַסער
אַ רפֿואה פֿאַר מיין ווייטיק.
ווערט מיין גלויבן דאָ געשטאַרקטער
און מיין חלום – העל און צייטיק.

פוילן, פוילן, היים מיין פֿרייע,
כ'בין אַ טייל פֿון לעבן דינעם.
מיטן אויפֿגאַנג פֿון דיין פֿרילינג
וועט מיין לעבן זיך באַנייען.

Wolf Hersz Iwan

Wiosennie

W ojczyźnie mojej teraz wiosna,
Pełne słońca błękitne przestworza,
Lecz ja wciąż jeszcze oddycham przeszłością –
Czarnym dymem Majdanka.

Było mi trudno pozostać
Na cmentarzu, na ruinach getta,
Ale jeszcze trudniej
Dalej ciągnąć tułaczy los.

Więc nie szukam już dróg,
Aby ciebie, ojczyzno, opuścić,
Wszak od pokoleń bliski mi
Twój las i twoja łąka,

A plusk wiślanych fal
Koi mój ból.
Tu się wzmacnia moja wiara
I sen mój jasny dojrzewa.

Polsko, Polsko – wolny domu,
Jestem częścią twoich dziejów.
Gdy w tobie wiosna rozkwita,
Odnawia się też moje życie.

[1950]

משה זאלצמאַן

אַנדערש

אַנדערש זע איך דין היינט,
וואָרשע,
מיט פֿולע אויגן ווונדער.

אַ מאָל, פֿלעג איך דינע גאַסן
דורכלויפֿן – אַ פֿרעמדער,
ווי אַ הונט,
וואָס לויפֿט דורך אַ פֿרעמד פֿעלד,

געטריבן פֿון הונגער, קעלט,
פֿון בייזע בליקן,
וואָס האָבן געברייט:
”אַ ייד, אַ ייד!” –

היינט פֿאַררייסן רושטאָוואַניעס
זייערע קעפֿ
צו די וואַלקנס;
די הייב-מאַשינען
שטרעקן שלום-אַרעמס
צום בלויען רוים, –

וואַקסן די הייזער-בלאָקן,
און איך – מיט זיי.
איך וואַקס, ווער ייִנגער,
און גרינגער
טראָגן מיך מיינע טריט,
און קיינער טייט נישט אויף מיר
מיטן פֿינגער:
”אַ ייד, אַ ייד!” –

Mojsze Zalcman

Inaczej

Inaczej cię dziś postrzegam,
Warszawo,
Zdumionymi oczyma.

Ongiś przebiegałem twe ulice
Obcy,
Jak pies
cudze pole,

Gnany głodem i chłodem,
Złymi spojrzeniami,
Które paliły:
„Żyd, Żyd!” –

Dziś
Rusztowania zadzierają głowy
Ku chmurom;
Dźwigi
Wyciągają ramiona ze znakiem pokoju
Ku niebieskim przestworzom –

Rosną bloki,
A ja – razem z nimi.
Rosnę, młodnieję
I lżej
Noszą mnie nogi,
I nikt nie wytyka mnie
Palcem:
„Żyd, Żyd!” –

* * *

דיינע פאַרקן און סקווערן,
וואַרשע,
זענען, ווי דער הימל מיט שטערן –
מיט קינדער פֿול.

אין די אָווענטן
פֿילן זיך דאָ דיינע סקווערן
און פלעצער
מיט אַרבעטער, מיט יוגנט.

די העלע שנין פֿון דיינע אָוונט-לאַמפֿן,
וואָס הענגען,
ווי צייטיק-שווערע טרויבן,
ווישט אָפֿ אַיעדער פֿאַרבאַרגנקייט פֿון דיין פנים,
מאַכט מילדער די דאָנדיקע רייד פֿון דיינע חורבות,
דעם ווייטיק אין מיין האַרץ,
און לעשט דעם טרויער אין מינע אויגן.

זע איך זי, אַצינד, דיין יוגנט,
אַ קלאַרע, אַן אָפֿענע,
ווי דער טאָג.
איז מיר יעדערער – אַ ברודער
און די יוגנט – לעבעדיקע לידער.

איז מיין חלום מער נישט קראַנק
מיט ברויט,
מיט פֿלייש,
און מיט "טעלערל פֿון הימל",
און ס'ברענט נישט דאָס קישן אויף מיין בעט
מיטן פֿיבער פֿון "אַחרית הימים".

דער טעלער אויף מיין טיש
איז פֿול מיט זעט,
און דעם הימל –
האַבן מיר סײַ ווי
צוגעבויגן צו אונדזערע קעפֿ
מיט ווינדעס
און באַוועגלעכע טרעפֿ.

* * *

Twoje parki i skwery,
Warszawo,
Pełne są dzieci –
Jak niebo usiane gwiazdami.

A wieczorami
Skwery i place
Zaludniają się
Robotnikami, młodzieżą.

Jasny blask latarni,
Wiszących
Jak dojrzałe winogrona,
Wymazuje każdą tajemnicę z twojego oblicza,
Łagodzi groźną mowę twoich ruin,
Ból mego serca,
Gasi smutek moich oczu.

Twoja młodzież – widzę –
Jasna i otwarta
Jak dzień.
Każdy mi bratem,
A młodzież – żywą pieśnią.

Sen mój nie jest już chory
Brakiem chleba,
Brakiem mięsa,
Brakiem „gwiazdki z nieba”,
Nie płonie poduszka na moim posłaniu
Gorączką czasów ostatnich.

Talerz na moim stole
Sytością pełen,
A niebo
Przybliżyliśmy
do naszych głów
Windą
I ruchomymi schodami.

גיי איך אַרום אין דיין ווונדערלאַנד,
 וואַרשע,
 און זוך ביי דינע קינדער
 די פֿליגל
 פֿון פרצעס "משיחס צייטן".⁷⁷

אַקטאַבער 1951 [1954]

---

⁷⁷ Itskhok Leybush Perets (1852-1915), born in Zamość, one of the most important Jewish writers of the late 19th and early 20th century, called the father of Yiddish literature. He was an undisputed authority for the next generation of Yiddish-language writers, the author of numerous short stories (including a series inspired by the culture of Hasidism), dramas (e.g. *Di goldene keyt*, *Ba nacht oyfn altn mark*), and poetry (including the poem *Monish*).

Spaceruję po tobie, kraino cudów –
Warszawo,
I szukam wśród twoich dzieci
Skrzydeł
Perecowskich „czasów Mesjasza”⁷⁷.

Październik 1951 [1954]

---

⁷⁷ Icchok Lejbusz Perec (1852-1915) – ur. w Zamościu, jeden z najważniejszych pisarzy żydowskich przełomu XIX i XX wieku, nazywany ojcem literatury jidysz. Był niekwestionowanym autorytetem dla następnego pokolenia jej twórców, autorem licznych opowiadań (w tym cyklu zainspirowanego kulturą chasydyzmu), dramatów (m.in. *Di goldene kejt*, *Ba nacht ojfn altn mark*) i utworów poetyckich (m.in. poemat *Monisz*).

בינם העלער

היימערד

פֿון דיר, מײַן היימערד, וועט מען מיך נישט טרייבן
נישט מיט געשריי און אויך נישט מיט געוויין.
איך האָב געלעבט דאָ טויזנט יאָר, און בלייבן
וועל איך נאָך דויערהאַפטיקער פֿון שטיין.

די ווינטן דינע האָבן מיך פֿאַרקנאָטן
מיט זאַמד און שטויב, מיט שוואַרצערד און מיט ליים.
די וועלדער האָבן מיר געשענקט דעם שאַטן
און דאָס געהילץ אויף בויען זיך אַ היים.

אַזוי פֿיל מאָל געבענטשט האָט מיך דיין רעגן
מיט אַלע גוטע ברכות פֿון דער ערד. —
כ'בין דורכגעגאַנגען, לאַנד מיינס, דינע וועגן,
מיט דינע לידער און מיט דיין געווער!

אַ דינער שיכט בלויז האָט פֿאַרדעקט די ביינער,
וואָס מיינע אַבות האָבן דאָ צעזייט;
דער רעגן בלויז האָט אָפּגעמעקט פֿון שטיינער
מײַן יחוס-בריוו, וואָס ציט זיך ווי אַ קייט.

נאָר אין די טייכן דינע און אין קוואַלן
האָב איך מײַן בלוט מיט פוילישס אויסגעמישט,
און אויף דיין ערד בין איך אין שלאַכט געפֿאַלן —
איך זאָל פֿון איר נישט ווערן אָפּגעווישט.

די טריישאַפֿט איז פֿון בלוט נישט אויסצושווענקען,
נישט אָפּצוואַשן איז זי פֿון מײַן הויט. —

Binem Heller

Ziemia ojczysta

Mnie stąd, z ojczystej ziemi ukochanej,
Nie wygna nikt ani krzykiem, ani łzami.
Żyłem tu tysiąc lat i pozostanę
Po stokroć trwalej aniżeli kamień.

Spleciony jestem Twoich wiatrów tchnieniem
Z Twym czarnoziemem, z piachem, z Twoim ıłem.
Twój las mnie obdarował cieniem
I z jego drzewa dom mój postawiłem.

Mnie błogosławił deszcz Twój, kraju drogi,
Wszystkim, co ziemia może dać swym synom,
I przemierzyłem Twe szosy i drogi
Z Twymi pieśniami i z Twym karabinem.

Kryje jedynie cienka warstwa ziemi
Ojców mych kości tak gęsto rozsiane.
I tylko deszcze obmyły z kamieni
Rodowód mój, co ciąży jak kajdany.

Pod Twoim niebem zmieszałem krew moją
Z krwią polską w wodach Twych rzek i strumieni.
Na Twoich polach umierałem w boju,
Żebym nie został starty z Twojej ziemi.

Krwi już z wierności nie da się odbarwić,
Już jej nie zmyją niczym z mojej skóry.

אויף די רואינען וועט מען מיר געדענקען
און אויך אין יעדער שטאָט, וואָס ווערט געבויט!

[1951]

I na ruinach przetrwa o mnie pamięć,
I nowych miast ją przechowają mury.

[1951]

Przełożył Stanisław Jerzy Lec
(„Nowa Kultura” 1954, nr 17)

משה שקלאר

צו מיצקעוויטשן

...און געזאגט האט לסוף פוילן:
ווער ס'וועט קומען צו מיר, וועט זיין פריי און גלייכבארעכטיקט,
ווייל איך בין די פרייהייט...
פון די „ספרים פון פוילישן פאלק און פון דער פוילישער פילגרימעריי“

און איך האב אויך זיין ערד באטראַטן
נאָך שווערע יאָרן פֿונעם וואָגל,
און, ווי מיט טריבע רעגן-טראָפּנס,
איז פֿול געווען מיין האַרץ – דער לאַגל –
מיט וויי און מאַטערניש פֿון דורות.
געזוכט האָב איך ביי איר אַ האַפֿן,
ווי אויסצולאָדן מינע סחורות,
און פֿון מיין אַלטן גייסט – דאָס שאַפֿן.

וואָס האָב איך דען מיט זיך פֿאַרנומען? –
באַרויבט פֿון אַלץ, פֿאַריאַגט, פֿאַרטריבן,
איך בין אין פוילן-לאַנד געקומען,
און, ווי עס שטייט ביי דיר געשריבן –
געהאַפֿט צו זיין דאָ גלייך מיט גלייכע,
אַ בירגער צווישן בירגער פֿרייע.
נאָר ביז כ'האָב דאָס געקאָנט דערגרייכן,
געצאָלט כ'האָב טייער, זייער טייער.

געצאָלט האָב איך מיט פיין און טרערן,
עס האָט די ערד זיי קוים פֿאַרדייעט,
אין רויש פֿון וואַלד מען קאָן נאָך הערן
דעם ווידערקול פֿון וויי געשרייען.
געצאָלט איך האָב מיט ליב און לעבן,
נישט ווייניק בלוט כ'האָב דאָ פֿאַרלאָרן,

*Mojsze Szklar***Do Mickiewicza**

...I rzekła na koniec Polska:
Ktokolwiek przyjdzie do mnie, Będzie wolny i równy,
gdyż ja jestem Wolność...
Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego

Jam również stanął na Twojej ziemi
Po ciężkich latach zawieruchy;
I jak po słońcu na jesieni
Był pełen serca mego puchar
Goryczy ojców moich dawnych.
Szukałem w niej przystani-druha
Dla starych dziejów – pieśni sławnych,
Dla myśli przędzy – twórców ducha.

Wygnaniec smutny i ubogi,
Przed gwałtem zbiegłem złej potęgi;
I, gdy przestąpił Polski próg,
Wierzyłem, jak Twe głoszą Księgi,
Że będę równy pośród równych,
Że wolny będę w wolnych gronie –
Lecz póki sen się ziścił snów mych,
Cierń męki krwawił moje skronie.

Płaciłem łzami dań tułaczą –
Spijała ziemia gorzkie łzy me;
I jeszcze dzisiaj lasy płaczą
Mych jęków echem w niebo sine.
Płaciłem życiem dań niedoli
I w Twoją niwę wsiąkła krew ma.

נאָר וואָס מער בלוט כ'האַב אָפּגעגעבן,
איז אייגענער מיר אַלץ געוואָרן.

אַזוי קאָן אייגן זיין אַ מאַמע,
וואָס האָט אין שוים דיך אויסגעטראָגן,
דער ערד אין וואַלד – די ביימער-שטאַמען,
וואָס האָבן וואַרצלען טיף געשלאָגן.
אַזוי עס קאָן נאָר בלויז דעם פויער
דאָס שוואַרצע קאָרן-ברויט זיין אייגן,
אַזוי איז נאָענט בלויז דעם בויער
דאָס הויז וואָס האַלט נאָך אַלץ אין שטייגן.

[1959]

I tak wykwitła z krwawej roli
Synowska miłość moja rzewna.

Tak tylko łono matki starej
Być może bliskie i kochane.
Tak ziemia kocha drzew konary
I kwiaty pól, i chwiejne łąny.
Tak czarny chleb swój chłop zazwyczaj
Miłuje, Matce-Ziemi wdzięczny;
Tak dom swój kocha budowniczy,
Gdy w jasne niebo mu się piętrzy.

[1959]

Przełożył Salomon Dykman (*Słowa moje, pieśni moje*)

אליהו ריזמאן

בני דער אָדרע

איך שטיי בני דין ברעג אַ פֿאַרגאַפֿטער אין ווייט,
ווי אַ מאָל נעבן פּריפּיעט, מײַן היימישן טײַך.
דיין שטראָם שלעפּט די זון אויף אַ גאַלדענער קײט,
דורך שניי-וויסע מעוועס באַגלייט אין דער הייך.

דער הימל – אַ וואַסערפֿאַל – נידערט אַראָפּ
צופֿוסנס דיין פליעסקען, באַשאַטנט מיט גרין.
כ׳הייב אויף פֿון פֿאַרטראַכטקײט אַ ווילע דעם קאַפּ –
מיט גלי פֿון פֿאַרגאַנג איז באַמאַלן שטשעטשין.

מײַן שטאַט – ווי אַ פֿאַרביק-באַזעגלטע שיף –
אויף טויזנטער אַנקערס זי שטייט בני דין ברעג.
און ווען פֿון סירענעס צעטראָגט זיך אַ רוף,
מיר דאַכט, אַז זי שווימט צו דעם באַלטיק אַוועק.

Elie (Eliasz) Rajzman

Nad Odrą

Nad brzegiem Odry stoję zamarły, bez ruchu,
Jak niegdyś nad Prypecią, młodości rzeką.
Strumienie wód słońce jak na złotym łańcuchu
Wloką, a za nim mewa leci daleko.

Niebo – wodospad – zielenie miesza z błękitem,
A potem cichym pluskiem wpada w twe sieci.
Głowę podnoszę, nagłym olśniony zachwytem –
Zmierzch stubarwną paletą maluje Szczecin.

Miasto moje! Świecisz niby okręt pod żaglem,
Tysiąc kotwic żelaznych wiąże cię z lądem,
Ale kiedy syren ryk rozlega się nagle,
Odpływasz, niesione jakby morza prądem.

19 XII 1955 [1959]

Przełożył Arnold Słucki (*Spalony gołąb*)

פּלטיאל ציבולסקי

פויליש-ידיש

פויליש איז מײן שמועס,
 מײן טאָג און מײן וואָך,
 יידיש מײן יום-טובֿ,
 מײן גרינער שבועות⁷⁸
 און מײן תשעה-באבֿ-בראָך⁷⁹.
 יידיש איז עברי-טייטש
 פֿון דער מאַמעס צאינה-וראינה⁸⁰,
 פֿאַרנאַכטיקער גאָט פֿון אַברהם,
 געזעגנדיק דעם שבת
 פֿאַר דער פֿולער וואָך⁸¹;
 פויליש – מײן ניאַניע
 פֿון מאַזאַווער דאָרפֿישן יאָך.
 איז אפֿשר גוט,
 וואָס כ׳האַב שפּעטער,
 אין ריפֿערער צייט,

⁷⁸ *Shvues, Shavuot* (Hebrew: “weeks”), Feast of Weeks or Pentecost (50 days after the Jewish Passover), one of the three Jewish pilgrimage festivals, falls on the sixth and seventh day of the month Sivan (May-June). It was the custom of the Ashkenazi Jews on this occasion to decorate synagogues and homes with greenery and flowers.

⁷⁹ *Tisha be-Av*, the ninth day of the month kept as a fast day commemorating the destruction of the First and Second Temples in Jerusalem, and other calamities, which happened to Jews over the centuries.

⁸⁰ *Tsene-rene, Tsene u-rene*, the Yiddish retelling of the Pentateuch, first issued in 1616 by Rabbi Jacob ben Isaac Ashkenazi of Janów Lubelski (1550-1625). By combining parts of the Bible with stories, fables, and legends containing ethical teachings, this work enjoyed great popularity among traditional Jews. Sometimes called “women’s Bible”, partly because Yiddish was more widely known among women (as opposed to books in Hebrew, which were studied only by men).

⁸¹ The poet recalls the prayer “Got fun Avrom” (God of Abraham), recited by Jewish women in Yiddish after Havdalah, that is, the ceremony ending the Sabbath.

Paltiel Cybulski

Polski-żydowski

Polski to moja mowa
Codzienna i przez tydzień cały,
Żydowski to język odświętny –
Zielone święta Szwues⁷⁸
I błogosławieństwo w Tisza be-Aw⁷⁹.
Żydowski to prastary dźwięk
Matczynej księgi *Cene-rene*⁸⁰,
Zapomniany Bóg Abrahama,
Pożegnanie szabasu
Na pełen tydzień⁸¹;
Polski – moja niania,
Wyrosła w Mazowsza wiejskim trudzie.
Więc to chyba dobrze,
Że po latach,
W wieku męskim,

---

⁷⁸ *Szwues, Szawuot* (hebr. tygodnie) – Święto Tygodni, Zielone Świątki lub Pięćdziesiątnica (50 dni po żydowskim święcie Pesach), jedno z trzech świąt pielgrzymich judaizmu, wypadające 6 i 7 dnia miesiąca siwan (maj-czerwiec). Zwyczajem Żydów aszkenazyjskich domy i synagogi dekorowano przy tej okazji zielenią i kwiatami.

⁷⁹ *Tisza be-Aw* – dziewiąty dzień miesiąca aw traktowany jako dzień postny, upamiętniający zburzenie pierwszej i drugiej Świątyni Jerozolimskiej oraz inne nieszczęścia, jakie spotykały Żydów na przestrzeni wieków.

⁸⁰ *Cene-rene, Cene u-rene* – jidyszowe opracowanie Pięcioksięgu, wydane po raz pierwszy w 1616 roku przez rabina Jakuba ben Izaaka Aszkenaziego z Janowa Lubelskiego (1550-1625). Dzięki łączeniu fragmentów biblijnych z opowieściami, bajkami i legendami, w których zawarta została nauka etyczna, dzieło to cieszyło się ogromną popularnością wśród tradycyjnych Żydów. Nazywane bywało „biblią kobietą”, m.in. ze względu na przystępny język (w przeciwieństwie do hebrajskiego, którego uczyli się wyłącznie mężczyźni).

⁸¹ Poeta przypomina modlitwę *Got fun Awrom* (Boże Abrahama), odmawianą przez żydowskie kobiety w jidysz po ceremonii zakończeniu szabatu.

פֿאַרפֿלאַנצט אינעם גאַרטן
 אויף איין בייט
 נאַרוויס שוואַרצע בלום⁸²
 און ייִדישע מאַרגאַריטקעס⁸³,
 באַצירט מיט פרצעס גאָלדענער קייט⁸⁴.

[1967]

---

⁸² *Czarne kwiaty* (Polish: “black flowers”), a series of prose by major Polish romantic poet Cyprian Kamil Norwid, published in Kraków’s daily *Czas* in 1857. The colour black symbolizes mourning.

⁸³ *Margeritkes* (Yiddish: “Shasta daisy”; Latin: *Chrysanthemum maximum*), a flower with white petals, a popular theme in Jewish folk songs.

⁸⁴ In Jewish culture a gold chain symbolizes the long duration of the successive generations of the sons of Israel. Itskhok Leybush Perets referred to it in his drama *Di goldene keyt* (The Golden Chain), which tells the story of three generations of a family of Hasidic tzaddikim.

Posadziłem
Na jednej grządce w ogrodzie
Norwida czarny kwiat⁸²
I żydowskie margerytki⁸³,
Ozdabiając je złotym łańcuchem⁸⁴ Pereca.

[1967]

---

⁸² *Czarne kwiaty* – cykl prozy Cypriana Kamila Norwida, opublikowany na łamach krakowskiego „Czasu” w 1857 r. Czerń symbolizuje tu żałobę.

⁸³ Margerytka (złocien właściwy) – kwiat o białych płatkach, popularny motyw żydowskich piosenek ludowych.

⁸⁴ Złoty łańcuch to w kulturze żydowskiej symbol długiego trwania kolejnych pokoleń synów Izraela. Do niego odwoływał się Icchok Lejbusz Perec, pisząc dramat *Di goldene kejt* (Złoty łańcuch), opowiadający o trzech generacjach rodu chasydzkich cadyków.

יעקב זאָנשיין

מעמענטאָ...

צו דיר,
וואָס פֿאַרליבט ביסט
אין הייליקן קרייץ –
דאָס ליד וועגן ברענענדיקן געטאָ איך שרייב.

ווען פֿייער און בלוט האָבן מיין גאָס פֿאַרפֿלייצט,
ביסט געשטאַנען
מיט פנימער צוויי –
איינס האָט געלאַכט,
דאָס צווייטע –
געוויינט.

קוק זיך איין –
דער לעצטער פֿאַקל בין איך
פֿון הינטערן געטאָ-צאָם,
וואָס האָט נישט אויסגעפֿלאַמט.

אויב האָסטו מיין געשריי
פֿאַרגעסן,
זאָל מיין ליד
דערמאָנען דיר – – – –

[1959]

Jankew (Jakub) Zonszajn

Memento

---

do ciebie zakochany w świętym krzyżu
ten wiersz o płonącym getto piszę

na mojej ulicy w krwi i ogniu
stałeś z podwójną twarzą
uśmiech na jednej
na drugiej
łzy

popatrz
jestem ostatnią pochodnią
spod murów getta
która nie dopaliła się jeszcze

jeśli już nie pamiętasz
mego krzyku stamtąd
niech ci go mój wiersz
przypomni

[1959]

Przełożył Kazimierz Koszutski (*Wiersze*)

די זעלבע ערד
האַט אונדז דערצויגן

Wychowała nas
ta sama ziemia

בינם העלער

צו –

מיר זענען געגאנגען אינצווישן די וועכטער
אינצווישן דעם רוצחישן, קאלטן געלעכטער.

און איר האָט מיט גלייכגילט געגאָפּעט אויף ראָגן,
און איר האָט מיט גלייכגילט געקוקט, ווי זיי שלאָגן.

די הערצער אין אַש און די אויגן – פֿאַרלאָשן,
פֿאַרגעסן האָט איר שוין דאָס מענטשלעכע לשון.

צי האָט פֿון אייך עמעץ געפרוווט זיך צעשרייען?
און ווער האָט איין טראָט כאַטש באַגלייט די לוויה?

געווען. יאָ געווען. און נישט איינער, נישט איינער,
וואָס האָט אונדז פֿון הינטן באַוואָרפֿן מיט שטיינער.

איך קען זייער שוואַרצע, פֿאַרשקלאַפֿטע נשמה,
וואָס טאַנצט ווי אַ ראָב אום אויף יעדער מלחמה.

פֿאַר געלט איז זי גרייט יעדן גאָט זיך צו טויפֿן,
מיט מעל און מיט צוקער קען יעדער זי קויפֿן.

דאָס האָבן זיי, זייערע קינדער און ווייבער,
געשלעפט די מלבושים פֿון בלוטיקע ליבער.

דאָס האָבן זיי, זייערע זין און די טעכטער,
פֿאַרדעקט אונדזער אומקום מיט פּוסטן געלעכטער.

און שפעטער געטיילט זיך מיט ייִדן-ירושא,
דערבײַ צווישן זיך, זיך צעשלאָגן אָן בושה.

*Binem Heller***Do –**

Szliśmy między strażnikami,
Smagani zimnym, bandyckim śmiechem.

A wy obojętnie gapiliście się na rogach,
A wy patrzyliście obojętnie, jak nas biją.

Serca wasze spopielale, spojrzenia zgaszone,
Już zapomnieliście ludzkiego języka.

Czy któryś z was próbował krzyczeć?
Czy choć na krok towarzyszył pogrzebowi?

Byli tacy, o tak, byli. Niejeden –
Niejeden obrzucił nas z tyłu kamieniami.

Znam ja ich czarną, zniewoloną duszę,
Która jak kruk tańczy w czasie każdej wojny.

Dla pieniędzy gotowa służyć każdemu bogu,
Każdy może ją kupić za mąkę i cukier.

To oni, ich dzieci i żony
Zdzierali ubrania z zakrwawionych ciał.

To oni, ich synowie i córki
Naszą zagładę witali pustym śmiechem.

A potem dzielili się spadkiem po Żydach,
Kłócąc się przy tym bezwstydnie.

אין יידישן אַטלעס און זייד זיך געסטראָיעט
און שיפורע חתונה-לידער געוואָיעט.

געלייגט זיך אין יידישע בעטן אויף קינדלען,
די קינדער געוויקלט אין יידישע ווינדלען. –

איך קען אייך, געציילטע, איך קען אייך, די בעסטע,
נאָר איך וועל מיט אייך זייער אומשולד נישט מעסטן.

ווייל איר האָט אין הויז מיט די מערדער גענעכטיקט,
און איר האָט דעם מאָרד מיט דעם שווייגן באַרעכטיקט!

[1948] 1945

Odziani w żydowski atlas i jedwab,
Pijani śpiewali pieśni biesiadne.

W żydowskich łózkach płodzili dzieci,
A niemowlęta zawijali w żydowskie pieluszki. –

Was też znam, nieliczni, was też znam, najlepsi,
Ale nie chcę waszą miarą mierzyć ich niewinności.

Ponieważ to wy dzieliliście dom z mordercami,
To wy usprawiedliwiliście mord swoim milczeniem!

1945 [1948]

גוטע גוטער מאַן

אויפֿן פֿרייען פֿעלד

ס'האָבן זאָנגען אַ מאָל דאָ געכוואָליעט, און היינט
מיט מענטשלעכע ביינער איז דאָס פֿעלד דאָ פֿאַרזייט.

עס וואָלגערט אין שטויב זיך אַן עלנטער ביין.
עס שטשירעט אַ שאַרבן צום הימל די ציין.

אַ האַריקער קאָפּ פֿרעגט מיט פֿינצטערע בליקן:
ווער האָט אונדז פֿאַרשאַלטן? וווּ איז אונדזער תיקון?

פֿאַר וואָס האָט איר ס'פנים פֿון אונדז אָפּגעקערט –
פֿאַר וואָס נישט באַשערט אונדז די קילקייט פֿון ערד?

עס וויינען די טויען מיט אמתע טרערן
און ס'דוכט זיך מיט בלוט טריפֿט אַ יעדער שטערן.

***

ווער שאַרט דאָ און קלאַפט מיט אַ הילצערנעם שטעקן
די עלנטע ביינער פֿון רו צו דערוועקן?

דאָס שאַרט זיך אַ רשע אין לַבְּנָהקער שיין
צו רייסן פֿון טויטע די גאָלדענע ציין.

וויי צו דעם ביין וואָס האָט נישט קיין רו,
וויי צו מיינע אויגן וואָס קוקן דאָס צו.

Guta Guterman

W szczerym polu

Kiedyś falowały tutaj kłosa, a dzisiaj
Ludzkimi kośćmi pole jest obsiane.

W kurzu poniewiera się samotna piszczel.
Szczerzy zęby do nieba czaszka.

Czyjaś kędzierzawa głowa pyta, patrząc ponuro:
Kto nas przeklął? Czemu zmienił nasze przeznaczenie?

Dlaczego porzuciliście nas –
I nie dacie nam zaznać chłodu ziemi?

Płaczą rosy prawdziwymi łzami
I zda się – krwią spływa każda gwiazda.

* * *

Kto tu nadchodzi, stukając drewnianą laską,
Aby obudzić ze snu samotne kości?

Przy świetle księżyca nikczemnik idzie
Powrywać martwym złote zęby.

Biada kościom, którym nie dano spokoju,
Biada moim oczom, które muszą to oglądać.

חיים גראַדע

קעליץ (פֿראַגמענטן)

(...)

אַט איז דער המון! נאָר ער איז ניט דער זעלבער.
ער שטייט אויף אַלע גאַס-ווינקלען, ביי די געוועלבער.
געזעטיקט קוקט ער נאָך דעם צוג מיט הרוגים,
אַזאַ-אַ ריך געשאַנק אויף איין מאָל איז גענוג אים.
ער וואָלט מיט חזיר-פֿלייש און טענץ געפֿריזט דעם זיג,
געפֿייערט וואָלט דאָס פֿאַלק די חגא פֿון דער שחיטה
מיט בראָנפֿן און מיט ווייב, ווי נאָך אַ גרויסן זיג
אַ מאָל די העטמאַנעס פֿון פוילן און פֿון ליטע.

(...)

און איר העל-בלאַנדע פֿריילינס מיט די בלויע אויגן,
איר זייט דאָך באַרעמהאַרציק, פֿרום אַזוי און ווייך,
אַזאַ לווייה-צוג אויף וויאַרסטן אויסגעצויגן,
אַזוי פֿיל בר-מינס – און איר ווערט גאָרניט בלייך?
ווען איר וואָלט זען אַראָפּשיסן אַ שוואַלב פֿון נעסטל,
וואָלט איר ביים קרייץ געכאַפט זיך און געברענט פֿון צאָרן.
דאָס איז אַ חודש-קינד! און ווי אַ צירונג-קעסטל
וואָס שטייט ביים שפיגל, שטייט עס אויף דער מאַמעס ארון.

און דו, פֿאָרזאָרגטע מוטער ביי דעם קינדער-וועגל,
געפֿירט האָסטו דיין קינד שפּאַצירן מיטן שטעגל,
איז גאָר דער וועג פֿאַרשפּאַרט מיט לאַסט-אויטאָמאָבילן,
און קאַסטנס, קאַסטנס, קאַסטנס וויגן זיך אין ריי.
ווייל אַפֿשר זיך דערווייל דיין מיידעלע פֿאַרשפּילן?
ליגט דאָ געגרייט אין קלענסטן קעסטעלע פֿון זיי
אַן עופֿעלע, ווי אַ קרישטאָלענע בת-מלכה,
דאָס קעסטעלע צעפֿלן, גיב דיין קינד – אַ ליאַלקע.

Chaim Grade

Kielce (fragmenty)

(...)

Oto tłum! Lecz nie ten sam.

Stoi na rogach wszystkich ulic, na progach sklepów.

Nasycony spogląda na kondukt z zabitymi –

Tak obfity plon wystarczy mu tym razem.

Chętnie uczciłby wieprzowiną i tańcem zwycięstwo,

Świętowałby tę rzeź,

Sącząc gorzałkę w ramionach kobiet, jak po wielkim zwycięstwie

Ongiś hetmani Polski i Litwy.

(...)

A wy, jasnowłose panny o niebieskich oczach,

Miłosierne, pobożne i ciche –

Ten kondukt żałobny ciągnie się wiorstami,

Tylu nieboszczyków – a wy nawet nie zbladłyście?

Gdy widzicie jaskółkę postrzeloną w gnieździe,

Chwytacie za krzyżyk i płoniecie gniewem.

Oto miesięczne niemowlę! Jak szkatułka obok zwierciadła

Jego trumienka stoi przy trumnie matki.

A ty, zatroskana matko przy kołysce dziecka,

Prowadziłaś je na spacer dróżką,

Którą nagle zagroziły ciężarówki

I rzędy rozkołysanych trumien, trumien, trumien.

A może córeczka twoja chciałaby się bawić?

W tej maleńkiej trumience jak kryształowa królowna

Leży niemowlę,

Otwórz trumnę, daj dziecku – lalkę.

איצט נעמט אַרויף די קאַסטנס אויף די אַקסל, טרעגער,
און טראָגט זיי אין דעם גרויסן ברודער-גרוב אַרײַן,
פֿילט אָן זי ווי אַן אויסגעברענטן טײַך-געלעגער,
און ווי די וועלט מיט אומרעכט – פֿול דער גרוב זאָל זײַן.
נאָר ערד זאָלט איר נישט שײַטן, ביז איך צייל נישט איבער
די אומגעבראַכטע. לאָזט מײַך שײַן אין גרוב אין מיטן.
אַרײַנגיין זאָל אין מיר דער אויסגעקילטער פֿיבער
פֿון די, וואָס זייער שטאַם איז אין מיין בלוט פֿאַרשניטן.
(...)

איצט שווייגט איר אין די קאַסטנס, ברידער אומגעבראַכטע,
ווי איר וואָלט וועלן אין די תּיבֿות די פֿאַרמאַכטע
באַהאַלטן זיך פֿון מבול... פֿאַלשער רעגנבויגן,
וואָלסטו זיך ווי אַ שלײַף אויף גאָר דער וועלט פֿאַרצויגן!
אויף די ארונות פֿאַלן טעמפֿ די רידלען זאַמד,
און דעם געײַמער דעם פֿאַרשטאַרקטן זיי פֿאַרטויבן,
דער אָנשײט וואַקסט, און אַ געשטאַלט וואַקסט אויס פֿון אויבן⁸⁵,
ווי ער וואָלט אין דער ראָד פֿון שקיעה אויפֿגעפֿלאָמט.
ער קוקט אַראָפּ צום קבר ווי די טויטע וואָלטן
אַרומגעקלאָמערט אים, געציטערט און געשטאַמלט,
און אַרום אים, דעם קריסט און פֿאַלאַק, זיך געזאַמלט...

ווי אַן אַפֿאַסטאָל שרײַט ער: "גאָט האָט אונדז פֿאַרשאָלטן!
דער בייזוויליקער לאָזט דאָס לאַנד נישט זייען, ברויט
זאָל וואַקסן. קברים, וויל ער, זאָלן וואַקסן בעסער.
ער ליגט אין וואָלד, און קראַמפֿט פֿון תּענוג ווען זײַן מעסער
שניידט אײַן אין מענטשן-לייב זיך זאַפֿטיק ווי אין קרויט,
און טוט אויף אים אַ שפּריץ מיט בלוט ווי טוי פֿון גראָזן –
ער האָט די ערד פֿאַרלאָזט, ווי גאָט האָט אים פֿאַרלאָזן.

ער האָט געלעסטערט אונדזער ראַנגלעניש פֿאַר פֿרײַ זײַן,
ער וויל אַז אונדזער אָדלער ווערן זאָל – אַ קראָ.
קאַטוילן, ווילט איר דער רוצח זאָל באַווייזן,
אַז יעזוס איז אין אונדזער קלויסטער מער נישטאָ?
ווילט איר מיצקעוויטש זאָל אין בראָנדז געשמידט זיך שעמען?
ווילט איר קאַשטשיושקאָן זאָל זײַן שווער די שווערד אין שײַד?
פֿאַליאַקן, פּוצט איר אויס זיך בלויז אין גרויסע נעמען,
ווי צוגענייטע קנעפּ צו אַ צעריסן קלייד?

⁸⁵ Inna Hecker-Grade, the poet's wife, stated that the person remembered at this point is Dr. Świdal, a Pole who saved Jews during the war. This figure also appears in Grade's philosophical work on the moral consequences of the Holocaust, *Mayn krig mit Hersch Raseyner* (1951).

Tragarze, weźcie trumny na ramiona,
I nieście do wielkiej braterskiej mogiły,
Wypełnijcie ją jak wypalone łożysko rzeki,
Niechaj grób będzie ich pełen, jak świat – nieprawości.
Lecz ziemi nie sypcie, póki nie policzę
Pomordowanych. Pozwólcie mi stanąć wśród grobu.
Niechaj przeniknie mnie wystygły żar tych,
Których ród wryty jest w mojej krwi.
(...)

Teraz milczycie w trumnach, bracia pomordowani,
Jakbyście zamknęli się w arkach,
Aby uciec przed potopem... Fałszywa tęczo,
Rozciągnij się jak pętla nad całym światem!
Z łopat na trumny głucho spada piasek,
Zagłuszając wznoszący się płacz,
Puchnie nasyp, a na górze pojawia się człowiek⁸⁵,
Jaśniejąc w łunie zachodu.
Spogląda w dół ku mogile
Jakby do niego – chrześcijanina-Polaka,
Drżąc i zawodząc, garnęli się umarli...

A on jak prorok krzyczy: „Bóg nas przeklął!
Zły duch nie pozwala obsiać ziemi, aby
Wzrosło zboże. Chce, aby rosły groby.
Skryty w lesie raduje się, gdy jego nóż
Wbija się w ludzkie ciało jak w soczysty owoc,
I opryskuje go krwią jak rosą traw –
Opuścił ziemię tak, jak Bóg opuścił jego.

To on zhańbił naszą walkę o wolność,
To on chce, aby nasz orzeł zamienił się w wronę.
Katolicy, czy chcecie, by ten zbójca udowodnił nam,
Że w naszych kościołach nie ma już Jezusa?
Czy chcecie, by wykuty w brązie Mickiewicz okrył się wstydem?
Aby Kościuszcze miecz zbyt ciężki w pochwie?
Polacy, czyż wielkie nazwiska są wam jedynie ozdobą,
Jak guziki przyszyte do podartych łachmanów?

---

⁸⁵ Inna Hecker-Grade, żona poety, twierdziła, że w tym miejscu przypomniana jest postać doktora Świdala, Polaka ratującego w czasie wojny Żydów. Postać ta pojawia się także w filozoficznym utworze Gradego na temat moralnych skutków Zagłady pt. *Majn krig mit Hersz Rasejner* (1951).

קאטוילן, דאָס איז איינער ליבע צו דעם נאָנטן?
פּאָליאַקן, דאָס איז איינער טרישטאָט צו דעם לאַנד?
אַ שאַנד! אין שוואַרצע קליידער דאַרפֿן מיר זיך אָנטאָן,
און שרייען מיט פֿאַרשטעלטע פּנימער: אַ שאַנד!

נאָר אויף די רוצחים צינדט ניט אָן זיך רויט דער שראַם
פֿון קין-מאָרד. זיי שטייען פֿינצטערע און שוויגן.
און דער אָפּאָסטאָל בייגט זיך, ווי אַן אלטער שטאַם
באַלאַדן מיט דער לאַסט פֿון אָפּגעדאַרטע צוויגן.
אַ פּאָליאַק קוקט דערצאָרנט אויף מיין האַלדז און נאָקן,
און אין זיין בליק בלייבט שטיין – די שאַרף פֿון קבֿר-רידל,
צי וויל ער ניט דעם קאָפּ פֿון מיר אַרונטערהאַקן,
און שטום מאַכן מיין קעל, ווי אַ געפלאַצטע פֿידל?

בלויז ער, דער זינד-מאָנער, ער שטייט די הענט צעשפּרייט,
ווי ער געווייגן וואָלט די משא פֿון פֿאַרברעכן,
בלויז אונדז אַבליים טרעפֿן זיינע האַרבע רייד,
ביז ס'נעמען זיך ביי אונדז די קניען אונטערברעכן.
(...)

באַהאַלטענע אָן נעמען, קדושים ניט דערקענטע,
אַליין די מאַמעס וואָלטן איצט אייך ניט דערקענען,
זאָל איינער ליב, ווי וואַקס-ליכט ניט דערברענטע,
אין פנים פֿון דער שקיעה אייביק אייביק ברענען.
דער קערפּער דער צעטראָטענער וואָס מיר באַוויינען,
האַט דען געהאַט אַ מאָל אַ צלם אלהים?
איז עס אַ מענטש געוועזן? גאַט אַליין קען מיינען,
אַז אויסגעטראַכט אַ בלבול האָבן מיר אויף אים.
קוק איין זיך אין דיין אָפּבילד, גאַט, איז עס דיין פֿורעם?
קענסטו דערקענען זיך אין דעם צעהאַקטן שפיגל?
דו קענסט דאָך איבערשאַפֿן וועלטן אין דיין שטורעם,
קענסטו דעם קבֿר ניט פֿאַרוואַנדלען אין אַ וויגל,
און דעם צעפֿליישטן הרוג אין אַ קינד וואָס דרימלט?
דו קענסט ניט? – איז אַ ליגן איבער אונדז דיין הימל!
(...)

פֿאַר אונדזער זינד! פֿאַר אונדזער גלויבן דער לעגענדע,
אַז אונדזער זיידן דעם פֿאַרחוזקטן, פֿאַרהאַסטן,
געווען איז גוט צו האַלטן דאָ די שענק-אַרענדע –
מיר זיינען שולדיק פֿאַר די טויטע אין די קאַסטנס.
פֿאַר אונדזער זינד, און פֿאַר די זינד פֿון אונדזער טאַטן,
וואָס האָט באַדינט די דערפֿער מיט זיין שניידער-נאָדל,
געפֿלייסט זיך און געמיינסטערט פּריצישע כאַלאַטן,
ווי ער גענייט וואָלט קליידער פֿאַר דעם פּהן גדול...

Katolicy, czy tak wygląda wasza miłość do Boskiego Imienia?
Polacy, to wasza wierność ojczyźnie?
Hańba! W czarne nam się odziać suknie
I krzyczeć, zakrywszy oblicza: Hańba!”

Lecz na twarzach zbrodniarzy nie błyszczy czerwone piętno
Kainowego mordu. Stoją pochmurni i milczą.
A prorok pochyla się jak stary pień
Pod ciężarem suchych gałęzi.
Jakiś Polak patrzy gniewnie na moje gardło i kark,
A w jego wzroku lśni ostrze grobowej łopaty,
Czyżby chciał odrąbać mi głowę i sprawić,
By usta moje zamilkły jak pęknięte skrzypce?

I tylko on, oskarżyciel, stoi, rozpostarłszy ręce,
Jakby ważył ciężar zbrodni,
I tylko nas, żałobników, dosięgają jego gorzkie słowa,
Aż gną się pod nami kolana.

(...)

Święci zapoznani, pochowani bezimiennie,
Nawet matki nie poznałyby was teraz,
Niechaj wasze ciała, jak niedopalone świece,
Wiecznie, wiecznie płoną w świetle łuny zachodu.
Czy to strątowane ciało, które teraz oplakujemy,
Mogło być kiedyś obrazem Boga?
Czyż był to człowiek?
Wszak byłoby to dla Niego obrazą.
Wpatrz się w swój obraz, Boże, czy to Twoje odbicie?
Czy rozpoznajesz siebie w rozbitym zwierciadle?
Przecież potrafisz przemienić światy w burzy stwarzania,
Przemień więc grób ten w kołyskę,
A poszarpane ciało trupa w drzemiące dziecko!
Nie możesz? – A zatem Twoje niebo nad nami to kłamstwo!

(...)

Za nasze grzechy! Za to, że uwierzyliśmy legendzie,
Że naszemu wyszydzonemu, znienawidzonemu przodkowi
Było dobrze trzymać szynk w arendzie –
To my jesteśmy winni przed zmarłymi w trumnach.
Za nasze grzechy i grzechy naszych ojców,
Którzy służyli po wsiach swą krawiecką igłą
I dbali gorliwie o suknie dziedzica,
Jakby szyli dla Najwyższego Kapłana...

און מיט זיין פֿרומער פּאָלע און זיין לאַנגער צייַט
געגלעט די ערד פֿון ליטע, פּוילן און גאַליציע — —

פֿאַר אונדזער זינד! ווייל אונדזערע פֿאַרטרוימטע טעכטער
געחלומט האָבן זיין כאָטש קעפּסווייבער ביי וועכטער
פֿון בראַנדזענע מלכים אויף די קאַטאַפֿאַלקן⁸⁶,
אין קלויסטער אונטער דעם געוועלבטן קעלער-באַלקן;
די טעכטער אונדזערע וואָס האָבן מאַטקע-באַסקעס
געזען פֿאַר זייער בליק, און ניט די מאַמע שרה⁸⁷,
און זיך געפֿילט אין לאַנד ווי היימישע בעריאַזקעס —
דערפֿאַר איז אויך די ערד דאָ אומטריי אונדז געוואָרן.
(...)

ווי צו דעם נביאס בלוט וואָס האָט געקאָכט, געזאָטן,
דאָס בלוט וואָס דער המון אין מקדש האָט פֿאַרגאַסן,
איך רוף צו אייך, געטויטע, שוין מיט ערד פֿאַרשאָטן:
אויב איר אין קבר קענט ניט רוען איינגעשלאָסן,
זאָל אייער בלוט אַרויסשלאָגן פֿון גרוב אין פֿלאַמען,
און זייט ביי זייט פֿאַרזינקען וועלן מיר צוזאַמען.

לאַדזש, 1946 [1950]

⁸⁶ The poet refers to the Jewish legend of Esther, a mistress of King Casimir the Great. See: Chone Shmeruk, *The Esterke Story in Yiddish and Polish Literature. A Case Study in the Mutual Relations of Two Cultural Traditions*, Magnes Press: Jerusalem 1985.

⁸⁷ A reference to the biblical character of Sarah, Abraham's wife and the mother of the Israelites.

A swą pobożną kapotą i długimi cyces
Ładzili ziemie Litwy, Polski i Galicji – – –

Za nasze grzechy! Za nasze rozmarzone córki,
Co śniły o tym, by choć kochankami być strażników
Strzegących królewskich sarkofagów z brązu⁸⁶
Pod kościelnym sklepieniem;
Za córki nasze, które Matkę Boską
Miały przed oczyma, a nie matkę Sarę⁸⁷,
I rosły w tym kraju niczym swojskie brzoźki –
Również za to ta ziemia nas zdradziła.
(...)

Jak krew proroka kipiącą, wzburzoną,
Krew męczeńską tego tłumu
Wzywam. – Zabici! Przysypani ziemią!
Jeśli zamknięci w grobie nie macie spokoju,
Niechaj wasza krew wytryśnie z grobu płomieniami,
Byśmy ramię w ramię zatonęli razem.

Łódź, 1946 [1950]

---

⁸⁶ Poeta odwołuje się do żydowskiej legendy o Esterce, kochance króla Kazimierza Wielkiego. Zob. Ch. Shmeruk, *Legenda o Esterce w literaturze jidysz i polskiej. Studium z dziedziny wzajemnych stosunków dwóch kultur i tradycji*, przeł. M. Adamczyk-Garbowska, Warszawa 2000.

⁸⁷ Chodzi o biblijną postać Sarę, żonę Abrahama i pierwszą z pramatek Izraela.

הדסה רובין

א נאכט

די נאכט אויף מיין טיש ווי אן אייזערנער בעכער
און איבער די ראנדן איר שווארצער געטראנק.
א שיפורער, צווישן געוויין און געלעכטער
שלאגט זיך צעטומלט און דול מיין געדאנק.

און אפשר איז אמת, אז איך האב געקריציקט
דעם בלויאויגיקן גאט מיטן צארטן געזיכט?
זילבערשטיק, זילבערשטיק, זילבערשטיק דריסיק –
זיי גלאנצן אראפ פונעם הימל אן ליכט.

איז עפעס געווען דאך אומשטריטבאר און הייליק?
איך זוך איצט די גרענעץ פון ריינקייט און זינד.
און אפשר איז אמת, אז איך, איך בין שילאק⁸⁸,
און וואָר אז צו מצות כ' צאָפּ בלוט פֿון אַ קינד?

מיט שיפורע טריט איך דערשלעפּ זיך צום שפיגל.
ווער ביסטו, מיט ווייטיק אין אויג? איך בין מיד.
עס יאָגט מיך אַ שרעק צו מיין טעכטערלס וויגל –
ווי ענלעך זי איז צום געקריציקטן ייד.

[1957] 1957

⁸⁸ Shylock, a Jewish moneylender, a character from Shakespeare's *Merchant of Venice* (1569). He insisted on the repayment of a debt, even if it meant injury or death to his debtor.

*Hadasa Rubin***Noc**

Na stole mym noc niby kielich z żelaza
Czarnym napojem nalany po kraniec.
Chciałabym płakać i śmiać się zarazem.
Dręczą mnie myśli obłądne, pijane.

Przeze mnie to może wydany boleści
Bóg modrooki i wąty jak dziecię?
Srebrniki, srebrniki – srebrników trzydzieści
Błyszczą nad światem, choć światłem nie świeci.

A przecież bezsporne coś było i czyste!
Gdzież kończy się czystość, a grzech się zaczyna?
Czym Szajlok⁸⁸ naprawdę? I czy rzeczywiście
Krwi dzieci niewinnych obciąża mnie wina?

Oglądam się w lustrze pijana, zmęczona
I nie wiem, kto jestem. W przestrachu się zbliżam
Do łóżka córeczki – o, jakże jest ona
Podobna do Żyda, co zawisł na krzyżu!

1957 [1957]

Przełożył Zygmunt Braude (*Antologia poezji żydowskiej*)

---

⁸⁸ Szajlok, Shylock – żydowski lichwiarz, postać z *Kupca weneckiego* Szekspira (1569). Miał on bezwzględnie domagać się zwrotu długu, choćby znaczyło to okaleczenie lub śmierć dłużnika.

דוד ספֿאַרד

די זעלבע ערד האָט אונדז דערצויגן

די זעלבע ערד האָט אונדז דערצויגן און דער זעלבער הימל
און ביידע זענען אונדז געווען געמיינזאַם טייער,
נאָר ווי זשאָווער האָט געלייגט זיך צווישן אונדז אַן אַלטער שימל,
וואָס מיר ביידע האָבן נישט דערשייערט.

פֿאַר דיין רום עס האָבן מיניע זיידעס
זייער לעבן נישט געקאָרגט –
יעדע שטאָט קאָן זאָגן אויף דעם עדות,
יעדער טאָל און יעדער באָרג.

אפֿילו די, וואָס אויף דער וועלט זיך בלאַנקען
מיט קריוודע און פֿאַרשעמונג אין געמיט,
טראָגן אויך מיט זיך דעם אַראַמאַט פֿון דינע לאַנקעס
און די מעלאָדיעס פֿון דיין ליד.

דאָס האָבן זיי, כאָטש שווער פֿאַרווונדיקט און באַליידיקט,
נאָר אַלץ פֿון בענקשאַפֿט-וויי פֿאַרצערט –
דינע שטעט אין ווייטע געגנטן פֿאַראייביקט,
עס זאָל זיי היימיש זיין די פֿרעמדע ערד.

ווייל ס'האָט דערצויגן זיי די זעלבע ערד און דער זעלבער הימל,
וואָס ביידע זענען אונדז געווען געמיינזאַם טייער –
נאָר ווי זשאָווער האָט געלייגט זיך צווישן אונדז אַן אַלטער שימל,
וואָס מיר ביידע האָבן נישט דערשייערט.

Dawid Sford

Wychowała nas ta sama ziemia

Ta sama ziemia nas wychowała i to samo niebo
I są nam jednako drogie,
Lecz niczym rdza wciąż dzielą nas stare brudy,
Których dotąd nie zmyliśmy.

Dla twojej sławy moi przodkowie
Nie skąpili życia –
O czym świadczy każde miasto,
Każda dolina i wzgórze.

Nawet ci, co tułają się po świecie,
Żywiąc pamięć krzywdy swej i hańby,
Zabrali również zapach twoich łąk
I melodie twych pieśni.

To oni, mimo ran głębokich,
Zżerani bólem tęsknoty –
W dalekim świecie uwiecznili twoje miasta,
Aby domem stała się im obca ziemia.

Ponieważ wychowała ich ta sama ziemia i to samo niebo,
Które są nam jednako drogie –
Lecz niczym rdza wciąż dzielą nas stare brudy,
Których dotąd nie zmyliśmy.

[1957]

הדסה רובין

אלטוואַרג

נישט מיר שרייבט נאך דער שכן: י"ד.
 ער שרייבט דורך זינע קינדער צו מיין קינד.
 זי שטייט, מיין טאכטער, אין דער מיט
 פון דעם געשריי, פון ליכט און ווינט,
 מיין קינד, מיין איין-און-איינציק קינד.

א גלעט טאן אירע לאַקן צאָרט?
 אַראָפּווישן פֿון אויג ס'געוויין?
 ניין, דאָס איז נישט קיין ענטפֿער, ניין.

מיין קינד, איך האָב דיר נישט גענאָרט,
 איך האָב מיין קינד, אַזוי געמיינט.
 מיט אייגן בלוט געצאָלט דערפֿאַר,
 אַז דיר זאָל אויסמידן דער שטיין.

***

אין שכנס פֿענצטער בליט אַ בלום.
 אַ פֿאַרהענגל באַוועגט זיך ליכט.
 מיט ניקייט גלאַנצט דאָרט אומעטום.
 דער טינק אויף ווענט איז דאָרט נאָך פֿייכט,
 ס'איז שפּאַגל-ניי זיין וואָרט, גאָטס בילד
 און דער קראַוואַט אין ניעם שאַנק.
 נאָר ס'נעסטעט אין זיין האַרץ אַ מילב,
 וואָס פֿרעסט, ווי אַלטוואַרג, זיין געדאַנק.

Hadasa Rubin

Stara szmata

Nie za mną sąsiad krzyczy: Żyd!
Ustami swoich dzieci krzyczy do dziecka mojego.
Moja córka nagle znalazła się w środku
Zamieszania, sama w ostrym świetle,
Moje dziecko jedyne.

Czule pogłodzić jej loki?
Zetrzeć z oczu łzę?
Nie, to nie wystarczy.

Córko, słowo moje nie kłamało,
Płynęło z wiary,
Że dość własną krwią zapłaciłam,
Aby ciebie ominął ten kamień.

***

W oknie sąsiada rozkwita kwiat.
Lekko drży firanka.
Wszystko nowością lśni.
Tynk na ścianach jeszcze mokry,
Nowiusieńkie jego słowo, święty obraz
I krawat w nowej szafie.
Ale w sercu zagnieździł się mol,
Który zżera jego myśl jak starą szmatę.

1955 [1957]

דוד ספֿאַרד

איר האַסט מיך

איר האַסט מיך ווען איך לאַך
און ווען איך וויין.
ווען איך גיי מיט אַלע גלייך
און ווען איך גיי אַליין.

ווען פֿון רוצחים אומגעבראַכט
אין טייכן בלוט איך ליג.
און ווען אין דריסטער שלאַכט
די רוצחים איך באַזיג.

איר האָט מיך פֿינט
אָפֿן און פֿאַרבאָרגן –
פֿאַר נעכטן און פֿאַר היינט
און פֿאַר מאָרגן.

און איר באַגעגנט מיך פֿאַרביסן
און מיט שרעק אין יעדער שטאָט
ווי אייער אמריינעם געוויסן
און ווי אייער גאָט.

[1972]

Dawid Sfard

Nienawidzicie mnie

Nienawidzicie mnie, gdy się śmieję
I gdy płaczę.
Gdy idę wraz ze wszystkimi
I gdy podążam sam.

Gdy przez oprawców zabity
Leżę w strugach krwi.
I gdy w śmiałej walce
Pokonuję zbrodniarzy.

Nie lubicie mnie
Jawnie i skrycie –
Za wczoraj i za dziś,
I za jutro.

W każdym mieście natykacie się na mnie
Zawzięci i przerażeni
Jak na wasze nieczyste sumienie,
Jak na waszego boga.

[1972]

דוד ספֿאַרד

ביים שאָפּען-סטאַוו⁸⁹

ס'איז נאָכט. עס ציטערן די ביימער.
אין די פוסטע נעסטן קלאָגט דער ווינט.
ביי דעם שאָפּען-סטאַוו קלייבן שאָטנס זיך געהיימע
אין כישוף-קרייז פֿאַרשפינט.

ווי בלינדע הינטלעך טוליען זיך די שטעגן
צו דער העלער הויפט-אַליי
און דאָס לבנה-ליכט ווי אַ מילך-קוואַל אַנטקעגן
זויגט אָן יעדן לויט דער ריי.

ערגעץ-ווייט שטאַרבט אָפּ שטיל אַ לעצטער טראָט.
אַ הייזעריקער טויער שליסט זיך אַייליק צו.
אויף אַ גלאָקן-טורעם אין דער שלאָפֿנדיקער שטאָט
שלאָגט די צוועלפטע שעה.

דעמאָלט נידערט שאָפּען פֿון זיין פֿליגל-מאַנומענט
און צו מיר ער ווענדעט זיינע טריט.
זיי האָבן – זאָגט ער – ס'ידיש וואָרט געשענדט
האַב איך אַ ניגון איצט באַשאַפֿן צו דיין ליד.

און גלייך ווערט פֿול דער פֿאַרק מיט ווייטיקלעכע קלאַנגען
ווי שרייענדיקע פֿייגל איבער תהומען –
מיינע נישט דערזונגענע געזאַנגען
מיינע שטאַרבנדיקע טרוימען.

וואַרשע, 1969 [1972]

⁸⁹ The poet recalls a pond in the Royal Lazienki Park in Warsaw, dominated by the statue of Frederic Chopin.

Dawid Sford

Nad stawem Chopina⁸⁹

Noc. Drżą drzewa.
W pustych gniazdach płacze wiatr.
W zaczarowanym kręgu przy stawie Chopina
Zbierają się sekretne cienie.

Jak ślepe szczenięta tulą się ścieżki
Do jasnej alei
I światło księżycy jak mleko
Każda pije po kolei.

Gdzieś w dali cichnie ostatni krok.
Skrzypiąca brama zamyka się w pośpiechu,
Na wieży śpiącego miasta
Wybija północ.

Wówczas Chopin schodzi ze skrzydlatego pomnika,
Ku mnie kierując swe kroki.
Zhańbili – powiada – żydowskie słowo,
Więc muzykę napisałem do twojego wiersza.

I park wypełnia się dźwiękami boleści
Jak otchłań krzykiem krążących nad nią ptaków –
To moje niedośpiewane pieśni,
To moje konające marzenia.

Warszawa, 1969 [1972]

---

⁸⁹ Poeta wspomina staw w Łazienkach Królewskich w Warszawie, nad którym góruje pomnik Fryderyka Chopina.

געזעגענורנג

Pożegnanie

הדסה רובין

געזעגענונג

נעמסט מיט אין דיין אויג פֿון מיין רחבֿות דעם אומעט –
ער וועט דרך שוין מער נישט פֿאַרלאָזן.
אין חומש-פּייזאַזש וועט צו חלום דיר קומען
אַ נאַקעטע, ווייסע בעריאַזע.

ווער זאָגט, אַז מען קאָן זיך באַפֿרייען פֿון טויטע?
אַנטלויפֿסט, נאָר דער שאַטן לויפֿט גיכער.
אַ צווייגל גייט נאָך און באַפֿאַלט דינע פֿלויטן –
אַ כּלה אין גרינע תּכריכים.

דו האָסט דאָך געדאַרפֿט זיי צוריק אונטערצונדן,
די יונג-אויסגעלאָשענע פֿאַרבן.
צו פֿרי נאָך, צו פֿרי אויף צו ציילן די ווונדן –
די שלאַכט איז געווענען אויף האַלב נאָר.

כ'פֿאַרהאַלט דרך נישט. ניין. און איך זאָג נישט: ביסט שולדיק.
די צייט וועט צום שולדיקן טרעפֿן.
איך ווייס, אַז ס'איז ווייטיק, ווי פֿרייד אומגעדולדיק,
אַז ער האָט די וועגן געעפֿנט.

נאָר וווּ זאָלסט נישט זיין, וועט אַ בענקשאַפֿט דרך נאָגן
אויף קיין מאָל נישט מער צו פֿאַרלאָזן.
אין שניבל פֿון אויג וועט מיט צווייגעלעך שלאָגן
אַ נאַקעטע, ווייסע בעריאַזע.

Hadasa Rubin

Pożegnanie

Zabierasz w spojrzeniu smutek moich przestrzeni –
Który cię już nigdy nie opuści.
W biblijnym pejzażu odwiedzi twój sen
Naga, biała brzoza.

Kto powiedział, że można się uwolnić od umarłych?
Uciekasz, ale cień biegnie szybciej.
Gałązka – narzeczona w śmiertelnym całunie zieleni,
Podąża za tobą, by być blisko twego płotu.

Trzeba było na nowo rozpalić
Kolory młodo przygasłe.
Jeszcze za wcześnie, aby liczyć rany –
Zwycięstwo dopiero nadchodzi.

Nie zatrzymuję cię. Nie mówię, że twoja to wina.
Winnego odnajdzie sam czas.
Wiem, że to smutek, niecierpliwy jak radość,
Rozpostarł przed tobą drogi.

Jednak wszędzie, dokąd pójdziesz,
Nigdy nie opuści cię tęsknota.
A w zwierciadle oka kwitnąć będą gałązki
Nagiej, białej brzozy.

1956 [1957]

הדסה רובין

אויף די ברעגן פֿון ווייסל...⁹⁰

אויף די ברעגן פֿון ווייסל זעץ זיך אַנידער
און זאָג פֿאַר די גרינלעכע אָפּגרונטן ווידוי.

פֿון דאָרט צו די חורבֿות פֿון געטאָ דערגיי נאָך
און שווענק אָפּ מיט טרערן די הייליקע שטיינער.

טו אויס דינע שיד ביי דער שוועל פֿון בית-עולם⁹¹
און וועק נישט די רו פֿון פֿאַרשטאַרבֿענע קולות.

זיי זאָלן נישט הערן, זיי זאָלן נישט וויסן
אין וואָס פֿאַר אַן עלנטקייט קומסט זיי פֿאַרשליסן.

האַלט איין דיין געשריי, דיין געדאַנק און דעם אָטעם,
סע זאָל נישט דערגיין צו קיין מרידה פֿון שאַטנס.

דערנאָך הענג אים אויף אויף אַ ווערבע, דיין פֿידל,
און שעכט אויס די סטרונעס, וואָס זינגען אויף ייִדיש –

קיין קלאַנג זאָל נישט בלייבן פֿאַר שפּאַט און פֿאַר חוזק.
די הייליקע ספֿרים פֿאַרברען אין די קלויזן,

⁹⁰ This poem, like many others in this volume, refers to Psalm 137.

⁹¹ The cemetery is likened to a holy place, where you should enter after removing your shoes. See Ex 3:5.

Hadasa Rubin

Nad brzegami Wisły...⁹⁰

Usiądź nad brzegami Wisły
I wyznaj swe grzechy w obliczu zielonej głębiny.

Idź po raz ostatni na ruiny getta
I obmyj łzami święte kamienie.

Zostaw buty na progu cmentarza⁹¹,
Nie burząc spokoju umarłych głosów.

Niechaj nie słyszą, niechaj nie wiedzą,
W jakiej samotności zamknąć ich przychodzisz.

Powstrzymaj krzyk, myśl i westchnienie,
Aby nie doszło do buntu cieni.

Potem powieś na wierzbie swoje skrzypce,
I zerwij struny w jidysz śpiewające –

Niech dźwięk ich uniknie kpiny i szyderstwa.
Święte księgi spal w bożnicach,

---

⁹⁰ Wiersz ten, podobnie jak wiele innych w tym tomie, nawiązuje do psalmu 137.

⁹¹ Cmentarz porównany zostaje do miejsca świętego, gdzie należy wchodzić po uprzednim zdjęciu butów. Zob. Wj 3,5.

אין פֿלאַם זאָלן אותיות פֿורחות פֿאַרשווינדן⁹²,
קיינ שטיין פֿון געלעכטער זאָל זיי נישט פֿאַרווינדן.

לויף דורך אין איין רגע דעם עיגול פֿון הימל,
די ערד, וווּ עס ליגט פֿון דיין בלוט נאָך דער שימל

און שלידער דיין קרעכץ ביז צו הימלעשע שפיצן,
ער זאָל אויף דער ערד זיך אין פֿונקען צעשפּריצן.

יאָנואַר 1957 [1957]

---

⁹² In the original, the poet uses the Talmudic phrase “letters [like] a flower in the wind” (*Avodah Zarah* 18a), meaning words that are abstract and devoid of real meaning. It may be interpreted as an expression of the poet’s ambiguous attitude toward religious tradition. However, this interpretation does not exclude the possibility to read the stanza as an expression of concern for the sacred texts which are threatened with desecration.

Niech znikną w ogniu ulotne litery⁹²,
Aby ich nigdy nie zranił kamień śmiechu.

Przemierz w jednej chwili okrąg niebios,
I ziemię, na której twa krew wciąż jeszcze gnije,

I ciśnij w otchłań nieba twój jęk,
Niechaj iskrami spadnie na tę ziemię.

Styczeń 1957 [1957]

---

⁹² W oryginale poetka używa talmudycznego zwrotu „litery [jak] kwiaty na wietrze” (*Awoda Zara* 18a), oznaczającego słowa abstrakcyjne lub pozbawione rzeczywistego znaczenia. Można uznać to za wyraz jej niejednoznacznego stosunku do tradycji religijnej. Takie odczytanie nie wyklucza interpretacji, zgodnie z którą ta strofa mówiłaby o chęci uchronienia świętych ksiąg przed zbeszczeszczeniem.

לייב אָליצקי

מבין געזעגן-וואָרט צו פוילן

סאַנעטן

א

איך פֿיר פֿון דיר מיט זיך דיין האַרבסטיק גאַלד,
דער צאָלאַמט קאָן נישט, וועט עס נישט פאַרווערן;
אויך מיינע אויגן פֿירן אומבאַצאָלט
פֿון וויסל פֿריש-און-צאָפלדיקע שטערן.

דיין אומשולד איז עס, פוילן, כ'האַב עס האַלט,
ווי כ'האַב די גאַרע שיינקייט דיינע גערן,
כאַטש... ס'האַט דיין ערד זיך נישט פאַרשטאַלט,
ווען ס'האַבן זי פאַרפֿלייצט מיין בלוט-און-טרערן...

(אוי, נעגל שאַרפֿע! גראַבלט נישט אין זעל:
די ווונדן זענען אַלץ נאָך נישט פאַרצויגן;
די טרערן קניקלען זיך נישט צו די אויגן:

פֿאַרגלעזערטע, צעקערעלן זיי מיין זעל...)
זיי העפֿלעך מוחל מיין דיגרעסיע, פוילן!
דיין האַרבסטיק גאַלד פֿאַרבלענדט נישט מיינע גרוילן.

ג

כ'געזעגן דיר, פוילן, ווי ס'געזעגנט אַ פֿריינט:
זאָל רוען דער גיסט פֿון דיין זעער אויף דיר;
דיין יעדער „שמאַלצאַווינק“ – דיין ביטערסטער פֿיינט,
זאָל שפירן: אים ליטערט דיין נביאס באַריר...

Lejb Olicki

Pożegnanie z Polską

Sonety

1.

Zabieram ze sobą złoto twych jesieni,
Tego celnik nie może zabronić;
Spojrzeniem zabieram też – nic nie płacąc za to –
Wielkie, migotliwe gwiazdy wód wiślanych.

O twoją niewinność, Polsko, o nią się troszczę,
Jak miła mi cała twa uroda,
Chociaż... Ziemia twoja nie przyodziła się w stal,
Gdy zalały ją moje łzy i krew...

(Szpony bólu, nie rozdrapujcie duszy –
Rany wciąż jeszcze otwarte;
I choć łzy nie perlą się w moich oczach:

Zastygłe kaleczą mi duszę...)
Proszę, wybac mi te słowa, Polsko!
Złoto twych jesieni nie przyćmi mego bólu.

3.

Żegnam cię, Polsko, jak żegna się przyjaciela:
Niech duch twego proroka spoczywa na tobie;
Każdy szmalcownik – twój największy wróg –
Niechaj czuje, jak oczyszcza go dotknięcie twego proroka...

דו זאָלסט זיך דערמאָנען דיין פֿינצטערע צייט,
ווען יאָנקל דער צימבלער פֿאַר דיר האָט געשפּילט
דיין ליכטיקע צוקונפֿט, וואָס איז שוין נישט ווייט,
און דו האָסט דערפֿרייט און געטרייסט זיך דערפֿילט.

ביסט פֿרײ! ס'איז מקוים געוואָרן דיין טרייסט.
נאָר וווּ איז איצט יאָנקלס געטרייע געבייט?
צי איז אויף זיין קבר געבליבן דער שטיין?

צי לעבט וווּ אָן אייניקל זינס כאָטש? ווער ווייסט?!... –
מיר ענטפֿערט דיין האַרבסטיקער ווינט מיט געוויין,
דיין רעגן גיסט טרערן און הערט נישט אויף גיין...

1

ס'האָט טויזנט יאָר מיין פֿאַלק אין דיר געאַטעמט און געשאַפֿן
און פֿרייד און ליד, דערהויבונג און דערנידערונג געהאַט;
האָט ווער געהאַפֿט שוין: דו וועסט ווערן פֿאַר מיין פֿאַלק אַ האַפֿן,
אין דיין געשיכטע וועסט פֿאַרשרייבן זיין גאולה-בלאָט...

ביז אויף דיין ערד געקומען איז פֿון פֿלאַם-און-בלוט דער גולם⁹³
און האָט אויף קברים זי צעגראָבן – וויי! – פֿון ראַנד צו ראַנד...
ביסט, ליכטיק פוילן, היינט מיין פֿאַלקס פֿאַרחושכסטער בית-עולם;
פֿון אים בלענדט בלויז די ייִדישע נקמהדיקע האַנט...

און ווי סע פֿלעגן צו דער כותל-המערבֿי⁹⁴ קומען
די ברידער מינע האָרכן ווי די שכינה-טויבן⁹⁵ ברומען,
זיי וועלן קומען אויך צום געטאָ-דענקמאָל אין דער שטאָט,

וואָס ווי אַ פֿעניקס האָט זיך אויפֿגעשטעלט צוריק פֿון אירע אַשן...
איך ווינטש דיר, זאָלסט די וועלט נאָך מיט דיין געניוש איבערראַשן,
און רוען זאָל אויף אים דעם הימלס און דער ערדס גענאָד.

וואַרשע, נאָוועמבער 1959 [1960]

⁹³ Golem, a monster, legendary creature made of clay by Rabbi Maharal of Prague (Judah Loew ben Bezalel, 1520-1609), into which he breathed life using one of the names of God. In Yiddish, the name is synonymous with a mindless, stupid or cruel person.

⁹⁴ See note 20.

⁹⁵ See note 29.

Przypomnij sobie najczarniejszy czas,
Gdy cymbalista Jankiel dla ciebie wygrywał
Jasną przyszłość, jakże nieodległą,
A ty czerpałaś z tego pocieszenie.

Jesteś wolna! Ziściło się, co było ci pociechą.
Lecz gdzie odnajdę kości wiernego Jankiela?
Czy choć kamień pozostał na jego grobie?

Gdzie żyje jego wnuk? Kto wie?!... –
Odpowiedź niesie jęk twego jesiennego wiatru
I deszcz, co nie przestaje ronić łez...

6.
Tysiąc lat naród mój oddychał w tobie i tworzył,
Radując się i płacząc, we wzlocie i upadku;
Niejeden wierzył, że będziesz mu przystanią,
Na kartach swej historii zapiszesz jego wybawienie...

Aż na twą ziemię wkroczył golem⁹³ ognia i krwi
I zapełnił ją grobami – biada! – od granic do granic...
Jasna Polsko, dziś jesteś ciemnym cmentarzem mojego narodu;
Na którym przeblýska tylko dłoń żydowskiej zemsty...

Jak przybywają do Ściany Płaczu⁹⁴
Bracia moi, aby słuchać gruchania gołębi Szechiny⁹⁵,
Tak przybędą również pod pomnik getta w mieście,

Które jak feniks podniosło się z popiołów...
Życzę ci, abyś zadziwiła świat swoim geniuszem,
Na którym spoczywać będzie łaska nieba i ziemi.

Warszawa, listopad 1959 [1960]

---

⁹³ Golem – potwór, legendarna istota, ulepiona z gliny przez praskiego rabina Maharala (Je-huda Loew ben Becalel, 1520-1609), w którą tchnął on życie z pomocą jednego z imion Boga. W języku jidysz to również synonim osoby bezmyślnej, tępej lub okrutnej.

⁹⁴ Zob. przypis 20.

⁹⁵ Zob. przypis 29.

דוד ספֿאַרד

פוילן

ס'איז שווער מיט האַרבסטן פוילישע זיך צו געזעגענען
ווען ביימער זענען אָנגעטאָן אין קרוינען גילדענע
און פֿעלדער ליגן אויסעגשפּרייט אין מידער זאַטקייט
אויף קישנס פּוכענע פֿון זון
און שטראַלן אויס פֿון זיך מילדע שיין
ווי פֿרויען אין די ערשטע שעהען נאָך געבורט.

וועמען וועלן אלולדיקע ווינטן⁹⁶
אויסדערציילן איצט אויף מאַמע-לשון
דעם עלנט פֿון פֿאַרוואַרלאַזטע בית-עלמינס?
מיט וועמען וועלן איצטער ייִדיש רעדן
וועלדער פוילישע
און ליכטנדיקע בלאָע טייכן
ווי לבנות?

מחנות ייִדן
ווי צעפּלאַשעטע געיאָגטע פייגל
לויפֿן אָן מיט אימה אין מיין חלום.
ריסן אויף די נעכט
ווי בליצן בעת אַ שטורעם –
און איך בין נישט אין שטאַנד
צו ריכטן זייער טראָט
מיט עפעס-וואָס קומען זיי אַנטקעגן.
כ'גיי אַרום אַליין
אין נעפּלדיקע טעג פֿאַרלוירן
און ווי אַ ווונד
טריפֿט מיין האַרץ מיט בלוט אויף אַלע וועגן.

⁹⁶ See note 8.

Dawid Sford

Polska

Trudno rozstawać się z polską jesienią
Gdy drzewa odziane w złote korony
A pola leżą zmęczone sytością
Na puchowych poduchach słońca
Promieniejąc łagodnym blaskiem
Jak kobiety w pierwszych chwilach po porodzie.

Komu elulowe wiatry⁹⁶
Opowiedzą teraz w jidysz
O samotności porzuconych cmentarzy?
Z kim będą teraz rozmawiać po żydowsku
Polskie lasy
I błękitne rzeki
Świetliste jak księżycy?

Tłumy Żydów
Jak ścigane ptaki w popłochu
Nadciągają ze strachem do mojego snu.
Przecinając noce
Jak błyskawica w czasie burzy –
A ja nie potrafię
Wskazać im drogi,
Z czymkolwiek wyjść im naprzeciw.
Idę sam
Zagubiony w mglistych dniach
I jak rana
Serce moje krwawi na wszystkich drogach.

---

⁹⁶ Zob. przypis 8.

אָ, לאַנד פֿון מיין געבוירן
 מעגן דינע האַרבסטן שיינע מער נישט העלן
 אויף די אָבל-שוועלן
 פֿון מיין אינגעוואַלגערט הויז –
 סײַ-ווי איז שוין אַזוי באַשערט
 אַז אומגיין זאָל מיין שאַטן באַרוועס
 אין די חורבֿות
 פֿון דיין הייליקער און געשענדטער ערד
 דורך יעדן דור און יעדער צײַט
 ביז אין דער אייביקײַט.

וואַרשע, האַרבסט 1968 [1972]

Kraju mojego urodzenia
Twoje piękne jesienie już nie będą się złościć
Na żałobnych progach
Mojego zburzonego domu –
Wszak już postanowiono
Że cień mój będzie błdził boso
Po ruinach
Twojej ziemi świętej i zhańbionej
W każdym pokoleniu i w każdym czasie
Aż na wieki.

Warszawa, jesień 1968 [1972]

קלמן סעגאל

געזעגענונג

כ'פֿארלאַז דײַך, ערד – עס האָט מיין כבוד מיך פֿון דיר פֿאַרטריבן –
דעם הימל, וואָס כ'האַב אין אים אַזוי פֿיל מאָל געזוכט בטחון,
דעם טײַך – אויף זײַנע כוואַליעס כ'האַב דעם ערשטן פֿערז פֿאַרשריבן,
דאָס גרינע בערגל וווּ כ'פֿלעג די שפורן פֿון מיין עבֿר זוכן
אין די חרובֿע מצבֿות⁹⁷ אויף דעם אַלטן בית-הקברֿים,
דעם ווינט – ער פֿליסטערט דאָרט ביז היינט קאָפּיטלעך תהילים
און טראָגט פֿאַרשעמטע בלעטלעך פֿון מיין טאַטנס ספֿרים
און פֿאַרמעטלעך פֿאַרבלוטיקטע פֿון זײַנע תפֿילין⁹⁸.

ווי קאָן איך אונדזער שטאַט, מיין הייליק שטעטלע פֿאַרגעסן,
אַז ס'קלינגט נאָך איצטער איבער אים אַ בת-קול פֿון כל-גדרי⁹⁹ –
די אויסגעברענטע ווענט פֿון בית-המדרש אין געסל:
אַ מאָנומענט פֿון צער אינמיטן טויטן מידבר.
באַהערש ס'געוויין. פֿאַרבײַט אויף שוויגעניש די קללה,
ווייל אויב דו שעלטסט די ערד, וווּ זאָל די קללה פֿאַלן?
עס זענען דאָך מיט אונדזער בלוט געהייליקט אַלע וועגן פֿונעם גלות
און זידן וועלן לאַנג נאָך דאָרט די טרערן ייִדישע אין אַלע קוואַלן.

מײַדאַנעקס פֿיאלקעס, מאָרגאַריטקעס אויף די אַשן מײַנע –
אין געסלעך וואַרשעווער: אַבֿלדיקע שאַטנס פֿון די מכבאים¹⁰⁰,

⁹⁷ See note 75.

⁹⁸ See note 37.

⁹⁹ *Kol Nidre* (Hebrew: “all vows”), the opening prayer for the Feast Day of Atonement (*Yom Kippur*), which implores God’s forgiveness for all the unfulfilled promises the Jews made during the year.

¹⁰⁰ Maccabees, Hashmonees, the leaders of the Jewish revolt against the Seleucids (167-160 BC), who were of priestly lineage and later became the high priests of the Temple in Jerusalem and kings of Judea (142-37 BC). See note 52.

Kalman Segal

Pożegnanie

Tracę cię, ziemio – moja godność kazała mi odejść od ciebie –
Od nieba, w którym tyle razy szukałem nadziei,
Od rzeki, na której falach zapisałem pierwszy wiersz,
Od zielonego wzgórza, gdzie śladów mojej przeszłości szukałem
Na zniszczonych macewach⁹⁷ starego cmentarza,
Od wiatru, który do dziś szepcze psalmy,
Rozrzucając zbezczeszczone karty świętych ksiąg mojego ojca
I zakrwawione zwoje jego tefilin⁹⁸.

Czyż mógłbym zapomnieć o naszym mieście, o moim świętym miasteczku,
Nad którym jeszcze teraz rozbrzmiewa niebiańska *Kol nidre*⁹⁹ –
Gdzie spalone ściany bożnicy w ulicze
Są jak pomnik bólu pośród martwej pustyni.
Powstrzymaj płacz. Obróć klątwę w milczenie,
Bo jeśli przeklniesz ziemię, gdzie padnie twoje przekleństwo?
Wszak każda droga na tej ziemi uświęcona jest naszą krwią
I długo jeszcze żydowskie łzy będą się mieszać z nurtem obcych źródeł.

Fiołki Majdanka, margerytki na popiołach moich bliskich –
W warszawskich uliczkach żałobne cienie Machabeuszy¹⁰⁰,

---

⁹⁷ Zob. przypis 75.

⁹⁸ Zob. przypis 37.

⁹⁹ *Kol nidre* (hebr. wszystkie ślubowania) – modlitwa otwierająca święto Dnia Pojednania (*Jom Kipur*), będąca prośbą do Boga o wybaczenie Żydom wszelkich poczynionych w danym roku, lecz niespełnionych obietnic.

¹⁰⁰ Machabeusze, Hasmoneusze – wywodzący się z rodu kapłańskiego przywódcy żydowskiego powstania przeciw Seleucydom (167-160 r. p.n.e.), a następnie arcykapłani Świątyni Jerozolimskiej i królowie Judei (142-37 p.n.e.). Zob. przypis 52.

דראָטן פֿון אַשווענטשנים און אין קעלץ די שטיינער –
 וואָס איז די ערד דען שולדיק, אַז ס'הערשן דאָ שאַקאלן, קראָען
 און אַז אומשטערבלעך זענען דאָ די פֿינצטערע געשפענסטער,
 אַז ס'שפּייט מיט סם דער ליגנער, מערדער און באַטריגער –
 פֿאַרהאַק די טיר, צום לעצטן מאָל פֿאַרמאָך דאָס פֿענצטער.
 פֿאַרשפּילט? באַזיגט? און ווער איז דאָ דער זיגער?

דער מאַמעס וויגליד און דער קדיש נישט דערזאָגטער,
 מיין ליבשאַפֿט און מיין צאָרן, טוי און ווערבעס, שאַפענס אומעט
 וואָס אַ טונקלע כמאַרע טרייבט און יאָגט אים:
 דאָס וואָס כ'לאָז דאָ איבער. דאָס וואָס כ'נעם אויף תמיד.

[1979]

Druty Oświęcimia i kieleckie kamienie –
Cóż winna jest ziemia, że żądzą nią szakale, kruki
I że ciemne upiory są tutaj nieśmiertelne,
Że kłamca, morderca i oszust trucizną pluje –
Zatrzaśnij drzwi, po raz ostatni zamknij okno.
Przeegrany? Pokonany? I kto jest tutaj zwycięzcą?

Kołysanka matki i kadysz niedokończony,
Moja miłość i mój gniew, rosa i wierzby, smutek Chopina,
Za którym ciągnie się ciemna chmura:
To, co tutaj pozostawiam. To, co zabieram na zawsze.

[1979]

משה שקלאר

צו פוילן

1

מײן ביטע וועגן אָפּזאָגן זיך
פֿון פּוילישער בירגערשאַפֿט

די ערד די פּוילישע, וואָס האָט אין זיך אַרײַנגעזאַפֿט
אַזוי פֿיל ייִדיש בלוט און טרערן,
געוועזן איז מיר נאָענט,
ווי דעם אייגן לײַב דאָס העמד.
נאָר איצט איך וויל מער נישט צו דיר געהערן,
וויל האָסט געצווונגען מיך
צו זײַן בײַ זיך אין הויז,
ווי אין דער פֿרעמד;
וויל דו האָסט ווידער אויפֿגעשטעלט צווישן מיר און שכן
די אַלטע שנאה-וואָנט.
איך זאָג זיך אָפּ.
כ'וויל מער נישט זײַן קיין בירגער פֿונעם לאַנד.

דײַן אָדלער, מיט און אָן דער קרוין,
מיר שטעכט איצט אין די אויגן,
נאָר איך האָב אויסגעלערנט זיך
דעם רוקן מער נישט בויגן,
אָן אויסגעגלייכטער – שטאַלץ דעם קאָפּ פֿאַרהויבן.
איך גיי אַוועק
און דו שמיר אויס אַליין זיך אינעם דרעק
וואָס האָסט געוואָרפֿן טאָג און נאַכט
אין מײַנע שויבן.
זאָל זען די גאַנצע וועלט דײַן שאַנד.
איך זאָג זיך אָפּ.
כ'וויל מער נישט זײַן קיין בירגער פֿונעם לאַנד.

Mojsze Szklar

Do Polski

1

Mój wniosek
o zrzeczenie się obywatelstwa polskiego

Ziemio polska, która tak bardzo nasiąkłaś
Żydowską krwią i łzami,
Byłaś mi bliska,
Niczym ciału koszula.
Lecz teraz nie chcę do ciebie należeć,
Bo zmusiłaś mnie,
Abym u siebie
Czuł się niczym obcy;
Bo znowu wzniosłaś między mną a sąsiadem
Stary mur nienawiści.
Zrzekam się.
Nie chcę już być obywatelem tego kraju.

Twój orzeł – w koronie czy bez –
Kłuje mnie teraz w oczy,
Ale ja nauczyłem się
Nie zginać więcej karku
I wyprostowany – dumnie wznoszę głowę.
Odchodzę,
A ty sama kąp się w brudzie,
Którym rzucałaś dniem i nocą
W moje okna.
Niechaj cały świat zobaczy twoją hańbę.
Zrzekam się.
Nie chcę już być obywatelem tego kraju.

פֿון מיין האַרצן כ'וועל פֿאַרטרייבן די נאָסטאַלגיע;
 דינע לאַנדשאַפֿטן – פֿון מיין זכרון.
 אפֿילו דעם גערויש פֿון וואַלד און טיך,
 וואָס האָט באַצויבערט מינע קינדער-יאָרן.
 כ'וועל זיך באַמיען צו פֿאַרגעסן,
 ווי מען פֿאַרגעסט דעם פֿאַראַיאַרעדיקן שניי.
 ווייל דו האָסט שוין געזאָרגט דערפֿאַר,
 אַז אַלץ פֿאַרשטעלן זאָל דער וויי
 פֿון די פֿאַרשאַפֿטע ווונדן
 וואָס גליען מיט אַ פֿייערדיקן בראַנד.
 איך זאָג זיך אָפּ.
 כ'ווייל מער נישט זיין קיין בירגער פֿונעם לאַנד.

ווייל דו האָסט אין פֿאַלשן אינטערעס פֿון פֿאַלשן ברודער –
 דיין גרויסן שכן –
 געוואַלט מיין פֿאַלק פֿאַרניכטן
 אויף זיין שטיקל פֿרייער ערד,
 און שפעטער, מיט פֿאַלשע טרערן, וויינען נאָך אים,
 און אפֿשר צינדן יאָרצייט-ליכטער,
 ווי נאָך די געטאָ-העלדן,
 וועמענס נאָמען האָסט נישט איין מאָל
 שוין באַדעקט מיט שאַנד.
 איך זאָג זיך אָפּ
 איך זאָג זיך אָפּ,
 כ'ווייל מער נישט זיין קיין בירגער פֿונעם לאַנד.

[1975]

Przegnam z serca nostalgię,
A z pamięci twoje krajobrazy.
Nawet szum lasu i rzeki,
Który oczarował moje dzieciństwo.
Postaram się zapomnieć,
Jak zapomina się rzeczy nieważne.
Ty zadbałaś już o to,
Aby wszystko przesłoniła boleść
Doznanych ran,
Które palą żywym ogniem.
Zrzekam się.
Nie chcę już być obywatelem tego kraju.

Bo w interesie fałszywego brata –
Twojego wielkiego sąsiada –
Chciałaś zniszczyć mój naród
Na tym kawałku wolnej ziemi,
A później fałszywymi łzami płakałaś po nim
I może nawet zapaliłaś świecę pamięci
Jak po bohaterach getta,
Których imiona już nieraz
Okryłaś hańbą.
Zrzekam się,
Zrzekam się,
Nie chcę już być obywatelem tego kraju.

[1975]

דוד ספֿאַרד

בענקשאַפֿט

איבער אַלע גרענעצן געהיימע
 קומט צו מיר די ווייסל אַלע נאַכט צו שווימען
 מיט טויזנטער באַקאַנטע פנימער
 אין איר בלאַען שפיגל
 מיט טויזנטער באַקאַנטע שטימען
 נאָר ס'איז מיט וויי מין טיר פֿאַרזיגלט.

ריסט זי זיך אַרײַן
 ווי לבנה שײַן
 אין מין צימער.
 אויף די שױבן זיך צעשימערט.
 און אירע כּוואַליעס רוישן שטום
 מיט בענקנדיקע לידער.

זעץ איך לעבן איר זיך אומעטיק אַנידער
 און נעם מיט ליבשאַפֿט זי אַרום.

ירושלים, 1971 [1972]

Dawid Sford

Tęsknota

Przez wszystkie tajemne granice
Każdej nocy przy pływa do mnie Wisła
Z tysiącem znanych mi twarzy
W błękitnym zwierciadle
Z tysiącami znanych mi głosów
Ale moje drzwi zamknięte bólem.

Wdziera się
Jak blask księżyca
Do mojego pokoju.
Migocze w szybach.
A jej fale głucho szumią
Tęsknymi pieśniami.

Siadam smutny obok
I obejmuję ją z miłością.

Jerozolima, 1971 [1972]

* * *

* * *

דוד ספֿארד

דער לעצטער פֿונק

האָסט אויפֿגעהויבן
 דעם פֿרוכט¹⁰¹ פֿון דער נאָכט.
 מיין גלויבן
 וואָס האָט דעם לעצטן פֿונק באַוואַכט –
 דערמאָרדעט ביי דעם טויער.
 און די זינגענדיקע פֿייגל
 מינע טרויער
 אכזריותדיק פֿאַרטריבן
 פֿון די צווייטנדיקע צווייגן
 אין די פֿינצטערע תהומען
 פֿון דעם טויטן ים פֿון טרויער
 אויף כסדרדיקע שווייגן.

איז ווי אַן איינזאַמער בעל-תפֿילה
 בלויז פֿאַרבליבן
 דער בעל-תשובה מיין זכרון
 וואָס בלעטערט אָן שום זינען
 די אויסגעדאַוונטע שוין יאָרן
 פֿון אַלץ וואָס איז געווען
 און קאָן אפֿילו
 זיך אַליין
 שוין דאָרט נישט געפֿינען.

וואַרשע, מערץ 1968 [1972]

¹⁰¹ *Parokhet* (Hebrew: “veil”), in the synagogue: a decorated veil, hung on the altar closet (*aron ha-kodesh*), containing the Torah scrolls.

Dawid Sfard

Ostatnia iskra

Podniosłeś
Parochet¹⁰¹ nocy.
Moja wiara
Która strzegła ostatniej iskry –
Zamordowana przy bramie.
A śpiewające ptaki
Moje marzenia
Bezlitośnie przepłoszone
Z kwitnących gałęzi
W ciemne otchłanie
Martwego morza smutku
Na wieczne milczenie.

Jak samotny mąż na modlitwie
Pozostała jedynie
Moja skruszona pamięć
Która wertując bez celu
Wymodlone lata
Wszystkiego co było
Już nawet nie może
Samej siebie
Tam odnaleźć.

Warszawa, marzec 1968 [1972]

---

¹⁰¹ *Parochet* (hebr. zasłona) – w synagodze lub bożnicy zdobiona zasłona, wieszana na szafie ołtarzowej (*aron ha-kodesz*), zawierającej zwoje Tory.

Biogramy twórców

Pejsach BINECKI (1912-1966) – poeta, prozaik, reportażysta z Białegostoku. Odebrał tradycyjne wykształcenie żydowskie, po czym podjął w młodym wieku pracę w fabryce i związał się z ruchem robotniczym, za co spędził sześć lat w więzieniu. Podczas II wojny światowej przebywał w ZSRR, pracując w kołchozie i kopalni. W 1946 roku wrócił do Polski i osiedlił się w Łodzi, skąd w 1949 roku wyjechał na stałe do Izraela. Zadebiutował w 1937 roku lirykami osobistymi i rewolucyjnymi w białostockim „Indzl”; drukował prasie polskiej, sowieckiej i izraelskiej. Pisał głównie o budowie komunistycznego świata oraz o Zagładzie. Opublikował: *A fencter cu der welt* (Łódź 1948), *Lider* (Warsze 1957), *Ojsdojer* (Tel Awiw 1963), *Hemszech* (Tel Awiw 1966).

Nochem Bomze (1906-1954) – poeta i prozaik z Sasowa we wschodniej Galicji. Kształcił się w chederze oraz polsko-żydowskim gimnazjum we Lwowie. Zadebiutował w 1929 roku poezją publikowaną w prasie. W latach 1929-1931 należał do lwowskiej grupy literackiej Cusztajer. We wrześniu 1939 roku przedostał się z Warszawy do Lwowa, po czym w 1941 roku został wcielony do Armii Czerwonej. Zdemobilizowany po siedmiu miesiącach przebywał w Uzbekistanie i Taszkencie. W 1945 roku wrócił do Łodzi, gdzie pełnił funkcję sekretarza redakcji „Idisze Szriftn”. Pod koniec 1946 roku wyjechał do Paryża, gdzie mieszkał do roku 1948, po czym osiedlił się na stałe w Nowym Jorku. Opublikował: *In di teg fun der woch* (Lemberg 1929), *Borwese trit* (Warsze 1936), *A gast in farnacht* (Warsze 1939), *Ibergang* (Lemberg–Kijew 1941), *A chasene in harbst* (Nju Jork 1949), *Ejbik blijen wet der trojm* (Nju Jork 1955). W Zagładzie stracił najbliższą rodzinę.

Paltiel Cybulski (1903-1967) – poeta z Warszawy. Kształcił się w chederze oraz jeszywie, uczył się również sam, pracując jako robotnik. Wojnę spędził w ZSRR, skąd wrócił do Polski w 1946 roku. Do roku 1949 mieszkał we Wrocławiu, po czym osiadł na stałe w Warszawie. Ukończył studia na uniwersytetach we Wrocławiu i w Warszawie, a następnie podjął pracę w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego. Debiutował na łamach „Folks-Sztyme”; publikował w prasie polskiej, amerykańskiej, francuskiej i izraelskiej. Krytycy chwalili obrazowość jego wierszy, w których dużo miejsca poświęcał tematyce żydowskiej, zwłaszcza Zagładzie. Wydał: *Hemszech* (Warsze 1964), *Dermonung* (Warsze 1967). W Zagładzie stracił rodziców i rodzeństwo.

Chaim Lejb Fuks (1897-1984) – literat i dziennikarz z Łodzi. Studiował w jeszywach, a także samodzielnie zgłębiał nauki świeckie. W międzywojniu był współzałożycielem

łódzkiej grupy pisarzy oraz jej przedstawicielem w oddziale Związku Pisarzy i Dziennikarzy Żydowskich (ZPiDŻ) w tym mieście. Jako działacz syjonistycznego ruchu robotniczego w latach 1936-1938 mieszkał w Palestynie. W okresie wojny przebywał w ZSRR, skąd wrócił w 1946 roku do Łodzi. Opuścił Polskę dwa lata później, osiedlając się na pięć lat w Paryżu, by w 1953 roku przenieść się na stałe do Nowego Jorku. W Paryżu był współzałożycielem oraz wiceprzewodniczącym Związku Ocalonych Pisarzy Żydowskich, a w Nowym Jorku (od 1959) członkiem Zarządu jidyszowej sekcji Pen Clubu. W 1915 roku zadebiutował poezją na łamach łódzkiej „Folksblat”. Pisał dla najbardziej poczytnych periodyków w Polsce oraz poza granicami kraju, był redaktorem wielu tytułów prasowych. Również po wojnie aktywnie publikował w wielu czasopismach w Polsce (w jidysz i po polsku) oraz za granicą. Swoje teksty zamieszczał także w licznych księgach pamięci. Jest autorem wielu prac naukowych (np. na temat żydowskiego życia literackiego Łodzi), a także ponad 3 tysięcy artykułów biograficznych do *Leksikon fun der najer jidiszer literatur*. Tworzył poezję przenikniętą duchem głębokiej religijności. Opublikował: *Dursztike lemer* (Łódź 1926), *Zingt mir di welt* (Łódź 1936), *Bar Gioras lecturer weg* (Łódź 1939), *Szo fun lid* (Paryż 1951), *Di teg nejgn di kep* (Nowy Jork 1969), *Łódź szel male* (Tel Awiw 1972), *Zunfargang* (Hajfe 1972), *Der achter himl* (Nowy Jork 1974), *Cu di himlen aroff* (Montreal 1982). W Zagładzie stracił matkę, dwie siostry, teściów oraz wielu członków bliższej i dalszej rodziny.

Chaim GRADE (1910-1982) – poeta i prozaik pochodzący z Wilna. Studiował w jeszywach, był związany z musaryzmem (etycznym ruchem religijnym). Zadebiutował w 1932 roku na łamach żydowskiej prasy wileńskiej. Od początku lat trzydziestych ubiegłego wieku był jednym z filarów grupy literackiej Jung Wilne. W czerwcu 1941 roku uciekł w głąb ZSRR, gdzie spędził resztę wojny. Po repatriacji w roku 1946 na krótko zatrzymał się w Polsce, by po pogromie kieleckim wyjechać do Paryża, gdzie był m.in. przewodniczącym Związku Ocalonych Pisarzy Żydowskich. Od roku 1948 przebywał w Nowym Jorku, współpracując z „Jewish Morning Journal”. Grade opisywał przedwojenne żydowskie Wilno, np. w powieści *Di agune* (Los Angeles 1961), *Der szulhoff* (Nowy Jork 1958); poruszał też rzadki w literaturze jidysz motyw życia studentów jeszywy, np. w autobiograficznym poemacie *Musarnikes* (Wilno 1939) czy w powieści *Cemach Atlas* (t. 1-2, Los Angeles 1967-1968). Dużo miejsca poświęcił także matce, np. w poematach z tomu *Der mames cawoe* (Nowy Jork 1949) czy we wspomnieniach *Der mames szabosim* (Czicago 1955). Wydał także tomy poświęcone pamięci żony i innych ofiar Holokaustu: *Dojres* (Nowy Jork 1945), *Ojf di churwes* (Łódź 1947), *Plejtım* (Buenos Aires 1947), *Szajn fun farloszene sztern* (Buenos Aires 1950), *Majn krig mit Hersz Rasejner* (Jeruzolaim 1969). Ponadto opublikował: *Jo* (Wilno 1936), *Has* (Moskwa 1943), *Farvoksene vegn* (Paryż 1947), *Der mencz fun fajer* (Nowy Jork 1962), *Jeruzolaim szel male un Jeruzolaim szel mate* (Jeruzolaim 1964), *Ojf majn weg cu dir* (Tel Awiw 1969), *Di klojz un di gas* (Nowy Jork 1974), *Der sztumer minjen* (Nowy Jork 1976). W Zagładzie stracił żonę i matkę.

Guta GUTERMAN (1911-?) – poetka pochodząca z Mogielnicy koło Grójca, z rodziny o tradycjach chasydzkich. Kształciła się w szkole ludowej oraz u prywatnych nauczycieli. Do wybuchu II wojny mieszkała w Warszawie, pracując jako robotnica fizyczna, a w roku 1939 uciekła na tereny zajęte przez ZSRR. Do Polski wróciła w 1946 roku, skąd wyemigrowała na stałe do Izraela w roku 1951. Debiutowała na początku lat trzydziestych w warszawskich czasopismach literackich; publikowała w prasie polskiej, sowieckiej i izraelskiej.

Krytycy podkreślali, że jej wiersze, choć czasem słabe formalnie, poruszają głęboko ludzkie problemy, głównie związane z Zagładą. Opublikowała: *Der opgrunt rojszt* (Łódź 1948) oraz *Klore wolks* (Tel Awiw 1971).

Binem HELLER (1908-1998) – wybitny poeta rewolucyjny pochodzący z Warszawy. Otrzymał tradycyjne wykształcenie religijne. Pracował jako robotnik w wytwórni rękawiczek. W latach 1933-1937 należał do Komunistycznej Partii Polski (KPP); a w latach 1937-1939 przebywał w Belgii i Francji. Do Warszawy wrócił w czerwcu 1939 roku, skąd po klęsce uciekł do Białegostoku. Pełnił tam funkcję redaktora działu literackiego w komunistycznym czasopiśmie „Bialstoker Sztern”. Należał do Biura Organizacyjnego Związku Pisarzy Sowieckich w Białymstoku. Lata 1941-1947 spędził na terenie ZSRR, gdzie m.in. brał udział w pracach Żydowskiego Komitetu Antyfaszystowskiego (ŻKA). Do Polski wrócił latem 1947 roku i rozpoczął działalność w żydowskich organizacjach kulturalno-społecznych: był kierownikiem wydziału literatury i sztuki Żydowskiego Towarzystwa Kultury (ŻTK), członkiem Zarządu Głównego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów (TSKŻ) w Polsce, działał w ZPiDŻ, współredagował wychodzące wówczas czasopisma. Ponadto współpracował z wieloma periodykami wydawanymi za granicą. W 1956 roku odwiedził Izrael, Belgię i Francję, publikując w tym czasie kontrowersyjny wiersz *Och, hot men majn lebn mir cebrochn* [Ach, złamano mi życie], który dał początek żywej polemice prasowej na temat skruszonych komunistów. W 1957 roku wyjechał na stałe do Izraela. Debiutował w 1930 roku na łamach „Literarische Tribune” (Łódź); był jednym z przywódców grupy pisarzy proletariackich w Polsce. Współpracował z prasą żydowską w Polsce i za granicą. W jego twórczości dominują dwa tematy – rewolucja oraz Zagłada. Wydał: *Durch krates* (Warsze 1930), *In umru fun teg* (Warsze 1932), *Offn wint* (Warsze 1936), *Lider* (Minsk 1940), *Di erd hot gecitert* (Moskwa 1947), *Der weg off Warsze* (Moskwa 1948), *Friling in Pojln* (Warsze 1950), *Hejmerd* (Warsze 1951), *In undzer cajt*, (Warsze 1954), *Klorkejt* (Warsze 1957), *Bajm rand* (Jeruzolaim 1957), *Naje lider* (Tel Awiw 1964), *Dor un dojer* (Tel Awiw 1967), *A bojm in ownt* (Tel Awiw 1971), *In warszewer geto iz chojdesz nish* (Tel Awiw 1973), *Bichides* (Tel Awiw 1976), *Dos cugezogte wort* (Tel Awiw 1980), *Zej weln ojfstejn* (Tel Awiw 1984), *Der gajst funem szturem* (Tel Awiw 1992). W Zagładzie stracił matkę, siostrę i dwóch braci.

Wolf Hersz IWAN (1912-1976) – poeta i dziennikarz z Krzepic koło Częstochowy. Uczył się w chederze i polskiej szkole ludowej. Od 1928 roku mieszkał w Łodzi. Jako młody człowiek przyłączył się do lewicowych kręgów robotniczych. Po niemieckiej inwazji na Polskę uciekł do Białegostoku, w czasie II wojny przebywał na terenie ZSRR. Do Polski wrócił w roku 1946, osiedlił się w Łodzi. Współpracował z Centralną Żydowską Komisją Historyczną (CŻKH) oraz Żydowskim Instytutem Historycznym (ŻIH). Pisywał dla periodyków w Polsce i za granicą. W 1956 roku opuścił Polskę, by osiedlić się w Izraelu. Debiutował około 1937 roku na łamach „Naje Folksblat”. Publikował w prasie polskiej, sowieckiej, francuskiej, amerykańskiej, kanadyjskiej i izraelskiej. Wydał: *In lojff fun teg* (Łódź 1938), *Off hejmischer erd* (Warsze 1950). W Zagładzie stracił rodziców oraz brata.

Icechok JANASOWICZ (1909-?) – pisarz z Jeżowa pod Łodzią. Otrzymał tradycyjną edukację religijną, uczył się także w polskiej szkole ludowej. W latach 1925-1939 miał się rozmaitych zajęć, działając jednocześnie w żydowskim ruchu robotniczym w Łodzi. W 1939 roku uciekł do Białegostoku, a w czerwcu 1941 w głąb ZSRR. Po zakończeniu wojny wrócił do Polski,

osiedlił się w Łodzi. W 1948 roku wyjechał do Paryża, gdzie działał w Związku Ocalonych Pisarzy Żydowskich, w sekcji jidysz Pen Clubu oraz w Żydowskim Kongresie Kultury (ŻKK). Latem 1952 roku wyjechał do Argentyny. Był tam sekretarzem argentyńskiego oddziału Ogólnosiwiatowego ŻKK, a także wiceprzewodniczącym Związku Pisarzy Żydowskich im. H.D. Nomberga. Od 1972 roku mieszkał w Izraelu. Zadebiutował w roku 1928; publikował w prasie polskiej, francuskiej, amerykańskiej, argentyńskiej i izraelskiej. Był redaktorem wielu książek jubileuszowych poświęconych pamięci wybitnych literatów żydowskich, a także książek pamięci (np. Księgi pamięci Ratna). Opublikował: *Rojchike fartogn* (Łódź 1933), *Sztilkejt* (Łódź 1938), *Bafrajung* (Moskwa 1941), *A sztub in sztetl* (Paryż 1951), *Dos psomim-biksl un andere dercejlungen* (Tel Awiw–Buenos Aires 1979). W książce *Mit jidische szrajber in Rusland* (Buenos Aires 1959) opisał tragedię Żydów w ZSRR podczas wojny.

Mojsze KNAPHAJS (1910-?) – poeta i prozaik z Warszawy. Wykształcony w chederze i jesziwie, studiował lingwistykę. Za prokomunistyczne sympatie więziony w latach 1934–1935. Okres II wojny światowej spędził w ZSRR, do Polski wrócił w roku 1946. Od 1948 roku w Paryżu, a od 1950 na stałe w Argentynie. Debiutował na początku lat trzydziestych; publikował w prasie polskiej, sowieckiej, francuskiej, argentyńskiej i izraelskiej. Był także redaktorem kilku czasopism ukazujących się w międzywojennej Warszawie. Opublikował: *Wajse frimorgns* (Warsze 1931), *Maskes* (Warsze 1931), *Amol iz gewen a majse* (Warsze 1939), *Lirisze baladn* (Moskwa 1940), *Azoi iz dos lebn* (Minsk 1941), *Blut far blut* (Moskwa 1946), *Megiles Jid* (Warsze 1948), *Lewone-kricher* (Paryż 1951), *100 soneten* (Buenos Aires 1957), *A jingl fun Warsze* (Buenos Aires 1960–1961), *Esrej harugei-malches in warszewer geto* (Buenos Aires 1968), *Balades fun majn chorewer hejm* (Buenos Aires 1968), *Di geszichte fun a buch a plejt* (Buenos Aires 1976), *A guf un neszome in kinstleriszn werk* (Buenos Aires 1978). Przez krytyków uważany za liryka o talencie narracyjnym. W Zagładzie stracił matkę, dwie siostry i dwóch braci z rodzinami, a także liczne rodzeństwo rodziców wraz z ich bliskimi.

Rochl KORN (1898–1982) – poetka i prozaiczka z Podlisk we wschodniej Galicji. Uczyła się w szkole ludowej oraz pobierała prywatne lekcje polskiego. Do 1939 roku mieszkała w Przemyślu, a po wybuchu wojny niemiecko-rosyjskiej uciekła w głąb ZSRR. W 1946 roku wróciła do Polski, gdzie na krótko osiedliła się w Łodzi, następnie w roku 1948 wyjechała na stałe do Montrealu. Zadebiutowała w roku 1918 opowiadaniem w polskojęzycznym „Nowym Dzienniku”, po czym w proteście przeciw pogromom po zakończeniu I wojny światowej zmieniła język wypowiedzi artystycznej na jidysz. Publikowała w prasie polskiej, sowieckiej, amerykańskiej, izraelskiej, kanadyjskiej i in. Wydała: *Dorf* (Wilno 1928), *Erd* (Warsze 1935), *Rojter mon* (Warsze 1937), *Hejm un hejmlozikejt* (Buenos Aires 1948), *Baszertkejt* (Montreal 1949), *Dercejlungen* (Montreal 1957), *Fun jener zajt lid* (Tel Awiw 1962), *Lider un erd* (Tel Awiw 1966), *Di gnod fun wort* (Tel Awiw 1968), *Ojf der szarf fun a rege* (Tel Awiw 1972), *Farbitene wor* (Tel Awiw 1977). Korn zajmuje wysokie miejsce w literaturze jidysz, a jej twórczość jest reprezentowana w licznych antologiach nie tylko w tym języku. Była laureatką licznych nagród i odznaczeń, m.in. The H. Leivick Prize (1972) i The Manger Prize of the State of Israel (1974). W swojej twórczości, którą cechuje liryzm oraz skondensowana obrazowość, dużo miejsca poświęciła nietypowej dla literatury żydowskiej tematyce wiejskiej i swoim związkom z ziemią. W Zagładzie straciła matkę, dwóch braci oraz męża.

Mendel MAN (1916-1975) – poeta, prozaik, eseista z Płońsk. Uzyskawszy wykształcenie podstawowe w polskiej szkole, kontynuował naukę w warszawskiej państwowej szkole plastycznej. Okres wojny spędził w ZSRR, gdzie został zmobilizowany do Armii Czerwonej, z którą zdobył Berlin. W 1945 roku wrócił do Polski i osiedlił się w Łodzi, gdzie pracował przy organizacji szkolnictwa żydowskiego jako członek Komitetu Żydowskiego. Po pogromie kieleckim wyjechał do Regensburga, a następnie w 1948 roku do Izraela. W roku 1954 osiedlił się w Tel Awiwie, gdzie objął funkcję sekretarza czasopisma „Di Goldene Kejt”. Zmarł w Paryżu, gdzie mieszkał od 1961 roku. Jako pisarz zadebiutował w roku 1938; publikował na łamach prasy polskiej i zagranicznej. Został nagrodzony licznymi nagrodami literackimi, a wiele jego prac przełożono na inne języki. Opublikował: *Di sztilkejt mont* (Łódź 1945), *Jerusze* (Regensburg 1947), *Offgewachte erd* (Tel Awiw 1953), *In a farworloztn dorf* (Buenos Aires 1954), *Baj di tojern fun Moskwe* (Nju Jork 1956), *Nacht iber Gluszino* (Tel Awiw 1957), *Baj der Wajsl* (Tel Awiw 1958), *Di gas fun blijendike mandlen* (Buenos Aires 1958), *Dos faln fun Berlin* (Nju Jork 1960), *Dos hojz cwiszn derner* (Tel Awiw 1960), *Al naharojs Pojln* (Buenos Aires 1962), *Kerner in midber* (Pariz 1965), *Menczn fun Tenguszej* (Tel Awiw 1970), *Der szwarcer demb* (Pariz 1969), *Fun Golan biz Szarm a-Szejch* (Tel Awiw 1973), *Di jidisz-pojlisze milchome* (Tel Awiw 1978).

Lejb MORGENTOJ (właśc. Honen-Lejb Sapożnik; 1905-1979) – poeta i prozaik z Pińska na Polesiu. Uczęszczał do chederu oraz hebrajsko-jidyszowej szkoły ludowej, po czym pracował jako szewc. Podczas II wojny światowej przebywał w ZSRR, skąd powrócił do Polski w 1947 roku, osiedlił się początkowo w Łodzi, a następnie w Warszawie. Od 1957 roku mieszkał w Izraelu. Zadebiutował w roku 1927, jego poemat *Off der polesjer erd* [Na poleskiej ziemi] (Pinsk–Warsze 1937) wywołał duże zainteresowanie krytyki. Publikował w prasie polskiej, sowieckiej, amerykańskiej, francuskiej, izraelskiej i in. Wydał: *Undzer polesjer himlen* (Minsk 1941), *Ruinen in zun* (Łódź 1949), *Baj der arbet kling dos lid* (Warsze 1950), *Aldos gut far ajch* (Warsze 1957), *Car un frejdn* (Tel Awiw 1968). W Zagładzie stracił ojca, dwóch braci i siostrę wraz z rodzinami.

Lejb OLICKI (1895 [1897]-1975) – prozaik, bajkopisarz, poeta z Turzyska koło Kowla na Wołyniu. Otrzymał tradycyjne wykształcenie religijne oraz wykształcenie ogólne. Pracował jako nauczyciel w szkołach Centralnej Żydowskiej Organizacji Szkolnej (Centrale Jidische Szul Organizacje; CISZO) w Turzysku i Warszawie. Zadebiutował w 1924 roku prozą, której tematem było życie Żydów pod niemiecką okupacją w czasie I wojny światowej i w pierwszych latach po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. We wrześniu 1939 roku uciekł do Kowla, gdzie został aresztowany i deportowany w 1941 roku do Baszkirii. Tam pracował w obozie pracy przymusowej, a następnie w latach 1942-1945 w szpitalu wojskowym. W roku 1945 przybył do Moskwy, gdzie rozpoczął działalność w żydowskiej sekcji Związku Patriotów Polskich (ZPP) w Rosji. Do Polski wrócił w 1946 roku, osiedlił się w Łodzi, a od 1949 roku mieszkał w Warszawie, gdzie pracował w wydawnictwie Idisz Buch na stanowisku redaktora. Pod koniec 1959 roku zamieszkał na stałe w Izraelu. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych ubiegłego wieku tłumaczył Puszkina i Kryłowa, publikując jednocześnie własne bajki, opowiadania, powieści i wiersze: *In an okupirtn sztetl* (Warsze 1924), *In szajn fun flamen* (Wilne–Warsze 1927), *Meszojlim far klejn un grojs* (Warsze 1929), *Gerangl* (Warsze 1932), *Der zun antkegn* (Warsze 1933), *Huntman* (Warsze 1937), *Went hohn ojern* (Warsze 1938), *Der mencz wet gut zajn* (Łódź 1947), *Durch tojt cum lebn*

(Buenos Aires 1949), *Meszojlim-buch* (Łódź 1949), *Menczn in klem* (Warsze 1951), *Mitn ponem cu der zun* (Warsze 1952), *Opklejb* (Warsze 1953), *Dodie Kowal* (Warsze 1955), *Zogt di welt a moszl* (Warsze 1956), *Folkstimleche baladn* (Warsze 1957), *Menczn fun majn sztetl* (Warsze 1958), *Majn harc-rajze* (Tel Awiw 1960), *Szparunes in harc* (Tel Awiw 1962), *Fun ejgenem feldz* (Tel Awiw 1964), *Wor in wern. Naje Isroel lider* (Tel Awiw 1967), *Jesziwe-lajt* (Tel Awiw 1968), *Ojf di randn fun Tanach* (Tel Awiw 1969), *Cum zun in cochole* (Tel Awiw 1969), *In szajn un szotn fun ejgenem bojm* (Tel Awiw 1970), *Wolinier Jidn* (Tel Awiw 1973), *Fun hejm un fun der fremd* (Tel Awiw 1976), a także z najmłodszym bratem Matesem: *Lider cu a bruder* (Tel Awiw 1964). W Zagładzie stracił średniego brata Borecha.

Elie (Eliasz) RAJZMAN (1904 [1906]-1975) – poeta z Kowla (lub Ratna) na Wołyniu. Kształcił się w chederze, a wykształcenie świeckie zdobył jako samouk. Pracował w zawodzie cholewkarza w Ratnie. Po zajęciu polskich Kresów przez Związek Sowiecki we wrześniu 1939 roku został zmobilizowany do dwuletniej służby wojskowej w Armii Czerwonej, po czym znalazł się w głębi ZSRR. Po ataku Niemiec na Rosję sowiecką w czerwcu 1941 roku został zwolniony ze służby wojskowej, po czym podjął pracę w swoim zawodzie w mieście Gubachy na Uralu. Po powrocie do Polski w 1946 roku zamieszkał początkowo we wsi w powiecie Choszczno koło Szczecina, a w marcu 1949 roku wraz z drugą żoną Marią (Miriam Jezierską) zamieszkał w Szczecinie, gdzie podjął pracę jako rękawicznik w spółdzielni rzemieślniczej. Debiutował około 1930 roku w warszawskiej gazecie „Folkscajtung”; jego wiersze ukazywały się czasopismach żydowskich na całym świecie. Opublikował: *Felder grinen* (Warsze 1950), *Ch'hob farflancet a bojm* (Warsze 1954), *Alejn mit zich* (Warsze 1959), *Ich hob zich ojsgetrojmt a zun* (Warsze 1963), *Di szprach fun dajne ojgn* (Warsze 1967), *Lider* (Warsze 1966), *Widerklagen* (Warsze 1974). W Zagładzie stracił rodziców, siostrę, pierwszą żonę i syna.

Hadasa RUBIN (1906 [1912]-2003) – poetka i działaczka kulturalna z Jampola koło Krzemieńca na Ukrainie. Ukończyła polską szkołę średnią. Jako działaczka ruchu komunistycznego została osadzona w krzemienieckim więzieniu. Lata trzydzieste ubiegłego wieku spędziła w Wilnie, gdzie rozpoczęła karierę poetycką, publikując w prasie subtelny lirykę osobistą oraz poezję rewolucyjną. W jidysz zadebiutowała w 1931 roku na łamach „Wilner Tog”, a od 1934 roku była związana z grupą artystyczno-literacką Jung Wilne. Po napaści Niemiec na ZSRR uciekła na do Kirgizji. Do Polski wróciła około 1946 roku, osiadła w Szczecinie. W latach 1948-1952 pełniła funkcję przewodniczącej szczecińskiego oddziału TSKŻ, w 1953 roku przeprowadziła się do Warszawy, gdzie w latach 1956-1959 była członkiem kolegium redakcyjnego miesięcznika „Idisze Szriftn”. W roku 1960 wyemigrowała do Izraela. Publikowała na łamach prasy jidyszowej Polski, ZSRR, Izraela i in. Opublikowała: *Majn gas iz in fener* (Warsze 1953), *Wejtik un frejd* (Warsze 1955), *Trit in der nacht* (Warsze 1957), *Fun mencz cu mencz* (Tel Awiw 1964), *In cugwint* (Tel Awiw 1981), *Ejdertog* (Tel Awiw 1988) oraz *Rajst op niszt di blum* (Tel Awiw 1995).

Kalman SEGAL (1917-1980) – prozaik, poeta, publicysta i dziennikarz radiowy z Sano-ka. Kształcił się w polskiej szkole powszechnej oraz w polskim gimnazjum. Związany był z młodzieżowym ruchem komunistycznym. Po wybuchu II wojny światowej przedostał się do ZSRR, gdzie został aresztowany i zesłany na Kołymę. Do Polski powrócił w 1946 roku. Na przełomie 1946 i 1947 roku przebywał w obozie dla uchodźców żydowskich w Linzu

w Austrii, gdzie zadebiutował jako literat na łamach prasy w języku jidysz. Debiut w języku polskim przypadł na rok 1956. Po powrocie do Polski zamieszkał w Katowicach. Od 1952 roku pracował w katowickiej redakcji Polskiego Radia. W 1969 roku wyemigrował do Izraela, gdzie pracował jako dziennikarz w sekcji jidysz radia Kol Israel. W jego twórczości przewijają się trzy zasadnicze tematy: życie sztetla, Zagłada oraz problemy z tożsamością w powojennym świecie. Opublikował w jidysz: *Lider* (Warsze 1952), *Cu majn najer hejm* (Warsze 1953), *Friling baj majn tir* (Warsze 1955), *Getraje libe* (Warsze 1960), *Szejd-wegn* (Warsze 1962), *A sztetl bajm Son* (Warsze 1965), *Der tajwl in sztetl* (Warsze 1967), *Alejnkejt* (Jeruzolaim 1977), *Gezegegnung* (Jeruzolaim 1979), *Wu szmeterlingn szwebn* (Jeruzolaim 1981) oraz 18 tomów prozy i poezji w języku polskim. W Zagładzie stracił brata.

Dawid SFARD (1903-1981) – poeta, krytyk literacki, wydawca literatury jidysz, działacz kulturalny z Turzyska na Wołyniu, tam też uczęszczał do chederu. Studiował filozofię w Polsce i Francji (w 1931 roku obronił doktorat). W 1932 roku wrócił do Warszawy, a w 1933 wstąpił do KPP. Był sekretarzem organizacji partyjnej przy ZPiDŻ. Po wybuchu wojny uciekł do Białegostoku, gdzie został wiceprzewodniczącym tamtejszego oddziału Związku Pisarzy Sowieckich oraz pracował w redakcji gazety „Bialistoker Sztetn”. Po ataku Niemiec na ZSRR w czerwcu 1941 roku wyjechał do Kazachstanu. W 1944 roku przebywał w Moskwie, gdzie wszedł w skład prezydium ZPP. Był także członkiem Komitetu Organizacyjnego Żydów Polskich. Do Polski powrócił w październiku 1946 roku. Aktywnie działał na rzecz odrodzenia żydowskiej kultury w powojennej Polsce: był członkiem CKŻP, wiceprzewodniczącym ZPiDŻ, sekretarzem generalnym ŻTK, sekretarzem Zarządu Głównego TSKŻ w Polsce (do 1962 roku, potem był jego członkiem), redaktorem miesięcznika literackiego „Idisze Szriftn” oraz kierownikiem literackim wydawnictwa Idisz Buch. W styczniu 1969 roku po antysemickiej nagonce, która była następstwem wydarzeń marcowych, wyemigrował do Izraela. Jako poeta zadebiutował w roku 1923, po czym związał się z grupą twórców lewicowych. W wierszach poruszał głównie problemy społeczne oraz postulował konieczność rewolucji proletariackiej, jednak pod koniec życia zerwał z komunizmem i skupił się na wątkach metafizycznych oraz losach polskich Żydów. Opublikował: *Wegn cegejn zich* (Warsze 1933), *Lider* (Warsze 1957), *A zegl in wint* (Warsze 1961), *Borwese trit* (Warsze 1966), *Brenendike bleter* (Tel Awiw 1972), *Szpacirn in der nacht* (Tel Awiw 1979), a także prozę, prace krytyczno-literackie i wspomnienia *Mit zich un mit andere. Ojtobiografie un literarisze esejen* (Jeruzolaim 1984). W Zagładzie stracił pierwszą żonę, matkę i siostrę z całą jej rodziną.

Mojsze SZKLAR (właśc. Szklarek; ur. 1920) – poeta i dziennikarz z Warszawy. Po ukończeniu chederu pracował jako włókniarz, jednocześnie dokształcając się na kursach literatury i psychologii. II wojnę światową spędził w ZSRR, pracując w hucie stali. Po powrocie do kraju w 1946 roku został zatrudniony jako dziennikarz w prasie żydowskiej, był m.in. sekretarzem redakcji „Folks-Sztyme” oraz członkiem kolegium redakcyjnego „Idisze Szriftn”. Publikował również w żydowskiej prasie ZSRR, Stanów Zjednoczonych i Izraela. Od 1968 roku przebywa w Stanach Zjednoczonych. Twórczość poetycką rozpoczął w młodym wieku (początkowo do szuflady), debiutując w roku 1947 na łamach „Ojfgang”. Opublikował: *Ruinen un rusztowanies* (Warsze 1951), *Tegleche mi* (Warsze 1954), *Bleterfal* (Warsze 1959), *Poszete werter* (Warsze 1962), *Farszpetikter friling* (Warsze 1966), *In dimjen farzigt* (Tel Awiw 1975), *In cwiszn grin* (Tel Awiw 1981), *Lid un lebn* (Tel Awiw 1988),

Moln di amoln (Tel Awiw 1997). Jest laureatem wielu nagród literackich w Stanach Zjednoczonych i Izraelu.

Jeszaie Szpigel (1906-1990) – poeta i prozaik z Łodzi. Otrzymał tradycyjne wykształcenie religijne, kształcił się też w żydowskim gimnazjum oraz uzupełniał wiedzę samodzielnie. Pod koniec lat dwudziestych otrzymał posadę nauczyciela w szkołach CISZO, a od roku 1933 pracował jako księgowy. Po wybuchu wojny znalazł się w łódzkim getcie, gdzie został zatrudniony w biurze Gminy Żydowskiej. Brał udział w życiu literackim getta, wiele wówczas tworzył. Przed wysiedleniem do Auschwitz oraz do obozu pracy w Saksonii zdołał ukryć w jednej z piwnic getta swoje utwory, z których po wojnie odzyskał jedynie część, a resztę odtworzył z pamięci. W latach 1948-1950 mieszkał w Warszawie, gdzie pełnił funkcję sekretarza ZPiDŻ. W 1951 roku przeniósł się do Izraela. Debiutował w roku 1922 na łamach „Łodzer Folksblat”, publikował później w prasie polskiej i zagranicznej. Wydał: *Mitn ponim cu der zun* (Łódź 1930), *Malches geto* (Łódź 1947), *Sztern ibern geto* (Paryż 1948), *Menczn in thom* (Buenos Aires 1949), *Un geworn iz licht* (Warszawa-Łódź 1949), *Licht funem opgrunt* (Nowy Jork 1952), *Wint un worclen* (Nowy Jork 1955), *Di brik* (Tel Awiw 1963), *Flamen fun der erd* (Tel Awiw 1966), *Sztign cum himl* (Tel Awiw 1966), *Sztern lajchtn in thom* (Tel Awiw 1976), *Himlen nochn szturem* (Tel Awiw 1984). Wiele miejsca poświęcił Zagładzie, pisał również o życiu odrodzonego Izraela. Został uhonorowany licznymi nagrodami, m.in. The Manger Prize of the State of Israel. W Zagładzie stracił żonę, córeczkę, rodziców i siostry.

Awrom Zak (1891-1980) – poeta, prozaik i felietonista z miasteczka Indura koło Grodna na Białorusi. Kształcił się w chederze i jesziwie oraz doksztatcał się samodzielnie. Jako żołnierz armii rosyjskiej brał udział w walkach I wojny światowej. Od 1919 roku mieszkał w Warszawie, gdzie był wieloletnim członkiem Zarządu ZPiDŻ. W okresie międzywojennym działał w ruchu lewicowych syjonistów. W grudniu 1939 roku uciekł do Grodna, które znajdowało się wówczas pod okupacją sowiecką. Tam mianowano go dyrektorem literackim teatru żydowskiego. W lipcu 1940 roku został aresztowany przez NKWD i na rok osadzony w więzieniu, a potem zesłany do obozu w tajdze pod kręgiem polarnym. Wolność odzyskał w sierpniu 1941 roku jako obywatel polski; resztę wojny spędził w azjatyckich republikach ZSRR, gdzie pracował na czarno jako stróż nocny, nosiwoda, pastuch w kolchozie itp. W kwietniu 1946 roku wrócił do Łodzi. Jakiś czas pełnił funkcję sekretarza ZPiDŻ i żydowskiego Pen Clubu. Pod koniec lata 1948 roku wyjechał do Paryża, gdzie objął funkcję przewodniczącego Związku Ocalonych Pisarzy Żydowskich oraz wiceprzewodniczącego jidyszowej sekcji Pen Clubu. W roku 1952 osiadł na stałe w Buenos Aires, gdzie został wybrany na wiceprzewodniczącego Związku Pisarzy Żydowskich im. H.D. Nomberga oraz członkiem egzekutywy argentyńskiego oddziału Ogólnoświatowego KKŻ. Debiutował w roku 1908 na łamach prasy wileńskiej; w okresie międzywojennym był członkiem redakcji dziennika „Der Moment”. Publikował w prasie polskiej, francuskiej, amerykańskiej, argentyńskiej i izraelskiej. Wydał: *Akordn* (Grodno 1918), *Reges fun trojm* (Warszawa 1919), *Cwiszn fir went* (Warszawa 1920), *Unter di fligl fun tojt* (Warszawa 1921), *In szotn* (Warszawa 1922), *Di churwe un der palac* (Warszawa 1923), *Zumer-cholem* (Warszawa 1932), *Unter hejmisze himlen* (Warszawa 1926), *Fonie ganew* (Warszawa 1929), *Di froj fun sztot* (Warszawa 1931), *Mit asz ojfn kop* (Łódź 1947), *Jorn in wandern* (Buenos Aires 1949), *Cwiszn szotns* (Paryż 1950), *In umru fun jorn* (Buenos Aires 1954), *Knecht zenen mir gewen* (Buenos Aires 1956), *Ojif szliachn fun hefker*

(Buenos Aires 1958), *Off fremder erd* (Buenos Aires 1962), *In onhejb fun a friling* (Buenos Aires 1962), *Off wegn fun gojrl* (Buenos Aires 1964), *In kinigrafch fun jidiszn wort* (Buenos Aires 1966), *Fun hejsn asz* (Buenos Aires 1967), *Gewen a jidisz Pojln* (Buenos Aires 1968), *Off sztile wegn* (Buenos Aires 1971), *In opshejn fun dojres* (Buenos Aires 1973), *Unter di fligl fun tojt. Fonje ganew* (Tel Awiw 1982). Ponad to wydał: *Churbm. Antologie* (Buenos Aires 1970), *Plejtim cwiszn fajern* (Buenos Aires 1971), *Ojsgeworclte un ajngeworclte* (Buenos Aires 1971). Jego twórczość była tłumaczona na wiele języków. W Zagładzie stracił matkę, siostrę, żonę i synka.

Mojsze ZALCMAN (1909-?) – poeta z rodziny chasydzkiej z Opatowa pod Kielcami. Otrzymał tradycyjne wykształcenie religijne w chederze oraz jesziwie. Do wybuchu wojny pracował jako kupiec w Łodzi. W czasie wojny przebywał w ZSRR. Do Polski wrócił w 1946 roku, po czym wyjechał do Izraela. Debiutował w roku 1931 na łamach łódzkiej „Naje Folksblat”; publikował w jidyszowej prasie polskiej i izraelskiej. Wydał m.in. *Zunike teg* (Warsze 1954).

Jankew (Jakub) ZONSAJN (1914-1963) – poeta, prozaik i publicysta z Łukowa koło Siedlec. Otrzymał tradycyjne wykształcenie w chederze oraz jesziwie. Od 1930 roku mieszkał w Warszawie. Po napaści niemieckiej na Polskę we wrześniu 1939 roku uciekł do Wilna. W czasie wojny przebywał w ZSRR, skąd wrócił do Polski w roku 1947. Jako literat zadebiutował w prasie warszawskiej w 1932 roku. Publikował w jidyszowej prasie polskiej i amerykańskiej. Przekładał poezję jidysz na język polski, opublikował również szereg własnych książek: *Profesor Szwarcsztejn* (Warsze 1950), *Der racjonalizator Icchok Fetner* (Warsze 1953), *Wort un nign* (Warsze 1959), *Junger winter* (Warsze 1964). Był także autorem sztuk teatralnych *Frejlech in sztetl* oraz *Herszele Ostropolier*, wystawianych na deskach Państwowego Teatru Żydowskiego w Warszawie. W Zagładzie stracił matkę, ojca, trzy siostry i brata oraz całe grono ciotek i wujów wraz z ich najbliższymi rodzinami.

Rejzl ŻYCHLIŃSKA (1910-2001) – poetka z Gąbina. Ukończyła polską szkołę ludową, otrzymała również prywatne wykształcenie. W latach 1934-1935 pracowała jako dyrektorka domu dziecka we Włocławku, lata 1936-1939 spędziła w Warszawie, skąd po inwazji niemieckiej na Polskę uciekła do ZSRR, gdzie przebywała w Kazaniu. Tam urodził się jej syn. Po powrocie do Polski w 1947 roku mieszkała przez krótki czas w Łodzi i na Dolnym Śląsku. W 1948 roku wyjechała do Paryża, a następnie w 1951 roku osiadła w Nowym Jorku. Tam początkowo pracowała w fabryce, po czym studiowała biologię i literaturę w City College. Debiutowała w 1928 roku na łamach prasy (warszawska „Klejne Fokscajtung”); publikowała w jidyszowej prasie polskiej, francuskiej, izraelskiej i in. Była jedną z najbardziej oryginalnych poetek lirycznych, mistrzynią miniatury. Opublikowała: *Lider* (Warsze 1936), *Der regn zingt* (Warsze 1939), *Cu lojtere bregn* (Łódź 1948), *Szwajgendike tirn* (Nju Jork 1962), *Harbstike skwern* (Nju Jork 1969), *Di nowember-zun* (Nju Jork 1977), *Naje lider* (Nju Jork 1993). W Zagładzie straciła matkę oraz rodzeństwo wraz z ich rodzinami.

Biographical notes on the Authors

Pesakh BINETSKI (1912-1966), a poet, writer, and journalist from Białystok. He received a traditional Jewish education. Then, at an early age, he began to work in a factory and became involved in the labor movement, for which he spent six years in prison. During World War II he stayed in the Soviet Union, working in a collective farm and a mine. In 1946 he returned to Poland and settled in Łódź, from where he emigrated to Israel in 1949. He made his literary debut in 1937 with personal and revolutionary poems in Białystok's *Indzl*. His works were published in the Polish, Soviet, and Israeli press. He wrote mainly about the Holocaust and the creation of the Communist world. Works published: *A fentster tsu der velt* (Łódź 1948), *Lider* (Varshe 1957), *Oysdoyer* (Tel Aviv 1963), *Hemshekh* (Tel Aviv 1966).

Nokhem BOMZE (1906-1954), a poet and prose writer from Sasów in eastern Galicia. Bomze was educated in a cheder and a Polish-Jewish high school in Lviv. He made his debut in 1929 with poetry published in the press. In 1929-1931 he belonged to the "Tsushtayer" literary group in Lviv. In September 1939, Bomze fled from Warsaw to Lviv. In 1941 he was drafted into the Red Army. Demobilized after seven months, he stayed in Uzbekistan and Tashkent. In 1945 he returned to Łódź, where he served as the editorial assistant for *Yidishe Shriftn*. In late 1946 he moved to Paris, where he lived until 1948, then settled permanently in New York. Works published: *In di teg fun der vokh* (Lemberg 1929), *Borvese trit* (Varshe 1936), *A gast in farnakht* (Varshe 1939), *Ibergang* (Lemberg-Kiyev 1941), *A khasene in harbst* (Nyu York 1949) and *Eybik bliyen vet der troym* (Nyu York 1955). He lost his immediate family in the Holocaust.

Paltyel TSIBULSKI (1903-1967), a poet from Warsaw. Educated in a cheder and a yeshiva, he also studied on his own, at the same time working as a laborer. He spent World War II in the Soviet Union, from where he returned to Poland in 1946. He lived in Wrocław until 1949, and later settled in Warsaw. He graduated from universities in Wrocław and Warsaw, and then found employment at the Ministry of Higher Education. He made his debut in *Folks-Shtime*, and published in the Polish, American, French, and Israeli press. Critics praised the imagery of his poems, which often deal with Jewish topics, especially the Holocaust. Works published: *Hemshekh* (Varshe 1964), *Dermomung* (Varshe 1967). He lost his parents and siblings in the Holocaust.

Khayim Leyb FUKS (1897-1984), a writer and journalist from Łódź. He attended yeshivas and studied secular subjects on his own. In the interwar period, he co-founded a group of writers in Łódź and represented them in the city's branch of the Association of Jewish

Writers and Journalists. As an activist in the Zionist labor movement, he lived in Palestine in 1936-1938. During World War II, he stayed in the Soviet Union, from where he returned to Łódź in 1946. He left Poland two years later, settling for five years in Paris, and moved permanently to New York in 1953. He was a co-founder and vice-president of the Association of Yiddish Holocaust Survivor Writers in Paris, and (since 1959) a member of the Board of the Yiddish PEN Club section in New York. In 1915 he made his poetic debut in Łódź's *Folksblat*. He wrote (in Polish and in Yiddish) for the most popular Polish and foreign periodicals and edited several newspapers. His articles were published in numerous memorial books. He is the author of many papers (e. g. on the literary life of the Jewish Łódź) and over 3000 biographical articles for the *Leksikon fun der nayer yidisher literatur*. His poetry is imbued with deep religiosity. Works published: *Durshtike lemer* (Lodz 1926), *Zingt mir di velt* (Lodz 1936), *Bar Gioras letster veg* (Lodz 1939), *Sho fun lid* (Pariz 1951), *Di teg neygn di kep* (Nyu York, 1969), *Lodz shel male* (Tel Aviv 1972), *Zunfargang* (Hayfe 1972), *Der akhter himl* (Nyu York, 1974), *Tsu di himlen aroyf* (Montreal 1982). He lost his mother, two sisters, parents-in-law, and many members of the near and extended family in the Holocaust.

Khayim GRADE (1910-1982), a poet and writer from Vilnius. He studied in yeshivas and was associated with Musar (an ethical religious movement). He made his debut in 1932 in the Jewish press in Vilnius. In the early 1930s he became one of the pillars of the "Yung Vilne" literary group. In June 1941 he fled to the Soviet Union, where he spent the rest of the war. After repatriation in 1946, he stopped briefly in Poland, but moved to Paris after the Kielce pogrom. There, among other things, he was the president of the Association of Yiddish Holocaust Survivor Writers. From 1948 on, he lived in New York, working for *Jewish Morning Journal*. Grade described the pre-war Jewish Vilnius, for example, in the novels *Di agune* (Los Andzheles 1961) and *Der shulhoyf* (Nyu York, 1958). He also wrote of yeshiva student life – a rare theme in Yiddish literature – for example, in the autobiographical poem *Musarnikes* (Vilne 1939) and in the novel *Tsemakh Atlas* (v. 1-2, Los Andzheles 1967-1968). He devoted much of his work to his mother, for example, in the poetry volume *Der mames tsavoe* (Nyu York 1949), and in the memoirs *Der mames shabosim* (Tshikago 1955). He also published volumes dedicated to the memory of his wife and other victims of the Holocaust: *Doyres* (Nyu York 1945), *Oyf di khurves* (Lodz 1947), *Pleytim* (Buenos Aires 1947), *Shayn fun farloshene shtern* (Buenos Aires 1950), *Mayn krig mit Hersh Raseyner* (Yerusholaim 1969). The other published works: *Yo* (Vilne 1936), *Has* (Moskve 1943), *Farvoksene vegn* (Pariz 1947), *Der mentsh fun fayer* (Nyu York 1962), *Yerusholaim shel male un Yerusholaim shel mate* (Yerusholaim 1964), *Oyf mayn veg tsu dir* (Tel Aviv 1969), *Di kloyz un di gas* (Nyu York, 1974), *Der shtumer minyen* (Nyu York 1976). He lost his wife and mother in the Holocaust.

Guta GUTERMAN (1911-?), a poet born in Mogielnica near Grójec to a Hasidic family. She studied in an elementary school and with private teachers. Until the outbreak of World War II she lived in Warsaw, working as a laborer, and in 1939 fled to the territory occupied by the Soviet Union. She returned to Poland in 1946, but emigrated permanently to Israel in 1951. She made her debut in the early 1930s in Warsaw literary journals, and published in the Polish, Soviet and Israeli Yiddish press. Critics point out that her poems, though sometimes weak formally, deal with fundamental human problems, mainly related to the Holocaust. Works published: *Der oprunt roysht* (Lodz 1948), and *Klore volkns* (Tel Aviv 1971).

Binem HELLER (1908-1998), an eminent revolutionary poet from Warsaw. He received a traditional religious education and later worked as a laborer in a glove factory. In 1933-1937, Heller belonged to the Polish Communist Party, and from 1937 to 1939 he lived in Belgium and France. He returned to Warsaw in June 1939, from where he fled to Białystok after the German invasion of Poland. He worked there as the editor of the literary section of the Communist magazine *Bialistoker Shtern*. He belonged to the Organization Bureau of the Union of Soviet Writers in Białystok. From 1941 to 1947 he stayed in the Soviet Union, where he was active in the Jewish Anti-Fascist Committee. He returned to Poland in the summer of 1947 and started working in Jewish cultural and social organizations as the head of the department of literature and art in the Jewish Cultural Society (*Żydowskie Towarzystwo Kultury*), a member of the Board of the Social-Cultural Association of Jews in Poland (*Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce*). He was also an active member of the Association of Jewish Writers and Journalists, and co-edited various magazines published in Poland. Furthermore, Heller cooperated with a number of periodicals issued abroad. In 1956 he visited Israel, Belgium, and France, and published the poem "Oh, hot men mayn lebn mir tsebrokhn" (Oh, my life has been broken), which gave rise to a lively press debate over repentant Communists. In 1957 he emigrated to Israel. He made his debut in 1930 in the *Literarische Tribune* (in Łódź) and became one of the leaders of proletarian writers in Poland. He cooperated with the Jewish press in Poland and abroad. His work is dominated by two themes: revolution and the Holocaust. Works published: *Durkh krates* (Varshe 1930), *In umru fun teg* (Varshe 1932), *Oyfn vint* (Varshe 1936), *Lider* (Minsk 1940), *Di erd hot getsitert* (Moskve 1947), *Der veg oyf Varshe* (Moskve 1948), *Durkh shotn un shayn* (Lodz 1948), *Friling in Poyln* (Varshe 1950), *Heymerd* (Varshe 1951), *In undzer tsayt*, (Varshe 1954), *Klorkeyt* (Varshe 1957), *Baym rand* (Yerusholaim 1957), *Naye lider* (Tel Aviv 1964), *Dor un doyer* (Tel Aviv 1967), *A boym in ovnt* (Tel Aviv 1971), *In varshever geto iz khoydesh nish* (Tel Aviv 1973), *Bikhides* (Tel Aviv 1976), *Dos tsugezogte vort* (Tel Aviv 1980), *Zey veln oyfshteyn* (Tel Aviv 1984), *Der gayst funem shturem* (Tel Aviv 1992). He lost his mother, sister, and two brothers in the Holocaust.

Volf Hersh IVAN (1912-1976), a poet and journalist from Krzepice near Częstochowa. He studied in a cheder and in a Polish elementary school. In 1928 he settled in Łódź. As a young man, he joined left-wing labor circles. After the German invasion of Poland, he fled to Białystok. During World War II Ivan lived in the Soviet Union. He returned to Poland in 1946 and settled in Łódź. He cooperated with the Central Jewish Historical Commission (Centralna Żydowska Komisja Historyczna) and the Jewish Historical Institute (*Żydowski Instytut Historyczny*). He wrote for periodicals in Poland and abroad. In 1956 Ivan left Poland to settle in Israel. He made his debut around 1937 in *Naye Folksblat*. He published in the Polish, Soviet, French, American, Canadian and Israeli press. Works published: *In loyf fun teg* (Lodz 1938), *Oyfheymisher erd* (Varshe 1950). He lost his parents and brother in the Holocaust.

Yitskhok YANASOVITSH (1909-?), a writer from Jeżów near Łódź. He received a traditional religious education, but also studied in a Polish elementary school. In 1925-1939 he performed a variety of jobs, at the same time actively participating in the Jewish labor movement in Łódź. In 1939 he fled to Białystok and in June 1941 to the Soviet Union. After the war he returned to Poland and settled in Łódź. In 1948 he moved to Paris, where he was

active in the Association of Yiddish Holocaust Survivor Writers, the Yiddish PEN Club, and the Congress for Jewish Culture. In the summer of 1952 he left for Argentina, where he became a branch secretary of the World Congress for Jewish Culture and vice-president of the H.D. Nomberg Association of Jewish Writers. From 1972 on, he lived in Israel. He made his debut in 1928 and published in the Polish, French, American, Argentinean and Israeli press. He was the editor of several Holocaust memorial books (e.g. the Memorial Book of Ratno) as well as of many jubilee books devoted to the memory of outstanding Jewish writers. Works published: *Roykhike fartogn* (Łódź 1933), *Shtilkeyt* (Łódź 1938), *Bafrayung* (Moskve 1941), *A shub in shtetl* (Pariz 1951), *Dos psomim-biksl un andere dertseylungen* (Tel Aviv–Buenos Aires 1979). In *Mit yidishe shrayber in Rusland* (Buenos Aires 1959) he described the tragedy of Jews in the Soviet Union during the World War II.

Moshe KNAPHEYS (1910–?), a poet and writer from Warsaw. Educated in a cheder and a yeshiva, he also studied linguistics. Imprisoned for pro-Communist sympathies in 1934–1935. He survived World War II in the Soviet Union and returned to Poland in 1946. In 1948 Kapheys moved to Paris, and in 1950 he settled permanently in Argentina. He debuted in the early 1930s, and published in the Polish, Soviet, French, Argentinean, and Israeli press. He was also the editor of several periodicals appearing in the interwar period in Warsaw. Works published: *Vayse frimorgns* (Varshe 1931), *Masks* (Varshe 1931), *Amol iz gewen a mayse* (Varshe 1939), *Lirishe baladn* (Moskve 1940), *Azoy iz dos lebn* (Minsk 1941), *Blut far blut* (Moskve 1946), *Megiles Yid* (Varshe 1948), *Levone-krikher* (Pariz 1951), *100 soneten* (Buenos Aires 1957), *A yingl fun Varshe* (Buenos Aires 1960–1961), *Esrey harugey-malkhes in varshever geto* (Buenos Aires 1968), *Balades fun mayn khorever heym* (Buenos Aires 1968), *Di geshikhte fun a buch a pleyt* (Buenos Aires 1976), *A guf un neshome in kinstlerishn verk* (Buenos Aires 1978). Critics consider Knapheys a lyricist with narrative talent. He lost his mother, two sisters, and two brothers with their families, as well as his parents' numerous siblings and their families in the Holocaust.

Rokhl KORN (1898–1982), a poet and prose writer from Podliski in eastern Galicia. She studied in a Polish elementary school and took private Polish lessons. Until 1939 she lived in Przemyśl, and after the outbreak of the German-Russian war in June 1941 fled to the Soviet Union. In 1946 she returned to Poland, where she briefly settled in Łódź, but emigrated to Montreal in 1948. She made her debut in 1918 with a short story published in the Polish-Jewish *Nowy Dziennik* but later changed her language of artistic expression to Yiddish, in protest against pogroms after the end of World War I. Her works were published in the Yiddish press in Poland, the Soviet Union, the United States, Israel, Canada, and other countries. Works published: *Dorf* (Vilne 1928), *Erd* (Varshe 1935), *Royter mon* (Varshe 1937), *Heym un heymlozikeyt* (Buenos Aires 1948), *Bashertkeyt* (Montreal 1949), *Dertseylungen* (Montreal 1957), *Fun yener zayt lid* (Tel Aviv 1962), *Lider un erd* (Tel Aviv 1966), *Di gnod fun vort* (Tel Aviv 1968), *Oyf der sharf fun a rege* (Tel Aviv 1972), *Farbitene vor* (Tel Aviv 1977). Korn is highly regarded in Yiddish literature, and her work is represented in numerous anthologies, not only in the original language. She received numerous awards and distinctions, such as The H. Leivick Prize (1972) and The Manger Prize of the State of Israel (1974). Her work is characterized by lyricism and condensed imagery. She wrote a great deal on the countryside – an unusual theme in Jewish literature – and on her relationship with the land. Korn lost her mother, two brothers, and husband in the Holocaust.

Mendel MAN (1916-1975), a poet, novelist and essayist from Płońsk. Having received an elementary education in a Polish school, he went on to study in a state art school in Warsaw. During World War II he stayed in the Soviet Union, where he was drafted into the Red Army and took part in the capture of Berlin. In 1945 he returned to Poland and settled in Łódź, where he helped organize Jewish education as a member of the Jewish Committee. After the Kielce pogrom, he moved to Regensburg and then, in 1948, to Israel. In 1954 he settled in Tel Aviv, where he became the editorial assistant for the journal *Di Goldene Keyt*. From 1961 until his death, he lived in Paris. He made his debut as a writer in 1938 and published in the Polish and foreign Yiddish press. He was awarded numerous literary prizes, and many of his works have been translated into other languages. Works published: *Di shtilkeyt mont* (Lodz 1945), *Yerushe* (Regensburg 1947), *Oyfgevakhete erd* (Tel Aviv 1953), *In a farvorloztn dorf* (Buenos Aires 1954), *Bay di toyern fun Moskv*e (Nyu York 1956), *Nakht iber Glushino* (Tel Aviv 1957), *Bay der Vaysl* (Tel Aviv 1958), *Di gas fun bliyendike mandlen* (Buenos Aires 1958), *Dos faln fun Berlin* (Nyu York 1960), *Dos hoyz tsvishn derner* (Tel Aviv 1960), *Al naharoy's Poyln* (Buenos Aires 1962), *Kerner in midber* (Pariz 1965), *Mentshn fun Tengushey* (Tel Aviv 1970), *Der shvartser demb* (Pariz 1969), *Fun Golan biz Sharm a-Sheykh* (Tel Aviv 1973), *Di yidish-poylishe milkhome* (Tel Aviv 1978).

Leyb MORGENTROY (real name: Honen-Leyb Sapozhnik; 1905-1979), a poet and prose writer from Pińsk in Polesie. He attended a cheder and a Hebrew-Yiddish elementary school. Then he worked as a shoemaker. During World War II Morgentroy lived in the Soviet Union and returned to Poland in 1947, initially settling in Łódź and then in Warsaw. From 1957 on, he lived in Israel. He made his debut in 1927, and his epic poem *Oyf der polesyer erd* [In the land of Polesie] of 1937 (Pinsk–Varshe) aroused great critical interest. His works were published in the Yiddish press in Poland, the Soviet Union, the United States, France, Israel, and other countries. Works published: *Undzer polesyer himlen* (Minsk 1941), *Ruinen in zun* (Lodz 1949), *Bay der arbet kling dos lid* (Varshe 1950), *Aldos gut far aykh* (Varshe 1957), *Tsar un freydn* (Tel Aviv 1968). He lost his father, two brothers, and sister with their families in the Holocaust.

Leyb OLITSKI (1895 [1897]-1975), a prose writer, story-teller, and poet from Turzysk near Kovel in Volhynia. He received a traditional religious education and secular education. He worked as a teacher in schools of the Central Jewish School Organization (Tsentrale Yidishe Shul Organizatsye, TSISHO) in Turzysk and Warsaw. He made his debut in 1924 with novels and stories on the life of Jews during World War I, under German occupation, and during the first years after Poland regained its independence. In September 1939 he fled to Kovel, where he was arrested and deported to Bashkiria in 1941. There, he worked in a forced labor camp and then, from 1942 to 1945, in a military hospital. In 1945 he arrived in Moscow, where he worked for the Jewish section of the Union of Polish Patriots (Związek Patriotów Polskich) in the Soviet Union. He returned to Poland in 1946, initially settling in Łódź, but in 1949 moved to Warsaw, where he worked as an editor for the “Yidish Bukh” publishing house. In late 1959 Olitski settled in Israel. In the 1940s and 1950s, he translated Pushkin and Krylov, while publishing his own fables, short stories, novels, and poems: *In an okupirtn shtetl* (Varshe 1924), *In shayn fun flamen* (Vilne–Varshe 1927), *Meshoylim far kleyn un groys* (Varshe 1929), *Gerangl* (Varshe 1932), *Der zun antkegn* (Varshe 1933), *Huntman* (Varshe 1937), *Vent hobn oyern* (Varshe 1938), *Der mentsh vet gut zayn* (Lodz 1947), *Durkh*

toyt tsum lebn (Buenos Aires 1949), *Meshoylim-bukh* (Lodz 1949), *Mentshn in klem* (Varshe 1951), *Mitn ponem tsu der zun* (Varshe 1952), *Opkleyb* (Varshe 1953), *Dodye Koval* (Varshe 1955), *Zogt di velt a moshl* (Varshe 1956), *Folkstimlekhe baladn* (Varshe 1957), *Mentshn fun mayn shtetl* (Varshe 1958), *Mayn harts-rayze* (Tel Aviv 1960), *Shparunes in hartsn* (Tel Aviv 1962), *Fun eygenem feldz* (Tel Aviv 1964), *Vor in vern. Naye Isroel lider* (Tel Aviv 1967), *Yeshive-layt* (Tel Aviv 1968), *Oyf di randn fun Tanakh* (Tel Aviv 1969), *Tsum zun in tsokhole* (Tel Aviv 1969), *In shayn un shotn fun eygenem boym* (Tel Aviv 1970), *Volinier Yidn* (Tel Aviv 1973), *Fun heym un fun der fremd* (Tel Aviv 1976), and with his younger brother Mates: *Lider tsu a bruder* (Tel Aviv 1964). He lost his middle brother Borekh in the Holocaust.

Elye (Elias) RAYZMAN (1904 [1906]-1975), a poet from Kovel (or Ratno) in Volhynia. Educated in a cheder, he was self-taught in secular subjects. He worked in Ratno as a craftsman making shoe uppers. After the occupation of eastern Poland by the Soviet Union in 1939, he was drafted for a two-year military service in the Red Army, and stationed in a remote region of the Soviet Union. After the German attack on Soviet Russia in June 1941, he was discharged from military service, after which he worked in his trade in Gubakha in the Ural Mountains. After returning to Poland in 1946, Rayzman initially settled in a village in the Choszczno district (near Szczecin), and in March 1949 moved with his second wife Maria (Miriam Jezierska) to Szczecin, where he worked as a glover in a handicraft cooperative. He made his debut around 1930 in the Warsaw newspaper *Folksdaytung*. His poems appeared in Jewish newspapers around the world. Works published: *Felder grinen* (Varshe 1950), *Kh'hob farflantst a boym* (Varshe 1954), *Aleyn mit zikh* (Varshe 1959), *Ikh hob zich oysgetroymt a zun* (Varshe 1963), *Di shprakh fun dayne oygn* (Varshe 1967), *Lider* (Varshe 1966), *Viderklangen* (Varshe 1974). He lost his parents, sister, first wife, and son in the Holocaust.

Hadasa RUBIN (1906 [1912]-2003), a poet and cultural activist from Yampol near Kremenets in Ukraine. She graduated from a Polish high school. As an activist of the Communist movement, she was imprisoned in Kremenets. Rubin spent the 1930s in Vilnius, where she began her career as a poet, publishing subtle personal poems and revolutionary poetry in the press. She made her debut in Yiddish in 1931 in *Vilner Tog*, and in 1934 she became associated with the "Yung Vilne" artistic and literary group. After Germany had invaded the Soviet Union, she fled to the Kyrgyz Republic. She returned to Poland around 1946 and settled in Szczecin. In 1948-1952 she served as the president of the Szczecin branch of the Social-Cultural Association of Jews in Poland, and in 1953 moved to Warsaw, where in 1956-1959 she was a member of the editorial board of the monthly *Yidishe Shriftn*. In 1960 she emigrated to Israel. Her works were published in the Yiddish press in Poland, the Soviet Union, and Israel. Works published: *Mayn gas iz in fener* (Varshe 1953), *Veytik un freyd* (Varshe 1955), *Trit in der nakht* (Varshe 1957), *Fun mentsh tsu mentsh* (Tel Aviv 1964), *In tsugvint* (Tel Aviv 1981), *Eydertog* (Tel Aviv 1988), and *Rayst op nisht di blum* (Tel Aviv 1995).

Kalman SEGAL (1917-1980) – a novelist, poet, and journalist from Sanok. He attended a Polish elementary school and a high school. Segal was associated with the Communist youth movement. After the outbreak of World War II, he fled to the Soviet Union, where he

was arrested and sent to Kolyma. He returned to Poland in 1946. In late 1946 and early 1947 he lived in a DP (Displaced Persons) camp for Jewish refugees in Linz, Austria, where he made his debut as a Yiddish-language writer. His debut in Polish coincided with the political thaw of 1956. After returning to Poland, he lived in Katowice and began working as an editor for the Polish Radio in 1952. In 1969 he emigrated to Israel, where he worked as a reporter for the Yiddish section of Kol Israel Radio. The main themes in his work are the life of the shtetl, the Holocaust, and identity problems in the postwar world. Works published in Yiddish: *Lider* (Varshe 1952), *Tsu mayn nayer heym* (Varshe 1953), *Friling bay mayn tir* (Varshe 1955), *Getraye libe* (Varshe 1960), *Sheyd-vegn* (Varshe 1962), *A shtetl baym Son* (Varshe 1965), *Der tayvl in shtetl* (Varshe 1967), *Aleynkeyt* (Yerusholaim 1977), *Gezegnung* (Yerusholaim 1979), *Vu shmeterlingn shvebn* (Yerusholaim 1981), and 18 collections of stories, novels, and poems in Polish. He lost his brother in the Holocaust.

David SFARD (1903-1981), a poet, literary critic, editor of Yiddish literature, and cultural activist from Turzysk in Volhynia, where he attended a cheder. He studied philosophy in Poland and France, where he got his PhD in 1931. In 1932 he returned to Warsaw, and in 1933 joined the Communist Party of Poland. He was a member of the board of the Association of Jewish Writers and Journalists. After the outbreak of World War II, he fled to Bialystok, where he was the vice-president of the local branch of the Union of Soviet Writers and a member of the editorial board of the newspaper *Bialistoker Shtern*. After Germany attacked the Soviet Union in June 1941, he moved to Kazakhstan. In 1944 Sfarid stayed Moscow, where he joined the executive committee of the Union of Polish Patriots. He was also a member of the Organizing Committee of Polish Jews at the Union of Polish Patriots. He returned to Poland in November 1946. Sfarid actively worked for the revival of Jewish culture in postwar Poland: he was a member of the Central Committee of Polish Jews, vice-president of the Association of Jewish Writers and Journalists, general secretary of the Jewish Cultural Society, secretary (until 1962, then member) of the Board of the Social-Cultural Association of Jews in Poland, editor of the literary magazine *Yidishe Shriftn*, as well as literary director of the "Yidish Bukh" Publishing House and the Jewish Theater in Warsaw. In January 1969, after the anti-Semitic campaign of March 1968, Sfarid emigrated to Israel. He made his debut in 1923, then became involved with a group of left-wing writers. In his poetry, Sfarid mainly raised social problems and called for a proletarian revolution, but by the end of his life he renounced Communism and focused on metaphysical themes and the fate of Polish Jews. Works published: *Vegn tsegeyn zikh* (Varshe 1933), *Lider* (Varshe 1957), *A zegl in vint* (Varshe 1961), *Borvese trit* (Varshe 1966), *Brenendike bleter* (Tel Aviv 1972), *Shpatsirn in der nakht* (Tel Aviv 1979), as well as prose, literary criticism and memoirs *Mit zikh un mit andere* (Yerusholaim 1984). Sfarid lost his first wife, mother, and sister along with her whole family in the Holocaust.

Moshe SHKLAR (real name: Shklarek; born in 1920), a poet and journalist from Warsaw. After graduating from a cheder, he worked in the textile industry and at the same time continued his education with courses in literature and psychology. He spent World War II in the Soviet Union, working in a steel mill. After returning home in 1946, Shklar worked as a journalist in the Jewish press. He was also the editorial assistant for the *Folks-Shtime* and a member of the editorial board of *Yidishe Shriftn*. He published in the Jewish press in the Soviet Union, the United States, and Israel. In 1968 he moved to the United States. Shklar began

writing poetry at an early age (initially for his own pleasure), making his debut in 1947 in the pages of *Oyfgang*. Works published: *Ruinen un rushtovanies* (Varshe 1951), *Teglekhe mi* (Varshe 1954), *Bleterfal* (Varshe 1959), *Poshete verter* (Varshe 1962) *Farshpetikter friling* (Varshe 1966), *In dimyen farzigt* (Tel Aviv 1975), *In tsvishn grin* (Tel Aviv 1981), *Lid un lebn* (Tel Aviv 1988), *Moln di amoln* (Tel Aviv 1997). He has won numerous literary prizes in the USA and Israel.

Yeshaye SHPIGEL (1906-1990), a poet and writer from Łódź. He received a traditional religious education, as well as studied in a Jewish high school, and on his own. In the late 1920s, he was appointed as a teacher in TSISHO schools, and in 1933 he began to work as an accountant. During World War II, Shpigel lived in the Łódź ghetto, where he was employed in the office of the Judenrat. He participated in the literary life of the ghetto, and wrote a great deal during that period. Before his deportation to Auschwitz and to a labor camp in Saxony, Shpigel managed to hide his works in a cellar in the ghetto. He recovered only some of them after the war, and recreated the rest from memory. In 1948-1950 he lived in Warsaw, where he served as the secretary of the Association of Jewish Writers and Journalists. In 1951 he moved to Israel. He made his debut in 1922 in *Lodzer Folksblat*, and later published in the Polish and foreign Yiddish press. Works published: *Mitn ponem tsu der zun* (Lodz 1930), *Malkhes geto* (Lodz 1947), *Shtern ibern geto* (Pariz 1948), *Mentshn in thom* (Buenos Aires 1949), *Un gevorn iz likht* (Varshe-Lodz 1949), *Likht funem opgrunt* (Nyu York 1952), *Vint un vortslen* (Nyu York 1955), *Di brik* (Tel Aviv 1963), *Flamen fun der erd* (Tel Aviv 1966), *Shtign tsum himl* (Tel Aviv 1966), *Shtern laykhtn in thom* (Tel Aviv 1976), *Himlen nokhn shturem* (Tel Aviv 1984). Much of his work is devoted to the Holocaust and to the life of the reborn state of Israel. He won numerous awards, including The Manger Prize of the State of Israel. He lost his wife, little daughter, parents, and sisters in the Holocaust.

Avrom ZAK (1891-1980), a poet, novelist, and columnist from the village of Indura near Grodno in Belarus. He was educated in a cheder and a yeshiva, and studied on his own. Zak fought in World War I as a soldier of the Russian army. In 1919 he settled in Warsaw, where he was for many years a member of the Board of the Association of Jewish Writers and Journalists. In the interwar period he was active in the left-wing Zionist movement. In December 1939 Zak fled to Grodno, which was then under Soviet occupation, and he was appointed as the literary director of the local Jewish theater. In July 1940 he was arrested by the NKVD, spent a year in prison, and was sent to a camp in the taiga inside the Arctic Circle. As a Polish citizen, Zak was released in August 1941 and spent the rest of the war in the Asian republics of the Soviet Union, where he worked illegally as a night watchman, water carrier, shepherd in a collective farm, etc. In April 1946 he returned to Łódź, where for some time he served as the secretary of the Association of Jewish Writers and Journalists and the Yiddish Pen Club. In the late summer of 1948, he moved to Paris, where he became president of the Association of Yiddish Holocaust Survivor Writers and vice-president of the Yiddish PEN Club section. In 1952 he settled in Buenos Aires, where he was elected vice-president of the H.D. Nomberg Association of Jewish Writers and member of the executive of the Argentinean branch of the World Congress for Jewish Culture. He made his debut in 1908 in the Vilnius press, and was a member of the editorial board of the newspaper *Der Moment* in the interwar period. He published in the Polish, French, American, Argentinean, and Israeli Yiddish press. Works published: *Akordn* (Grodne 1918), *Reges fun troyrn* (Varshe 1919), *Tsvishn fir*

vent (Varshe 1920), *Unter di fligl fun toyt* (Varshe 1921), *In shotn* (Varshe 1922), *Di khurve un der palats* (Varshe 1923), *Zumer-kholem* (Varshe 1932), *Unter heymishe himlen* (Varshe 1926), *Fonye ganev* (Varshe 1929), *Di froy fun shtot* (Varshe 1931), *Mit ash oyfn kop* (Łódź 1947), *Yorn in vandern* (Buenos Aires 1949), *Tsvishn shotns* (Pariz 1950), *In umru fun yorn* (Buenos Aires 1954), *Knekht zenen mir geven* (Buenos Aires 1956), *Oyf shliakhn fun hefker* (Buenos Aires 1958), *Oyffremder erd* (Buenos Aires 1962), *In onheyb fun a friling* (Buenos Aires 1962), *Oyffvegn fun goyrl* (Buenos Aires 1964), *In kinigraykh fun yidishn vort* (Buenos Aires 1966), *Fun heysn ash* (Buenos Aires 1967), *Geven a yidish Poyln* (Buenos Aires 1968), *Oyf shtile vegn* (Buenos Aires 1971), *In opsheyn fun doyres* (Buenos Aires 1973), *Unter di fligl fun toyt. Fonye ganev* (Tel Aviv 1982). He also edited: *Khurbm. Antologye* (Buenos Aires 1970), *Pleytim tsvishn fayern* (Buenos Aires 1971), *Oysgevortshte un aynggevortshte* (Buenos Aires 1971). His works were translated into many languages. Zak lost his mother, sister, wife, and little son in the Holocaust.

Moshe ZALTSMAN (1909-?), a poet from a Hasidic family in Opatów near Kielce. He received a traditional religious education in a cheder and a yeshiva. Until the outbreak of World War II he worked as a merchant in Łódź. During the war he stayed in the Soviet Union. He returned to Poland in 1946, then moved to Israel. Zaltsman made his debut in 1931 in Łódź's *Naye Folksblat*. He published in the Polish and Israeli Yiddish press. His published works include *Zunike teg* (Varshe 1954).

Yankev (Jakub) ZONSHAYN (1914-1963), a poet, novelist, and journalist from Łuków near Siedlce. He received a traditional education in a cheder and a yeshiva. In 1930 he settled in Warsaw. After the German invasion of Poland in September 1939, he fled to Vilnius. During the war he stayed in the Soviet Union and returned to Poland in 1947. He made his debut as a writer in the Warsaw press in 1932, and then published in Polish and American Yiddish newspapers. He translated Yiddish poetry into Polish and published a number of his own books: *Profesor Shvartshteyn* (Varshe 1950), *Der ratsyonalizator Itskhok Fetner* (Varshe 1953), *Vort un nign* (Varshe 1959), *Yunger vinter* (Varshe 1964). Zonshayn also wrote the plays *Freylekh in shtetl* and *Hershele Ostropolyer*. He lost his mother, father, three sisters, brother, and numerous aunts and uncles along with their closest relatives in the Holocaust.

Reyzl ZHIKHLINSKI (1910-2001), a poet from Gombin. She finished a Polish elementary school and received a private education. In 1934-1935 she worked as a director of an orphanage in Włocławek. She lived in Warsaw from 1936 until the German invasion of Poland, when, she fled to Kazan in the Soviet Union. Her son was born there. After returning to Poland in 1947, she lived for a short time in Łódź and in Lower Silesia. In 1948 she moved to Paris and then, in 1951, settled in New York, where she initially worked in a factory, and later studied biology and literature at the City College. She made her debut in the press (1928) in Warsaw's *Kleyne Folksdaytung*; later she published in the Yiddish press in Poland, France, Israel, and other countries. She was one of the most original lyrical poets, a master of the miniature. Works published: *Lider* (Varshe 1936), *Der regn zingt* (Varshe 1939), *Tsu loytere breg* (Łódź 1948), *Shvaygendike tirm* (Nyu York 1962), *Harbstike skvern* (Nyu York 1969), *Di november-zun* (Nyu York 1977), *Naye lider* (Nyu York 1993). She lost her mother and siblings along with their families in the Holocaust.

Bibliografia podmiotowa / Primary Sources

- ANTOLOGIA poezji żydowskiej*, wybór, noty i przypisy Salomon Łastik, red. i wstęp Arnold Słucki, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983.
- ASZENDORF Isroel, *Wej un wander* [Ból i wędrówka], Paris: Kultur-Optejlung bajm Džojnt, 1950.
- אשענדאָרף ישראל, וויי און וואַנדער, פאַריז 1950.
- BINECKI Pejsach, *A fencter cu der welt* [Okno na świat], Łódź: Idisz Buch, 1948.
- בינעצקי פסח, אַ פֿענצטער צו דער וועלט, לאָדזש 1948.
- BINECKI Pejsach, *Lider* [Wiersze], Warszawa: Idisz Buch, 1957.
- בינעצקי פסח, לידער, וואַרשע 1957.
- BINECKI Pejsach, *Ojsdojer* [Wytrwałość], Tel Aviv: Tarbut leAm, 1962.
- בינעצקי פסח, אויסדויער, תל-אָבֿיבֿ 1962.
- BOMZE Nochem, *Chasene in harbst* [Wesele jesienia], Nju Jork: Marstin Press, 1949.
- באָמזע נחום, אַ חתונה אין האַרבסט, ניו-יאָרק 1949.
- CYBULSKI Paltiel, *Hemszech* [Kontynuacja], Warszawa: Idisz Buch, 1964.
- ציבולסקי פלטיאל, המשך, וואַרשע 1964.
- CYBULSKI Paltiel, *Dermonung* [Przypomnienie], Warszawa: Idisz Buch, 1967.
- ציבולסקי פלטיאל, דערמאָנונג, וואַרשע 1967.
- EMIOI Isroel [Janowski Izrael Melech], *Benkszaft* [Tęsknota], Warszawa: Idisz Buch, 1957.
- עמיאָט ישראל, בענקשאַפֿט, וואַרשע 1957.
- FUKS Chaim Lejb, *Szo fun lid* [Godzina poezji], Paris: Kultur-Optejlung bajm Džojnt, 1951.
- פֿוקס חיים לייב, שעה פֿון ליד, פאַריז 1951.
- GRADE Chaim, *Ojf di churwes* [Na ruinach], Warszawa: Farlag Dos Naje Lebn, 1947.
- גראַדע חיים, אויף די חורבות, וואַרשע 1947.
- GRADE Chaim, *Szajn fun farloszene sztern* [Błask zgasłych gwiazd], Buenos Aires: Central-Farband fun Pojlisze Jidn in Argentine, 1950.
- גראַדע חיים, שײַן פֿון פֿאַרלאָשענע שטערן, בוענאָס-אַירעס 1950.
- GUTERMAN Guta, *Der opgrunt rojszt* [Otchłan szumi], Łódź: Idisz Buch, 1948.
- גוטערמאַן גוטע, דער אָפּגרונט רוישט, לאָדזש 1948.
- HELLER Binem, *Durch szotn un szajn* [Przez cień i blask], Łódź: Idisz Buch, 1948.
- העלער בינם, דורך שאַטן און שײַן, לאָדזש 1948.
- HELLER Binem, *Friling in Pojln* [Wiosna w Polsce], Warszawa: Idisz Buch, 1950.
- העלער בינם, פֿרילינג אין פּוילן, וואַרשע 1950.
- HELLER Binem, *Hejmerd* [Ziemia ojczysta], Warszawa: Idisz Buch, 1951.

- העלער בינם, היימערד, וואַרשע 1951.
- HELLER Binem, *In undzer cajt* [W naszych czasach], Warsze: Idisz Buch, 1954.
- העלער בינם, אין אונדזער צייט, וואַרשע 1954.
- HELLER Binem, *Der weg off Warsze* [Droga na Warszawę], Warsze: Idisz Buch, 1955.
- העלער בינם, דער וועג אויף וואַרשע, וואַרשע 1955.
- HELLER Binem, *Dos erszte lid* [Pierwsza pieśń], Warsze: Idisz Buch, 1956.
- העלער בינם, דאָס ערשטע ליד, וואַרשע 1956.
- HELLER Binem, *Klorkejt* [Jasność], Warsze: Idisz Buch, 1957.
- העלער בינם, קלאַרקייט, וואַרשע 1957.
- HELLER Binem, *Bajm rand* [Na skraju], Jerusolaim: Farlag Kirjat-Sefer, 1957.
- העלער בינם, ביימ ראנד, ירושלים 1957.
- „IDISZE SZRIFTN” 1948, nr 1-2.
- „יידישע שריפטן” 1948, נר 1-2.
- IDISZE SZRIFTN. *Literarisch zamlbuch* [Żydowskie pisma. Almanach literacki], Lodz: Farejn fun Jidisze Literatn un Žurnalistn in Pojln, 1946.
- יידישע שריפטן. ליטעראַריש זאַמלבוך, לאָדזש 1946.
- IDISZE SZRIFTN. *Literarisch zamlbuch* [Żydowskie pisma. Almanach literacki], Lodz: Farejn fun Jidisze Literatn un Žurnalistn in Pojln, 1948.
- יידישע שריפטן. ליטעראַריש זאַמלבוך, לאָדזש 1948.
- IWAN Wolf Hersz, *Ojf hejmiszer erd* [Na ojczyźnie], Warsze: Idisz Buch, 1950.
- איוואן וואָלף הערש, אויף היימישער ערד, וואַרשע 1950.
- JANASOWICZ Icchok, *A sztub in sztetl* [Dom w miasteczku], Paris: Kultur-Optejlung bajm Džojnt, 1951.
- יאַנאַסאָוויטש יצחק, אַ שטוב אין שטעטל, פאַריז 1951.
- KNAPHAJS Mojsze, *Megiles Jid* [Księga Żyda], Warsze: Idisz Buch, 1948.
- קנאַפּהייס משה, מגילת ייד, וואַרשע 1948.
- KNAPHAJS Mojsze, *Lewone-kriher* [Lunatycy], Paris: Kultur-Optejlung bajm Džojnt, 1951.
- קנאַפּהייס משה, לבנה קריכער, פאַריז 1951.
- KORN Rochl, *Hejm un hejmlozikejt* [Dom i bezdomność], Buenos Aires: Central-Farband fun Pojlshe Jidn in Argentine, 1948.
- קאָרן רחל, היים און היימלאָזיקייט, בוענאָס-אירעס 1948.
- KUPERSZMIDT Lejb, *Flemelech in der nacht* [Płomyki w nocy], Warsze: Idisz Buch, 1949.
- קופערשמידט לייב, פֿלעמלעך אין דער נאַכט, וואַרשע 1949.
- KUPERSZMIDT Lejb, *Tojbn iber denkmeler* [Gołębie nad pomnikami], Warsze: Idisz Buch, 1953.
- קופערשמידט לייב, טויבן איבער דענקמעלער, וואַרשע 1953.
- KUPERSZMIDT Lejb, *In lebn farlibt* [Zakochany w życiu], Warsze: Idisz Buch, 1955.
- קופערשמידט לייב, אין לעבן פֿאַרליבט, וואַרשע 1955.
- KUPERSZMIDT Lejb, *Mit obgebrite finger* [Poparzonymi palcami], Tel Awiw: Farlag I.L. Perec, 1975.
- קופערשמידט לייב, מיט אָפּגעברייטע פינגער, תל-אַבֿיבֿ 1975.
- MAN Mendel, *Di sztilkejt mont* [Cisza napomina], Lodz: Idisz Buch, 1945.
- מאַן מענדל, די שטילקייט מאַנט, לאָדזש 1945.
- MORGENTOJ Lejb, *Ruinen in zun* [Ruiny w słońcu], Lodz: Idisz Buch, 1949.
- מאָרגנטוי לייב, רואינען אין זון, לאָדזש 1949.

- MORGENTOJ Lejb, *Car un frejd* [Gniew i radość], Tel Awiw: Farlag HaMenora, 1968.
מאָרגנטוי לייב, *צער און פֿרייד*, תל-אָבֿיבֿ 1968.
- „MOSTY” 1948, nr 5.
- OLICKI Lejb, *Der mencz wet gut zajn* [Człowiek będzie dobry], Lodz: Farlag Dos Naje Lebn, 1947.
אָליצקי לייב, *דער מענטש וועט גוט זײַן*, לאָדזש 1947.
- OLICKI Lejb, *Mesolim-buch* [Ksiega bajek], Warsze: Idisz Buch, 1949.
אָליצקי לייב, *משלים-בוק*, וואַרשע 1949.
- OLICKI Lejb, *Mitn ponim cu der zun* [Twarzą ku słońcu], Warsze: Idisz Buch, 1952.
אָליצקי לייב, *מיטן פנים צו דער זון*, וואַרשע 1952.
- OLICKI Lejb, *Zogt di welt a moszl* [Świat opowiada bajkę], Warsze: Idisz Buch, 1956.
אָליצקי לייב, *זאָגט די וועלט אַ משל*, וואַרשע 1956.
- OLICKI Lejb, *Folkstimleche baladn* [Ballady ludowe], Warsze: Idisz Buch, 1957.
אָליצקי לייב, *פֿאָלקסטימלעכע באַלאַדן*, וואַרשע 1957.
- OLICKI Lejb, *Majn harc-rajze* [Podróż mojego serca], Tel Awiw: Farlag I.L. Perec, 1960.
אָליצקי לייב, *מײַן האַרץ-רײַזע*, תל-אָבֿיבֿ 1960.
- OLICKI Lejb, *Fun ejgenem feldz* [Z własnej skały], Tel Awiw: Farlag L. Olicki-Komitet in Isroel, 1964.
אָליצקי לייב, *פֿון אייגענעם פֿעלדז*, תל-אָבֿיבֿ 1964.
- Pieśń ujdzie cało. Antologia wierszy o Żydach pod okupacją niemiecką*, red. Michał Borwicz, Warszawa: Centralna Żydowska Komisja Historyczna w Polsce, 1947.
- RAJZMAN Elie (Elias), *Felder grinen* [Pola się zielenią], Warsze: Idisz Buch, 1950.
רייזמאַן אליהו, *פֿעלדער גרינען*, וואַרשע 1950.
- RAJZMAN Elie (Elias), *Ch'hob farflanct a bojn* [Zasadziłem drzewo], Warsze: Idisz Buch, 1953.
רייזמאַן אליהו, *כ' האָב פֿאַרפֿלאַנצט אַ בױם*, וואַרשע 1953.
- RAJZMAN Elie (Elias), *Alejn mit zich* [Sam ze sobą], Warsze: Idisz Buch, 1959.
רייזמאַן אליהו, *אַליין מיט זיך*, וואַרשע 1959.
- RAJZMAN Elie (Elias), *Ch'hob zich ojsgetrojmt a zun* [Wymarzyłem sobie słońce], Warsze: Idisz Buch, 1963.
רייזמאַן אליהו, *כ' האָב זיך אויסגעטרוימט אַ זון*, וואַרשע 1963.
- RAJZMAN Eliaz, *Jesienne drzewo*, przeł. Jadwiga Adler et al., Szczecin: nadb. „Rocznika Kultury i Sztuki” oraz „Szczecina Literackiego”, 1966.
- RAJZMAN Elie (Elias), *Di szprach fun dajne ojgn* [Mowa twoich oczu], Warsze: Idisz Buch, 1967.
רייזמאַן אליהו, *די שפּראַך פֿון דינע אויגן*, וואַרשע 1967.
- RAJZMAN Eliaz, *Spalony gołąb*, przeł. i wstęp Arnold Stucki, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1967.
- RAJZMAN Eliaz, *Modlitwa wilka*, wybór Katarzyna Suchodolska, przeł. Jadwiga Adler et al., Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1979.
- RUBIN Hadasa, *Majn gas iz in fener* [Moja ulica w sztandarach], Warsze: Idisz Buch, 1953.
רובין הדסה, *מײַן גאַס איז אין פֿענער*, וואַרשע 1953.
- RUBIN Hadasa, *Wejtik un frejd* [Ból i radość], Warsze: Idisz Buch, 1955.
רובין הדסה, *ווייטיק און פֿרייד*, וואַרשע 1955.
- RUBIN Hadasa, *Trit in der nacht* [Kroki w nocy], Warsze: Idisz Buch, 1957.
רובין הדסה, *טריט אין דער נאַכט*, וואַרשע 1957.

- RUBIN Hadasa, *Fun mencz cu mencz* [Od człowieka do człowieka], Tel Awiv: Farlag I.L. Perec, 1964.
 רובין הדסה, *פון מענטש צו מענטש*, תל-אביב 1964.
- SEGAL Kalman, *Lider* [Wiersze], Warsze: Idisz Buch, 1952.
 סעגאל קלמן, *לידער*, ווארשע 1952.
- SEGAL Kalman, *Cu majn najer hejm* [Do mojego nowego domu], Warsze: Idisz Buch, 1953.
 סעגאל קלמן, *צו מיין נײַער היים*, ווארשע 1953.
- SEGAL Kalman, *Friling baj majn tir* [Wiosna u moich drzwi], Warsze: Idisz Buch, 1955.
 סעגאל קלמן, *פֿרילינג בײַ מיין טיר*, ווארשע 1955.
- SEGAL Kalman, *Gezegenung* [Pożegnanie], Jerusolaim: K. Segal, 1979.
 סעגאל קלמן, *געזעגענונג*, ירושלים 1979.
- SFARD Dawid, *Lider* [Wiersze], Warsze: Idisz Buch, 1957.
 ספֿאַרד דוד, *לידער*, ווארשע 1957.
- SFARD Dawid, *A zegl in wint* [Żagiel na wietrze], Warsze: Idisz Buch, 1961.
 ספֿאַרד דוד, *א זעגל אין ווינט*, ווארשע 1961.
- SFARD Dawid, *Borwese trit* [Bose kroki], Warsze: Idisz Buch, 1966.
 ספֿאַרד דוד, *באָרװעסע טריט*, ווארשע 1966.
- SFARD Dawid, *Brenendike bleter* [Płonące kartki], Tel Awiv: Farlag HaMenora, 1972.
 ספֿאַרד דוד, *ברענענדיקע בלעטער*, תל-אביב 1972.
- SZKLAR Mojsze, *Ruinen un rusztowania* [Ruiny i rusztowania], Warsze: Idisz Buch, 1951.
 שקלאַר משה, *רואינען און רושטאָוואַניעס*, ווארשע 1951.
- SZKLAR Mojsze, *Tegleche mi* [Codzienny trud], Warsze: Idisz Buch, 1954.
 שקלאַר משה, *טעגלעכע מי*, ווארשע 1954.
- SZKLAR Mojsze, *Bleterfal* [Liście leca], Warsze: Idisz Buch, 1959.
 שקלאַר משה, *בלעטערפאל*, ווארשע 1959.
- SZKLAR Mojsze, *Poszete werter* [Proste słowa], Warsze: Idisz Buch, 1962.
 שקלאַר משה, *פשוטע ווערטער*, ווארשע 1962.
- SZKLAR Mojsze, *Farszpetikter friling* [Spóźniona wiosna], Warsze: Idisz Buch, 1966.
 שקלאַר משה, *פֿאַרשפּעטיקטער פֿרילינג*, ווארשע 1966.
- SZKLAR Mojsze, *In dimjen farzigt* [Zamknięte w wyobraźni], Tel Awiv: Farlag I.L. Perec, 1975.
 שקלאַר משה, *אין דמיון פֿאַרזיגלט*, תל-אביב 1975.
- SZKLAR Mojsze, *Moln di amoln* [Malując przeszłość], Tel Awiv: Farlag I.L. Perec, 1997.
 שקלאַר משה, *מאָלן די אַמאָלן*, תל-אביב 1997.
- SZKLAR Mojsze, *Werter majne, lider majne. Lider / Słowa moje pieśni moje. Wiersze*, przeł. Arnold Słucki et. al., Kraków: Wydawnictwo szolem alejchem, 2008.
- SZPIGEL Jeszaje, *Un geworn iz licht* [I stało się światło], Warsze-Lodz: Idisz Buch, 1949.
 שפיגל ישעיה, *און געװאָרן איז ליכט*, ווארשע-לאָדזש 1949.
- ZAK Awrom, *Mit asz ofjn kop* [Z popiołem na głowie], Lodz: Farlag Dos Naje Lebn, 1947.
 זאַק אַבראַם, *מיט אַש אויפֿן קאָפּ*, לאָדזש 1947.
- ZAK Awrom, *Jorn in wandern* [Lata tułaczki], Buenos Aires: Central-Farband fun Pojlisze Jidn in Argentine, 1951.
 זאַק אַבראַם, *יארן אין װאַנדער*, פֿאַריז 1951.
- ZALCMAN Mojsze, *Zunike teg* [Słoneczne dni], Warsze: Idisz Buch, 1954.
 זאַלצמאַן משה, *זוניקע טעג*, ווארשע 1954.
- ZONSAJN Jankew (Jakub), *Wort un nign* [Słowo i melodia], Warsze: Idisz Buch, 1959.

- זאָנשאַין יעקב, *וואָרט און ניגון*, וואַרשע 1959.
- ZONSAJN Jakub, *Wiersze*, wstęp Arnold Słucki, przeł. Jerzy Ficowski et al., Warszawa: Czytelnik, 1963.
- זאָנשאַין יעקב, *לידער*, וואַרשע 1963.
- ZONSAJN Jankew (Jakub), *Junger winter* [Wczesna zima], Warsze: Idisz Buch, 1964.
- זאָנשאַין יעקב, *יונגער ווינטער*, וואַרשע 1964.
- ŻYCHLIŃSKA Rejzl, *Cu lojtere bregu* [Ku jasnym brzegom], Lodz: Idisz Buch, 1948.
- זשיכלינסקי רייזל, *צו לויטערע ברעגן*, לאָדזש 1948.

Bibliografia przedmiotowa / Secondary Sources

- ADAMCZYK-GARBOWSKA Monika, RUTA Magdalena, *Literatura polska i jidysz wobec Zagłady*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010*, red. Feliks Tych, Monika Adamczyk-Garbowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, s. 305-338.
- ADELSON Józef, *W Polsce zwanej ludową*, [w:] *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. Jerzy Tomaszewski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 387-477.
- BERENDT Grzegorz, *Udział Żydów polskich w walce o pamięć i rehabilitację twórców radzieckiej kultury żydowskiej – lata 1955-1956*, [w:] *Żydzi a lewica. Zbiór studiów historycznych*, red. August Grabski, Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2007, s. 279-305.
- BERENDT Grzegorz, *Wpływ liberalizacji politycznej roku 1956 na sytuację Żydów*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010*, red. Feliks Tych, Monika Adamczyk-Garbowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, s. 359-384.
- BERENDT Grzegorz, *Zamiast przypisów. Informacje przydatne w lekturze opowieści bohaterów książki*, [w:] Joanna Wiszniewicz, *Życie przecięte. Opowieści pokolenia Marca*, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2008, s. 751-774.
- BERENDT Grzegorz, *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950-1956. Z dziejów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006.
- BOĆKOWSKI Daniel, *Losy żydowskich uchodźców z centralnej i zachodniej Polski przebywających na Kresach Północno-Wschodnich w latach 1939-1941*, [w:] *Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII-XX wieku*, red. Krzysztof Jasiewicz, Warszawa-Londyn: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM und Polonia Aid Foundation Trust, 2004, s. 91-108.
- BOĆKOWSKI Daniel, *Żydzi polscy w ZSRR w czasie II wojny światowej*, [w:] *Żydzi i komunizm*, red. Michał Bilewicz, Bogna Pawlisz, Warszawa: Stowarzyszenie Jidele, 2000, s. 104-128.
- COHEN Nathan, *Przyczyny emigracji pisarzy jidysz z Polski (1945-1948)*, [w:] *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta, Kraków–Budapeszt: Austeria, 2008, s. 231-246.
- D[IAMANT] Z[ajnwil], *Mojsze Grosman (biogram)*, [w:] *Leksikon fun der najer jidiszer literatur*, t. 2: *gimel–dalet*, Nju Jork: Alweltlecher Jidiszer Kultur-Kongres, CIKO, 1958, kol. 360-363.

- F[UKS] Ch[aim] L[ejb], *Awrom Zak* (biogram), [w:] *Leksikon fun der najer jidiszer literatur*, t. 3: *hej–chet*, Nju Jork: Alweltlecher Jidiszer Kultur-Kongres, CIKO, 1960, kol. 557-560.
- FUKS Tania, *A wanderung iber okupirte gebitn*, Buenos-Aires: Central-Farband fun Pojlisze Jidn in Argentine 1947, s. 49-59.
- KAGAN Berl, *Leksikon fun jidiszh-szrajbers*, Nju Jork: Alweltlecher Jidiszer Kultur-Kongres, CIKO, 1986.
- LEKSIKON *fun der najer jidiszer literatur*, t. 1-8, Nju Jork: Alweltlecher Jidiszer Kultur-Kongres, CIKO, 1956-1981.
- LEVIN Dov, *The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry under Soviet Rule, 1939-1941*, trans. Naftali Greenwood, Jerusalem–Tel Awiw: The Abraham Harman Institute of Contemporary Jewry of The Hebrew University of Jerusalem, The Ghetto Fighters' House, and Kibbutz Hamcuahad Publishing House, 1995, s. 126-143.
- LITVAK Yosef, *Jewish Refugees from Poland in the USSR, 1939-1946*, [w:] *Bitter Legacy. Confronting the Holocaust in the USSR*, red. Zvi Gitelman, Bloomington: Indiana University Press, 1997, s. 123-150.
- NALEWAJKO-KULIKOV Joanna, Ruta Magdalena, *Kultura jidysz w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010*, red. Feliks Tych, Monika Adamczyk-Garbowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, s. 283-304.
- NALEWAJKO-KULIKOV Joanna, *Kilka uwag o wydawnictwie „Idisz Buch”*, [w:] *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta, Kraków–Budapeszt: Austeria, 2008, s. 129-164.
- NALEWAJKO-KULIKOV Joanna, *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, IH PAN, 2009.
- PISARSKI Maciej, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951*, [w:] *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. Jerzy Tomaszewski, Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 1997, s. 13-81.
- RUTA Magdalena, *Bez Żydów? Literatura jidysz w PRL o Zagładzie, Polsce i komunizmie*, Kraków–Budapeszt: Austeria, 2012.
- RUTA Magdalena, „Przez cień i blask”. *Twórczość poetycka Binema Hellera w okresie Polski Ludowej (1946-1957)*, [w:] *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 4, red. Krzysztof Pilarczyk, Kraków: Wydawnictwo Antykwa, 2008, s. 407-422.
- RUTA Magdalena, „Słyszę oczyma, widzę palcami, czuję ciałem pozbawionym skóry”. *Poezja Hadasy Rubin z lat 1953-1957*, [w:] *Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz*, red. Joanna Lisek, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010, s. 257-279.
- RUTA Magdalena, *Der Einfluss von politischen Veränderungen auf die jiddische Kultur in Polen in den Jahren 1946-1949 im Spiegel der Monatschrift „Yidishe Shriftn”*, „Scripta Judaica Cracoviensia” 2007, nr 5, s. 65-75.
- RUTA Magdalena, *Pomiędzy dwoma światami. O Kalmanie Segalu*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003.
- RUTA Magdalena, *Tematy literatury jidysz w Polsce lat 1945-1949. Rekonesans badawczy*, [w:] *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta, Kraków–Budapeszt: Austeria, 2008, s. 250-253.
- RUTA Magdalena, *Yiddish Literature and Communism in Post-War Poland. The Poetry of Kalman Segal, Moshe Shklar and Paltiel Tsubulski*, [w:] *Iggud. Selected Essays in Jewish Studies*, vol. 3: *Languages, Literatures, Arts*, ed. Tamar Alexander et al., Jerusalem: World Union of Jewish Studies, 2007, s. 35-57.

- SCHATZ Jaff, *Komuniści w „sektorze żydowskim”: tożsamość, etos i struktura instytucjonalna*, [w:] *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta, Kraków–Budapeszt: Austeria, 2008, s. 27-50.
- SCHATZ Jaff, *The Generation. The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, Los Angeles–Oxford: University of California Press, 1991.
- SFARD Dawid, *Mit zich un mit andere*, Jerusolaim: Jerusolaimier Almanach 1984, s. 11-291.
- SHERMAN Joseph, „Seven-fold Betrayal”. *The Murder of Soviet Yiddish*, „The Mendelev Review: Yiddish Literature and Language (A Companion to MENDELE)” 2003, 12 VIII, vol. 07.009 (Sequential no. 135), [online:] <http://yiddish.haifa.ac.il/tmr/tmr07/tmr07009.htm>, dostęp: 11 I 2010.
- SKIBIŃSKA Alina, *Powroty ocalałych i stosunek do nich społeczeństwa polskiego*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010*, red. Feliks Tych, Monika Adamczyk-Garbowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, s. 39-70.
- SMOLAR Hersz, *Off der lecturer pozicje mit der lecturer hofenung*, Tel Awiw: Farlag I.L. Perec, 1982.
- SUCKEWER Awtom, *Do Polski*, przeł. Marek Tuszewicki, „Cwiszn-Pomiędzy” 2010, nr 1-2, s. 24-32.
- SZYMANIAK Karolina, *Być agentem wiecznej idei. Przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel*, Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS, 2006.
- TYCH Feliks, „MARZEC '68”. *Geneza i skutki antysemitycznej kampanii lat 1967/68*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010*, red. Feliks Tych, Monika Adamczyk-Garbowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, s. 385-412.
- WIDZIAŁEM Anioła Śmierci. *Losy deportowanych Żydów polskich w ZSRR w latach II wojny światowej. Świadczenia zebrane przez Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu Polskiego na Uchodźstwie w latach 1942-1943 / I Saw the Angel of Death. Experiences of Polish Jews Deported to the USSR during World War II. Testimonies Collected in 1943-1944 by the Ministry of Information and Documentation of the Polish Government in Exile*, oprac. i wstępy Maciej Siekierski, Feliks Tych, Warszawa-Stanford: Rosner & Wspólnicy, Żydowski Instytut Historyczny oraz Hoover Institution on War, Revolution and Peace, 2006.
- ŻBIKOWSKI Andrzej, *Morderstwa popełniane na Żydach w pierwszych latach po wojnie*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010*, red. Feliks Tych, Monika Adamczyk-Garbowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, s. 71-94.
- ŻEBROWSKI Rafał, BORZYMIŃSKA Zofia, *Po-lin. Kultura Żydów polskich w XX wieku (zarys)*, Warszawa: Wydawnictwo Amarant, 1993.

Indeks osób / Index of Persons

A

Abel 116-117, 134-135
Abraham 358-359
Adamczyk-Garbowska Monika XVIII-XIX, XXXI, XXXVI, XL, XLVIII
Adelson Józef XX, XXXVIII
Adler Jadwiga XLVII, XXX, 145
Alexander Tamar XXII, XXXIX
Anders Władysław XVIII, XXXVI
Ash Sholem zob. Asz Szolem
Ashendorf Isroel zob. Aszendorf Isroel
Ashkenazi Jacob Ben Isaac zob. Aszkenazy Jakub ben Izaak
Asz Szolem 164-165
Aszendorf Isroel XV, XVI, XIX, XXXIII-XXXIV, XXXVII
Aszkenazy Jakub ben Izaak 338-339

B

Barszczewska Beata XXXI, XLVIII
Berendt Grzegorz XX-XXII, XXXVII-XXXIX, XL
Bergelson Dovid zob. Bergelson Dowid
Bergelson Dowid XXXIX, 274-275
Berger Lili XXIII, XLI
Bilewicz Michał XVII, XXXV
Binecki Pejsach XX, XV, XXVIII, XXXIII, XXXVIII, XLVI, 88-89, 278-279, 401, 411
Binetski Pesakh zob. Binecki Pejsach
Boćkowski Daniel XVII, XXXV

Bomze Nochem XV-XVI, XVIII-XIX, XXXIII-XXXIV, XXXVI-XXXVII, 68-69, 401, 411
Bomze Nokhem zob. Bomze Nochem
Borzymińska Zofia XX, XXII, XXXVII, XL
Braude Zygmunt 361
Broderzon Mojsze 280-281
Broderzon Moyshe (Broderzon Moses) zob. Broderzon Mojsze

C

Chopin Fryderyk 368-369, 388-389
Chruszczow Nikita 278-279
Cohen Nathan XIX, XXXVII
Cybulski Paltiel 72-73, 122-123, 126-127, 150-153, 158-159, 164-165, 168-169, 338-339, 401, 411

D

Diamant Zajnwil XVII, XXXV
Dyament Zaynwil zob. Diamant Zajnwil
Dykman Salomon 335

E

Emiot Isroel XV, XVI, XXII, XXXIII-XXX-IV, XL
Esau zob. Ezaw
Ezaw 18-19
Ezechiel 308-309
Ezekiel zob. Ezechiel

F

Farberowicz Itzek zob. Farberowicz Icek
 Farberowicz Icek 164-165
 Fefer Icyk XXI, XXXIX, 274-275
 Fefer Itsik zob. Fefer Icyk
 Ficowska Elżbieta II, XLVIII
 Ficowski Jerzy XXX, XLVII, 179, 307
 Fox Menachem (Michael) II, XLVIII
 Fuks Chaim Lejb XV, XVII, XXXIII-XXXV,
 XXXVII, 6-7, 36-37, 401-402, 411-
 412
 Fuks Khayim Leyb zob. Fuks Chaim Lejb
 Fuks Tania XV, XIX, XXXIII
 Fuks Tanya zob. Fuks Tania

G

Gawron Edyta XXXI, XLVIII
 Gitelman Zvi XVII, XXXV
 Grabski August XXI, XXXIX
 Grade Chaim XV, XIX, XVII, XXVIII-
 -XXIX, XXXIII, XXXV, XXXVII,
 XLV-XLVII, 352-353, 402, 412
 Grade Khayim zob. Grade Chaim
 Greenwood Naftali XV, XXXIII
 Grin Jerachmiel XV-XVI, XXXIII-XXXIV
 Grin Yerakhmiel zob. Grin Jerachmiel
 Grosman Mojsze XV, XVII, XXXIII, XXXV
 Grosman Moshe zob. Grosman Mojsze
 Guterman Guta 192-193, 296-297, 350-351,
 402-403, 412

H

Habsburgowie 18-19
 Habsburgs zob. Habsburgowie
 Hacker-Grade Inna 354-355
 Hasmones zob. Hasmonesze
 Hasmonesze 386-387
 Heller Binem XV-XVII, XXI-XXII, XXVI-
 -XXIX, XXXIII-XXXIV, XXXIX-XL,
 XLIV XLVI-XLVII, 8-9, 28-29, 48-49,
 112-113, 114-115, 160-161, 186-187,
 194-197, 210-211, 226-229, 240-241,
 246-247, 256-257, 260-261, 274-275,
 284-285, 306-307, 314-315, 328-329,
 346-347, 403, 413
 Hitler Adolf 116-117

Hofshteyn Dovid zob. Hofsztejn Dowid
 Hofsztejn Dowid 274-275

I

Isaac zob. Izaak
 Ivan Volf Hersz zob. Iwan Wolf Hersz
 Iwan Wolf Hersz 320-321, 403, 413
 Izaak V, 18-19

J

Janasowicz Icchok XV-XVI, XIX, XXXIII-
 -XXXIV, XXXVII, 24-25, 308-309,
 403-404, 413-414
 Jasiewicz Krzysztof XVII, XXXV
 Jezierska Maria (Miriam) 406, 416
 Jezus 354-355

K

Kacyzne Alter XV, XVII, XXXIII, XXXV
 Kaganovski Efroim zob. Kaganowski Efroim
 Kaganowski Efroim XV-XVI, XIX, XXXIII-
 -XXXIV, XXXVII
 Kain 116-117, 134-135
 Kanter Marek II, XLVIII
 Katsizne Alter zob. Kacyzne Alter
 Kazimierz Wielki 358-359
 Kenigsberg Dovid zob. Kenigsberg Dowid
 Kenigsberg Dowid XV, XVII, XXXIII,
 XXXV
 Khruschchev Nikita zob. Chruszczow Nikita
 Knaphajs (Knaphejs) Mojsze XV-XVI, XIX,
 XXV, XXXIII-XXXIV, XXXVII, XLIII,
 200-201, 204-205, 404, 414
 Knaphays (Knapheys) Moshe zob. Knaphajs
 (Knaphejs) Mojsze
 Korn Rochl XV-XVII, XIX, XXXIII-XXXV,
 XXXVII, 290-291, 404, 414
 Korn Rokhl zob. Korn Rochl
 Koszutski Kazimierz 149, 283, 343
 Kościuszko Tadeusz 354-355
 Kupferszmidt Irene II, XLVIII
 Kvitko Leyb zob. Kvitko Lejb
 Kvitko Lejb 274-275

L

Lec Stanisław Jerzy 331
 Lec Tomasz II, XLVIII

Levin Dov XV-XVII, XXXIII-XXXV
 Lisek Joanna XXI, XXXIX
 Litvak Yosef XXXV
 Lot 118-119
 Löw Jehuda ben Becalel 380-381

L

Lastik Salomon XXX, XLVII

M

Maccabees zob. Machabeusze
 Machabeusze 78-179, 386-387
 Maharal zob. Löw Jehuda ben Becalel
 Maisky Ivan zob. Majski Iwan
 Majski Iwan XVIII, XXXVI
 Man Mendel XVI, XVIII, XXXIII, XXXVI,
 44-45, 405, 415
 Mann Zvi II, XLVIII
 Maria Magdalena (Miriam z Magdali)
 122-123
 Mark Ber XV, XVII, XXXIII-XXXIV
 Markish Perets zob. Markisz Perec
 Markisz Perec XXI, XXXIX, 274-275
 Mickiewicz Adam 354-355
 Micmacher Dowid XV-XVI, XXXIII-
 -XXXIV
 Mitsmakher Dovid zob. Micmacher Dowid
 Mojżesz 58-59, 66-67
 Morgentoj Lejb 190-191, 405, 415
 Morgentoy Leyb zob. Morgentoj Lejb
 Moses zob. Mojżesz

N

Nabuchodonozor 58-59
 Nachalnik Urke patrz Farberowicz Icek
 Nalewajko-Kulikov Joanna XV, XVII,
 XIX, XXI, XXXIII-XXXV, XXXVII-
 -XXXIX
 Nebuchadnezzar zob. Nabuchodonozor
 Norwid Cyprian Kamil 340-341

O

Ojerbach Efroim XVII, XXXV
 Okrutni Yosef zob. Okrutny Josef
 Okrutny Josef XV-XVI, XXXIII-XXXIV
 Olicki Borech 406, 416

Olicki Lejb XXII, XXVIII, XL, XLVI, 52-
 -53, 172-175, 378-379, 405-406, 415-
 -416
 Olicki Mates 406, 416
 Olitski Borekh zob. Olicki Borech
 Olitski Leyb zob. Olicki Lejb
 Olitski Mates zob. Olicki Mates
 Oyerbach Efroim zob. Ojerbach Efroim

P

Pawlisz Bogna XVII, XXXV
 Perec Icchok Lejbusz 326-227, 340-341
 Perets Itskhok Leybush zob. Perec Icchok
 Lejbusz
 Pilarczyk Krzysztof XXII, XL
 Pisarski Maciej XX, XXXVIII
 Polonski Anthony XXXI, XLVIII

R

Rajzman Elie (Elias) XVII-XVIII, XXVI,
 XXX, XXXV-XXXVI, XLIV, XLVII,
 106-107, 134-135, 144-145, 154-155,
 230-235, 244-245, 254-255, 266-267,
 336-337, 406, 416
 Rapp Nachmen XV, XXXIII
 Rapp Nakhmen zob. Rapp Nachmen
 Rayzman Elye (Elias) zob. Rajzman Elie
 (Elias)
 Rebeka 18-19
 Rebekah zob. Rebeka
 Rubin Hadasa XVI, XXI-XXII, XXX, XXV-
 -XXVI, XXVIII, XXXIII, XXXIX-XL,
 XLII, XLIV-XLV, 12-13, 54-55, 98-99,
 138-139, 142-143, 188-189, 202-203,
 222-223, 238-239, 248-249, 258-259,
 360-361, 364-365, 372-375, 406, 416
 Rubinshteyn Yosef zob. Rubinsztejn Josef
 Rubinsztejn Josef XV-XVI, XXXIII-XXXIV
 Ruta Magdalena XVI, XIX, XXI-XXII,
 XXXIV-XXXV, XXXVII, XXXIX, XL

S

Safrin Horacy 51, 57
 Safrin Horatsi zob. Safrin Horacy
 Samson 174-175
 Sara 358-359

- Schatz Jaff XVI, XVIII, XXI, XXXIV, XXXIX
 Segal Ita II, XVII, XLVIII
 Segal Kalman XXIII, XXVIII, XXXV, XLI, XLVI, 318-319, 386-387, 406-407, 416-417
 Seleucydzi 386-387
 Seleucids zob. Seleucydzi
 Sfard David zob. Sfard Dawid
 Sfard Dawid V, XV-XVII, XX, XXIII, XXVII-XXVIII, XXX, XXXIII-XXXV, XXXVIII, XLI, XLV-XLVII, 102-103, 118-119, 156-157, 162-163, 166-167, 170-171, 180-181, 252-253, 264-265, 268-269, 302-303, 362-363, 366-369, 382-383, 394-395, 398-399, 407, 417
 Sfard Leon II, XLVIII
 Sherman Joseph XXI, XXXIX
 Shimel Moshe zob. Szymel Mojsze
 Shklar Moshe zob. Szklar Mojsze
 Shmeruk Chone 358-359
 Shnaper Ber zob. Sznaper Ber
 Shpigl Yeshaye zob. Szpigel Jeszaje
 Shtarkman Moshe zob. Sztarkman Mojsze
 Shtern Isroel zob. Sztern Isroel
 Shudrikh Yankev zob. Szudrich Jankew XXXIII
 Siekierski Maciej XVIII, XXXV
 Sikorski Władysław XVIII, XXXVI
 Skibińska Anna XVIII, XXXVI
 Słucka Iwona II, XLVIII
 Słucki Arnold XXX, XLVII, 157, 255, 265, 317, 337
 Smolar Hersz zob. Smolar Hersz
 Smolar Hersz XX, XXIII, XXXVIII, XLI
 Spinoza Baruch 174-175
 Stalin Joseph zob. Stalin Józef
 Stalin Józef XXI-XXII, XXXIX-XL
 Suchodolska Katarzyna XXX, XLVII
 Suckewer Awrom XV, XIX, XXVIII, XXXIII-XXXVII, XLV
 Sutskever Avrom zob. Suckewer Awrom
 Szekspir (Shakespeare) William 94-95, 360-361
 Szklar Mojsze II, XXI, XXIII, XXVIII, XXX-XXXI, XLI, XLVI-XXXIX, 108-109, 120-121, 146-147, 262-263, 270-271, 316-317, 332-333, 390-391, 407-408, 417-418
 Sznaper Ber XV, XXXIII
 Szpigel Jeszaje XVII, XX, XXIV, XXXV, XXXVIII, XLII 58-59, 74-75, 76-77, 408, 418
 Sztarkamn Mojsze XVII, XXXV
 Sztern Isroel 94-95
 Szudrich Jankew XV, XXXIII
 Szymaniak Karolina XV, XXXIII
 Szymel Mojsze XV, XXXIII
 Świdal dr 354-355
- T**
 Tomal Maciej XXXI, XLVIII
 Tomaszewski Jerzy XX, XXXVIII
 Tsibulski Paltiel zob. Cybulski Paltiel
 Tuszewicki Marek XIX, XXX, XXXVII, XLVIII
 Tych Feliks XVIII, XXII, XXXV-XXXVII, XL
- V**
 Vogel Debora XV, XXXIII
- W**
 Wahl Aron XVI, XXXIV
 Wiszniewicz Joanna XX, XXXVII
- Y**
 Yanasovitsh Yitskhok zob. Janasowicz Icchok
- Z**
 Zak Avrom zob. Zak Awrom
 Zak Awrom XV, XVII, XIX, XXXIII, XXXV, XXXVII, 16-17, 32-33, 42-43, 56-57, 294-295, 408-409, 418-419
 Zalcman Mojsze 322-323, 409, 419
 Zaltsman Moshe zob. Zalcman Mojsze
 Zhikhlinski Reyzl zob. Żychlińska Rejzl
 Zhirman Sholem zob. Żyrman Szolem
 Zonshayn Yankev (Jakub) zob. Zonszajn Jankew (Jakub)
 Zonszajn Jankew (Jakub) XXVII, XXX, XLV, XLVII, 94-95, 104-105, 132-133,

148-149, 176-177, 272-273, 280-281, Ž

342-343, 409, 419

Zbikowski Andrzej XVIII, XXXVI

Żebrowski Rafał XX, XXII, XXXVII, XL

Żychlińska Rejzl XX, XXXVII, 10-11, 14-

-15, 62-63, 214-215, 218-219, 300-301,

409, 419

Żyrman Szolem XVI, XXXIV

Copyright by individual authors

Copyright for Polish translation by Magdalena Ruta and individual translators

Recenzja: prof. dr hab. Monika Adamczyk-Garbowska

dr hab. Maciej Tomal

Przypisy i redakcja części jidysz: Marek Tuszewicki

Noty bibliograficzne: Magdalena Ruta

Redakcja: Justyna Wójcik

Korekta: Mateusz Kijewski

Korekta języka angielskiego: Karolina Czeppe

Projekt okładki: Beata Barszczewska-Wojda

Indeks: Paulina Wiśniewska

Skład i łamanie: Małgorzata Manterys-Rachwał

Mimo podjętych starań nie zdołaliśmy dotrzeć do wszystkich spadkobierców autorów, których utwory są prezentowane w tej antologii. W związku z tym prosimy o kontakt te osoby, które posiadają wiedzę na temat praw autorskich do wierszy prezentowanych w tomie *Nie nad rzekami Babilonu*.

Despite our efforts we have not succeeded in finding all of the heirs to the poems presented in this book. Should you know anyone who has the knowledge about the copyrights owners of the texts published in the book Nisht bay di taykhn fun Bowl (Not by the Rivers of Babylon), please let us know.

נישט ביי די טייכן פון בבל

אַנטאָלאָגיע פֿון דער ייִדישער פּאָעזיע אין נאַכמלחמהדיקן פּוילן

www.akademicka.pl

ISBN 978-83-7638-192-3

9 788376 381923